

Bölcshészet- és társadalomtudományi folyóirat

3. évfolyam

2. szám

2025

PÁZMÁNY

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcshészet- és Társadalomtudományi Kar

Folia Humanistica et Socialia

Bölcsezet- és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik évente kétszer

Főszerkesztő:

Birher Nándor Máté

Szerkesztők:

Hársy-Harding Noémi

Nyitrai Mónika

Szerkesztőbizottság:

Berzeviczy Klára

Csigó Katalin

Hidas Zoltán

Kántor Zoltán

Kovács Bálint

Óze Sándor

Pintér Károly

Szakács Béla Zsolt

Tóth Tibor

Szerkesztőségi Tanácsadó Testület:

Andok Mónika, Beszédes József, Botos Máté, Dobos Károly Dániel, Hankovszky Tamás, Horváth Géza, Jernyei Kiss János, Juhász Márta, Karainé Gombocz Orsolya, Keszei András, Lőkös Péter, Medgyesy-Schmikli Norbert, Nemesi Attila László, Pálfalvi Lajos, Rosta Andrea, Rózsavári Nóra, Salát Gergely, Sárdi Csilla, Szigetvári Tamás, Türk Attila, Veszprémy László

Honlap:

<https://ojs.ppke.hu/index.php/fhs/>

Nyelvi lektorálás, tördelés:

Hársy-Harding Noémi, Nyitrai Mónika

Kiadó:

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1.

Felelős kiadó:

Dr. Birher Nándor Máté dékán

ISSN 3004-1260

Tartalomjegyzék

Előszó.....	5
DorottyaMária Cseresnyés: The Corporeal New York City of <i>I Am Legend</i> (2007).....	7
Csizmazia Mátyás: Kiejtéstanulási stratégiák, szóhangsúly és magánhangzó-redukció: Egy érthetőség alapú esettanulmány magyar középiskolai kontextusban.....	17
Eszenyi Noémi: Autizmussal diagnosztizált gyermekek szüleinek mentális egészsége	27
Farkas Diána: Politika és vizuális kommunikáció Kínában: Xi Jinping újévi beszédeinek vizuális elemzése	57
Hajdu Hanna: Szülészeti erőszak az anyai szülésnarratívákban: A szülészeti erőszak szociológiai értelmezése.....	73
Kocsis Anett Anna: Korporális hagyományok és a másik test ábrázolása Annie Ernaux autobiográfiájában	99
Kruzseczky Dóra: Drámapedagógia a történelemtanítás gyakorlatában	111
László Evelin: A két Tatjana, avagy Európában minden orosz gyanús...: A paródia mint szövegszervező eljárás Rejtő és Puskin regényében.....	125
Markó Nikolett: A kiterjesztett énkép valósága, avagy a filterhasználat és a képszerkesztés személyiség-lélektani vonatkozásai.....	137
Sárközi Máté Bálint: A <i>vanitatum vanitas</i> -motívum hatástörténete a 19. század második felének magyar irodalmában	157
Szabó Orsolya: Szerhasználó várandós nők és lehetőségeik a szociális ellátórendszerben.....	169
Székely Kata: A freudi „kísérteties” fogalom megjelenése David Lynch <i>Lost Highway</i> – <i>Útvesztőben</i> című filmjében	181
Székely Kata: Idegenarc-hatás érzékelése a szenzoros élménykeresés függvényében	191
Zajácz Bence: Tőzsér János metafilozófiájának fejlődése.....	211

Előszó

Be kell vallanom, tanárként kevés szebb pillanatot tudnék mondani, mint amikor a hallgatóinkat látom, amint elindulnak egy bonyolult, olykor veszélyes, de minden szegletében gyönyörű világ felé, amit tudománynak szokás nevezni. Jómagam, aki már igen hosszú szakaszt magam mögött tudhatok minden élők útján, már tudom, ez az út talán soha nem is ér véget. Sőt, talán még azt is mondhatnánk: szerencsére soha nem ér véget. Szinte mindegy, ki hol tart ezen az úton, de jó arra gondolni, hogy útitársak vagyunk.

Folyvást tanulunk, és akármennyi időt is töltöttünk már el a tudomány világában, mindig érdemes nyitott szemmel figyelni, milyen új módszerek segíthetik a szerencsés esetben valóban élethosszig tartó tanulást. S hogy mást ne mondjunk, ott van a múlt mélységes kútjánál is sokkal mélyebb emberi lélek, amely alighanem örök témát ad mindenkinek, aki a tanulmányozására adja a fejét. De bárcsak a lélek volna az egyetlen terület, amelyet nap mint nap fel kell fedoznünk! Ott van a politika világa is, amely a mindennapjainkat akkor is ellenállhatatlan erővel befolyásolja, ha nem szeretnénk. Szeretném remélni, hogy a legrosszabb napokon ott van az irodalom is, az örök menedék, s ahhoz, hogy ide bebocsátást nyerjünk, elegendő leülni egy kényelmes fotelbe, kinyitni azt a csodálatos valamit, amelyet neveztek már tekercsnek, kódexnek, írtak már papiruszra, pergamenre, papírra, és amelyet talán még ma is milliók nyitnak ki egy adott pillanatban. Szóval egy bögre kávé a fotel mellett a földön, a kezünkben pedig egy könyv – leírhatnánk-e jobban bármi más módon az idillt?

És hát azért a helyzetnek van nem ennyire idilli oldala is, hiszen, ha egyetem, akkor tudomány; ha tudomány, akkor OTDK; ha OTDK, akkor pontok a doktori felvételin, no meg pontok a Pázmánynak a különféle rangsorokban. Jól tudom, ez tényleg nem maga az idill, hanem kemény munka, a megmérettetés fáradalmai – és még sorolhatnánk. Lehet, hogy az idill a világban abban a pillanatban szenvedett először súlyos károkat, amikor ama bizonyos kertben a kígyó feltette a kérdést, hogy tényleg tilos-e enni a kert fáiról. Azóta minden sokkal nehezebb, de szerencsére vannak kifejezetten könnyű pillanatok is. E sorok írójának például most is egy ilyen örömteli pillanat részese, amikor gratulálhat fiatal szerzőinknek abban a reményben, hogy mindez csak a kezdet – nekik is és a Pázmánynak is.

Dr. Kőszeghy Miklós
tudományos és kutatási dékánhelyettes
PPKE BTK

The Corporeal New York City of *I Am Legend* (2007)

Dorottya Mária Cseresnyés

PPKE BTK Institute of English and American Studies, MA student

New York mint testi város a Legenda vagyok című filmben.

Absztrakt: A posztapokaliptikus fantáziák meghatározó képe a romos város, ami azonnal érzékelhető megmutatkozását nyújtja a kataklizma és az ember által elfoglalt tér találkozásának. Tanulmányom ezt a relációt vizsgálja Francis Lawrence 2007-ben bemutatott, *Legenda vagyok (I Am Legend)* című posztapokaliptikus akcióthrillerének New Yorkján keresztül. A film szinte elsőként ábrázolja a katasztrófa sújtotta metropolisz városképét a 2001. szeptember 11-i terrortámadás után, így teret engedve a terhelt esemény emlékezetpolitikai vizsgálatának. A film kataklizmatikus ikonográfiája a romos várost horizontális, ledöntött testként ábrázolja. A vertikális helyét a város egészét elfoglaló természeti és poszthumán erők veszik át, ami jól szemlélteti, miként lépnek korábban marginális terek meghatározó szerepbe a posztapokaliptikus urbánus térben. Az immár dominánssá váló, a testet az épített környezettel összevető tér ugyanakkor az ember fogalmát is megkérdőjelezi – a *Legenda vagyok* pedig két alternatívát is állít ennek megválaszolására.

Abstract

The image of the city in ruins is a fundamental part of post-apocalyptic fantasies, providing a tangible manifestation of the encounter between the cataclysm and urban, man-made spaces. This article examines this relation through the depiction of New York City in Francis Lawrence's post-apocalyptic action thriller *I Am Legend* (2007). The film is one of the first motion pictures to revive the image of the ruined cityscape post-9/11, offering an examination of the tragic and contentious event through memory politics. The cataclysmic iconography of *I Am Legend* demonstrates the wrecked city as a horizontal, demolished body. Verticality is replaced by natural and posthuman forces that have conquered the entire metropolis, highlighting the ways through which previously marginal sites become dominant in post-apocalyptic urban spaces. These sites, where the urban is linked to the corporeal, also question the very notion of the human—*I Am Legend* offers two alternate endings in response.

Introduction

September 11, 2001, shook the core of the American psyche like no other event in recent collective memory; until then, the cataclysmic fantasies that were depicted on screen had remained unrealized. Max Page summarizes this virtual state with an illustrative metaphor: “our popular culture has been in dress rehearsal for the city’s destruction for decades” (Page, 2008, 199). Previous cataclysmic fantasies, such as the nuclear holocaust, did not end up happening, nor did New York become an overpopulated hive city, an apprehension very much palpable in the 1970s and 1980s. Arguably, the Vietnam War was one of the first moments in the history of the United States during which the dominant narrative about American exceptionalism became contested. As Marita Sturken argues, “a singular, sanctioned history of the Vietnam War has not coalesced, in part because of the disruption of the standard narratives of American imperialism, technology, and

masculinity that the war's loss represented" (Sturken, 1998, 163). 9/11 has generated similar discourses—although from an even closer angle. The event during which the nation "has lost its innocence" (Sturken, 2004, 311) created a collective air of fear, which also manifested itself materially, specifically in the form of dust. After the Twin Towers of the World Trade Center had crumbled to pieces, an expansive layer of dust remained in their place. This tangible reminder of the traumatic event was sensitive and multi-layered: not only did it contain the scatter of building materials and personal or business-related items, but the remains of the dead as well. Opened to the public in 2014, the 9/11 Memorial Museum, as Sturken (2015, 484) notes, also houses unidentified human remains, which is still regarded as a deeply controversial issue.

The trauma of 9/11—largely due to its sensitive and controversial aspects mentioned above—was not featured by works of popular culture for a long time. This was the case with apocalyptic or post-apocalyptic films as well, which, according to Page, shifted their location to other cities, particularly to Los Angeles (Page, 2008, 209). As Benczik notes, although Hollywood productions slowly reincorporated the cityscape of New York back into disaster films, the urban landscape remained untouched (Benczik, 2015). The role of mediatization during and after the tragic event also influenced the absence of the disaster-stricken New York, a common cinematic site before. Suddenly, fantasy transformed into reality on the screens of millions. How could cinema, with its largely fictional, diegetic world, compare with its nonfictional counterpart? How could a disaster film feature New York in shambles through a sensitive yet illustrative lens? The matter was also determined by the position these works sustained in the political arena. The main political agenda—which framed the events in accordance with the good-versus-evil binary, mostly advocated by the Bush administration—greatly defined cultural products after the attack (McSweeney, 2014, 4). Arguably, those post-9/11 films that finally reintroduced the trope of the exposed New York skyline contributed to acts of collective, public commemoration. Not only do they portray the interwoven web of political, cultural, and historical narratives, but they also demonstrate discursive ways of adhering to, challenging, and processing these traumas and contradictory accounts.

In this article, I analyze how the 2007 film *I Am Legend* (directed by Francis Lawrence) presents these relations through the fractured cityscape. The urban landscape of the film—which omits the World Trade Center site—is both visually and narratively linked and likened to the corporeal. First, the film illustrates an infected and posthuman New York City, filled with vampiric mutant Darkseekers, who seek shelter in the depths of abandoned buildings. The city, however, is also conquered by the forces of nature, the flora and fauna. This is the environment in which the protagonist, the virologist Robert Neville (starring Will Smith), finds himself after the mutation of the Krippin virus takes hold of the city. The urban landscape—the decaying body—overruled by this binary occupation challenges him to renegotiate personal and collective traumas as well as the very idea of what it means to be human after the cataclysm. As the power structure of

the dominant–marginal binary transforms, post-apocalyptic spaces and bodies gain a renewed understanding, creating third spaces and third bodies, which grant the opportunity for the protagonist to challenge pre-established narratives. However, the two alternative endings of the film—the theatrical and the director’s cut—reveal two distinctly opposing attitudes: one that aligns with the emblem of American heroism and another that emphasizes the need to surpass this grand narrative through the redefinition of urban and corporeal spaces.

The Reemergence of Cinematic Disaster Following 9/11

After September 11, the term “ground zero” began to be used in reference to the attack on the World Trade Center. As Sturken (2004, 311) summarizes, ground zero entails a complete nuclear annihilation and, at the same time, it also suggests “a starting point, a tabula rasa,” specifically in the post-9/11 architectural discourse of New York City. This conveys the idea that for many, the event was equal to an apocalypse—one that left lasting marks on the American identity. According to Akiva Goldsman, the writer and producer of *I Am Legend*, the lingering memory of 9/11 was crucial in constructing the cataclysmic iconography of the film:

“[T]here is no question that 9/11 is now part of our imaginations [...] it turned out to be impossible to tell a story about the end of the world without this recent catastrophic event that seemed to promise, in our imaginations for a second, the end of the world.” (McSweeney, 2014, 169)

This impossibility appeared as a wound in public imagination, although in an ambiguous way: the wound represented a ubiquitous and lasting symptom, one that may never be healed—yet it also manifested itself as a wound that should be healed swiftly. The dichotomy of the inability to forget and the desire to forget determined the response of early works of popular culture. This was further complicated by the difficulty of verbalizing and portraying the trauma: as Page explains, many criticized the culture of disaster films after September 11, accusing it of desensitizing the public attitude toward real-life tragedies (McSweeney, 2014, 207).

The ecological fears that characterized the social milieu of the 1970s and 1980s appeared with even greater intensity after the millennium. As the scientific discourse concerning climate change and global warming entered the public arena, genre films presented environmental disasters systematically. The common feature of these cataclysmic fantasies is that they (1) emphasize the detrimental impact of human civilization on the natural world and (2) highlight human weakness in the face of environmental forces. Hurricane Katrina, the 2005 catastrophe that gravely affected New Orleans, contributed to the rise of ecological fears. The tragic event reminded the nation that climate change can jeopardize the existence of entire cities, especially coastal ones (Page, 2008, 225). Besides the need to rethink the role of political and individual action in environmental

matters, concerns arose regarding the question of “what it means to be human” in this renewed, ever-changing landscape. Posthumanist discourses highlight the need to re-define the relation between the natural and the human amid the declining dominance of the anthropocentric narrative. With the rising number of disaster films, the posthumanist paradigm shift also infiltrated the screens of destruction. According to McSweeney (2014, 158), the genre of the zombie film experienced a noticeable return after the 2000s. The zombie, the human-turned-Other, reinforces the monster type that Weinstock (2020, 368) calls the “invisible monster”: films such as *I Am Legend* showcase infected nonhumans whose bodies have been “invaded” by a mutated virus.

I Am Legend is one of the first post-9/11 films to revive the image of New York in ruins, transformed by the cataclysm, without the World Trade Center site. The 2007 film, which is based on Richard Matheson’s 1954 novel of the same title, revolves around virologist Dr. Robert Neville, who appears as the only human survivor of the disastrous Krippin epidemic. After an artificially manipulated measles virus—which was developed as a cure for cancer—mutates and wipes out most of the population, only Neville and the Darkseekers—mutated zombie-like, vampiric creatures—remain alive in the city. Neville is immune to the virus and forced to hide in the confines of his Manhattan apartment with Sam, his German Shepherd. He spends his days hunting deer, gathering supplies from deserted stores, and, most importantly, experimenting on rats and captured Darkseekers to find a cure for the Krippin virus. He also transmits recorded radio broadcasts and awaits the arrival of others. When Anna and Ethan, two survivors from Maryland show up on their way to an alleged survival camp in Vermont, Neville’s effort to save humanity becomes even more crucial. Nevertheless, in the end, he is also compelled to decide the fate of the Darkseekers who, in the meantime, have begun to show signs of physical and emotional advancement.

“This is Ground Zero. This is my site.”¹

In “Walking in the City,” Michel de Certeau elaborates on the idea of the “wave of verticals,” the “celestial eye” of metropolises, most notable in New York City’s World Trade Center (Certeau, 1993, 152–153). For de Certeau, this verticality is expressed in the innate connection between the dichotomy of above and below, the state of being a voyeur and a walker. When one, instead of remaining in the invisible grasp of the top of the tower, descends to the surface and becomes a walker—that is, how a city is produced, by the very act of walking, according to de Certeau. This concept offers an intriguing framework for post-apocalyptic discourses. Following the cataclysm that has destroyed the population of New York City, the urban landscape of *I Am Legend* no longer offers verticality and the potential of vertical voyeurism. The World Trade Center, the example that de Certeau offers to symbolize the act of voyeurism, has ceased to exist in the world of

¹ Lawrence, 2007, 14:18.

I Am Legend. Both Neville and the Darkseekers hide in ground-level spaces, and, unlike in alien invasion films, they only expect a threat at the ground level as well. The body, the vertical line on the horizontal surface, has fallen. This shift from vertical to horizontal extends to the whole city and highlights the idea that the collapse, metaphorically, represents the fall of the collective body of humanity.

Themes of vacancy, vulnerability, and invasion also echo the image of the dead zone—a site now occupying the whole cityscape. In urban studies, as Gil Doron (2008, 206) contends, dead zones are commonly located on the fringes of the city. However, as he argues, these badlands have never been entirely empty or dead; historically, they have been occupied by marginalized communities and presented their own unique cultural features (Doron, 2008, 204). The dead zone involves the element of the Other: it is constructed by spatial juxtaposition, retaining some aspects of the dominant social order, yet also containing its marginalized counter-sites. Doron (2008, 209) continues by contending that the site of the dead zone represents a piece of living history with its unrestored architectural ruins. These ruins are often reclaimed by nature and, therefore, constantly shaped, altered, left to be marveled upon, and incorporated in community life. Natural invasion is more celebrated than despised and is viewed as an inseparable part of the man-made environment. In *I Am Legend*, similarly to pre-apocalyptic dead zones, environmental forces enter the city as the manifestation of the Other: the man-made metropolis is invaded—or recaptured—by the flora and fauna, lying surrendered without its previous inhabitants.

The connection between the corporeal and the architectural is fueled by intriguing diegetic and extradiegetic forces in the film. The monstrous Darkseekers and their dark, desolate hiding places highlight the survival of repressed individual and collective memories. László Munteán (2011, 11) cites Gail Weiss's account on 9/11, who uses the profound term "urban flesh" to express the metaphorical connection between these two aspects, specifically in relation to the collapse of the Twin Towers. In *I Am Legend*, the main source of diegetic trauma is also connected to the body: it is the Krippin virus, an artificially reengineered microorganism that forces Neville to admit that humanity is responsible for its own downfall: "God didn't do this, Anna. We did," he exclaims (Lawrence, 2007, 1:10:50). The extradiegetic aspect lies in the lurking presence of the 9/11 attack, during which strongly upheld, collective notions became contested. The Darkseekers and their habitation at Ground Zero suggest that these narratives need to be renegotiated in the new environment: the Darkseekers represent the lurking physiological presence of invasion within the organic body and its reflection within the urban body as well. According to Robert Yeates, the sight of the ruin can be likened to the sensation of the uncanny, famously formulated by Sigmund Freud. Citing Nicholas Royle, he contends that the uncanny adds another meaning to the beginning: that it is "already haunted" (Yeates, 2021, 4). In *I Am Legend*, the uncanny environment is paired with its uncanny monsters, further emphasizing the partly familiar and partly unfamiliar character of

the post-apocalyptic urban space, where the sites of remembrance and future possibilities coexist in an intricate hub.

The corporeal–architectural relation is a noticeable allegory in the film from the beginning. The opening depicts a pre-apocalyptic television interview featuring Dr. Krippin (played by Emma Thompson), the chief virologist responsible for the treatment of cancer. Krippin describes the relation between body and virus with the following passage:

“If you can imagine your body as a highway, and you picture the virus as a very fast car being driven by a very bad man, imagine the damage that that car could cause. But then, if you replace that man with a cop, the picture changes. And that’s essentially what we’ve done.” (Lawrence, 2007, 01:30)

As Stefanopoulou (2021, 43) observes, the scene ends abruptly to reveal the contrasting image of the demolished, deserted New York City three years later: “vegetation dominates the urban landscape, and the birdsong continues: we realize that the apocalyptic disaster has paved the way for a new, non-human world.” The high-angle shots—both static and mobile—initiate the viewer into the wholly transformed urban landscape: the city lies half-sunk, covered in layers of vegetative life. The urban sounds are only those of the city’s constant physical decay: crumbling walls, rusty lampposts, and shattering windowpanes. The dead zone has now spread to the whole city. To animate the metaphor given by Dr. Krippin in the opening scene, this scene features both the “very fast car” and the “very bad man:” the peaceful yet haunting environment is disturbed by the appearance of Neville and his car, the first sign of human life. The shot remains in a bird’s-eye view, observing the giant cityscape and its contrast with the emergence of the miniature, accelerating car. The visuals further strengthen the metaphor, illustrating an almost medical perspective.

It is intriguing to look at Neville’s attitude toward the dominance of the Other as formerly marginal: he attempts to regain control over the city that was once almost exclusively monopolized by human forces. Thus, he frequently goes on hunting trips to capture the deer that have become part of the city’s fauna; however, he is unable to catch any. By assuming the role of the hunter, Neville maintains the image of the previous hierarchy between the two microcosms, the man-made and the natural. However, he is continuously confronted by the contrary. In the first hunting scene, he is blocked by a group of cars, rendering further chase impossible. Nonetheless, the deer escape easily in the urban jungle. Neville follows the animals, although he is now forced to abandon his car—the material signifier of his previous position—in order to blend in. Finally, when he comes close to shooting, mountain lions appear, and Neville finally decides to leave his prey behind. The renewed cityscape forces Neville, the last (hu)man of the city, to revise his position both as a city dweller and a human.

With Us, against Us, or Somewhere in Between

According to MacCormack (2020, 532), “monsters in themselves are created through a bordering and create bordering encounters.” Arguably, the monster, as a hybrid entity, lives in the hyphen, between two identity forms that are simultaneously joined and disjoined over and over. In the case of *I Am Legend*, which also belongs to the subgenre of the “infection film,” the hyphenated state is further enhanced by a sense of invisibility (Murray Pomerance quoted in Weinstock, 2020, 368). In infection films, the body becomes a battleground of opposing forces, and the process of becoming infected often remains invisible to the naked eye. In the cityscape, this in-between state produces liminal landscapes that mirror the monstrous Others. As the virus invades the body, its environmental materialization demonstrates invasion: during the day, the Darkseekers remain in *no-go zones*, in hiding places where light cannot enter. During nighttime, however, they roam the city. The urban landscape is thus ruled by two Others, both of which challenge the anthropocentric narrative. By day, Neville must face the invasion of the urban landscape by the inexterminable vegetative life, while at night, he must seek shelter in the confines of his home to avoid the raids of the Darkseekers. Since the film shows the events from Neville’s perspective, the viewer only sees the Darkseekers during their interactions with Neville. Thus, their hiding place is also featured in relation to Neville’s actions. When Neville enters the dark, mysterious warehouse, the monstrous Others appears as an immediate threat. This threat is twofold: according to Weinstock (2020, 368), infection films portray monsters that either pose a danger in the form of death or in “monstrous transformation.” In *I Am Legend*, the Darkseekers represent both.

The Darkseekers seem to be liminal characters in terms of their position on the spectrum of marginality and centrality as well. Their most crucial weakness, which is also Neville’s only chance for survival, is their vampiric, nocturnal lifestyle: once sunlight hits their skin, they burn alive. Their spatial presence is thus also twofold and limited, which echoes Neville’s experience. The two opposing spatial attitudes are juxtaposed in Neville’s laboratory, where his desire to regain control continues: he captures a female Darkseeker to find the cure and tame the monsters once and for all. Matters are further complicated when Neville realizes that despite the cataclysm, the process of evolution has not come to a halt: the Darkseekers begin to show signs of adapting to their environment, gaining the ability to endure light. This suggests that in the future, the Darkseekers, previously marginalized by their biological handicap, will “invade” the rest of the urban—and nonurban—landscape. The theatrical ending subscribes to the elimination of this threat: after handing the cure, the vial of blood, to Anna, Neville blows up both the Darkseekers and himself. He fails to recognize the possibility of co-existence, seeing the only solution in the extermination of the past. The alternate ending, available on the Blu-Ray edition, represents a completely different approach. The Darkseekers attack Neville’s home to reclaim the captured female Darkseeker. Neville recognizes that their intent is not to harm him and the others and decides to return the

Darkseeker. He is surprised to witness that the creatures he has thought of as the monstrous Others are capable of showing emotions. Ultimately, he is forced to reconceptualize his own humanity: his strenuous experiments have resulted in the death of multiple Darkseekers. This also demonstrates the shift of the human–nonhuman or monstrous–nonmonstrous reference points I have mentioned previously: Neville begins to question the innate concept of human exceptionalism and recognizes the monstrous within himself. Both Neville and the Darkseekers survive, suggesting that Neville has accepted that the previous, pre-cataclysmic spatial hierarchy is to be overruled by a “live-and-let-live” attitude. The sequel to *I Am Legend*, allegedly premiering in 2025, will utilize this alternate ending to meditate on the future of humanity (s. n., 2023).

As McSweeney (2014, 170) contends, the haunting presence of 9/11 is a palpable extradiegetic element in Neville’s world. McSweeney (2014, 171) cites Michael Bell’s theory of the “ghosts of place,” which expresses the presence of memories, traumas, and allusions as inseparable from their environment. In this framework, the Darkseekers can be interpreted as the materialized ghosts of the city, reminiscent of humanity’s hubris and Neville’s own burden of guilt. As a leading military virologist, he also took part in the development of the cure. The Darkseekers and the city they have conquered invoke flashbacks in Neville, resulting in the constant intrusion of the past through the urban landscape. The theatrical ending’s killing scene also puts an end to the possibility of renegotiating these memories: they are forever lost. Although the cure is found and is safely on its way to Vermont, the threatening memory of the city is left untouched, un verbalized. Instead, Neville assumes the role of the heroic and masculine American. Thus, the mainstream ending of *I Am Legend* subscribes to the dominant narrative represented in the disaster films of its time, while the alternate ending suggests that the future only starts after encountering the monstrous self. The last scene of this version illustrates Neville and the survivors leaving New York City on the Washington Bridge, signifying that there are still bridges to be crossed rather than burned.

Conclusion

Why New York City? As Page contends, “to destroy New York is to strike symbolically at the heart of the United States” (Page, 2008, 14). The metropolis arguably occupies a central position in the American imagination and is a frequent landscape of post-apocalyptic cinematic fantasies. This is even more highlighted post-9/11, when the city saw an unthinkable catastrophe, which only became a metaphorical narrative and visual subject of disaster films in the second half of the 2000s. The conflicting landscape of *I Am Legend*—where vegetative and posthuman life thrive as opposed to human hegemony—establishes a screen for the renegotiation of individual and collective identities through the metaphorical relation between the architectural and the corporeal.

Questions of selfhood, however, also test the former notions of human existence through the emergence of posthuman entities. The urban Other is mirrored in the bodies of the Darkseekers, representing Neville's suppressed individual and collective traumas. This metaphor also surrounds him in the form of the invaded city, where he struggles to maintain the former hegemony of mankind. These anxieties culminate in two different endings, proposing a dual attitude toward the relation of humanity, nonhumanity, and in-between humanity to themselves, others, and the immediate environment.

Bibliography

- Benczik V. (2015). A város romjai: New York (poszt)apokaliptikus láttelele 9/11 után [The City in Ruins: A Report on the (Post)apocalyptic New York after 9/11]. Apertúra, Tavasz–Nyár. <https://www.apertura.hu/2015/tavasz-nyar/benczik-a-varos-romjai-new-york-posztapokaliptikus-lattelele-911-utan/>
- Certeau, M. de (1993). Walking in the City. In S. During (ed.), *The Cultural Studies Reader* (pp. 151–160). Routledge.
- Doron, G. (2008). "... those marvellous empty zones on the edge of our cities": Heterotopia and the "Dead Zone". In M. Dehaene & L. De Caeter (eds.), *Heterotopia and the City: Public Space in a Post-Civil Society* (pp. 203–213). Routledge.
- Lawrence, F. (director). (2007). *I Am Legend*. Warner Bros. Pictures.
- MacCormack, P. (2020). Posthuman Teratology. In J. A. Weinstock (ed.), *The Monster Theory Reader* (pp. 522–539). University of Minnesota Press. <https://doi.org/10.5749/j.ctvtv937f.28>
- McSweeney, T. (2014). *The 'War on Terror' and American Film: 9/11 Frames Per Second*. Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.3366/edinburgh/9780748693092.001.0001>
- Munteán L. (2011). *Topographies of Trauma: Constellations of the Corporeal and the Architectural in Representations of 9/11* [PhD dissertation]. Eötvös Loránd University. <https://doktori.btk.elte.hu/lit/munteanlaszlo/diss.pdf>
- Page, M. (2008). *The City's End: Two Centuries of Fantasies, Fears, and Premonitions of New York's Destruction*. Yale University Press.
- [S. n.] (2023). *I Am Legend 2: How Will Smith will return in sequel after his character died in the 2007 film*. The Economic Times, 2 September. <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/us/i-am-legend-2-how-willsmith-will-return-in-sequel-after-his-character-died-in-the-2007film/articleshow/103293467.cms>
- Stefanopoulou, E. (2021). The Rhetoric of Ecology in the Post-Apocalyptic Cinematic Landscape. *Res Rhetorica*, 8(2), 37–54. <http://doi.org/10.29107/rr2021.2.3>

- Sturken, M. (1998). The Wall, the Screen, and the Image: The Vietnam Veterans Memorial. In N. Mirzoeff (ed.), *The Visual Culture Reader* (pp. 163–178). Routledge.
- Sturken, M. (2004). The Aesthetics of Absence: Rebuilding Ground Zero. *American Ethnologist*, 31(3), 311–325. <http://www.jstor.org/stable/3805360>
- Sturken, M. (2015). The 9/11 Memorial Museum and the Remaking of Ground Zero. *American Quarterly*, 67(2), 471–490. <http://doi.org/10.1353/aq.2015.0022>
- Weinstock, J. A. (2020). Invisible Monsters: Vision, Horror, and Contemporary Culture. In J. A. Weinstock (ed.), *The Monster Theory Reader* (pp. 358–373). University of Minnesota Press. <https://doi.org/10.5749/j.ctvtv937f.22>
- Yeates, R. (2021). *American Cities in Post-Apocalyptic Science Fiction*. UCL Press. <https://doi.org/10.14324/111.9781800080980>

Kiejtéstanulási stratégiák, szóhangsúly és magánhangzó-redukció: Egy érthetőség alapú esettanulmány magyar középiskolai kontextusban

Csizmazia Máttyás

PPKE BTK Vitéz János Tanárképző Központ, osztatlan hallgató

Pronunciation Learning Strategies, Word Stress and Vowel Reduction: An Intelligibility-Based Case Study in the Hungarian Secondary School Context.

Abstract: This case study is concerned with the use of pronunciation learning strategies by learners of English as a foreign language and their effectiveness in terms of word stress placement and vowel reduction. The work aims to achieve four research goals: (1) to identify the intelligibility-inhibiting features of English spoken with a Hungarian accent, (2) to explore the recurring pronunciation errors of a target group of 12 secondary school students, (3) to examine the use of various pronunciation learning strategies in language acquisition, and (4) to determine strategies that prove effective for the target group.

The first objective could be approached by comparing research on intelligibility-based pronunciation learning with the literature on English spoken with a Hungarian accent, which resulted in a nine-point list identifying the features of Hungarian-accented English that impair intelligibility.

To examine the second aim, three production tests were administered and analysed. The results showed that, regarding both word stress placement and vowel reduction, the highest number of errors occurred in words with prefixes that carry the initial stress, particularly those with the prefixes “con-” and “com-”.

The third research question was addressed using a questionnaire. The results indicate that cognitive strategies are the most popular among the study group, followed by social strategies. These findings are consistent with the relevant literature.

The results showed significant improvement in vowel reduction, suggesting the effective role of social strategies. Correlation analysis revealed a strong relationship between the use of social strategies and scores measuring the placement of unstressed syllables shifted to the right in words where the stress is not on the first syllable.

Absztrakt

Jelen esettanulmány az angol mint idegen nyelv tanulóinak kiejtéstanulásistratégia-használatával, valamint azok hatékonyságával foglalkozik a szóhangsúly-elhelyezés és magánhangzó-redukció tekintetében. A munka négy kutatási célt tűzött ki: (1) a magyar akcentussal beszélt angol érthetőségét zavaró jellemzők azonosítása; (2) egy 12 főből álló gimnáziumi célcsoport ismétlődő kiejtésbeli hibáinak feltárása, (3) a különböző kiejtéstanulási stratégiák használata a nyelvelsajátításban és (4) a célcsoport számára hatékonyak bizonyuló stratégiák felderítése.

Az első cél az érthetőség alapú kiejtéstanulással kapcsolatos kutatások és a magyar akcentussal beszélt angol szakirodalmának összevetésével közelíthető meg, melynek révén egy kilenc pontból álló lista készült, mely a magyar akcentussal beszélt angol érthetőséget zavaró tulajdonságait tartalmazza.

A második cél vizsgálatához három produkciós teszt került alkalmazásra és elemzésre. Az eredmények szerint mind a szóhangsúly-elhelyezés, mind a magánhangzó-redukció tekintetében az előhangsúlyos toldalékos szavakban volt a legtöbb hiba, különös tekintettel a *con-*, *com-* előtaggal ellátott szavakra.

A harmadik kutatási kérdés egy kérdőív alkalmazásával került megválaszolásra. Az eredmények alapján a vizsgált csoportban a kognitív stratégiák a legnépszerűbbek, melyet a szociális stratégiák követnek. Az eredmények összhangban állnak a releváns szakirodalommal.

A negyedik céllal kapcsolatosan az első és a harmadik teszt között különböző stratégiákat támogató kiejtés-tanulási tevékenységekben vettek részt a tanulók. Az eredmények szignifikáns fejlődést mutattak a magánhangzó-redukció terén, ami a szociális stratégiák hatékony szerepére utal. A korrelációs analízis erős kapcsolatot jelzett a szociális stratégiák alkalmazása és a nem első szótagon hangsúlyozandó szavak jobbra tolódó hangsúlyok nélküli szótagelhelyezését mérő pontszámok között.

1. Bevezetés

Jelen tanulmány témája a kiejtéstanulási stratégiák használata s hatása a főhangsúly-elhelyezés és magánhangzó-redukció elsajátítására. A kiejtéstanítás napjainkban meglehetősen népszerű ágnak számít a nyelvpedagógián belül (vö. Celce-Murcia et al., 2010; Couper, 2015; Thomson & Derwing, 2015), bár az újabb empirikus tanulmányokat magába foglaló szakirodalom kevésbé gyakori (Levis, 2016, 2–3). A tanulási stratégiák vizsgálata szintén gyakran kutatott terület az 1990-es évektől kezdve (O'Malley & Chamot, 1990; Oxford, 1990; Wenden, 1991; Oxford et al., 2004). Ezenkívül nemzetközi kontextusban a kiejtéstanulási stratégiákat vizsgáló kutatások is egyre nagyobb figyelemnek örvendenek (Peterson, 2000; Eckstein, 2007; Campos, 2015; Szyszka, 2017); az érthetőség alapú kiejtéstanítást népszerűsítik. Magyar kontextusban bár a kiejtéstanítás egyre nagyobb közkeveltségnek örvend (Piukovics, 2021; Gyurka, 2022), s a tanulási stratégiák kutatása is kezd megjelenni (Doró & Habók, 2013; Habók & Magyar, 2018), a kiejtéstanulási stratégiák vizsgálata és az érthetőségre való koncentráció az anyanyelvihez hasonló kiejtéssel szemben még nem vagy csupán kevésbé jelent meg a hazai szakirodalomban. A jelen tanulmány ezt a szakirodalmi rést célozza meg a következő kérdésekre keresve a választ:

- (1) A magyar akcentussal beszélt angol mely jellemzői zavarhatják a megértést?
- (2) Milyen ismétlődő hibák vannak egy budapesti gimnázium nyelvi csoportjába tartozó magyar diákok beszédében a szóhangsúly-elhelyezés és a magánhangzó-redukció tekintetében?
- (3) Milyen tanulási stratégiákat alkalmaznak egy budapesti gimnázium nyelvi csoportjába tartozó magyar diákok az angol kiejtés tanulásához?
- (4) Milyen tanulási stratégiák lehetnek hasznosak egy budapesti gimnázium nyelvi csoportjába tartozó magyar diákok számára az érthető szóhangsúly-elhelyezés és magánhangzó-redukció elsajátításában az angol nyelvben?

A munka egy 12 fős nyelvi csoport nyelvhasználatát és tanulási folyamatait kívánja felmérni, amely esettanulmányként is kategorizálható. Bár a tanulmány kvantitatív mérési eszközöket alkalmaz, az általánosíthatóság igénye nem merül fel; az említett eszközök csupán azért kerülnek alkalmazásra, hogy közelebbi betekintést nyújtsanak a célcsoport beszédjegyeire a szóhangsúly-elhelyezés és magánhangzó-redukció szempontjából, valamint a csoport stratégiahasználatába.

2. A szakirodalom áttekintése

Mint az a bevezetőben is említésre került, jelen kutatás nagyban alapoz a külföldön meglehetősen népszerű *érthetőség elvére*, amely a kiejtéstaniításban azt veszi alapul, hogy az angol mint idegen nyelv tanulóinak nem szükséges anyanyelv-szerű kiejtésre szert tenniük, elegendő, ha érthetően beszélnek (Levis, 2005). Az érthetőség elve így az inklúzió helyett a szelekcióra fókuszál a kiejtési jegyek elsajátításának tekintetében. A tanulók kognitív és szociolingvisztikai terheltségének csökkentése (Thir, 2016) mellett a megközelítés egyik nagy előnye, hogy bár az anyanyelvi kiejtészváltozatok a saját közegükben természetesen érthetőek (hiszen organikusan kialakult nyelvi változatok), nemzetközi kontextusban előfordulhat, hogy kevésbé bizonyulnak érthetőnek, mint a nem anyanyelvi változatok. Az érthetőség elvének célja tehát az is, hogy a beszélők minél több nyelvi környezetben érthető módon tudjanak beszélni.

Fontos különbséget tenni három, az érthetőséggel kapcsolatos fogalom között: az egyik maga az *érthetőség (intelligibility)*, a második a *felfoghatóság (comprehensibility)*, a harmadik pedig az *akcentusosság (accentedness)*. Derwing és Munro (2005) alapján az *érthetőség* azt mutatja meg, milyen mértékben érti meg a hallgató a beszélő megnyilvánulását; a *felfoghatóság* azt, mennyire nehéz a megnyilatkozás megértése; az *akcentusosság* pedig a hallgató felfogása arról, mennyire különbözik a beszélő kiejtése az övétől. A fent említett tanulmány azt is megemlíti, hogy az érthetőséget beszédátírási feladatokban a helyesen leírt szavak számával lehet mérni, míg a felfoghatóságot és az akcentusosságot a Likert-skála segítségével. E jelenségek méréséhez természetesen különböző anyanyelvi és nem anyanyelvi háttérből származó értelmezőkre van szükség, így ez a módszertani megközelítés meghaladja a jelen kutatás kereteit. Mivel azonban a magyar akcentussal beszélt angol kapcsán kevés empirikus kutatás született, mindenképpen előrevezető lehet egy hasonló vizsgálat, annak ellenére, hogy a kelet-európai (szláv magyar) akcentussal beszélt angolt általában érthetőnek tartják.

Magyar kontextusban Jenkins (2000) LFC-modellje, Levis (2018) érthetőség-alapú kiejtéstaniítási modellje, illetve Piukovics (2021) magyar akcentussal beszélt angol jellemzőket összefoglaló fejezete alapján összeállítható egy olyan lista, mely a magyar akcentussal beszélt angol azon jelenségeit foglalja magába, amelyek zavarhatják az érthetőséget. Ezzel az első kutatási kérdés kerül megválaszolásra. A lista a következő standard változattól eltérő jellemzőket tartalmazza:

- az aspiráció teljes hiánya a zöngétlen zárhangokban [p, t, k];
- különbség a magas funkcionális terhelésű magánhangzó-párok eloszlásában (például / Λ /-/a:/ vagy / ϵ -/æ/);
- néma betűk ejtése némely szöveleji mássalhangzó-torlódásban (például *psychology* /psa₁'k₀lɔdʒi/);
- a zöngességen alapuló rövidülés vagy nyúlás teljes hiányának lehetősége (például a *cheese* és a *cheat* szó azonos hosszúságú /i:/ hanggal való ejtése);

- az *-ed* és az *-s* toldalék *-[id]*-ként és *-[iz]*-ként való ejtése a fonotaktikai kontextustól függetlenül;
- a szóhangsúly-elhelyezés alapvető szabályainak teljes hiánya, mely folyamatos első szótagra csúszó hangsúlyt eredményez (például *based* /beist/);
- magánhangzó-változások az első szótagra csúszó $\bar{\text{hangsúly}}$ következtében (például *personality* /'p₃:(r)sənələti/);
- jobbra tolódó szóhangsúly hiperkorrekció következtében (például *personality* /'p₃:(r)sənələti/);
- kevésbé élénk intonáció.

A kutatás másik fő témája a tanulási és a kiejtéstanulási stratégiák kérdése. A tanulási stratégiákat Oxford (1990, 63) „konkrét lépésekként” határozza meg, amelyeket a tanulók azért alkalmaznak, hogy a tanulási folyamatot hatékonyabbá tegyék. A tanulási stratégiák nagyban különböznek a tanulási stílusoktól, melyek Cornett (1983, 9) meghatározása alapján inkább általános tanulási minták. A tanulói stílusok tehát sokkal szélesebb kategóriát alkotnak, mint a tanulási stratégiák, melyek sokkal konkrétabbak.

A tanulási stratégiák taxonómiájával kapcsolatban Oxford (1990) két fő kategóriát határoz meg: *direkt stratégiákat*, melyek során a nyelv mentális feldolgozása is szükséges, és *indirekt stratégiákat*, azaz olyan folyamatokat, amelyek támogatják a nyelvtanulást, de nem szükséges hozzájuk mentális feldolgozás. A fenti tanulmány ezen a két kategórián belül hat alkategóriára osztja a tanulási stratégiákat: A *direkt stratégiákon* belül a (1) *memóriával kapcsolatos*, (2) a *kognitív* és (3) a *kompensációs* stratégiákat találjuk, míg (4) a *metakognitív*, (5) az *affektív* és (6) a *szociális* stratégiák az *indirekt stratégiák* csoportjába tartoznak. A *memóriával kapcsolatos* stratégiák olyan lépéseket tartalmaznak, melyek során a tanulók két vagy több elemet kapcsolnak össze egymással mélyebb megértés kialakítása nélkül (például logikai lánc vagy rímalapú tanulás). A *kognitív* stratégiáknál a tanulók valamilyen formában – ismétlésen, analízáláson, jegyzetelésen, összefoglaláson, érvelésen keresztül – dolgozzák fel és alakítják át az anyagot természetes tanulási környezetben. A *kompensációs* stratégiák esetében a tanulók megpróbálják kijavítani vagy pótolni a hiányos tudásukat, például kikövetkeztetik egy szó jelentését a kontextusból. A *metakognitív* stratégiákkal a tanulók a tanulási folyamataikat szabályozzák, például az anyag rendszerezése vagy időbeosztás készítése révén. Az *affektív* stratégiákon keresztül a tanulók felfedezik az anyaghoz való hozzáállásukat és annak pozitív irányba való befolyásolása által fejlesztik a tanulási folyamatuk hatékonyságát. Végül a *szociális* stratégiák lehetőséget nyújtanak a tanulóknak, hogy a társaikkal együtt dolgozzanak, kérdéseket tegyenek fel egymásnak, kijavítsák és segítsék egymást. Jelen kutatás is az imént kifejtett taxonómiát használja a tanulási stratégiák vizsgálatához.

A kiejtéstanulási stratégiákkal kapcsolatos empirikus kutatások tekintetében számos tanulmányt említhetünk. Az egyik első ilyen munka Peterson (2000) kutatása, amely Oxford (1990) taxonómiája alapján kvantitatív módszerekkel elemzi angol

anyanyelvű, spanyolul tanuló diákok kiejtéstani stratégiáit. Vitanova és Miller (2002) alapvetően a tanári instrukció szerepét vizsgálja a diákok kiejtésére vonatkozóan, s így csak közvetetten érinti a kiejtéstani stratégiákat. Derwing és Rosettier (2002) egy 100 fős mintán végzett kutatást, melyben a kiejtés miatt bekövetkező kommunikációs összeomlásokat és ezek megoldási stratégiáit tárta fel. Osburne (2003) 50 főt interjúztatott, aminek során az önéletrajzuk felolvasására kérte a résztvevőket, és bizonyos mondatokat megismételtetett, hogy jobb kiejtésre készítse őket. Nyolc kiejtési stratégiát határozott meg és azt vizsgálta, ezek közül melyik a leggyakoribb. Egy frissebb kutatás Campos (2015) nevéhez köthető, aki a nyelvi tehetség (*aptitude*), félszponán kiejtési teljesítmény és érthetőség közti kapcsolatot kereste. Meglepő módon csak két stratégiával kapcsolatban talált összefüggéseket (új hangok keresése a mindennapi beszédben és a hozzáállás szabályozása az angol nyelv tanulásakor). Szyszka (2017) a kiejtési stratégiahaszniát gyakorisága és a szorongási szint közti lehetséges korrelációkat vizsgálta lengyel tanárjelöltek beszédben kvantitatív eszközökkel. Arra a következtetésre jutott, hogy a leginkább szorongó diákok több, míg a legkevésbé szorongók kevesebb stratégiát használnak, és a résztvevők általánosságban a kognitív stratégiákat részesítik előnyben. Magyar kontextusban Habók és Magyar (2018) készített felmérést, bár ennek középpontjában általánosan a tanulási stratégiák álltak, nem pedig a kiejtéstani stratégiák.

3. Kutatási módszerek

A kutatásnak 12 résztvevője van: egy kiemelten jó háttérrel rendelkező iskola 9. osztályos középiskolai nyelvi csoportjának B1–B2 szinten lévő diákjai, akik valószínűleg motiváltabbak az átlagos magyar nyelvtanulóknál.

A felmérés során két kutatási eszközt alkalmaztunk: három produkciós tesztet, melyből kettőt elemeztünk, illetve egy, a kiejtéstani stratégiákat vizsgáló kérdőívet. A produkciós tesztek az éppen aktuális témához igazodtak, s különböző kiejtéstani stratégiákat támogató, kiejtéssel kapcsolatos tevékenységek után végeztettek el. A tesztek körülbelül 100 szavas, az adott témához kapcsolódó szövegek felolvasásából álltak. Az első elemzett tesztet 2022. november 10-én kognitív és memóriával kapcsolatos stratégiákat hasznosító instrukció előzte meg, amely az *o* betű különböző kiejtésbeli realizációit vizsgálta. A két teszt között egy kognitív és szociális stratégiákat támogató kiejtéstani tevékenység valósult meg. A harmadik (második elemzett) teszt 2023. január 23-án került felvételre kognitív, szociális és memóriával kapcsolatos stratégiákat támogató instrukciót követően, a redukált schwa hang és a határozott névelő kiejtésének témakörében. A két teszt közötti fő különbség, hogy míg az első teszt előtt szociális stratégiákat nem hasznosítottak, addig a harmadik előtt két szociális stratégiákat támogató tanítási ciklust is megtartottak. Így lehetséges, hogy a két teszt közötti átlagbeli különbség a szociális stratégiák használatából ered.

A tesztekben szóhangsúly szempontjából három különböző pontszámot különíthetünk el: főhangsúly-elhelyezés minden tagmondat-hangsúlyos szóban; főhangsúly elhelyezés azon tagmondat-hangsúlyos szavakban, melyekben nem az első szótagra esne a szóhangsúly, jobbra tolódó hangsúlyokkal együtt és azok nélkül. A magánhangzó-redukció tekintetében két pontszám került kiszámításra: az egyik a standard változat (RP) szerint, míg a másiknál csak a hangsúlyeltolódás által kiváltott változások számítottak hibának (hiszen ezek jobban fenyegetik az érthetőséget). A produkciós tesztek így a második és a negyedik kutatási kérdésre irányulnak, hiszen azok a résztvevők beszédében visszatérő hangsúlyelhelyezési és redukciós hibák, illetve a szociális stratégiák hatékonyságának mérésére is alkalmasak lehetnek.

A kérdőív Oxford (1990) stratégiabankján alapul, ám annak elemei saját megfogalmazásúak, így nem egy standardizált mérőeszköz alkalmazásáról beszélhetünk. A kérdőív összesen hat konstruktumból áll, melyek Oxford hat stratégiatípusának felelnek meg (zárójelben az elemek száma és a Cronbach-alfa-arányok láthatók): 1. memóriával kapcsolatos stratégiák (4; 0.606), 2. kognitív stratégiák (6; 0.705), 3. kompenzációs stratégiák (4; 0.637), 4. metakognitív stratégiák (6; 0.709), 5. affektív stratégiák (2; 0.779) és 6. szociális stratégiák (6; 0.711). Érdemes megemlíteni, hogy a kérdőívet korábban, 2020-ban egy pilot-felmérés keretében 34 résztvevőn teszteltem (Csizmazia, 2020), mely során megbízhatósági teszteket és dimenzióanalízist végeztem a konstruktumokon, hogy meggyőződjek azok megbízhatóságáról, illetve arról, hogy egyetlen dimenziót vizsgálnak. A kérdőív a harmadik és negyedik kutatási kérdésre fókuszál, a különböző stratégiák csoporton belüli népszerűségét és az egyes stratégiák hatékonyságát vizsgálva átlagok összehasonlításával és a tesztpontszámok és stratégiahasználat közötti korrelációs analízissel.

4. Eredmények

Az első kutatási kérdés tekintetében egy olyan lista került meghatározásra, mely a magyar akcentussal beszélt angol azon jelenségeit foglalja magába, amelyek zavarhatják az érthetőséget. A lista a következő pontokat tartalmazza: az aspiráció teljes hiánya, a magas funkcionális terhelésű magánhangzó párok eloszlása, néma betűk ejtése szóeleji mássalhangzó-torlódásban, zöngésségen alapuló rövidülés vagy nyúlás hiánya, az *-ed* és az *-s* toldalék ejtésének különbsége, első szótagra vagy jobbra csúszó szóhangsúly, kevésbé élénk intonáció. A teljes lista a 2. fejezetben található.

A második kutatási kérdés tekintetében elmondható, hogy szóhangsúly szempontjából legnagyobb arányban (60%) az előhangsúlyos toldalékok felelősek a hangsúlyelhelyezéssel kapcsolatos hibákért (például /₁p₃:sə'nælət₁/ helyett /'persənəl₁t₁/). Ezenkívül nagy arányban találhatók hibák a *con-* és a *com-* prefixumot tartalmazó szavakban, amelyek a legtöbb esetben más tényezőkkel (leggyakrabban szintén az előhangsúlyos toldalékokkal) magyarázhatók. Fontos még megjegyezni, hogy jóval több balra, az első hangsúlyra tolódó hiba szerepelt a tesztekben. Ez ellentmondásban áll

Levis (2018) modelljével, mely a jobbra tolódó hibákat sokkal fenyegetőbbnek tartja az érthetőségre. A magánhangzó-redukció vonatkozásában megállapítható, hogy (mivel két egymással közös kapcsolatban álló jelenség került vizsgálatra) a hasonló elemekben nagyszámú hiba fedezhető fel. Egyrészt szintén gyakoriak a hibák az előhangsúlyos toldalékokkal rendelkező szavakban, illetve a *con-* és a *com-* kezdetűekben. Másrészt megfigyelhető, hogy az *e* és *o* betűvel jelölt hangok gyakran nem redukálódnak, s ezek a magyar /o/ és /e/ hangként ejtődnek.

A harmadik kutatási kérdéssel kapcsolatban kijelenthető, hogy a résztvevők egyértelműen a kognitív stratégiákat részesítik előnyben ($\bar{x}=3,2$), melyeket a szociális stratégiák követnek ($\bar{x}=2,6$). A memóriával kapcsolatos stratégiák a negyedik helyre kerültek ($\bar{x}=2,4$). Ezekről az eredményekről elmondható, hogy részben összhangban állnak a szakirodalommal. Oxford (1990) is megjegyzi, hogy a kognitív stratégiák a legnépszerűbbek között vannak, bár ő egymást támogató alrendszerekként tekint a stratégiákra. Campos (2015) kutatásában szintén a kognitív, illetve a kompenzációs stratégiák bizonyultak a legnépszerűbbnek, ezzel ellenben Szyszka (2017) felmérésében az affektívek, a kognitívak pedig csak a harmadik helyet foglalták el.

A negyedik kérdéshez két különböző kutatási eszköz vizsgálata is köthető: a produkciós tesztek átlagának összehasonlítása és a kérdőív korrelációs elemzése. A tesztek pontszáma mind a két vizsgált jelenség esetében magasabb volt a harmadik tesztben, mint az elsőben. A szóhangsúly-elhelyezés tekintetében 1,2%-os fejlődés tapasztalható minden tagmondat-hangsúlyos szóban, 2,2%-os azokban a szavakban, amelyekben nem az első szótagra esne a hangsúly jobbra tolódó szóhangsúlyokkal együtt és 3,4%-os azok nélkül. Az átlagpontszámokon elvégzett Wilcoxon-teszt alapján azonban ezek a különbségek nem szignifikánsak ($p=0,754$). A magánhangzó-redukció szempontjából 3,8%-os javulás látható a standardhoz képest, illetve 11,1%-kal kevesebb szóhangsúly-eltolódás által kiváltott magánhangzó-változás található a harmadik tesztben. Ez arra enged következtetni, hogy a szociális stratégiák hatékonyak lehetnek a helyes és érthető magánhangzó-redukció elsajátításában.

A kérdőív vizsgálata nem talált szignifikáns korrelációt a fő tesztpontszámok (az alpontszámok átlaga) és a különböző stratégiatípusok használata között. Közepes erősségű korreláció ($r=0,629$) azonban megfigyelhető a szociális stratégiák és a nem első szótagon hangsúlyozandó szavakban a harmadik tesztben, jobbra tolódó hangsúlyok nélkül. A vizsgált csoport tanulói számára e szavak kiejtése jóval problémásabbnak bizonyult, de arra következtethetünk, hogy a szociális stratégiák használata segíthetett a megfelelő szóhangsúly elsajátításában.

5. Összegzés

Gyakorlati szempontból mindenképpen elmondható, hogy érdemes nagyobb figyelmet fordítani az előhangsúlyos toldalékok szerepére, hiszen viszonylag kevés van belőlük, ám nagy hatást tudnak gyakorolni a szóhangsúly-elhelyezésre. A *con-* és a *com-* prefixummal azonban érdemes lehet lexikális szinten foglalkozni, hiszen gyakran nehezen fedezhetők fel a szóban. Megjegyzendő még, hogy a szociális stratégiák pozitív hatást gyakorolhatnak mind a problémás szavak szóhangsúly-elhelyezésére (a kérdőív elemzése szerint) és a magánhangzó-redukcióra (a tesztek átlagpontszámainak összehasonlítása alapján). Ezenkívül a kérdőív elemzéséből szintén kiderül, hogy a vizsgált csoportban az önbizalom és a motiváció összefüggésben áll a magánhangzó-redukció elsajátításában.

A jelen tanulmánynak természetesen komoly limitációi vannak, melyek közül a legszembetűnőbb a vizsgált csoport kis létszáma, mivel statisztikai eljárásokat (például korrelációanalízist) nagyobb létszámú csoportokon érdemes végrehajtani. Továbbá a kutatási tervben is megfigyelhetők hiányosságok. Például a vizsgált produkciós tesztek szövege teljesen eltérő, ami könnyedén okozhatja a tesztek pontszáma közötti különbséget. Emellett a kérdőív két konstruktuma 0,6 és 0,7 közötti Cronbach-alfa pontszámmal rendelkezik, amely elfogadható, ám nem ideális, és az egyik konstruktum csupán két elemet tartalmaz.

Irodalomjegyzék

- Campos, M. E. V. (2015). Pronunciation Learning Strategy Use, Aptitude, and Their Relationship with Pronunciation Performance of Pre-Service English Language Teachers in Chile [PhD-disszertáció]. University of Exeter.
- Celce-Murcia, M. et al. (2010). Teaching Pronunciation: A Course Book and Reference Guide (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Cornett, C. E. (1983). What You Should Know About Teaching and Learning Styles. Fastback 191. Phi Delta Kappa Educational Foundation.
- Couper, G. (2015). Applying Theories of Language and Learning to Teaching Pronunciation. In M. Reed & J. M. Levis (szerk.), The Handbook of English Pronunciation (pp. 413–432). John Wiley & Sons.
<https://doi.org/10.1002/9781118346952.ch23>
- Csizmazia, M. (2020). Pronunciation Learning Strategies of Hungarian Students of a Middle School in Budapest [kiadatlan kézirat].
- Derwing, T. M., & Rossiter, M. J. (2002). ESL Learners' Perceptions of Their Pronunciation Needs and Strategies. *System*, 30(2), 155–166.
[https://doi.org/10.1016/S0346-251X\(02\)00012-X](https://doi.org/10.1016/S0346-251X(02)00012-X)

- Derwing, T. M., & Munro, M. J. (2005). Second Language Accent and Pronunciation Teaching: A Research-Based Approach. *TESOL Quarterly*, 39(3), 379–397. <https://doi.org/10.2307/3588486>
- Doró, K., & Habók, A. (2013). Language Learning Strategies in Elementary School: The Effect of Age and Gender in an EFL Context. *Journal of Linguistics and Language Teaching*, 4(2), 25–37.
- Eckstein, G. T. (2007). A Correlation of Pronunciation Learning Strategies with Spontaneous English Pronunciation of Adult ESL learners [MA-diplomamunka]. Brigham Young University.
- Gyurka N. (2022) Kiejtésfeladatok a középiskolai angol nyelvórán: Fontos vagy felesleges? In K. Heller & I. Steiner (szerk.) *Az alkalmazott nyelvészet esernyője alatt: Hallgatói tanulmányok* (pp. 200–214). ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék.
- Habók, A., & Magyar, A. (2018). The Effect of Language Learning Strategies on Proficiency, Attitudes and School Achievement. *Frontiers in Psychology*, 8, 2358. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.02358>
- Jenkins, J. (2000). *The Phonology of English as an International Language*. Oxford University Press.
- Levis, J. M. (2005). Changing Contexts and Shifting Paradigms in Pronunciation Teaching. *TESOL Quarterly*, 39(3), 369–377. <https://doi.org/10.2307/3588485>
- Levis, J. M. (2016). Research into Practice: How Research Appears in Pronunciation Teaching Materials. *Language Teaching*, 49(3), 423–437. <https://doi.org/10.1017/S0261444816000045>
- Levis, J. M. (2018). *Intelligibility, Oral Communication, and the Teaching of Pronunciation*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108241564>
- O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning Strategies in Second Language Acquisition*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524490>
- Osborne, A. G. (2003). Pronunciation Strategies of Advanced ESOL Learners. *International Review of Applied Linguistics*, 41(2), 131–143. <https://doi.org/10.1515/iral.2003.005>
- Oxford, R. L. (1990). *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Heinle & Heinle Publishers.
- Oxford, R., et al. (2004). Effect of the Presence and Difficulty of Task on Strategy Use: An Exploratory Study. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 42(1), 1–47. <https://doi.org/10.1515/iral.2004.001>
- Peterson, S. S. (2000). *Pronunciation Learning Strategies: A First Look* [kiadatlan kutatási jelentés]. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED450599.pdf>

- Piukovics, Á. (2021). Phonological and Non-Phonological Factors in Non-Native Pronunciation Acquisition [PhD-disszertáció]. Pázmány Péter Catholic University. <https://doi.org/10.15774/PPKE.BTK.2021.012>
- Szyszká, M. (2017). Pronunciation Learning Strategies and Language Anxiety. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-50642-5>
- Thir, V. (2016). Rethinking Pronunciation Teaching in Teacher Education from an ELF Perspective. Vienna English Working Papers, 25, 45–73.
- Thomson, R. I., & Derwing, T. M. (2015). The Effectiveness of L2 Pronunciation Instruction: A Narrative Review. Applied Linguistics, 36(3), 326–344. <https://doi.org/10.1093/applin/amu076>
- Vitanova, G., & Miller, A. (2002). Reflective Practice in Pronunciation Learning. The Internet TESL Journal, 8(1).
- Wenden, A. (1991). Learner Strategies for Learner Autonomy: Planning and Implementing Learner Training for Language Learners. Prentice Hall.

Autizmussal diagnosztizált gyermekek szüleinek mentális egészsége

Eszenyi Noémi

PPKE BTK Pszichológiai Intézet, BA-hallgató

Mental Health of Parents of Children with Autism Spectrum Disorder.

Abstract: Numerous international studies support the fact that parents of children diagnosed with autism spectrum disorder (ASD) are at high risk of developing mental health problems, as they experience greater stress and are in poorer mental well-being compared to parents of neurotypical children or those with other disorders. The main aim of my research is to examine, in Hungary, the relationship between the subjective well-being of affected parents, their perceived social support and their coping strategies. The target group consists of adults who have at least one child under the age of 18 diagnosed with autism. The research questionnaire package includes a general set of demographic questions, a few items related to the child, as well as three standardised instruments: the Coping Style Preference Questionnaire, the Multidimensional Scale of Perceived Social Support and the Mental Health Continuum – shortened version. The results confirmed the hypothesis that self-punitive coping negatively affects subjective well-being and that social support acts as a mediating factor in this relationship. Furthermore, we found that the severity of the child's autistic symptoms negatively predicts the parent's mental health, although the presumed moderating effect of social support was not confirmed. Further studies are needed to explore which additional factors determine the mental health of parents of children with ASD in order to identify appropriate preventive strategies and strengthen interventions that promote adaptability in such challenging life situations.

Absztrakt

Számos nemzetközi szakirodalom támasztja alá azt a tényt, hogy az autizmus-spektrumzavarral diagnosztizált (ASD) gyermekek szülei nagy kockázatnak vannak kitéve a mentális problémák terén, hiszen több stresszt élnek át és rosszabb mentális állapotban vannak, mint a neurotipikus vagy más rendellenességgel élő gyermekek szülei. Kutatásom fő célja hazánkban felmérni az érintett szülők szubjektív jóllétének a társas támogatottsággal és a megküzdési stratégiával való összefüggéseit. A célcsoportot olyan felnőtt személyek alkotják, akiknek van legalább egy, 18 év alatti, autizmussal diagnosztizált gyermekük. A kutatásban használt kérdőívsomagban egy általános demográfiai kérdéssor mellett az érintett gyermekkel kapcsolatos néhány kérdés szerepel, valamint három teszt: Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív, Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Kérdőív és Mentális Egészség Kontinuum Skála – rövidített változat. Az eredmények szerint teljesült az a hipotézis, miszerint az önbüntető megküzdés negatívan hat a szubjektív jóllétre, és ebben a kapcsolatban a társas támogatottság mediáló tényezőként van jelen. Továbbá feltártuk, hogy az érintett gyermek autisztikus tüneteinek súlyossága negatívan jósolja be a szülő mentális egészségét, a társas támogatottság feltételezett moderáló hatása azonban nem igazolódott. Célszerű lenne további vizsgálatokkal feltérképezni, hogy az ASD-gyermekek szüleinél mely további tényezők határozzák meg a mentális egészség alakulását annak érdekében, hogy feltárjuk a megfelelő megelőző stratégiákat és megerősítsük azokat az eljárásokat, amelyek elősegítik az adaptivitást egy ilyen nehéz élethelyzetben.

I. Bevezetés

Az autizmussal élő gyermekek szülei több stresszről és rosszabb mentális állapotról számolnak be, mint a tipikus fejlődésmenetű (Montes & Halterman, 2007; Benjak et al., 2009; Lai & Oei, 2015), a Down-szindrómás (Fisman et al., 1989; Abbeduto et al., 2004) vagy egy krónikus fizikai betegségben, a cisztás fibrózisban szenvedő gyermekek (Bouma & Schweitzer, 1990) szülei. Enea és Rusu (2020) a kutatásukban rávilágítottak, hogy az érintetteknél a szülői stressz negatív hatással van a mentális egészségre és ezzel együtt az életminőségre. Az eredmények alapján azt mondhatjuk, az autista gyermeket nevelő szülők magasabb kockázatnak vannak kitéve a stresszel és a kedvezőtlen mentális jólléttel kapcsolatban.

I.1. Az érintett családok helyzete

Az autizmus-spektrumzavar Győri és munkatársai (2014) megfogalmazása szerint egy olyan pervazív fejlődési zavar, ami az illető egész személyiségét, működését és életútját érinti. Ez a megnevezés jól érzékelteti, hogy a viselkedéses és kognitív zavarok heterogén, változatos halmazát jelenti. A diagnózis viselkedéses jegyekre épül; nevezetesen három területen található minőségi fejlődési zavar: „1) a kölcsönös társas viselkedések, 2) a kölcsönös kommunikatív viselkedések, és 3) az érdeklődés és a tevékenység adaptív, rugalmas szerveződésének területén” (Győri et al., 2014, 118).

Az autizmus-spektrumzavarral élő gyermek nevelése sok esetben olyan kihívásokkal jár, melyek túlmutatnak egy tipikusan fejlődő gyermek nevelésén. Egy kvalitatív kutatás nemrégiben (Papadopoulos, 2021) a feltárt kihívásokat négy fő kategóriába sorolta: érzelmi, családi, szociális és pénzügyi megpróbáltatások. A szülő a gyermek diagnózisával való szembesülésekor olyan érzelmi terheket tapasztal, melyek frusztrációt keltenek és aggodalmat szülnek a jövőre nézve. Ezek az érzések negatívan befolyásolják az anya hangulatát és az általános jóllétét, illetve a tehetetlenség érzését keltik benne, ami tovább fokozza a pesszimizmust a gyermek jövőjével kapcsolatban. Nealy és munkatársai (2012) hasonló, kvalitatív kutatásában szintén az érzelmi hatások témaköre jelent meg a leghangsúlyosabban, különös tekintettel a diagnózisra, a mindennapi küzdelmekre és a gyermek jövőbeni kilátására vonatkozóan. Egy másik tanulmány (Ooi et al., 2016) szintén rámutatott arra, hogy a szülők a környezeti reakciók következtében gyakran korlátként élik meg a gyermekük sajátos, autisztikus viselkedésjegyeit, s ennek hatására történik meg az izoláció. Egy magyar mintán végzett kutatás is nyomatékossította, hogy a családok számára egy autizmussal élő gyermek felnevelése hatalmas többletterhet jelent, interjúelemzések alapján kiemelve az ellátórendszer nehézségeit, a kommunikációs akadályokat a gyermekükkel, a folyamatos, minőségi szakmai támogatás és a felnőttkori ellátás hiányát (MASZK, 2020).

1.2. A szülők mentális egészsége

A mentális egészség jóval többet jelent a mentális betegségtünetek hiányánál (Reinhardt et al., 2020); pontosabban „a jóllét olyan foka, amelyen az egyén megvalósítja saját képességeit, meg tud küzdeni az élet mindennapos stresszhelyzeteivel, produktívan és eredményesen képes dolgozni, valamint hozzá tud járulni saját közösségéhez” (WHO, 2004, 12). Az egyik meghatározó elmélet a Keyes (2002) által kidolgozott Mentális Egészség Két Kontinuum Modell (Two Continua Model of Mental Health vagy Dual-Continua Model of Mental Health), melynek újdonsága, hogy a mentális egészséget és betegségtüneteket két külön kontinuumnak tekinti, ahelyett hogy egy skála két végpontjának.

Lai és munkatársai (2015) a tanulmányukban a tipikus fejlődésmenetű, illetve az autizmussal élő gyermekek szüleinek pszichológiai jóllétét és megküzdését hasonlították össze, ahol a kísérleti csoport magasabb stressztünetekről és több depressziós tünetről számolt be. Benjak és kollégái (2009) tanulmányában az érintett szülőknél számos tényező negatívabbnak mutatkozott, mint az átlagos gyermekek szüleinél, többek között a pszichológiai rendellenességek mennyisége és az észlelt egészségügyi állapot minősége. Eapen és Guan (2016) kutatása szintén a szülői életminőséget befolyásoló tényezőket vizsgálta, amiből az derült ki, hogy az anyai stressz, az autizmus súlyossága, a szülők eredménytelen megküzdésmódja és az egyéb, társuló fejlődési zavar meglehetősen negatívan hat erre a változóra. Kiemelten pozitív kapcsolat jelent meg viszont a társas támogatással összefüggésben, emellett a magasabb testvérszám, a személyes koherencia és a nevelésről pozitívan gondolkodó nézet is előre jelezte a jobb életminőség-mutatókat.

Jó néhány kutatás kimutatta a neurotipikus és az autizmus-spektrumzavarral diagnosztizált gyermekek szüleinek pszichológiai jóllétének különbségeit (Montes & Halterman, 2007; Benjak et al., 2009; Werner & Shulman, 2013; Lai et al., 2015; Vasilopoulou & Nisbet, 2016). Egy reprezentatív, gyermekek egészségéről szóló amerikai felmérésben (Montes & Halterman, 2007) a kutatók azt az eredményt kapták, hogy az autizmussal diagnosztizált gyermekek szülei sokkal nagyobb valószínűséggel számolnak be gyengébb vagy közepes mentális egészségről, továbbá magasabb stresszről, mint az átlagpopuláció, még a gyermek szociális készségei és a demográfiai háttér korrigálása után is.

Egy magyar mintán végzett kétéves kutatás (MASZK, 2020) kvalitatív és kvantitatív adatgyűjtésre alapozva reprezentatív mintán tárta fel az autizmussal élő (2-47 éves) személyek és családjaik életminőségét, illetve pszichológiai jóllétét. Eredményeik szerint e mutatók összességében és területenként egyaránt szignifikánsan alacsonyabbak, mint a tipikusan fejlődő gyermekek gondviselőié. Az életminőség nem függött össze a gyermek életkorával és nyelvi vagy intellektuális képességeinek szintjével, az autisztikus tünetek súlyossága, az intézményes neveléssel való elégedettség és a szakmai támogatottság azonban prediktív tényezőnek bizonyult.

1.3. A megküzdési stratégia szerepe

Egy általánosan elfogadott definíció szerint a megküzdés (coping) „minden olyan kognitív vagy viselkedéses erőfeszítés, amellyel az egyén azokat a külső vagy belső hatásokat próbálja kezelni, amelyeket úgy értékel, hogy azok felülmúlják vagy felemésztik az aktuális személyes forrásait” (Lazarus, 1966, 76). A copingot mint kulcsfogalmat Lazarus (1991) dolgozta ki a stressz kognitív tranzakcionista és az érzelem kognitív motivációs elmélete keretében.

Vernhet és munkatársai (2019) metaanalízisükben arra a következtetésre jutottak, hogy az autista gyermeket nevelő szülők gyakrabban alkalmazzák az elkerülő stratégiákat és ritkábban a támogatáskereső megküzdést, mint a tipikus gyermeket nevelő szülők. Továbbá azt találták, hogy a problémafókuszú megküzdés protektív tényezőnek minősül a szülői stressz és az életminőség tekintetében, míg az érzelemfókuszú rizikófaktorként jelent meg. Egy másik összefoglaló tanulmány (Lai & Oei, 2014) szintén a szóban forgó szülők megküzdését tárta fel, és eredményként két hasznos stratégiát emeltek ki: a problémafókuszú megküzdést és a társas támogatást.

1.4. Társas támogatottság

Az informális kapcsolati rendszer (család, barátok, szomszédok) mellett szintén társas támogatásnak minősülhetnek a hivatalos intézmények és szervek, amelyek szintén meghatározó tényezők a szülői stressz tekintetében (Tehee et al., 2009). Az észlelt társas támogatást jó néhány kutatásban (Siman-Tov & Kaniel, 2011; Eapen & Guan, 2016; Vasilopoulou & Nisbet, 2016) prediktív tényezőként azonosították az autizmussal élő gyermekek szüleinek pszichológiai jólléte kapcsán. Emellett a társas támasz mint adaptív megküzdési stratégia is megjelent bizonyos kutatásokban (Lai & Oei, 2014). Werner és Shulman (2013) szintén azt találták, hogy a szubjektív jóllét legmeghatározóbb bejósoló tényezői között szerepel a társas támogatottság. Boyd (2002) vizsgálata szintén alátámasztotta, hogy a szülői pszichológiai diszfunkciók tekintetében erősen meghatározó tényező a szociális támogatottság.

1.5. Célkitűzés és hipotézisek

A fenti eredmények fényében azt mondhatjuk, hogy az autizmusban érintett gyermekek szüleinek mentális egészsége az átlaghoz képest alacsony, valamint a szociális támogatottságuk szintén nehezített a fent említett megbélyegzések és a lehetséges izoláció miatt. Kutatásunkban szeretnénk feltárni a 18 év alatti, autizmussal diagnosztizált gyermekek szüleinek szubjektív jóllétét, valamint a prediktív tényezők közül a társas támogatottság és bizonyos megküzdési stratégiák (problémaorientáltság, önhibáztatás) szerepét vizsgálni. További célunk annak elemzése, hogy a megküzdési stílus bejósolja-e a mentális egészséget, illetve hogy a gyermek autisztikus tüneteinek súlyossága együtt jár-e a társas támogatottság mértékével. Emellett néhány célirányosabb hipotézis került megfogalmazásra:

H1: Az önbüntető megküzdési stratégia használati gyakorisága negatív irányú együtt járást mutat a szubjektív jólléttel, amit a társas támogatottság mértéke mediál.

H2: A gyermek autisztikus tüneteinek súlyossága negatív kapcsolatban áll a mentális egészséggel, amit a társas támogatottság mértéke moderál.

2. Módszer

2.1. Vizsgálati személyek

A kutatás során használt kérdőívcsomag gyógypedagógusokon és a közösségi média szülőcsoportjain keresztül jutott el a 18 év alatti, autizmus-spektrumzavarral diagnosztizált gyermekek szüleihez. A részvétel önkéntes alapon történt. Összesen 140 személy vett részt a vizsgálatban, melyből 137 nő és 3 férfi, 25 és 55 év ($M = 40,8$; $SD = 6,5$) között, az érintett gyermekek átlagéletkora pedig 8,62 év ($SD = 3,79$). A kitöltők iskolai végzettsége és lakóhelye heterogén; családi állapot szerint 69,3%-uk házas, 20%-uk párkapcsolatban vagy élettársi kapcsolatban él, 7,9%-uk elvált és 2,9%-uk egyedülálló.

2.2. Eszközök

2.2.1. Demográfiai kérdéssor

A résztvevő szülőknek az űrlap elején nyilatkozni kellett néhány demográfiai adatról (1. melléklet): nem, életkor, állandó lakóhely típusa, iskolai végzettség, családi állapot, egy háztartásban élő gyermekek száma. Emellett néhány saját kérdés is szerepelt a kérdőívben, amelyek az autizmusban érintett gyermekek korára vonatkoztak, valamint arra, hogy hány évesen diagnosztizálták, és milyen súlyosak a tüneteik. Továbbá rákérdeztünk, a kitöltő járt-e valaha autista szülőcsoportba (speciálisan autista gyermeket nevelő szülők csoportfoglalkozása).

2.2.2. Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív

A Megküzdési Mód Preferencia Kérdőívet Oláh (1993; 1995) dolgozta ki úgynevezett bottom-up eljárással, melynek alapja egy széleskörű, empirikus felmérés. A teszt 51 tételből áll, és nyolc faktor került azonosításra: problémacentrikus reagálás, támaszkeresés, feszültségkontroll, figyelemelterelés, emóciófókusz, emóciókiürítés, önbüntetés, belenyugvás. A nyolc skála megbízhatósága elfogadhatónak bizonyult (Cronbach-alfa: 0,50–0,75).

A kutatás során a nyolc faktorból négyet használtam fel: a problémacentrikus reagálást, a támaszkeresést, az önbüntetést és a belenyugvást (2. melléklet). A problémacentrikus megküzdéshez hét tétel (például „Különböző megoldásokat gondolok ki”), a támaszkereséshez nyolc (például „Tanácsot kérek egy általam nagyra értékelt személytől”), az önbüntetéshez öt (például „Magamat okolom a történetekért”), a belenyugvás megküzdési stílushoz pedig négy (például „Az időre bízom a megoldást”) tartozik. Így

összesen 24 tétel alkotta a kérdőívcsomag részét, melyben négyfokú Likert-skálán kellett megadni a választ. Ennek két végpontja az 1 („Soha nem jellemző”) és a 4 („Teljes mértékben jellemző”).

2.2.3. Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Kérdőív

A Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Kérdőív (Zimet et al., 1988) fő célkitűzése, hogy felmérje, a személy milyen mértékben támaszkodhat a közvetlen környezetében élő személyekre. Az eredeti kérdéssor 12 tételből áll; három alskálát tartalmaz: család, barátok, szignifikáns mások. A teszt magyar nyelvű validálását Papp-Zipernovszky és munkatársai végezték 2017-ben, és a hazai kérdőívben tíz tétel maradt (3. melléklet). A faktorok belső reliabilitása (Cronbach-alfa = 0,87–0,93) és az egész teszt megbízhatósága (Cronbach-alfa = 0,91) megfelelőnek mutatkozott. Az egyes kérdéseket (például „Van legalább egy fontos személy a környezetemben, akivel meg tudom osztani az örömet és a bánatomat”) a kitöltőnek egy ötfokú Likert-skálán kellett megválaszolnia az „egyáltalán nem” (1) lehetőségtől a „teljes mértékben” (5) végpontig terjedően. A teszt nem tartalmaz fordított tételt, és minél magasabb pontszámot ér el a személy akár alskálánként, akár összességében, annál magasabb az észlelt támogatás mértéke.

2.2.4. Mentális Egészség Kontinuum Skála – rövidített változat

Keyes és munkatársai (2008) hozták létre a Mentális Egészség Kontinuum Skála rövidített változatát (Mental Health Continuum – Short Form; MHC-SF) a szubjektív jóllét és a mentális egészséget felépítő három terület, azaz az érzelmi, pszichológiai és szociális jóllét vizsgálatára. A magyar változatot Reinhardt és kollégái (2020) készítették el (4. melléklet), melynek validitása és megbízhatósági mutatói (Cronbach-alfa = 0,79–0,92) kiválóak. A teszt első három kérdése az érzelmi jóllétet, a 4–8. a szociálisat, a 9–14. pedig a pszichológiai mértékét méri fel, tehát összességében a kitöltő szubjektív jóllétét mutatja meg. A kérdőív kitöltésekor arra a kérdésre kell válaszolni, hogy az elmúlt hónapra vonatkoztatva milyen gyakran tapasztalta a kitöltő az adott érzést vagy folyamatot (például „Az elmúlt egy hónapban milyen gyakran érezte azt, hogy boldog volt”). A válaszokat egy ötfokú skálán lehet megadni, melynek végpontjai a „soha” (0) és a „minden nap” (5). Ebben a kutatásban egy négyfokú skála került alkalmazásra, melynek végpontjai azonosak az eredetivel.

2.3. Eljárás és etikai szempontok

Az online kérdőívcsomagot közösségimédia-csoportokban és személyes kapcsolatok által továbbítottuk az érintett szülőknek, akik az űrlap elején található tájékoztató elolvasását, illetve a beleegyező nyilatkozat elfogadását (5. melléklet) követően kezdhették meg a kitöltést. A kérdőív négy fő részből állt, melynek első fázisa demográfiai adatokat és néhány saját kérdést tartalmazott. A kutatás második része a társas támogatottságot, a harmadik a szubjektív jóllétet, a negyedik pedig a megküzdést mérte. A kitöltés végén

a résztvevők hozzáfértek egy olyan felsoroláshoz, melyben a lelki segítségre szoruló szülők számára pszichológiai ellátást nyújtó intézmények, szolgálatok elérhetőségét tüntettem fel. A felvett adatokat bizalmasan kezelem, valamint a résztvevők anonimizálása is biztosított, hiszen nem kértünk olyan adatokat, amelyek alapján a vizsgálati személy beazonosítható lenne. A kutatást a PPKE BTK Pszichológiai Intézet Kutatásetikai Bizottsága 2023_49-es iktatószámával engedélyezte.

3. Eredmények

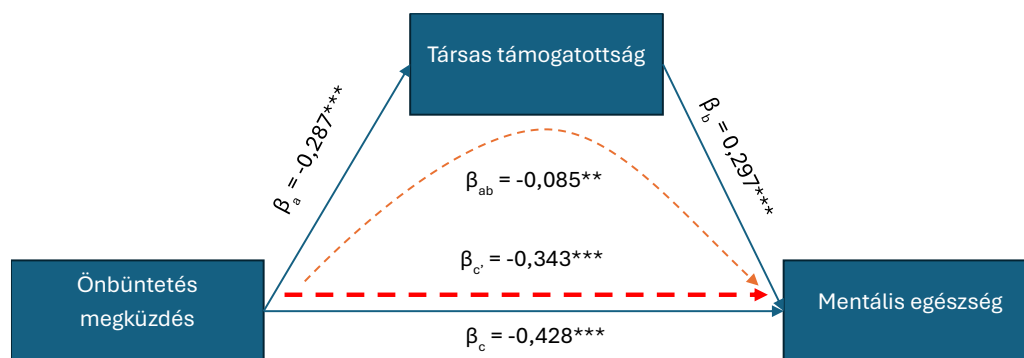
Az adatok elemzéséhez a JASP 0.16.1.0 verziót, illetve a Microsoft Excel programot használtam. A három kérdőív leíró értékeit az 1. táblázatban (6. melléklet) tüntettem fel, mely tartalmazza még a megbízhatósági mutatókat, illetve a normalitásvizsgálat eredményeit is. A Mentális Egészség Kontinuum Skála és a Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív támaszkeresés faktorán kívül nem teljesült a normál eloszlás a változónál. Boxplotok segítségével vizsgáltam a kiugró értékeket, és az outlier labelling rule alapján azt találtam, hogy egyik sem igényel eltávolítást.

Első körben azt ellenőriztem, hogy a különböző megküzdési stratégiák hogyan jósolják be a mentális egészség alakulását, ezzel feltérképezve melyik megküzdésmód bizonyul adaptívnek a vizsgálati személyek körében. Ehhez többszörös lineáris regressziót alkalmaztam és standardizált értékekkel dolgoztam, melynek feltételeit ellenőriztem. A felállított modell szignifikánsnak mutatkozott ($F(135, 4) = 16,839; p < 0,001$), illetve a vizsgált független változók (megküzdési stratégiák) összességében 33,3%-os magyarázóerővel ($R^2 = 0,333$) rendelkeznek a mentális egészség változóban megfigyelhető változásokra nézve (7. melléklet). Ezen felül azt találtam, hogy az önbüntető megküzdési stratégia negatív, szignifikáns kapcsolatot mutat a mentális egészség mutatóval ($\beta = -0,366; p < 0,001$), továbbá pozitív, szignifikáns kapcsolatban áll a mentális egészséggel a támaszkereső ($\beta = 0,151; p = 0,040$) és a problémacentrikus megküzdés ($\beta = 0,325; p < 0,001$). A belenyugvás megküzdésmód nem rendelkezik statisztikailag szignifikáns hatással a szubjektív jóllét változóra. Az említett eredményeket a 2. táblázat (8. melléklet) tartalmazza.

Az összefüggések mélyebb megértése érdekében ellenőriztük az együtt járást a gyermek autisztikus tüneteinek súlyossága és a szülő társas támogatottsága között. A normalitás sérülése miatt Spearman-féle korrelációt használva negatív, gyenge szignifikáns összefüggést találtunk a társas támogatottság és az autizmus súlyossága között: $r_s = -0,238; p = 0,002$ (1-tailed) (9. melléklet).

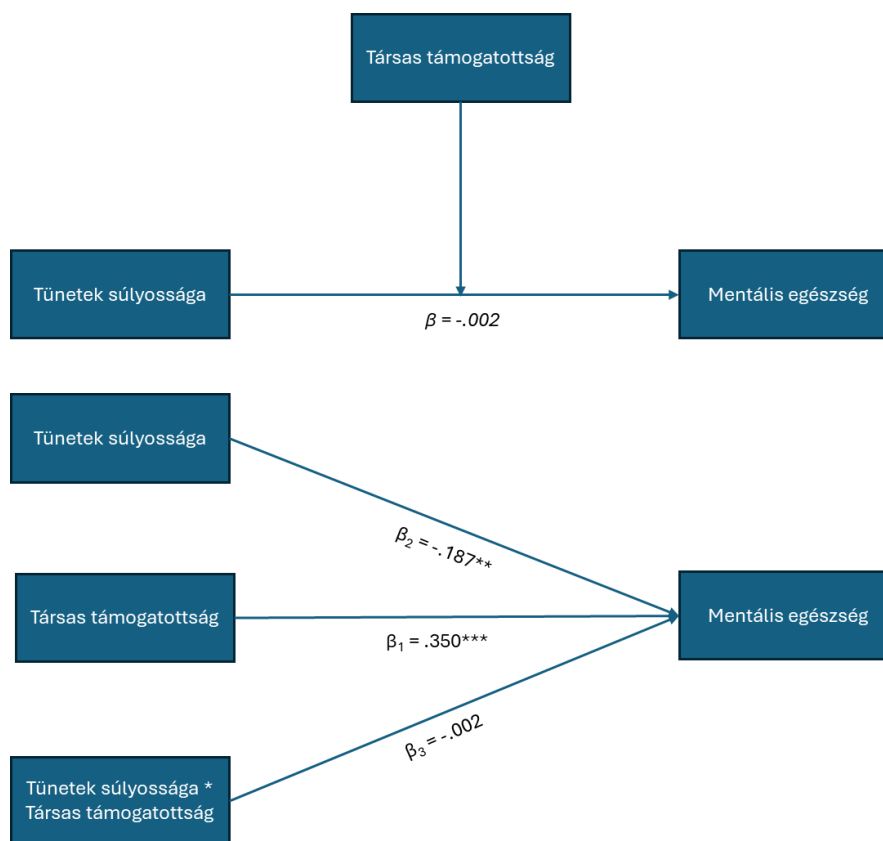
Első hipotézisemben az önbüntető megküzdés és a mentális egészség között egy olyan közvetett kapcsolatot feltételeztem, melyet a társas támogatottság mediál. Ebben a modellben a mentális egészség a kimeneti változó, az önbüntető megküzdés a prediktor változó, a társas támogatottság pedig a mediáló változó (1. ábra). A mediációs modellt

minden esetben Structural Equation Modelben (SEM) teszteltem a standarizált adatokon, bootstrapping segítségével. Az önbüntető megküzdés mentális jóllétre gyakorolt teljes hatása szignifikáns volt: $\beta = -0,428$ ($-95\% \text{ CI} = 1,583; -0,753$); $p < 0,001$, ami a maladaptív megküzdésnek a jóllétre gyakorolt jelentős negatív hatását jelzi. Az önbüntető megküzdésmód és a mentális egészség között lévő direkt útvonalon is negatív, szignifikáns kapcsolatot találtam: $\beta = -0,343$ ($95\% \text{ CI} = -1,348; -0,524$); $p < 0,001$. Ez arra utal, hogy az önbüntetés megküzdés használata direkt módon (a szociális támogatottságtól függetlenül) is negatívan befolyásolja a mentális egészséget. Továbbá a két változó között indirekt útvonalon, a társas támogatottságon keresztül is negatív, szignifikáns hatás rajzolódott ki: $\beta = -0,085$ ($95\% \text{ CI} = -0,163; -0,036$); $p = 0,009$. A modell szignifikánsnak mutatkozott, és a variancia 26,4%-át magyarázza ($R^2 = 0,264$; $F(137, 2) = 24,613$; $p < 0,001$), ami alátámasztja az önbüntető megküzdés és a társas támogatottság fontosságát a pszichológiai jóllét megértésében. A 3. táblázat (10. melléklet), illetve a 11. melléklet tartalmazza az eredményeket, melyek alapján igazolódott az első hipotézisem.

1. ábra: Az első hipotézis mediációs modellje

Második hipotézisem szerint minél súlyosabbak az autizmussal élő gyermek tünetei, annál rosszabb lehet a szülők mentális egészségi állapota, és ezt a kapcsolatot a szülő társas támogatottsága moderálja. Ebben a modellben prediktor változóként a gyermek autisztikus tüneteinek súlyossága, moderátor változóként a társas támogatottság, míg kimeneti változóként a mentális jóllét szerepel (2. ábra). Az eredmények (12. melléklet) alapján azt mondhatjuk, a gyermek tüneteinek súlyossága negatív irányú, szignifikáns kapcsolatot mutat a kimeneti változóval ($\beta_2 = -0,187$; $p = 0,020$), ami a variancia 18,9%-át ($R^2 = 0,189$; $F(2, 137) = 15,969$; $p < 0,001$) magyarázza, illetve a társas támogatottság pozitív irányú, szignifikáns kapcsolatban áll a mentális egészséggel ($\beta_1 = 0,350$; $p < 0,001$). A moderációs modell azonban nem nyert igazolást a vizsgálat során ($\beta_3 = -0,002$; $p = 0,982$); magyarázóereje nem módosult ($R^2 = 0,189$; $p < 0,001$). Összeségében az eredmények arra utalnak, hogy a társas támogatottság nem változtatja meg jelentősen ezt a kapcsolatot, és ez a modell nem nyújt kielégítő magyarázatot a függő változóra. A prediktor és a moderáló változó együtthatói azonban mindkét modellben szignifikánsak és fontosak a kimeneti változó magyarázatában.

2. ábra: A második hipotézis moderációs modellje

4. Megvitatás

Kutatásunk középpontjában az autizmussal élő gyermekek szüleinek pszichológiai jóléte áll, melyet néhány fontosnak vélt változóval összefüggésben vizsgáltunk. Számos kutatás alátámasztotta azt a tényt, hogy a szóban forgó kísérleti csoport életminősége (Vasilopoulou & Nisbet, 2016), mentális egészsége (MASZK, 2020) általában alacsonyabb, míg a stressz-szintjük magasabb (Lai & munkatársai, 2015) a tipikusan fejlődő gyermekek szüleinek mutatóihoz képest.

Jelen kutatás eredményei megerősítik azt az általános megfigyelést, miszerint a szociális támogatottság jelentős szerepet játszik az ASD-gyermekek nevelők pszichológiai jólétének alakulásában. Többek között Vasilopoulou és Nisbet (2016) vizsgálata mutatta ki, hogy bizonyos változók mellett a társas támogatottság hiánya áll leginkább összefüggésben az életminőség alakulásával az autizmussal élő gyermekek szüleinél. Ezt az álláspontot támasztja alá Eapen és Guan (2016) vizsgálata is. Szerintük a társas támogatottság előre jelzi a pozitív életminőséget. Ezen túl két másik tanulmány (Boyd, 2002; Werner & Shulman, 2013) szerint a szociális támogatottság a szubjektív jóllét legmeghatározóbb tényezői közé sorolható az érintett szülők körében. Az általunk felvett adatok elemzése alapján is elmondható, hogy a társas támogatottság pozitív, szignifikáns kapcsolatot mutat a mentális egészséggel, illetve első hipotézisünkben megjelent a tár-

sas támogatottság szignifikáns mediáló hatása a szubjektív jóllétre. Ez azt jelenti, a társas támogatottság olyan erős befolyásoló tényező lehet, hogy képes a megküzdési stratégia pszichológiai jóllétre gyakorolt hatását is mérsékelni (vagy növelni).

A fent említett szakirodalmi eredmények összhangban vannak a jelen kutatás eredményeivel is, hiszen szignifikáns prediktív tényezőként azonosítottuk a problémaorientált, az önbüntető, illetve a támaszkereső megküzdést. A problémaorientált és támaszkereső megküzdés pozitív, az önbüntető stratégia negatív kapcsolatban áll a mentális egészséggel. Ebből következik, hogy a problémaorientált és a támaszkereső megküzdés használati gyakorisága pozitívan hat a mentális egészségre, míg az önbüntető stratégia használata negatívan befolyásolja a jóllét alakulását.

Ezen eredmények mellett különböző modellekben vizsgáltuk a változók egymásra hatását. Az első hipotézis azt a jelenséget öleli fel, mely szerint mediációs interakció van az önbüntető megküzdés, a társas támogatottság és a szubjektív jóllét között. Az elemzés során igazolást nyert, hogy a prediktív változó (önbüntető megküzdés) közvetlen, illetve indirekten a társas támogatottságon keresztül is hat a mentális egészségre. Ez arra enged következtetni, hogy az önbüntetés negatív hatását képes mérsékelni a minőségi szociális háló. Több tanulmány foglalkozott az autizmussal élő gyermekek családjainak mindennapi kihívásainak feltárásával, és ezekben kiemelten megjelent a családtagok részéről tapasztalt korlátozott szociális érintkezés (Ooi et al., 2016; Papadopoulos, 2021). A megnövekedett gyermekgondozási felelősség és a gyermek viselkedéses kitöréseivel kapcsolatos aggodalmak következtében társas elszigetelődésről számoltak be a szülők, főként a barátokra és a tágabb családtagokra vonatkozóan (Papadopoulos, 2021). Erre utal az elemzés során kapott eredmény is, miszerint negatív, szignifikáns együtt járás mutatkozik a társas háló és a gyermek tüneteinek súlyossága között. A fent említett magyarázatokon túl fontos megemlíteni, hogy nagy valószínűséggel a súlyosan érintett gyermeket nevelő szülőktől rengeteg időt és energiát vesz el a gyermek nevelése, ezért nagyon korlátozott a lehetőségük a társas kapcsolatok építésére és fenntartására. Ezek az eredmények nem túl kedvezőek az autizmussal élő gyermekek szüleire nézve, hiszen a társas kapcsolatok protektív befolyását számos kutatás alátámasztotta az általunk vizsgált célcsoportnál (Boyd, 2002; Werner & Shulman, 2013; Eapen & Guan, 2016; Vasilopoulou & Nisbet, 2016), továbbá jelen kutatás első hipotézisének igazolódása nyomán azt mondhatjuk, a társas támogatottság a maladaptív (önbüntető) megküzdési stratégia használatának mentális egészségre gyakorolt hatását is képes mérsékelni. Ez az eredmény számos gyakorlati következménnyel bír a mentális jóllét előre mozdítása szempontjából. Érdemes szem előtt tartani az autista gyermeket nevelő szülők támogató közösségének elősegítését, kifejezetten számukra létrehozott szülőcsoportokkal, ahol a tapasztalatok megosztásával, megértéssel, visszacsatolással egymást segíthetik a mindennapi stresszel való megküzdésben, illetve az önbüntető stratégia felismerésében és kezelésében. Ugyanerre a célra edukációs programok is hasznosak lennének, ahol a

szülők informálódhatnak a különböző káros megküzdési stratégiákról és arról, hogyan építhető be az egészségesebb stresszkezelés az életükbe.

A második hipotézisben megfogalmazásra került, hogy az érintett gyermek autisztikus tüneteinek súlyossága negatívan hat a szülő szubjektív jóllétére, és ezt a kapcsolatot moderálja a társas támogatottság. Bár a változók között szignifikáns összefüggések voltak, a modell nem nyert igazolást, mert a moderáló változó nem volt képes szignifikáns mértékben befolyásolni az összefüggést. Ennek háttérében az állhat, hogy valójában összetettebb a gyermek autisztikus tüneteinek súlyossága és a szülői jóllét közötti kapcsolat, valamint más változók is közre játszhatnak ebben az interakcióban. Ingersoll és Hambrick (2011) kutatásában azonban hasonló konstruktumok mediációs modellje szignifikáns eredményt hozott, ugyanis az ASD-gyermekek nevelő szülők esetében a gyermeki tünetek súlyossága és a stressz, valamint a depressziómutatók közötti kapcsolatot részben a szociális támogatás közvetíti. Érdeemes szem előtt tartani, hogy az elemzésünk szerint a tünetek súlyossága negatív, szignifikáns kapcsolatban áll a társas támogatottsággal, így minél erősebbek a gyermek autisztikus jegyei, annál kevésbé rendelkeznek a szülők minőségi kapcsolatokkal, azaz kevésbé érvényesül a társas támasz jótékony hatása. Mivel a gyermek tünete és a szülő mentális jólléte között negatív, szignifikáns kapcsolat van, érdemes lenne tovább vizsgálni ezt a területet annak érdekében, hogy megértsük a protektív tényezőket a súlyosan érintett gyermekek szülei esetében.

A fentebb taglalt eredmények fényében számos gyakorlati relevanciájú következtetést vonhatunk le. Az autizmussal élő szülők körében mindenképpen fontos lenne a közösségalapú intervenciók létrehozása, amivel elősegíthetnék a társas kapcsolatok kialakulását, a társadalmi beilleszkedést és a stresszel való adaptív megküzdést, s ezek mind hozzájárulhatnak a mentális egészség fenntartásához vagy előre mozdításához. Emellett elengedhetetlen, hogy a szakmai intézmények pszichológiai megsegítést nyújtsanak a szülőknek, illetve akár fizikai (például házi segítségnyújtás), akár anyagi támogatást is biztosítsanak a szükségben lévő családoknak, hiszen sok esetben súlyos többletköltségeket jelent a gyermek fejlesztése (Papadopoulos, 2021).

4.1. Korlátok

A kutatásban résztvevő szülők csoportja nem tükrözi teljeskörűen az autizmussal diagnosztizált gyermekek szüleinek sokszínűségét. Mivel a kísérleti minta nem reprezentatív a társadalomra nézve, nem vonható le általános, messzemenő következtetés az autizmussal élő gyermekek szüleinek mentális állapotára nézve. A kutatási korlátok között kiemelendő a nemi eltolódás, mivel a mintavételben csupán néhány férfi vett részt, ami jelentős aránybeli különbséget jelent a nemek közötti részvételben.

A statisztikai eredmények bár összefüggésre utalnak bizonyos faktorok között, a keresztmetszeti jelleg miatt nem tárnak fel ok-okozati kapcsolatot. Lényeges megjegyezni, hogy a kutatás viszonylag korlátozott témaköre és lehetősége miatt esetlegesen

releváns változók nem kerültek felmérésre (például személyiségjellemzők, kognitív képességek, élethelyzet), ami befolyásolhatta az eredmények értelmezését és az általános következtetések megfogalmazását.

Bár a mérőeszközök megbízhatósági értékei megfelelőek, a kisebb változtatások befolyásolhatják az eredményeket, illetve megnehezítik az összehasonlítást más kutatásokkal. A Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív esetében kizárólag bizonyos faktorok kerültek felmérésre, továbbá a Mentális Egészség Kontinuum Skála esetében az eredeti ötfokúval szemben négyfokú skálát alkalmaztunk (a „sohá”-tól [0] a „minden nap”-ig [4] terjednek).

A rendelkezésünkre álló összes adat szülői önbevalláson alapul, így elképzelhető, hogy a valóságtól eltérően számolnak be a pszichológiai funkcióikról a vélt szociális elvárás vagy bármilyen más, személyes tényezők, akár életesemények hatása miatt. Emellett az autizmus-spektrumzavar diagnózisának bizonyítása nem volt elvárt a válaszadóktól; nem értünk hozzá szakorvosi jelentésekhez, ezért előfordulhat, hogy néhány résztvevő szülő gyermeke valójában nem rendelkezik hivatalos, pszichiátriai autizmus-spektrumzavar vizsgálati eredménnyel.

4.2. Kitekintés

A kutatás továbbfejlesztése érdekében érdemes lenne összehasonlító vizsgálatban feltárni a szülők pszichológiai jellemzőinek különbségeit különféle kontrollcsoportok bevonásával. Mélyebb és alaposabb következtetéseket lehetne levonni longitudinális kutatással, ahol hosszabb időt felölelve figyelhetnénk meg a szülők mentális állapotát, illetve az ezt befolyásoló tényezőket, hiszen számos körülmény hatással van a pillanatnyi jóllétre, utalva akár a diagnózishoz vezető útra és az egyéb magánéleti traumákra.

Jelen kutatásunkban négy megküzdési stílust mértünk fel, érdemes lenne azonban a teljes Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív használatával széleskörűen feltérképezni a vizsgálati személyek stresszel való megküzdését, illetve az ezekkel összefüggő jólléti mutatókat. Ennek alkalmazásával átláthatóbbá válnának az egyes stratégiák összefüggései a mentális egészséggel és a társas támogatottsággal.

Kíváncos lenne egyéb változók szerepét is felmérni a mentális egészség alakulásában. Fontosnak tartom feltárni a szülők elégedettségét az autizmussal élő gyermekük nehézségeihez kötődő ellátó- és fejlesztőrendszerrel kapcsolatban, illetve ennek hatását a mentális jóllétükre, hiszen a szakmai háttér megléte nagyban hozzájárulhat a szülők érzelmi feldolgozásához. Ezen túl különféle szülői támogató programok hatékonyságát is vizsgálni lehetne annak érdekében, hogy feltárjuk a szülők számára legjobb támogatási formákat, programokat. A társas támogatottság fejlesztésére szolgáló szülőcsoportok hatását is érdemes lenne megvizsgálni, kiderítve az önsegítő csoportok mely formái, mely elemei járulnak hozzá a mentális egészséghoz.

Tekintettel a kutatás mélyreható voltára, hasznos lenne egy szűkebb körű mintán, kvalitatív formában feltárni a jellegzetességeket az érintett szülők körében. Így a bizalmas légkörnek köszönhetően nyíltan és őszintén beszélhetnének a tapasztalataikról, s ezáltal pedig fontos, életszerű és megbízható információk kerülhetnének a birtokunkba, ami hozzájárulna a kutatási kérdés mélyebb feltárásához.

Irodalomjegyzék

- Abbeduto, L., et al. (2004). Psychological Well-Being and Coping in Mothers of Youths with Autism, Down Syndrome, or Fragile X Syndrome. *American Journal on Mental Retardation*, 109(3), 237–254. [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(2004\)109<237:PWACIM>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(2004)109<237:PWACIM>2.0.CO;2)
- Benjak, T., Vuletić Mavrinac, G., & Pavić Šimetin, I. (2009). Comparative Study on Self-Perceived Health of Parents of Children with Autism Spectrum Disorders and Parents of Non-Disabled Children in Croatia. *Croatian Medical Journal*, 50(4), 403–409. <https://doi.org/10.3325/cmj.2009.50.403>
- Bouma, R., & Schweitzer, R. (1990). The Impact of Chronic Childhood Illness on Family Stress: A Comparison Between Autism and Cystic Fibrosis. *Journal of Clinical Psychology*, 46(6), 722–730. [https://doi.org/10.1002/1097-4679\(199011\)46:6<722::AID-JCLP2270460605>3.0.CO;2-6](https://doi.org/10.1002/1097-4679(199011)46:6<722::AID-JCLP2270460605>3.0.CO;2-6)
- Boyd, B. A. (2002). Examining the Relationship Between Stress and Lack of Social Support in Mothers of Children with Autism. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 17(4), 208–215. <https://doi.org/10.1177/10883576020170040301>
- Eapen, V., & Guan, J. (2016). Parental Quality of Life in Autism Spectrum Disorder: Current Status and Future Directions. *Acta Psychopathologica*, 2(1), 1–14. <https://doi.org/10.4172/2469-6676.100031>
- Enea, V., & Rusu, D. M. (2020). Raising a Child with Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review of the Literature Investigating Parenting Stress. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 13(4), 283–321. <https://doi.org/10.1080/19315864.2020.1822962>
- Fisman, S. N., Wolf, L. C., & Noh, S. (1989). Marital Intimacy in Parents of Exceptional Children. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 34(6), 519–525. <https://doi.org/10.1177/070674378903400607>
- Győri M., Borsos Zs. & Stefanik K. (2014). A komplex-explicit tudatelmélet és a szociokommunikatív tünetek kapcsolatának rövid távú stabilitása autizmus spektrum zavarral élő felnőtteknél: előzetes eredmények. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69(1), 117–143. <https://doi.org/10.1556/MPSzle.69.2014.1.7>

- Ingersoll, B., & Hambrick, D. Z. (2011). The Relationship Between the Broader Autism Phenotype, Child Severity, and Stress and Depression in Parents of Children with Autism Spectrum Disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 5(1), 337–344. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2010.04.017>
- Keyes, C. L. M. (2002). The Mental Health Continuum: From Languishing to Flourishing in Life. *Journal of Health and Social Behavior*, 43(2), 207–222. <https://doi.org/10.2307/3090197>
- Keyes, C. L. M., et al. (2008). Evaluation of the Mental Health Continuum–Short Form (MHC–SF) in Setswana-Speaking South Africans. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 15(3), 181–192. <https://doi.org/10.1002/cpp.572>
- Lai, W. W., & Oei, T. P. S. (2014). Coping in Parents and Caregivers of Children with Autism Spectrum Disorders (ASD): A Review. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1, 207–224. <https://doi.org/10.1007/s40489-014-0021-x>
- Lai, W. W., et al. (2015). Coping and Well-Being in Parents of Children with Autism Spectrum Disorders (ASD). *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45, 2582–2593. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2430-9>
- Lazarus, R. S. (1966). *Psychological Stress and the Coping Process*. McGraw-Hill.
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and Adaptation*. Oxford University Press.
- Montes, G., & Halterman, J. S. (2007). Psychological Functioning and Coping Among Mothers of Children with Autism: A Population-Based Study. *Pediatrics*, 119(5), e1040–e1046. <https://doi.org/10.1542/peds.2006-2819>
- MTA–ELTE Autizmus Szakmódszertani Kutatócsoport (MASZK) (2020). Hazai összkép az autizmussal élő személyek és családjaik helyzetéről, életminőségéről –MASZKOLATLANUL: Kutatási összefoglaló. https://maszk.elte.hu/tajekoztatok/MASZK%20kutatas_tajekoztato%20kiadvany.pdf
- Nealy, C. E., et al. (2012). The Impact of Autism Spectrum Disorders on the Family: A Qualitative Study of Mothers' Perspectives. *Journal of Family Social Work*, 15(3), 187–201. <https://doi.org/10.1080/10522158.2012.675624>
- Oláh A. (1993). Szorongás, megküzdés, megküzdési potenciál [kandidátusi disszertáció]. Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Oláh A. (1995). Coping Strategies Among Adolescents: A Cross-Cultural Study. *Journal of Adolescence*, 18(4), 491–512. <https://doi.org/10.1006/jado.1995.1035>
- Ooi, K. L., et al. (2016). A Meta-Synthesis on Parenting a Child with Autism. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 12, 745–762. <https://doi.org/10.2147/NDT.S100634>
- Papadopoulos, D. (2021). Mothers' Experiences and Challenges Raising a Child with Autism Spectrum Disorder: A Qualitative Study. *Brain Sciences*, 11(3), 309. <https://doi.org/10.3390/brainsci11030309>
- Papp-Zipernovszky O., Kékesi M. Z. & Jámbori S. (2017). A Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Kérdőív magyar nyelvű validálása. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 18(3), 230–262. <https://doi.org/10.1556/0406.18.2017.011>

- Reinhardt, M., et al. (2020). A mentális egészség kontinuum skála rövid változatának hazai validációja. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 75(2), 217–246. <https://doi.org/10.1556/0016.2020.00014>
- Siman-Tov, A., & Kaniel, Sh. (2011). Stress and Personal Resource as Predictors of the Adjustment of Parents to Autistic Children: A Multivariate Model. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41, 879–890. <https://doi.org/10.1007/s10803-010-1112-x>
- Tehee, E., Honan, R., & Hevey, D. (2009). Factors Contributing to Stress in Parents of Individuals with Autistic Spectrum Disorders. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 22(1), 34–42. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2008.00437.x>
- Vasilopoulou, E., & Nisbet, J. (2016). The Quality of Life of Parents of cChildren with Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 23, 36–49. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2015.11.008>
- Vernhet, C., et al. (2019). Coping Strategies of Parents of Children with Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 28, 747–758. <https://doi.org/10.1007/s00787-018-1183-3>
- Werner, Sh., & Shulman, C. (2013). Subjective Well-Being Among Family Caregivers of Individuals with Developmental Disabilities: The Role of Affiliate Stigma and Psychosocial Moderating Variables. *Research in Developmental Disabilities*, 34(11), 4103–4114. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2013.08.029>
- World Health Organization (WHO). (2004). Promoting Mental Health: Concepts, Emerging Evidence, Practice: Summary Report. World Health Organization.
- Zimet, G. D., et al. (1988). The Mutidimensional Scale of Perceived Social Support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1), 30–41. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5201_2

Mellékletek

I. melléklet: Demográfiai és saját kérdések

- Nem
 - Férfi
 - Nő
- Életkor
 - Betöltött évek számában megadva. Pl. 30
- Lakóhely típusa
 - Főváros
 - Megyei jogú város
 - Város
 - Falu/Község
- Legmagasabb iskolai végzettség
 - Általános iskola (8 osztály)
 - Szakmunkás bizonyítvány
 - Szakközépiskola
 - Gimnáziumi érettségi
 - Folyamatban lévő felsőoktatási tanulmányok
 - Ba/BSc diploma (korábban főiskolai diploma)
 - MA/MSc diploma (korábban egyetemi diploma)
 - Doktori fokozat (PhD)
- Családi állapot
 - Házas
 - Egyedülálló
 - Párkapcsolatban
 - Elvált
 - Özvegy
- Hány gyermekkel él egy háztartásban?
 - Egész számmal megadva

Saját kérdések

- Autizmussal élő gyermeke hány éves?
 - Betöltött évek számában megadva. Pl. 30
- Az autizmusban érintett gyermeke hány éves volt, mikor diagnosztizálták?
 - Betöltött évek számában megadva. Pl. 30
- Ön járt-e rendszeresen autista szülőcsoportba?
 - Igen
 - Nem
- Ön szerint mennyire súlyosak gyermeke autisztikus tünetei?
 - 5 fokú Likert skála

2. melléklet: Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív

- A mindennapokban gyakran élünk át olyan helyzeteket, amelyek szorongást idéznek elő. Kérjük, gondolja át, hogy általában mit szokott tenni, amikor ilyen szorongást kiváltó, fenyegető helyzettel, vagy valamilyen kínos problémával találja szemben magát. Kérjük, gondosan olvassa el az egyes állításokat, és jelölje meg a választ az alábbiak szerint!
- Ha úgy gondolja, hogy az állítás teljes mértékben jellemző Önre, akkor a 4-es számot karikázza be. Ha az állítás gyakran jellemzi Önt, akkor karikázza be a 3-as számot. Ha az állítás csak néha jellemző Önre, akkor a 2-est, ha szinte soha nem jellemzi, akkor az 1-est karikázza be.

1. Problémacentrikus reagálás: 7 tétel

- 5. Különböző megoldásokat gondolok ki.
- 11. Megpróbálom minél jobban megérteni a helyzetet.
- 17. Arra a kedvező lehetőségre koncentrálok, ami kihozható a helyzetből.
- 59. Összegzem azokat a múltbeli tapasztalataimat, amelyeket korábban hasonló helyzetekben szereztem.
- 61. Igyekszem minél többet megtudni a helyzetről.
- 75. Igyekszem megváltoztatni a helyzetet.
- 77. Minden lehetőséget számításba veszek, ami segítheti a probléma kezelését.

2. Támaszkeresés: 8 tétel

- 1. Beszélek valakivel, aki konkrét lépést tehet a probléma megoldására.
- 21. Tanácsot kérek egy általam nagyra értékelt személytől.
- 41. Ilyenkor valakivel beszélnem kell az érzéseimről.
- 42. Olyan személyektől kérek információt, akik már voltak hasonló helyzetben.
- 45. Igénylem mások együttérzését.
- 48. Igyekszem másokkal megosztani a gondjaimat.
- 50. Segítséget keresek a probléma megoldásához.
- 67. Érzelmi támaszt keresek a barátaimnál és szeretteimnél.

3. Önbüntetés: 5 tétel

- 8. Magamat okolom a történetekért.
- 24. Bűntudatot érzek a történetek miatt.
- 52. Magamban keresem a hibát.
- 54. Elzárkózom az emberek elől.
- 76. Kritizálom és elmarasztalom magam.

4. Belenyugvás: 4 tétel

- 23. Elfogadom, ami van.
- 26. Az időre bízom a megoldást.
- 66. Beletörődöm, hogy együtt kell élnem a problémával.
- 74. A sorsra bízom magam.

3. melléklet: Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Kérdőív

Kérjük, az alábbi számok bekarikázásával jelölje be, hogy mennyire igazak Önre az alábbi állítások!

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Is-is	Inkább igen	Teljes mértékben
1. Van legalább egy fontos személy a környezetemben, akire számíthatok, ha szükségem van rá.	1	2	3	4	5
2. Van legalább egy fontos személy a környezetemben, akivel meg tudom osztani az örömeimet és a bánatomat.	1	2	3	4	5
3. A családomra mindig számíthatok.	1	2	3	4	5
4. Megkapom a családomtól azt az érzelmi segítséget és támogatást, amelyre szükségem van.	1	2	3	4	5
5. Barátaimra mindig számíthatok.	1	2	3	4	5

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Is-is	Inkább igen	Teljes mértékben
6. Tudok a problémáimról beszélni a családommal.	1	2	3	4	5
7. Vannak barátaim, akikkel megoszthatom az örömeimet és a bánatomat.	1	2	3	4	5
8. Van legalább egy olyan fontos személy az életemben, aki törődik az érzéseimmel.	1	2	3	4	5
9. A családom szívesen segít a döntéseim meghozatalában.	1	2	3	4	5
10. Meg tudom beszélni a problémáimat a barátaimmal.	1	2	3	4	5

4. melléklet: MEKS (Mentális Egészség Kontinuum Skála – rövidített változat)

Kérjük, válaszoljon a következő kérdésekre, amelyek arra vonatkoznak, hogy ÖN hogyan érezte magát az elmúlt egy hónapban. Jelölje be mindegyik sorban azt a négyzetet, amelyik a legjobban kifejezi, hogy milyen gyakran tapasztalta vagy érezte az alábbiakat.

Az elmúlt egy hónapban milyen gyakran érezte azt, hogy:	SOHA	EGYSZER VAGY KÉTSZER	KB. HÉTENTE KÉTSZER VAGY HÁROMSZOR	MAJD-NEM MINDEN NAP	MINDEN NAP
---	------	----------------------	------------------------------------	---------------------	------------

1. boldog volt
2. megelégedett volt
3. elégedett volt az életével
4. valami fontossal járult hozzá a társadalomhoz (pl. segített másokon)
5. tartozik egy közösséghez (pl. egy társadalmi csoporthoz vagy a lakókörnyezetében élőkhez)
6. a társadalmunk minden ember számára egy jó hely vagy hogy egyre jobb helyé válik
7. az emberek alapvetően jók
8. az a mód, ahogy a társadalmunk működik, megérthető (értelmezhető)
9. a személyisége legtöbb részét szereti, elfogadta
10. a mindennapi élettel kapcsolatos kötelezettségeit jól ellátta
11. másokkal meleg (szeretetteljes) és bizalomteli kapcsolatai voltak
12. olyan élményei voltak, amelyek fejlődésre és arra ösztönözték, hogy jobb emberré váljon
13. magabiztos volt ahhoz, hogy a saját véleményét és elképzeléseit kialakítsa és kifejezze az élete határozott iránnyal vagy értelemmel bír

5. melléklet: Tájékoztató és beleegyező nyilatkozat

Kedves Kitöltő!

Eszenyi Noémi vagyok, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem harmadéves pszichológus hallgatója. A szakdolgozatom elkészítéséhez kérném a segítségét az alábbi kérdőív kitöltésével. Érdeklődésem középpontjában az áll, hogy az autizmussal élő gyermeket nevelő szülők milyen pszichológiai jellemzőkkel, vélekedésekkel, érzelmekkel rendelkeznek. Kérem, csak akkor töltse ki a kérdőívet, ha van 18 éven aluli autizmussal (vagy Asperger szindrómával) diagnosztizált gyermeke.

A kitöltés nagyjából 10 percet vesz igénybe, anonim, önkéntes, és bármikor megszakítható. Az adatokat bizalmasan kezelem, kizárólag összesített statisztikai eredmények formájában dolgozom fel, az etikai irányelvekkel összhangban. Az adatokat általános összefüggések feltérképezésére használom, valamint nem kérek olyan adatokat, amelyek alapján Ön beazonosítható lenne, ezért az eredményekről visszajelzést nem áll módomban adni.

Minden választ bizalmasan kezelek, a nyers adatokat jelszóval védett számítógépen őrzöm a kutatás lefolyásáig, majd anonimizálva archiválom őket későbbi felhasználás esetére. Az eredményeket és a dolgot a Pszichológiai Intézetben őrizzük.

A kérdőívben nincs jó vagy rossz válasz, kérem a lehető legőszintebben válaszoljon! Ha mégis kellemetlennek érzi a kitöltést, következmények nélkül, bármikor megszakítható!

Amennyiben bármi kérdése, észrevétele lenne a kitöltéssel vagy a kutatással kapcsolatban, forduljon hozzám az esznoemi@gmail.com e-mail címen!

Témavezető: Dr. Mészáros Noémi

Segítségét előre is nagyon köszönöm!

Ha úgy érzi, lelki segítségre lenne szüksége, az alábbi szolgáltatások megkeresését javasoljuk!

- Ingyenesen hívható Lelkiségegy Szolgálat, telefonszám: 116-123
- Térítésmentes pszichológiai tanácsadás a területi Család és Gyermekjóléti Központokban – vidéken és a fővárosban is
- Néhány budapesti intézmény:
 - Zuglói Család- és Gyermekjóléti Szolgálat
 - <https://www.zcsk.hu/csalad-es-gyermekjoleti-szolgalat/pszichologus-csalad-es-parterapia>
 - Cím: 1144 Budapest, Füredi park 6.

- Kispesti Szociális Szolgáltató Centrum - Család és Gyermejköléti Köz-
pont
 - www.szocialiscentrum.kispest.hu
 - Cím: 1193 Budapest, Táncsics Mihály u. 7.
- BÁRKA Kőbányai Család- és Gyermejköléti Központ
 - <https://www.bkhk.hu/gyerekjolet/>
 - 1104 Budapest, Mádi utca 86.
- Autisták Országos Szövetsége - AOSZ ElsőSegély tanácsadás
 - <https://aosz.hu/elsegely-szolgaltatas/>
 - Cím: 1053 Budapest, Fejér György utca 10. I. emelet 3. ajtó, 23-as kapucsengő
- Fővárosi Pedagógiai Szakszolgálat, Székhely Szakértői Bizottság –
Pszichológiai tanácsadás
 - Cím: 1141 Budapest, Mogyoródi út 128.
- Megyei Pedagógiai Szakszolgálatok – Pszichológiai Tanácsadás
- Autizmus Alapítvány: Terápiás Centrum és Ambulancia
 - Cím: Budapest, Delej utca 24-26
- Autizmus Információs Portál: www.auti.hu

6. melléklet

*Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív

	Multidimenzió- nális Észlelt Tár- sas Támogatás Kérdőív	Mentális Egészség Konti- num Skála	Önbünté- tés fak- tor*	Támaszke- resés fak- tor*	Problémacent- rikus reagálás faktor*	Belenyug- vás fak- tor*
Chron- bach-alfa	0,934	0,911	0,839	0,838	0,750	0,607
Átlag	37,721	26,107	12,071	22,214	23,814	9,379
Szórás	10,236	10,655	3,908	5,378	3,088	2,439
Minimum	10	4	5	9	15	4
Maximum	50	56	20	32	28	15
Shapiro- Wilk teszt- érték	0,916	0,989	0,966	0,981	0,942	0,978
Shapiro- Wilk p ér- ték	<0,001	0,317	0,002	0,053	<0,001	0,021

1. táblázat: A kérdőívben szereplő változók leíró adatai

7. melléklet: A megküzdésmód hatása a mentális egészségre

Linear Regression

Model Summary - z érték_Meks

Model	R	R ²	Adjusted R ²	RMSE	R ² Change	F Change	df1	df2	p
H ₀	0.000	0.000	0.000	1.000	0.000		0	139	
H ₁	0.577	0.333	0.313	0.829	0.333	16.839	4	135	< .001

ANOVA

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
H ₁	Regression	46.267	4	11.567	16.839	< .001
	Residual	92.733	135	0.687		
	Total	139.000	139			

Note. The intercept model is omitted, as no meaningful information can be shown.

Coefficients

Mo- del		Unstandar- dized	Standard Error	Standar- dized	t	p	95% CI	
							Lower	Upper
H ₀	(Intercept)	-2.857e-11	0.085		-3.381e-10	1.000	-0.167	0.167
H ₁	(Intercept)	8.947e-12	0.070		1.277e-10	1.000	-0.139	0.139
	z érték:önbünt	-0.366	0.072	-0.366	-5.097	< .001	-0.508	-0.224
	z_tamaszkereses	0.151	0.073	0.151	2.077	0.040	0.007	0.295
	z_problema	0.325	0.073	0.325	4.459	< .001	0.181	0.470
	z_belenyugvas	-0.022	0.071	-0.022	-0.310	0.757	-0.163	0.119

8. melléklet

Coefficients

Mo- del		Unstandar-di- zed	Standard Error	Standar-di- zed	t	p
H ₀	(Intercept)	-2.857e-11	0.085		-3.381e-10	1.000
H ₁	(Intercept)	8.947e-12	0.070		1.277e-10	1.000
	z érték:önbünt	-0.366	0.072	-0.366	-5.097	<.001
	z_tamaszkereses	0.151	0.073	0.151	2.077	0.040
	z_problema	0.325	0.073	0.325	4.459	<.001
	z_belenyugvas	-0.022	0.071	-0.022	-0.310	0.757

2. táblázat: A megküzdésmód hatása a mentális egészség alakulására: koefficiens táblázat

9. melléklet: Spearman-korreláció a társas támogatottság és a gyermek tüneteinek súlyossága között

Spearman's Correlations

Variable		z érték_tarsasz_sulyosság	
1. z érték_tarsas	Spearman's rho	—	
	p-value	—	
2. z_sulyosság	Spearman's rho	-0.238**	—
	p-value	0.002	—

Note. All tests one-tailed, for negative correlation.

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$, one-tailed

10. melléklet

X	Y	Path	β	SE(B)	t	p	LLCI	ULCI
Önbüntetés	Mentális egészség	Path c (total)	-.428	0.210	-5.571	<.001	-1.583	-0.753
Önbüntetés	Társas tám.	Path a	-.287	0.214	-3.518	<.001	-1.174	-0.329
Társas tám.	Mentális egészség	Path b	.297	0.080	3.878	<.001	0.151	0.466
Önbüntetés		Path c' (direkt)	-.343	0.209	-4.489	<.001	-1.348	-0.524
Önbüntetés (társ. tám. át)	Mentális egészség	Path ab (indirekt)	-.085	0.032	-	.009	-0.163	-0.036

3. táblázat: A HI mediációs elemzés által kapott értékek

II. melléklet: Az első hipotézishez tartozó statisztikai táblák**Linear Regression****Model Summary - z érték_Meks**

Model	R	R ²	Adjusted R ²	RMSE
H ₀	0.000	0.000	0.000	1.000
H ₁	0.514	0.264	0.254	0.864

ANOVA

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
H ₁	Regression	36.743	2	18.371	24.613	< .001
	Residual	102.257	137	0.746		
	Total	139.000	139			

Note. The intercept model is omitted, as no meaningful information can be shown.

Coefficients

Model		Unstandar- dized	Standard Error	Standar-di- zed	t	p
H ₀	(Intercept)	-2.857e-11	0.085		-3.381e-10	1.000
H ₁	(Intercept)	-4.664e-11	0.073		-6.388e-10	1.000
	z érték_tarsas	0.297	0.076	0.297	3.878	< .001
	z érték:ön- bünt	-0.343	0.076	-0.343	-4.489	< .001

Mediation Analysis**Parameter estimates****Direct effects**

						95% Confidence Interval	
		Estimate	Std. Error	z-value	p	Lower	Upper
z érték:ön-bünt	→ z érték_Meks	-0.343	0.076	-4.538	<.001	-0.490	-0.187

Note. Delta method standard errors, bias-corrected percentile bootstrap confidence intervals, ML estimator.

Indirect effects

						95% Confidence Interval	
						Lower	Upper
Estimate	Std. Error	z-value	p				
z érték:ön- bünt	→ z érték_tarsas	→ z érték_Meks	-0.085	0.032	-2.629	0.009	-0.163 -0.036

Note. Delta method standard errors, bias-corrected percentile bootstrap confidence intervals, ML estimator.

Total effects

						95% Confidence Interval	
						Lower	Upper
Estimate	Std. Error	z-value	p				
z érték:ön- bünt	→ z érték_Meks	-0.428	0.076	-5.611	< .001	-0.563	-0.283

Note. Delta method standard errors, bias-corrected percentile bootstrap confidence intervals, ML estimator.

12. melléklet: A második hipotézishez tartozó statisztikai táblák

Linear Regression

Model Summary - z érték_Meks

Model	R	R ²	Adjusted R ²	RMSE	R ² Change	F Change	df1	df2	p
H ₀	0.435	0.189	0.177	0.907	0.189	15.969	2	137	<.001
H ₁	0.435	0.189	0.171	0.910	0.000	4.893e-4	1	136	0.982

Note. Null model includes z_sulyosság, z_érték_tarsas.

ANOVA

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
H ₀	Regression	26.278	2	13.139	15.969	<.001
	Residual	112.722	137	0.823		
	Total	139.000	139			
H ₁	Regression	26.278	3	8.759	10.568	<.001
	Residual	112.722	136	0.829		
	Total	139.000	139			

Note. Null model includes z_sulyosság, z_érték_tarsas.

Coefficients

Model		Unstandardized	Standard Error	Standardized	t	p
H ₀	(Intercept)	-8.796e-11	0.077		-1.147e-9	1.000
	z_sulyosság	-0.187	0.079	-0.187	-2.358	0.020
	z_érték_tarsas	0.350	0.079	0.350	4.419	<.001
H ₁	(Intercept)	-4.285e-4	0.079		-0.005	0.996
	z_sulyosság	-0.187	0.080	-0.187	-2.349	0.020
	z_érték_tarsas	0.350	0.080	0.350	4.372	<.001
	INT_TÁRSxTÜN	-0.002	0.081	-0.002	-0.022	0.982

Politika és vizuális kommunikáció Kínában: Xi Jinping újévi beszédeinek vizuális elemzése

Farkas Diána

PPKE BTK Nemzetközi és Politikatudományi Intézet, MA-hallgató

Politics and Visual Communication in China: A Visual Analysis of Xi Jinping's New Year Addresses.

Abstract: This study examines the visual communication in Xi Jinping's televised New Year addresses between 2013 and 2023, uncovering the visual repertoire of political image-building and personality cult construction. It analyzes the symbolic meanings of both fixed and changing background elements—the national flag, the depiction of the Great Wall, red telephones, bookshelves, and photographs. The findings reveal that these carefully orchestrated elements simultaneously construct historical continuity, reinforce political legitimacy, and project a humanized yet hierarchical image of leadership. The research contributes to the international discourse on the distinctive features of political visual communication in the Chinese context.

Absztrakt

A tanulmány Xi Jinping 2013–2023 között elhangzott újévi televíziós beszédeinek vizuális kommunikációját vizsgálja, feltárva a politikai imázsépítés és a személyi kultusz vizuális eszköztárát, továbbá elemzi az állandó és változó háttérelemek – zászló, nagyfal-ábrázolás, vörös telefonok, könyvespolcok, fényképek – szimbolikus jelentését. Az eredmények rávilágítanak, hogy e tudatosan megkomponált elemek egy-szerre teremtenek történeti folytonosságot, erősítik a politikai legitimitást és humanizált, mégis hierarchikus vezetőképet közvetítenek. A kutatás hozzájárul a politikai vizuális kommunikáció kínai sajátosságainak nemzetközi diskurzusához.

I. Bevezetés

Vizuális ingerekkel túlterhelt világban élünk. Éppen ezért bármilyen vizuális elemet tartalmazó üzenetnek pontos céllal és jól kidolgozott terv szerint kell megszületnie, amivel a politikai kommunikációval foglalkozó szakemberek természetesen tisztában vannak. E szakemberek és az őket alkalmazó politikusok együttműködéséből születik meg a politikai vizuális kommunikáció (PVK), amely egy olyan interdiszciplináris terület, amely magába foglalja a politika, a vizuális kultúra, a pszichológia és a stratégiai kommunikáció elemeit is.

Jelen cikk a politikai kommunikáció egy konkrét megnyilvánulási formáját, a jelenleg regnáló kínai államelnök-pártfőtitkár, Xi Jinping (习近平, született 1953-ban; pártfőtitkár 2012-től; elnök 2013-tól) újévi televíziós beszédeit vizsgálja, kifejezetten az azokban megjelenő vizuális elemekre és azok üzeneteire fókuszálva, terjedelmi korlátok miatt pedig a háttérben megjelenő fotók és Xi felépíteni kívánt politikai perszónájának kapcsolatára helyezve a hangsúlyt.

A tanulmány célja, hogy az újévi beszédek vizuális elemein keresztül bemutassa: milyen képet kíván kialakítani a hivatalos kínai kormányzati és pártkommunikáció Xi

Jinping személyiségéről, milyen tulajdonságokkal ruházta fel, miként építi vizuális eszközökkel is az államelnök-pártfőtitkár személyi kultuszát.

Manapság a legtöbb ország államfőjének (illetve egyes helyeken kormányfőjének) politikai kommunikációjában elengedhetetlen elem az újévkor megtartott köszöntőbeszéd. Ezek a beszédek biztosítanak platformot a vezetőknek arra, hogy népüket megszólítsák, az ország adott évi helyzetéről jelentést tegyenek, felvázolják a jövő évi tendenciákat és megpróbálják – legalább látszólag – szorosabbra fűzni a viszonyt az állam és az állampolgárok között (Köksal & Akayoglu, 2022, 32).

Korábban a legtöbb kutatás – például Alikberova és munkatársai (2015), Arcimaviciene és Jonaitiene (2015), Jičínský és Marek (2017), illetve Ésik (2022) – a beszédek szövegszintű elemzésére koncentrált, annak ellenére, hogy a televíziós közvetítés miatt a műfaj elválaszthatatlan a vizualitástól, azoktól a nonverbális üzenetektől, amelyek észrevétlenül erősítik vagy esetleg gyengítik az elhangzó üzenetet. Nem lehet tehát figyelmen kívül hagyni, hogy a politikai vezetők beszédeinek háttere, körülményei, látványvilága ugyanúgy megkomponált üzenetek közvetítésére alkalmas eszköz, mint maga a beszéd szövege.

2. Az újévi beszédek kialakulása és fejlődése Kínában

Meglepő módon Kína az Egyesült Királyságtól vette át az újévi köszöntőbeszéd szokását. Az 1980/1990-es évek fordulóján a China Radio International azzal az indítvánnyal fordult a központi kormányzathoz, hogy az angol királynő által követett hagyományt átvéve a kínai elnök is kihasználhatná a média nyújtotta lehetőségeket arra, hogy üzenetét, gondolatait közvetítse a közönség felé. A javaslatot végül 1992-ben hagyták jóvá, így 1992/93 fordulóján Yang Shangkun akkori elnök elmondta az első beszédet, méghozzá saját rezidenciájáról. Beszédét egyidejűleg közvetítette a Kínai Központi Televízió (CCTV), a China National Radio (CNR) és a CCTV External Service (a 2000-es évektől CCTV International, majd CGTN). Ettől kezdve a kínai elnökök évről évre megtartották újévi beszédeiket, az idő előrehaladtával azonban mind az üzenet, mind a célközönség megváltozott.

Az első szakaszban az államfők a „tengerentúli közönséghez” szóltak azzal a céllal, hogy Kína geopolitikai helyzetét erősítsék, imázsát javítsák a nemzetközi szinten. A második szakaszban az újévi beszédek célközönségét kibővítették, s már nemcsak a nemzetközi közösségnek szóltak, hanem befelé, a kínai közönségnek is. A harmadik szakaszban az újévi beszédek már nem határoztak meg konkrét célcsoportot, de megfigyelhető az a tendencia, hogy egyre inkább belföldre került a fókusz (Du, 2019).

A kínai elnökök újévi beszéde általában körülbelül 10 perc hosszú (ez alól Hu Jintao volt kivétel, aki ezt az időt 6-7 percre redukálta), és szabály szerint a China Radio International, a CNR és a CCTV egyidejűleg sugározza az adott év december 31-én (Alikberova et al., 2015, 80).¹

3. Xi Jinping imázsa

Xi Jinping nyilvános politikai perszónájának felépítése a kezdetektől rendkívül tudatosan zajlott. A kutatók vitatják, hogy az a vizuális és kommunikációs fordulat, amely Xi regnálása alatt a tömegkommunikációban bekövetkezett, mire enged következtetni: csak arról van szó, hogy a pártról és a vezetőségről átfogóan pozitív képet akarnak kialakítani, vagy valódi személyi kultusz kiépítésének lehetünk tanúi? Összességében meggyőzőbbnek tűnnek az utóbbi tendenciát alátámasztó tanulmányok (Brown, 2017; Chang & Ren, 2018), az viszont mindenképp megállapítható, hogy első ötéves ciklusa (2012–2017) alatt Xi az egyik legnagyobb hatalmú első számú vezetővé lépett elő a modern kínai történelemben (Boiko, 2018, 4; Salát 2022).

Általánosságban véve egy vezető imázsának formálása három téma szerint történik:

- a) a háttérinformációk (például képzettség, családi helyzet, személyes kvalitások, hobbik);
- b) a politikai irányvonalak, akciótervek képviselése és a
- c) vizuális megjelenés (például öltözködés, haj, arckifejezés, beszédritmus, testbeszéd).

A felsoroltakat az adott korszak kulturális és társadalmi kontextusába is bele kell helyoznunk, ahol mindezt a befogadók interpretálják (Boiko, 2018, 6). Éppen emiatt a kulturális és társadalmi kontextus miatt tekinthető fordulatnak az, hogy Xi idejében előtérbe került az ő személyes háttére és a magánéletének bizonyos – gondosan kiválasztott – részletei, amelyekkel az újévi beszédek során a dolgozósobájába bepillantva találkozhatunk a háta mögötti polcokon elhelyezett fényképek formájában.

Ez a fajta személyesség a korábbi vezetőknél, köztük Jiang Zeminnél (江泽民) és Hu Jintaónál (胡锦涛) nem volt megfigyelhető (Boiko, 2018, 12). Jiang ugyanazt a dolgozósobai díszletet alkalmazta, mint Xi, de sokkal szűkebb képkivágásban: az arca teljesen kitöltötte a képet, s mögötte a könyvespolc részletein kívül csak a kínai nemzeti lobogó látszott. Hu pedig westernizált stílusban, egy pult mögött állva mondta el a beszédeit (1–2. ábra).

¹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Kínában ezzel a szokással a nyugati világhoz alkalmazkodnak. Az igazi nagy újévi ünnepségeket a hagyományos naptár szerinti holdújévkor (tavaszünnep) tartják, ami általában valamikor január 21. és február 21. közé esik. Az ekkori nagyjából egyhétnyi munkaszünet alatt tartják a családi összejöveteleket. Ebből az alkalomból az elnökök sosem mondanak beszédet, ellenben az állami tévéadók egész estés gálaműsorral szolgálnak a nézőknek, amely az aktuális popkulturális kánont közvetíti. Az időszámításban azonban – néhány hagyományos ünnep kivételével – teljes egészében a nyugati naptárat használják, így a január 1-je (amely munkaszüneti nap) mégis tényleges évkezdetnek számít.

1. ábra: Jiang 2003-as újévi beszéde
(forrás: YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=X3bBKS-XFL0>)

2. ábra: Hu 2011-es újévi beszéde
(forrás: YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=dktn6WSXdRQ&t=128s>)

A hivatalos kommunikáció nem kívánta kizárólag a befogadókra bízni Xi imázsának helyes értelmezését, ezért a pártfőtitkár legfontosabb beszédeit és írásait tartalmazó, a világ számos nyelvére – így magyarra is – lefordított *Kína kormányzásáról* (习近平谈治国理政) című könyvsorozat első kötetének (2014) legvégére utószóként beillesztették Xi Jinping hivatalos jellemrajzát. Ebben részletes leírást adnak Xi személyiségéről – pontosabban arról, milyennek szeretné láttatni őt a hivatalos kommunikáció. A szövegben minden jellemvonást néhány bekezdésben fejtenek ki, melynek főbb elemeit az alábbi 1. táblázat tartalmazza:

együttérző a mindennapi emberekkel	gyakorlatias és realista
„példaértékű tanult fiatal”	világlátott
nagyvonalú	magabiztos
a személyes találkozások híve	pragmatikus
egyszerű szavakkal tud bonyolult problémákat is bemutatni	jó konfuciánus (bölcsséget merít a kínai kultúrából, kötelességtudó fiú, odaadó férj, jó apa)
szelíd és joviális	jó médiaérzéssel megáldott
káderekkel szigorú	társasági és jó humorú
előrelátó és határozott	különleges és hétköznapi egyszerre

1. táblázat: Xi Jinping hivatalosan kommunikált jellemvonásai (saját összegzés Xi, 2017 alapján)

Xi Jinping politikai kommunikációja a táblázatban felsorolt jellemvonásokat és tulajdonságokat nem csak szöveges úton kívánja hangsúlyozni. A következőkben e jellemvonások vizuális megjelenését vizsgálom az újévi beszédek elemzésével. (Természetesen a fenti elemek Xi egyéb szerepléseinél is megjelennek, de a jelen tanulmányban csak az újévi köszöntőkkel foglalkozom.)

4. Xi Jinping újévi beszédeinek vizuális üzenetei

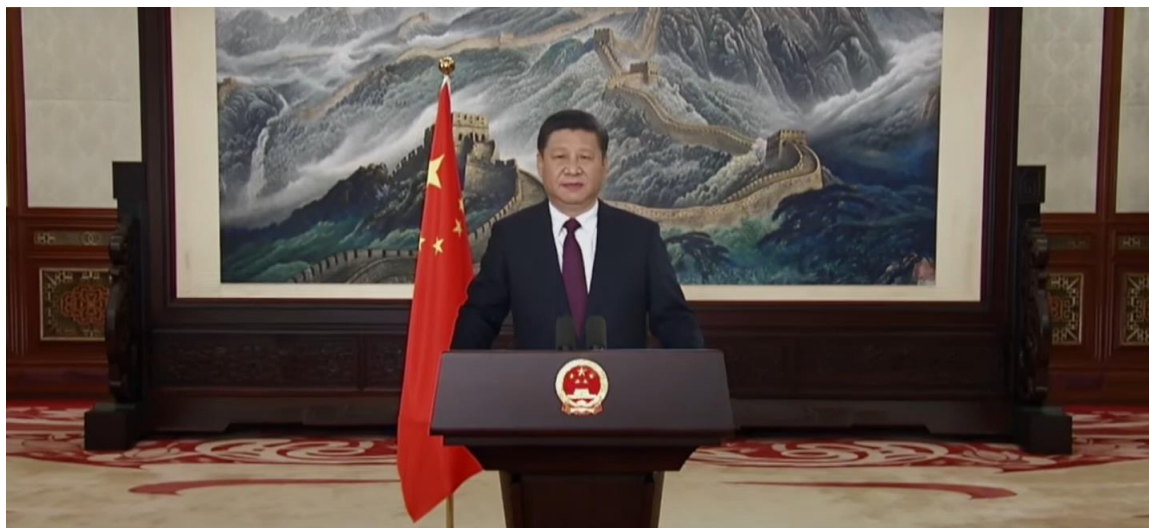
4.1. Az első benyomás

Mielőtt a kisebb egységekre rátérek, érdemes megvizsgálnunk azt az összbenyomást, amely az újévi beszédek megtekintésekor ér minket, hiszen ebbe ágyazódik be a sok kisebb jelentéssel bíró vizuális elem.

3. ábra: Xi Jinping 2023-as újévi beszédének díszlete
(forrás: YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=7ggHDb9C7u8>)

A továbbiakban az elemzések során a fenti alapkompozícióból indulok ki (3. ábra). Ennek oka, hogy Xi újévi beszédei alatt – Hu Jintao nyugatias stílusa után – a Jiang Zemin-féle berendezéshez tértek vissza. Ettől egyetlen egyszer tértek el, 2016-ban,² amikor ismét egy westernizált koncepcióval álltak elő az Országos Népi Gyűlés, azaz a kínai parlament épületének egyik termében (4. ábra).

4. ábra: Xi Jinping 2016-os újévi beszédének berendezése
(forrás: YouTube, <https://www.youtube.com/watch?v=wCQrbwF7Qms>)

A kutatásaim során nem találtam arra vonatkozó információt, hogy ennek a váltásnak voltak-e bármiféle politikai vagy technikai okai. Azt feltételezhetjük, megpróbáltak újítani a kompozíción, de a nézői visszajelzések nem lehettek pozitívak, mivel az ezt követő években visszaállították a korábbi, már bevált berendezést, amelyet 2023-ig konsekvensen alkalmaztak.

Ennek az eredeti berendezésnek a koncepciója azonban nem csupán Jiang Zeminig nyúlik vissza, mivel már az utolsó császári uralkodóház, a Qing-dinasztia (清朝, 1644–1911) császárait is előszeretettel ábrázolták a hivatalos festményeken dolgozószobájukban, íróasztaluk mögött, íráshoz szükséges eszközök (ecset, papír, tus, tusdörzsölők) társaságában. Az írástudói kellékek azért lehettek fontosak a Qing-császárok számára, mert lovas nomád mandzsu származásuk miatt csak úgy tudták elfogadtatni uralmukat a han kínai elittel – amelynek szolgálataira hivatalnokként óriási szükségük volt –, hogy magukat a hagyományos kínai kultúra nagy támogatóiként, sőt művelőiként pozícionálják. A legismertebb ilyen portré (5. ábra) a Qing-ház ötödik uralkodóját, Qianlong (乾隆) császárt ábrázolja, aki alatt Kína eljutott hosszú történelmének politikai, gazdasági és területi csúcspontjára.

² A továbbiakban az újévi beszédek dátumaira akként hivatkozom, amely év december 31-én elhangoztak.

5. ábra: Qianlong császár portréja (forrás: Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emperor_Qianlong_reading.jpg)

A vezető ugyanúgy a kompozíció közepén, a székén ülve foglal helyet; előtte asztal, amelyen a munkájához szükséges eszközök sorakoznak. Nem állíthatjuk, hogy a Xi Jinping-stáb konkrétan a császárkori mintákat kívánta volna követni (hiszen az íróasztalos beállítás más országokban is gyakori), az viszont biztos, hogy a befogadók szemszögéből nézve a kínai császárok ezen jól ismert ábrázolásának parafrázisa már az első pillanatban megteremtheti azt a – tudattalan – folytonosságérzést, hogy Xi Jinping ugyan egy más politikai berendezkedésben, de ugyanolyan legitim módon birtokolja és gyakorolja a hatalmat, ahogyan azt Kína első emberei már évezredek óta teszik.

Ráadásul az, hogy – egyetlen kivételtől eltekintve – a beszédek körülményei az évek során nem változtak, még a Covid-időszak alatt sem, rendkívüli és megnyugtató stabilitást mutat azzal kapcsolatban, hogy a vezető a helyén van és kézben tartja az ország helyzetét a nehéz időkben is.

Megállapíthatjuk, hogy a Xi Jinpinget körülvevő tér alaposan átgondolt, megrendezett. Összeszedettség és rendezettség mellett az elénk tárt kép kendőzetlenül tudunkra adja Xi hatalmát és státuszát is. A hatalmas íróasztal és a (valószínűleg) mahagóniból készült egyéb robosztus bútordarabok a jólét és a hatalom legfelső fokát közvetítik, különösen abban az országban, ahol a minőségi faanyagból való bútorok sosem váltak tömegáruvá. Kínában ezek mindig elit státuszt, politikai hatalmat és kifinomult ízlést szimbolizáltak. A konfuciánus kínai kultúrában a hierarchia központi szerepet játszik, és a Hofstede-i értelemben vett hatalmi távolság nagy, így teljesen természetes és elfogadott, sőt elvárt, hogy az első számú vezető státuszát különféle szimbólumok jelezzék. Xi Jinpingnél máshol előfordul, hogy „a nép egyszerű fia” szerepében tetszeleg, ez az üzenet azonban nem illene az újévi beszédek ünnepélyességéhez, így csak néhány háttérbeli fotón jelenik meg.

Magát Xit megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a felvételek során klasszikus kisorr-világítást alkalmaznak. Ezt a technikát a felvételkedzés során akkor használjuk, ha nyitottságot kívánunk mutatni, hiszen ekkor van legjobban bevilágítva az arc, de az apró árnyékkal elkerülhető, hogy teljesen laposnak lássuk az alanyt. A felvétel mély, sötét és meleg színeivel – még a nyakkendő esetében is – otthonosságot és közvetlenséget sugároz, ami több szempontból is furcsán hat kínai kontextusban. Kínában ugyanis a politikusoknak nem szokásuk – vagy pontosabban nem *volt* szokásuk – a népet beengedni a magánszférájukba. Az, hogy Xi a saját dolgozószobájából, ahol a napjai nagy részét tölti – legalábbis az akként berendezett és annak kommunikált helyiségből – közvetíti a beszédeket, határozott lépés volt afelé, hogy a nézők szorosabb kapcsolatot érezzenek az államvezetéssel és személyesen a vezetővel. Egyfajta humanizálódás figyelhető meg, ami visszavezethető Xi Jinping azon – a hivatalos kommunikáció által hangsúlyozott – jellemvonására, hogy különböző korábbi tisztségeiben is mindig szorgalmazta a személyes találkozókat a közemberekkel. Fuzhou-i párttitkári időszaka alatt vezető szerepe volt annak a rendszernek a kidolgozásában, amely lehetővé tette, hogy a káderek személyesen találkozzanak a különböző ügyek kérvényezőivel, s ezt a rendszert későbbi munkaállomásain is bevezette (Xi, 2017, 492).

Feltűnhet az is, hogy az 1990–2000-es évekbeli kínai politikai vezetőkkel ellentétben Xi Jinpinget néhol őszes hajjal is láthatjuk, ami korábban elképzelhetetlen lett volna. Jiang Zemin és Hu Jintao időszakában az uniformizáltság és a kollektív vezetés reprezentálása élvezett prioritást, ezért bizonyos szint felett minden vezető haja egységesen ébenfeketére volt festve. Az, hogy Xi szakított ezzel a hagyománnyal, és megengedte magának egy-egy ősz tincset, alátámaszthatja azt a tendenciát, hogy Xi Jinping már sokkal inkább személyközpontú vezetési stratégiát követ.

Ami az öltözködést illeti, Xi Jinpingen valamennyi újévi beszéde alkalmával fekete öltöny és sötétvörös vagy bordó nyakkendő van; megjelenése ezzel is folytonosságot, stabilitást, állandóságot és magas státuszt sugall. Az öltözet teljesen nyugati eredetű és modern. Az 1970–80-as évekig a kínai kommunista vezetők jellemzően ünnepélyes alkalmakkor is a – nyugati nyelvekben – Mao-zubbonynak nevezett ruhadarabot (kínaiul *zhongshanzhuang* [中山装], ami nem Mao Zedongra [毛泽东], hanem a köztársaságot megalapító nemzeti hősré, Sun Yat-senre utal). Az 1980-as évektől azonban, ahogy Kína elkezdett integrálódni a nemzetközi közösségbe, a politikai és a formálódó gazdasági elit is átvette a nyugati öltözködési normákat, így ma már az a természetes, ha egy vezető a protokolláris eseményeken öltönyben és nyakkendőben jelenik meg, s azzal okoz feltűnést, ha ettől eltér. Xi Jinpinggel ez néha előfordul: mondott már beszédet Mao-zubbonyban és katonai egyenruhában is, de mivel az újévi beszéd konzervatív műfaj, oda a mai kínai protokoll szerint is egy jól szabott öltöny és egy ízléses nyakkendő illik. Bár az évek során nem vagy alig változó színű nyakkendő a vörös nemzeti zászlónál sötétebb, utal rá, ráadásul a vörös a kínai hagyományban a bőség és boldogság szimbóluma, s a befogadóban pozitív érzéseket kelt.

Érdemes megemlíteni, hogy Xi szobája teljes mértékben mellőzi a modern technika eszközeit. Amerikai sajtóorgánumok szarkasztikus megjegyzéseket is tettek arra, hogy a világ második legnagyobb gazdaságának vezetője talán analóg módon éli az életét (Beech, 2014). Természetesen ezek a feltételezések minden alapot nélkülöznek; a modern eszközök közszemlére tételének kerülése kommunikációs célokat szolgálhat. Egyes országok politikai vezetői a hatalmukat nem azzal jelenítik meg, hogy az aktuális divathullámokat vagy technikai trendeket követik, épp ellenkezőleg, az analóg módszerek azt az időtlen és megingathatatlan fennhatóságot mutatják, amellyel országaikat igazgatják. Ugyanez érvényes arra is, hogy Xi asztalán a munkához szükséges eszközök is mind klasszikusak. Papíralapú naptárat, kihegyezett ceruzákat, valamint a korai években (a 2014-es és 2015-ös beszédek alkalmával) mappákat is láttunk Xi jobbján. Utóbbiak 2016-tól kezdve eltűntek, meglátásom szerint azért, mert nélkülük az összehátas sokkal uralkodóbb és ünnepibb, kevésbé a szilveszter napján is munkába temetkező Xi Jinpinget idézi fel.

4.2. Az állandó elemek

Xi 2013 decemberétől kezdve tartja meg újévi beszédeit. Ezek háttérében megtalálhatók olyan elemek, amelyek nem változtak az évek során, vélhetően azért, mert egy tudatos és mára jól bevált koncepció eredményeként kerültek a helyükre. Öt ilyen meghatározó, éveken átívelő elemet azonosíthatunk: az ötcsillagos vörös zászlót, a nagyfal-festményt, a telefonokat és a könyvespolcokat.

A Kínai Népköztársaság (KNK) nemzeti lobogója – hivatalos nevén az „ötcsillagos vörös zászló” – az egyetlen olyan elem, amely az általam 2003-ig visszamenőleg fellelt újévi beszédek berendezésében mindig megjelent. A nevében is szereplő öt csillag a nemzeti egységet szimbolizálja: a nagy csillag a Kínai Kommunista Párt (KKP); a négy kisebb pedig a munkásosztály, a parasztság, a kispolgárság és a nemzeti burzsoázia – ez a négy osztály volt az, amelyet a KNK megalapításakor a „nép” fogalmába soroltak. Az újévi beszédekre a zászlót mindig úgy hajtják és rendezik, hogy mind az öt csillag legalább részben látszódjon, ezzel is kifejezve minden olyan osztály fontosságát, amely a „néphez” tartozik, s amelyek között az első számú vezető koherenciát kíván teremteni.

A kínai nagyfal a 20. században, főként a maói korszakban felülről irányítottan vált a nemzeti identitás és erő szimbólumává (Waldron, 1998, 194). Bár korábban nem volt szerepe a kínai azonosságtudatban, mára az ősiség és a nagyság jelképe. Xi Jinping újévi beszédeiben háttérelemként a több ezer éves államiság, a védelmező állam és a történeti legitimitás üzenetét erősíti.

Xi Jinping asztalán rendszerint három telefon látható: egy fehér és két vörös. A fehér készülék funkciója ismeretlen, a vörös telefonok viszont a pártelit zárt, titkosított kommunikációs rendszerének kulcselemei és státuszszimbólumai (McGregor, 2010, 25–26). Jelenlétük egyszerre jelzi Xi minden szintre kiterjedő ellenőrzését és hatalmát, valamint üzenetértékű a belföldi káderek és a külföldi vezetők felé is.

Xi Jinping könyvespolcai újrési beszédeiben nemcsak az olvasottságát közvetítik, hanem a konfuciánus erényekhez és a politikai legitimációhoz kapcsolódó üzeneteket is. A 154 féle, marxista, kínai és nyugati klasszikusoktól a világirodalomig terjedő válogatás a történeti folytonosságot és a nemzetközi látókört hangsúlyozza (Gongchandangyuan Wang, 2018). Bár a hivatalos kommunikáció bölcs vezetőként ábrázolja, kritikus értelmezések szerint az olvasottság hangsúlyozása részben a korlátozott formális oktatás kompenzálását szolgálhatja, kiváltképp azért, mert Xi a kulturális forradalom idején volt középiskolás; hosszú éveket töltött vidéki fizikai munkán és sokáig kimaradt az oktatásból (Wong, 2023, 195).

4.3. Az állandóan változó elemek

Talán a legfigyelemreméltóbb elemek Xi újévi beszédeinek háttérében a fotók, azok jelenléte, számának növekedése, cserélődése – olyan elemek, amelyek állandóan jelen vannak, mégis folyamatosan változnak. Az alábbiakban először a fotókat illető általános tendenciákról fogok írni, az alfejezet második felében pedig az ezekből levonható következtetéseket fejtem ki.

Xi Jinping háta mögött a polcokon az elmúlt 11 évből 41 különböző fotót azonosítottam (2. táblázat).

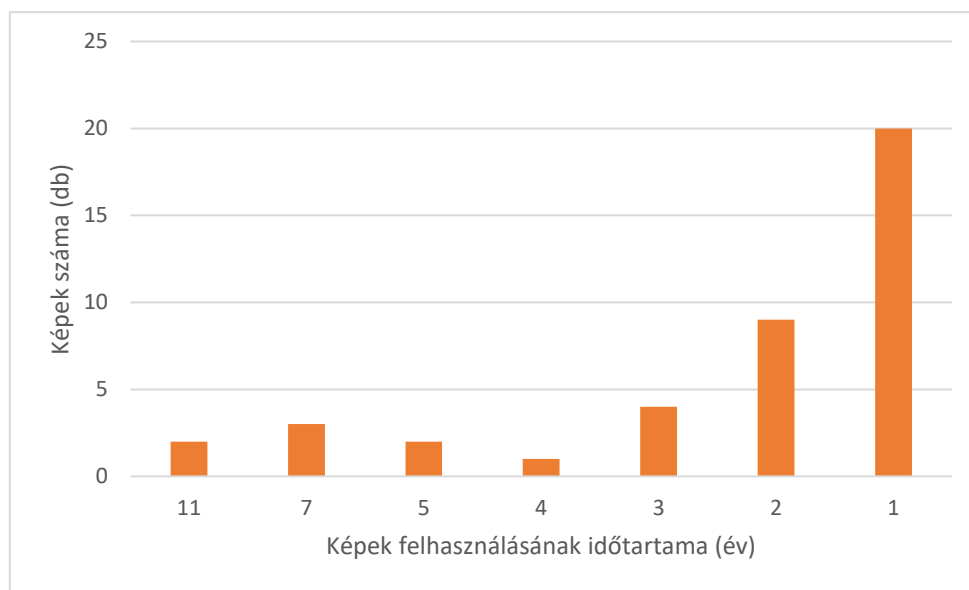
Év	Fényképek száma	Ebből új
2013. december	4	4
2014. december	5	1
2015. december	5	0
2016. december	0	0
2017. december	9	4
2018. december	9	3
2019. december	11	5
2020. december	13	5
2021. december	15	6
2022. december	18	8
2023. december	16	5

2. táblázat: A képek és ebből az új képek száma évenként

2013/2014 fordulóján, amikor Xi az első beszédét megtartotta, négy fényképet láthatunk; ez a mennyiség 2023/2024-re megnégyszereződött. Egyszer egyáltalán nem voltak képek (az amúgy is rendhagyó 2016-os évben), míg az eddigi csúcspontot 2022 hozta el 18 képpel. Olyan nem fordult elő, hogy egy kép egy időre eltűnt, majd újra megjelent volna.

2019-ben a korábbiaknál több fiatalkori kép volt látható Xiről, valamint ekkor került ki az édesapjával is egy újabb kép. Mivel erre az évre esett a KNK megalapításának 70. évfordulója, jobban előkerültek a múlt és az országépítés első évei, amikor Xi született és fiatal volt. Ezekkel a képekkel kívánhatta jelezni, hogy ő ezektől a korai időktől fogva ismeri az országot, annak ügyeit, fejlődését, változásait; ő már akkor jelen volt, az apját pedig – magas rangú politikusként – a hőskorszak egyik főszereplőjeként ismerték.

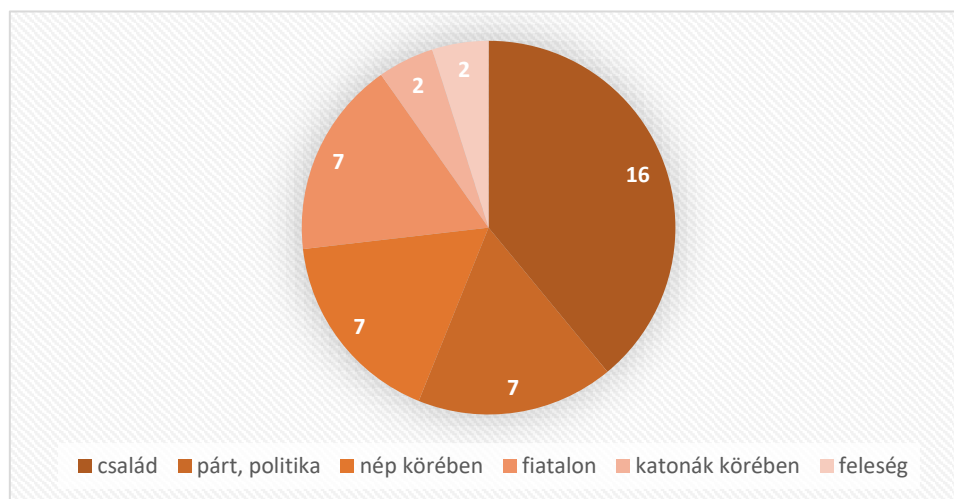
Egy másik feltűnő tendencia 2021-ben és 2022-ben az új képek megszorodása, ráadásul ezekben az években nemcsak darabszámba lett több kép a polcokon, hanem az újonnan feltűnő, csak egyszer használt, politikai témájú képek kerültek előtérbe. 2021-hez a KKP alapításának 100. évfordulója köthető, 2022-höz pedig Xi harmadik újraválasztásának „kampányidőszaka” (Xi felrúgta a több évtizedes normákat azzal, hogy két ciklus után nem vonult nyugdíjba, s ennek elfogadtatása a párttal és a közvéleménnyel komoly erőfeszítéseket igényelt). Ezeknek az éveknek mind a politikai szcéná, mind a nép számára komoly jelentőségük volt. A PVK az újévi beszédek felületét (is) használta arra, hogy a közönség felé közvetítse, megerősítse mindazokat a politikai sikereket, amelyeket Xi a regnálása alatt eddig elért, és mindazokat a személyes kvalitásokat, amelyekkel a PVK szerint rendelkezik.

1. diagram: A képek felhasználásának időtartama (saját szerkesztés)

Az 1. diagramból az olvasható ki, hogy egyes képek mennyi ideig voltak láthatók a polcokon. Ezt azért tartom érdekesnek, mert utalhat arra, hogy a képeket a PVK aktuális ügyek hangsúlyozására használja, vagy alapvető irányvonalakat jelöl ki. Kiugróan magas (20 és 9) azoknak a fényképeknek a száma, amelyek csak egy vagy két évben voltak jelen. Ez annak javára billenti a mérleget, hogy ezen a felületen inkább az adott évi politikai eredményeknek és eseményeknek kívánnak emléket állítani.

7 és 11 éves időtartamot – egy kivétellel – csak a családról szóló képek éltek meg. Ez azt az üzenetet közvetíti, hogy a kínai társadalom alapvető egysége, a család tartós és fontos alapérték, amely mellett ugyan a politikai körülmények változhatnak, ám valójában ez ad stabilitást az országnak és a vezetésének is.

2. diagram: A fotók téma szerinti megoszlása (saját szerkesztés)

A fotók (41 darab) hat nagyobb téma köré csoportosulnak, amelyek megoszlását a 2. diagram mutatja. Ebből jól látható, hogy a legnagyobb szerepet valóban a családtéma kapja (16); ezt egyenlő arányban követik a Xiről fiatalon, a párt- és politikatémában, illetve a nép körében készült képek (7-7). Az utóbbi kettőre egymás kiegészítéseként is tekinthetünk. A korábban már említettek szerint a hivatalos politikai kommunikáció nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a nép között elvegyülő, közemberekkel törődő vezetőnek mutassa Xi Jinpinget. Ezek mellett szerényebb mennyiségben ugyan, de megjelennek még a katonai szemlékről és a feleségéről egyedül készült felvételek (2-2).

Arra, hogy a családi fotóknak miért van ekkora szerepük Xi politikai vizuális kommunikációjában, több magyarázatot is lehetségesnek tartok: egy részük a jó konfuciánus vezető ismérveit támasztja alá; más részük a politikai tendenciák változására utalhat.

A családi képekhez soroltam minden olyan fotót, amelyen Xi legalább az egyik rokonával (anya, apa, feleség, gyerek) látható. Mindezekkel a PVK határozottan adja a tudunkra Xi jó konfuciánus voltát – mint szülőtisztelő fiú, odaadó férj³ és gondos apa. Ő volt az első olyan kommunista vezető Kínában, aki egyik (a 2014-es) újévi beszédének nagy részét a család kínai történelemben és kultúrában betöltött létfontosságú szerepének szentelte, majd hozzátette, hogy a családi erények „fontos alapot biztosítanak nemzetünk fejlődéséhez és haladásához, valamint társadalmunk harmóniájához” (Xinhuaawang, 2014).

Szintén kapcsolat lehet a 2015-ben megszüntetett, előtte 35 évig érvényben lévő családtervezési politikával, amelynek felszámolása után a hivatalos kommunikáció

³ Xi Jinping ezen erényéhez annyit érdemes megjegyezni, hogy ebben a szerepben csak a második házasságában tűnik fel, az első feleségével 1982-ben három év házasság után elváltak.

ösztönözni szeretne volna a párokat, hogy vállaljanak több gyermeket. A 16 családi fotóból, ami Xi mögött szerepel, haton a lányával együtt jelenik meg mint büszke apa, amivel példát mutat arra, hogy valójában milyen boldog szerep is a szülőé.

Összességében a fotók elemzéséből az látszik, a PVK kiemelten használja őket Xi újévi beszédeinek háttérében. Kommunikációs üzeneteik többrétegűek: egy részük Xi Jinping felépített politikai perszónájának alátámasztását és megerősítését szolgálja, más részük pedig az aktuális politikai irányvonal pozitív színben való feltüntetését, fontossága hangsúlyozását.

5. Összegzés

A jelen írásban Xi Jinping újévi beszédeinek politikai vizuális kommunikációját elemeztem, amihez az interneten fellelhető 11 újévi beszéd videóját használtam fel. Az elméleti és történeti háttér, valamint a módszertan ismertetése után az újévi beszédek keltette összbenyomást, a helyszínen berendezését és a beszéd háttérelemeit vizsgáltam meg; ezek üzenetét fejtettem ki. Mindezeket elsősorban a befogadó oldaláról elemeztem, hogy a jelen korban és társadalmi kontextusban miként interpretálhatja az újévi beszédek vizuális üzeneteit a közönség.

Elmondható, hogy az újévi beszédek vizualitását a PVK nagyon tudatosan Xi politikai perszónájának és hivatalos jellemrajzának közvetítésére használja fel. Ehhez biztos alapként szolgálnak a változatlan elemek: a zászló, a nagyfalat ábrázoló festmény, a telefonok és a könyvek. Emellett dinamikusan változtatható, összetettebb, aktuális érdekek és közvetíteni kívánt üzenetek szerint felhasználható elemekként nyúlnak a fényképekhez. Utóbbiak leghangsúlyosabb témái Xi pozitív jellemvonásai, politikai sikerei és konfucianus erényei.

Az elemzésből kitűnik, hogy a PVK által használt elemek nem csupán dekorációk, hanem tudatosan megválasztott eszközök. A nézők számára konkrét üzeneteket közvetítenek, s ezáltal erősítik a politikai kommunikáció hatékonyságát, Xi Jinping vezetői imázsát, valamint szolgálják a személyi kultuszának felépítését.

Habár 2013–2023 között vizsgáltam az újévi beszédeket, a továbbiakban is érdemes lehet ezt a fajta politikai kommunikációt aktív figyelemmel kísérni, ugyanis a tanulmány készültkor (2025 nyara) már a 2024-es újévi beszéd is rendelkezésünkre állt, ami ismét a 2016-os, letisztultabb, westernizált összhatáshoz tért vissza, bár Xit nem állva, hanem íróasztal mögött ülve jelenítette meg az Országos Népi Gyűlés épületében.

Jelen cikk hangsúlyosan csak az újévi beszédek vizuális elemeivel foglalkozott. További kutatás témája lehet, hogy a beszédek tartalma és a PVK eszközei között van-e összefüggés, igyekeznek-e a verbálisan közvetített mondanivalót nem verbális módon erősíteni. Szintén érdemes lehet elvégezni az újévi beszédeken túl más, tömegmédiás felületeken közvetített egyéb beszédek hasonló vizsgálatát annak érdekében, hogy teljesebb képet kaphassunk Xi Jinping és a kínai vezetés politikai vizuális kommunikáció-

jának stratégiáiról. Természetesen a kínai PVK egyéb területei – a propagandarajzfilmekről kezdve a telefonképernyőre optimalizált képes Xi Jinping-idézeteken át a pártkongresszusok koreográfiájáig – kimeríthetetlen kutatási lehetőséget kínálnak. Ennek ellenére ezen a területen alig zajlanak kutatások; a nemzetközi tudományosság ma is a nyugati országokra koncentrál. Kína jelentőségének növekedésével a kínai politika ezen aspektusának elemzése is egyre fontosabbá válik.

Irodalomjegyzék

- Alikberova, A.R., Vukadinovich, S.I., & Nurmieva, R.R. (2015). New Year Address as a Genre of Political Discourse: Political and Linguistic Research (On the Material of Chinese President Hu Jintao and Xi Jinping). *Journal of Sustainable Development*, 8(5), 80–85. <https://doi.org/10.5539/jsd.v8n5p80>
- Arcimaviciene, L., & Jonaitiene, V. (2015). Metaphor Evaluation of Leadership Styles: A Case Study of Presidential New Year Greetings. *Open Linguistics*, 1, 345–360. <https://doi.org/10.1515/opli-2015-0006>
- Beech, H. (2014). Chinese Titillated by Peek at Xi Jinping's Office (but Where's the President's Computer?). *Time*. <https://world.time.com/2014/01/02/xi-jinpings-office>
- Boiko, A. (2018). The Evolution of the Image of Xi Jinping in the Chinese Media During His First Term [Research Proposal]. HSE University.
- Brown, K. (2017). The Powers of Xi Jinping. *Asian Affairs*, 48(1), 17–26. <https://doi.org/10.1080/03068374.2016.1267435>
- Chang, J. & Ren, H. (2018). The Powerful Image and the Imagination of Power: The New Visual Turn of the CPC's Propaganda Strategy since its 18th National Congress in 2012. *Asian Journal of Communication*, 28(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/01292986.2017.1320682>
- Du P. (2019). 我在媒體這些年一專書（二十）從布魯塞爾回到北京 [Éveim a médiában – különkiadás/könyvrészlet (20): Brüsszelből vissza Pekingbe]. https://web.archive.org/web/20210613051656/https://umedia.world/news_details.php?n=201907011814428015
- Ésik Sz. (2022). Xi Jinping metaforái. *Távol-keleti Tanulmányok*, 14(2), pp. 87–113. <https://doi.org/10.38144/TKT.2022.2.4>
- Gongchandangyuan Wang. (2018). 习近平的书架上都有哪些书 这份书单党员干部请收好_共产党员网 [Milyen könyvek sorakoznak Hszi Csin-ping könyvespolcán? Könyvlista párttagoknak és kádereknek]. <https://news.12371.cn/2018/04/23/ART11524465234063906.shtml>
- Jičínský, M. & Marek, J. (2017). New Year's Day Speeches of Czech Presidents: Phonetic Analysis and Text Analysis. In K. Saeed, W. Homenda & R. Chaki (eds.), *Computer Information Systems and Industrial Management* (pp. 110–121). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-59105-6_10

- Köksal, D., & Akayoglu, S. (eds.). (2022). Embracing the Future: Contemporary Issues in Applied Linguistics. Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Derneği.
- McGregor, R. (2010). The Party: The Secret World of China's Communist Rulers. Harper.
- Salát G. (2022). Xi Jinping kínai államelnök-pártfőtitkár első tíz éve I. A megörökölt helyzet és a belpolitikai intézkedések. KKI Elemzések, 50, 1–14. <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2022.50>
- Waldron, A. (1998). The Great Wall of China: From History to Myth. Cambridge University Press.
- Wong, C. H. (2023). Party of One: The Rise of Xi Jinping and China's Superpower Future. Avid Reader Press.
- Xi J. (2017). Kína kormányzásáról. Antall József Tudásközpont.
- Xinhuaawang 新华网 (2014). 国家主席习近平发表二〇一五年新年贺词-新华网. http://www.xinhuanet.com/politics/2014-12/31/c_1113846581.htm

Szülészeti erőszak az anyai szülésnarratívákban: A szülészeti erőszak szociológiai értelmezése

Hajdu Hanna

PPKE BTK Szociológiai Intézet, BA-hallgató

Obstetric Violence in Maternal Birth Narratives: A Sociological Interpretation of Obstetric Violence.

Abstract: This study examines obstetric violence in Hungary, with particular attention to the subjective experience of childbirth and its long-term consequences. It presents the concept of the phenomenon, its different forms, and its legal aspects. It points to the hierarchical structure of the obstetric care system and the over-medicalisation of the birth process, which contribute to the emergence of obstetric violence. The research explores the problem and the structural deficiencies of the care system through maternal birth experience reports and expert interviews. The study is a shortened version of the author's paper presented at the 37th National Student Research Conference.

Absztrakt

Jelen tanulmány a szülészeti erőszak magyarországi helyzetét vizsgálja, különös tekintettel a szülés szubjektív megélésére és annak hosszú távú következményeire. Bemutatja a jelenség fogalmát, megnyilvánulási formáit és jogi aspektusait. Rámutat a szülészeti ellátórendszer hierarchikus struktúrájára és a szülés folyamatának túlzott medikalizációjára, amelyek hozzájárulnak a szülészeti erőszak kialakulásához. A kutatás anyai szülésélmény-beszámolók és szakértői interjúk alapján tárja fel a problémát, valamint az ellátórendszer strukturális hiányosságait. A tanulmány a szerző 37. Országos Tudományos Diákköri Konferencián bemutatott dolgozatának rövidített változata.

I. Bevezetés: a szülés és születés szubjektív tapasztalata

Vannak, akik mindössze biopszichológiai folyamatként tekintenek a szülésre, pedig az adott társadalomban jellemző szülemód alapvetően „a kultúra alapértékeit és emberi viszonyrendszereit tükrözi vissza” (Kisdi, 2019, 74). A szülés tehát nem csupán fiziológiai és pszichológiai esemény, hanem komplex társadalmi és kulturális jelenség is, amely mélyen beágyazott az adott közösség normáiba és értékrendjébe (Kisdi, 2015; 2019).

A szülés folyamatának és élményének átélése nem érint mindenkit, a *születés* azonban igen, hiszen mindannyian megszülettünk. A szülés és születés *koherens folyamatának*¹ (Héjja-Nagy & Varga, 2017, 1) hatásai akár évtizedekkel később is tapasztalhatók, ám gyakran rejtve maradnak (Varga, 2019). Kutatások igazolják, hogy a szülés és születés rövid és hosszú távon fizikai és pszichológiai hatással van az anya és a gyermek életére.

¹ Héjja-Nagy Katalin és Varga Katalin (2017, 1) úgy írja le a szülést és a születést, mint „szorosan összefüggő, egymástól elválaszthatatlan” folyamatot.

2. A szülésélmény befolyásoló tényezői és hosszú távú hatásai

A szülés olyan szubjektív, összetett fiziológiai és pszichológiai életesemény,² amelyet társadalmi, környezeti, szervezeti és politikai tényezők befolyásolnak (Larkin et al., 2009, 49). Tudományos vizsgálata részben azért maradt periférián, mert sokrétű és nehezen verbalizálható tapasztalatról van szó (Kisdi, 2016, 321; Székely & Csabai, 2017, 42). A pozitív és negatív szülésélmény az anyák beszámolóí alapján feltárható.

A pozitív szülésélmény pusztán biológiai szempontból leírható azzal, hogy az anya nem próbálja meg tudatosan befolyásolni a folyamatot, illetve annak során senki sem irányítja őt, hanem csakis befelé, a testi-lelki működésére figyelve hagyja annak természetes módon történő végbemenetelét (Héjja-Nagy & Varga, 2017). A szülés tehát alapvetően lehetőséget ad a pozitív élményként való megélésre, ám mivel összetett, nem vizsgálható kizárólag biológiai folyamatként.

Az élményt befolyásoló tényező lehet a vajúdás és a szülés hossza, az előzetes elvárások teljesülése, a szülésznő támogatása és érzékenysége az anya igényei és vágyai iránt, a fájdalom mértéke, a szülés folyamatába való bevonódás, az orvosi beavatkozások alkalmazása (Waldenström et al., 1996), a fájdalomcsillapítás módja, a megfelelő tájékoztatás, valamint a kontroll és a döntéshozatal lehetősége is (Lavender et al., 1999).

Héjja-Nagy Katalin (2015) a negatív szülésélmények elemzésekor arra jutott, hogy a különböző beavatkozások (különösen a császármetszés) és a társas támasz hiánya kedvezőtlenül befolyásolja a szülésélményt. Ezért kiemelt jelentőségű a biztonságos, intim és nyugodt környezet, valamint az empatikus társas támogatás,³ amelyek igazoltan hozzájárulhatnak a pozitív szülésélményhez (Héjja-Nagy, 2020, 59).

A szülésélmény szempontjából lényeges, hogy a szülést támogató szakemberek olyan aktív⁴ folyamatnak tekintsék a szülést, „amelyben az édesanyának fontos szerepe van, és ezt ő maga is így érezze” (Héjja-Nagy & Varga, 2017, 294). Érzelmi aspektusból meghatározó tényező az egészségügyi szakszemélyzet hozzáállása és segítőkészsége (Lundgren et al., 2009; Karlström et al., 2015), illetve az informált döntés lehetősége. Ha a szülő nő tisztában van azzal, mi és miért történik vele, biztonságban, nyugodtan és bizalommal élheti meg a szülést, tudva, hogy a beleegyezése nélkül semmi sem történik (Héjja-Nagy, 2020, 60). Ennek elengedhetetlen feltétele a konszenzuson alapuló döntéshozatal, valamint a beavatkozás előnyeiről és hátrányairól való megfelelő tájékoztatás, hiszen ezek nagyobb jelentőséggel bírnak az anyák számára, mint maga a beavatkozás (Héjja-Nagy, 2015, 326). A szülés élménye tehát elsősorban nem a szülés módjától

² Szubjektív, hiszen a szülés különleges, személyes élmény, amelynek összetettsége a többrétegű, multidimenzionális jellegéből fakad, illetve életesemény, mivel általában nagy jelentőséggel bír egy nő életében (Larkin et al., 2009, 49).

³ Támogató társ, aki nem az egészségügyi személyzet része. A női támogatás pedig kifejezetten pozitív hatással járhat (Héjja-Nagy, 2020, 59).

⁴ Aktív szülés az, amikor „a szülő nőt semmilyen fizikai és pszichés megnyilvánulásában nem korlátozzák” (Kisdi, 2012, 26).

függ, hanem sokkal inkább a támogatás, a megerősítés és a tájékoztatás meglététől (vagy hiányától), illetve a szüléssel kapcsolatos döntésekbe való bevonódástól – attól, hogy a szülő nő mennyire érzi saját kontrollját a teste és a szülés felett, illetve mennyire tekinti magát kompetensnek ebben a helyzetben.

A szülés pozitív vagy negatív megélése kihat az anya és a gyermek kapcsolatára (Kitzinger, 2008; Héjja-Nagy, 2020), fizikai és mentális egészségére, a későbbi kapcsolataik minőségére, a kötődéseik stílusára és a gyermek fejlődésére is (Varga, 2019). Emellett jelentősen befolyásolhatja az anya anyasággal, valamint önmagával mint sikeres nővel kapcsolatos érzéseit, és a pozitív szülésélmény évekkel később is kedvező hatással lehet az anya önbizalmára és az anyai attitűdjére (Simkin, 1991; Lundgren et al., 2009, idézi Héjja-Nagy, 2020, 61). A szülés során közreműködő szakemberek (szülész-orvosok, szülésznők, dúlák) egyetértenek abban, hogy a pozitív szülésélmény alapvető fontosságú a zavartalan gyermekágyi időszakhoz és az anyai gondoskodás akadálytalan megvalósulásához (Héjja-Nagy & Varga, 2017).

Rosita Cortizo és Kate McMaugh (2023) klinikai szakpszichológusok kifejtik, annak ellenére, hogy a nők nagy gyakorisággal számolnak be *traumatikus szülésélményről*, illetve hogy annak széles körű és hosszan tartó hatásai lehetnek, a szülési traumát kevésbé ismerik fel, gyakran figyelmen kívül hagyják, vagy nem kezelik megfelelően. Bizonyos kutatások szerint a nők 20–48%-a számol be traumaként megélt szülésről vizsgálzerte (Simpson & Catling, 2016, idézi Cortizo & McMaugh, 2023). A negatívan megélt szülésélmények kedvezőtlen hatással lehetnek a későbbi gyermekvállalásra, továbbá a szülés utáni depresszió és a poszttraumás stressz-szindróma előfordulásának valószínűsége is gyakoribb (Kitzinger, 2008). Ezek a mentális betegségek kedvezőtlenül befolyásolják a korai anya-gyermek kapcsolatot, csökkentve az anya érzelmi reakciókészségét és az anyai gondoskodás színvonalát (Kitzinger, 2008; Molnár, 2015, idézi Héjja-Nagy, 2020, 62).

3. Szülészeti erőszak

Bizonyos szülésélmények etikai és jogi kérdéseket is felvetnek (Dömötör, 2022; Tari, 2020), ami indokolttá tette a *szülészeti erőszak* kifejezés bevezetését a kritikai szakirodalomban (Jardim & Modena, 2018).⁵ A témával elsősorban a nőjogi mozgalmak és szervezetek foglalkoznak.⁶

A szülészeti erőszak hazai helyzetének feltérképezése érdekében két szakértői interjút készítettem Sárdi Annamária szociológussal, aki dúlaként is tevékenykedik, és aki jelenleg az EMMA Egyesület (továbbiakban EMMA) humanitárius programjának

⁵ A magyar szakirodalomban lásd például Székely, 2016; 2018; Csányi & Kerényi, 2021.

⁶ Lásd például Másállapotot a szülészetben! mozgalom, EMMA Egyesület, Társaság a Szabadságjogokért (TASZ), Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület (NANE), Patriarchátust Ellenzők Társasága (PA-TENT Egyesület), Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség.

koordinátora, valamint Keszler Viktóriával, a Másállapotot a szülészetben! mozgalom (továbbiakban Másállapot) egyik alapítójával.⁷ Az interjúk során a jelenlegi szülészeti ellátórendszerrel és a szülészeti erőszakról alkotott véleményüket és tapasztalataikat vizsgáltam.

3.1. A szülészeti erőszak fogalma és létjogosultsága

Garai Mixi baba és szülészeti aktivista 2016. május 18-án tartott előadást „Szülészeti erőszak és kommunikációs bázisa” címmel a Magyar Szociológiai Társaság konferenciáján, amelyben a következő módon definiálta a szülészeti erőszakot:

„Minden olyan beavatkozás és bánásmód, mely a szülő nő beleegyezése (gyakran tudta) nélkül, illetve akarata ellenére történik vele vagy újszülöttjével, a szülészeti ellátás bármely szakaszában, ideértve a várandósgondozást, a szülés folyamatát és a gyermekágyas időszakot is. Az emberi méltóság, a betegjogok, a szülő nő önrendelkezési jogának megsértése hatalmi pozícióból.” (Garai, 2016)

A szülészeti erőszak (*obstetric violence*) kifejezés a 2000-es évek elején kezdett megjelenni nemzetközi szinten. Az egyik mérföldkő az volt, amikor 2007-ben Venezuelában elfogadtak egy, a nők elleni erőszak megelőzéséről és felszámolásáról szóló törvényt (República Bolivariana de Venezuela, 2007), amely elsőként tartalmazta a szülészeti erőszak fogalmát, ezzel hivatalosan is elismerve a problémát. Később a nemzetközi szervezetek – köztük az Egészségügyi Világszervezet (WHO) – is egyre hangsúlyosabban foglalkoztak a kérdéssel. A WHO (2014) nyilatkozata nemzetközi kutatások alapján megállapítja, hogy az egészségügyi intézményekben szülő nők világszerte gyakran tapasztalnak tiszteletlen és durva bánásmódot, amelyet elítél, és sürgeti annak megszüntetését. Egy, az Egyesült Nemzetek Szervezete által kiadott jelentés szerint a szülészeti erőszak széles körben elterjedt és rendszerszintű jelenség, ugyanakkor az előfordulásáról továbbra is kevés hivatalos adat áll rendelkezésre (Šimonović, 2019). Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2019) *Obstetrical and gynaecological violence* című jelentése kiemeli, hogy a szülészeti erőszak sokáig rejtve maradt, és napjainkban is gyakran figyelmen kívül hagyják.

Sárdi úgy véli, a szülészeti erőszak társadalomtudományi vizsgálata azért is fontos, mert továbbra sincs elegendő társadalmi párbeszéd arról, mi történik a nőkkel a szülés során. Úgy fogalmazott, „*nagyon kevésbé látható jelenségről van szó*”, melynek hatására a nők nehezebben boldogulhatnak az anyaság szerepében, mindez „egy vagy sok rendszerhiba miatt”. Keszler szerint a szülés a női jogokkal és a feminizmussal foglalkozó szervezetek körében azért sem központi téma, mivel „*ez a női létnek csak egy szelete*”. Sárdi hangsúlyozta, hogy ezt a „*láthatatlan megélést*” be kell emelni a társadalmi diskurzusba:

⁷ Ezúton is szeretném megköszönni nekik a szakmai támogatást.

*„Maguk a női témák nagyon kevésbé artikulálódnak, vagy hallják meg azokat a döntéshozók, de még a feminista szervezetek sem egyértelműen karolják fel. [...] A feminista megközelítésben jól vannak artikulálva a reprodukció azon területei, amelyek a nők döntési autonómiáját támo-
gatják, például a fogamzásgátlás, sürgősségi tabletta vagy terhességmegszakítás esetében. Tehát, amikor egy nő nem szeretne gyermeket vállalni. Azonban kevés figyelmet kapnak azok a nők és női megélések (például szülészeti erőszak), akik igent mondanak az anyaságra.”*

A szakértők egyetértenek abban, hogy Magyarországon elsősorban a civil szervezetek tesznek a probléma láthatóvá tétele és megoldása érdekében. Kifejezetten a szülészeti erőszak megszüntetésére irányuló kezdeményezésről – amelyet nem alulról, a civilek szerveztek – nem tudnak (Sárdi; Keszler). Csányi Gergely és Kerényi Szabina (2021, 44) szociológusok úgy látják, a politikai szféra fókuszában a szülés mennyiségi szempontja áll, míg a szülészeti ellátás minősége háttérbe szorul.

Az Emberi Erőforrások Minisztériumának (2019) irányelve 2022 novemberében hatályát veszítette, és azóta sem készült új. A lejárát előtt a Másállapot jelezte, hogy a szakértőikkel szívesen részt vennének annak frissítésében. A megkeresésükre adott válaszlevélben arról tájékoztatták őket, hogy szívesen látják őket, ám további egyeztetésre nem került sor. Keszler a részvételük sikertelenségét részben az illetékes döntéshozók elérhetetlenségével magyarázza, valamint problémásnak tartja, hogy a szülészeti ellátásban érintett nők, illetve az őket képviselő csoportok és szakemberek egyre inkább háttérbe szorulnak a szülészeti ellátással kapcsolatos döntéshozatal során. Úgy látja továbbá, hiába vannak rendszerszintű kezdeményezések és törekvések, központi felügyelet hiányában „mindenki azt csinál, amit akar”.

Sárdi áttörhetetlen falként írta le a civil szervezetek és a nők, valamint az egészségügyi szakemberek és a döntéshozók közötti szakadékot. Leginkább egyéni megmozdulásokról tud, amikor egy-egy szakember mikroközösséget kialakítva viszi tovább ezt a szemléletet. Keszler szintén egyfajta szakmai és közönségi körforgást tapasztal a szakmai beszélgetések és egyeztetések terén. Ez arra enged következtetni, hogy a probléma, annak jelentősége, valamint az azt érintő változásokat támogató és sürgető kezdeményezések nem lépnek túl egy adott szakmai közeg határán. Mindkét szakértő úgy érzi, az egészségügyi rendszer és az illetékes döntéshozók részéről eddig még nem történt valódi változás, ami Sárdi szerint az önreflexió hiányára vezethető vissza. Keszler szerint azonban hiába válik egyre ismertebbé a jelenség, ha egyik szakember sem vállalja érte a felelősséget, ami szintén az önreflexió hiányára utal.

Sárdi szerint a Másállapot sokat tett azért, hogy a jelenség ismertté váljon és nevet kapjon, azzal, hogy „kihangozította a nők hangját és nevén nevezte” a problémát. A mozgalom a korábban egymástól izolált történetek összegyűjtésével láthatóvá tette a szülészeti erőszakot, ezzel felhívva a figyelmet a rendszerszintű problémára. A Másállapot közösségimédia-oldala lehetőséget és teret biztosít a nők számára, hogy megosszák saját szülésélményeiket, amelyekben különböző formákban jelenik meg a szülészeti erőszak, és amelyek egyértelművé tették, hogy az nem csupán egyedi esetek sorozata. Az EMMA

Vonalon keresztül is számtalan nő keresi fel az Egyesületet mentális rosszulléttel, amelynek hátterében gyakran feldolgozatlan szülésélmény áll.

„Már a kezdeti időszakban is ömlöttek ezek a nehéz szüléstörténetek a vonalon, aztán a COVID-19 járvány alatt már párkapcsolati erőszakkal is keresték a vonalat, de a szülészeti erőszak megmaradt. A nők folyamatosan ismétlik ezeket a történeteket a vonalon, hogy mi történt velük és hogyan lettek szülészeti erőszak elszenvedői” (Sárdi).

A Másállapot 2016 márciusában vonult először nyilvánosság elé egy utcai demonstráció keretében. Az esemény célja az volt, hogy valódi, pozitív változásokat követeljen a magyar szülészeti rendszerben, amely a szervezet álláspontja szerint a jelenlegi formájában sem az anyák, sem a szakemberek, sem a születendő gyermekek számára nem megfelelő. Évekkel később, 2021-ben, majd 2022-ben is szerveztek demonstrációt, mivel szerintük továbbra sem történtek elegendő és érdemi változások. A 2021-es *NŐ a hangunk!* – közös kiállítás a szülészeti ellátás változásáért projekt⁸ keretében több száz történetet gyűjtöttek össze, amelyekben anyák, apák és kórházi dolgozók írták le a szülészeti ellátás során szerzett megrázó, negatív tapasztalataikat.

A szülészeti erőszakot a nőjogi szervezetek a strukturális, intézményi erőszak egyik formájaként írják le, amely Garai (2016) szerint „már annyira természetes, mint a levegővétel”. Mint arra a téma jogi aspektusait elemző Dömötör Dóra (2022, 15) rámutat, az erőszak típusából adódóan az abúzust egy adott intézményrendszeren belül hatalmi szerepben lévők követik el, ami hozzájárul a feltárás nehézségéhez. Egy, az Európai Parlament által kiadott tanulmány kijelenti, a káros gyakorlatok strukturális jellegük miatt tekinthetők erőszakosnak, vagyis olyan szervezeti környezet eredményei, amely elősegíti az erőszakos és bántalmazó magatartásformák kialakulását és fenntartását az egészségügyi intézményekben (Brunello et al., 2024).

A szülészeti erőszak tehát a nemi alapú⁹ és az intézményi erőszak¹⁰ metszéspontjában értelmezhető jelenség, ami egészségügyi intézményekben jelenik meg. Székely Zsófia pszichológus szerint a szülészeti ellátásban széles körben elterjedt a hatalmi egyenlőtlenség, amely az önrendelkezés teljes megvonásában, gyakran pedig szülészeti erőszakban csúcsosodik ki, amikor

„a vajúdó nő képességeit és önrendelkezési jogait rendszeresen figyelmen kívül hagyják, testéhez engedély nélkül, és sokszor fájdalmat okozva nyúlnak, jelzéseit figyelmen kívül hagyják. A szülészeti erőszak kifejezés így megerősíti a »szülés közben elszenvedett nemi erőszak« fogalmának létjogosultságát, egyben lehetőséget ad egy alternatív, formálisabb kifejezés használatára is” (Székely, 2018).

⁸ Lásd <https://masallapotot.hu/2021/11/28/no-a-hangunk-vartunkeleget-masallapotot-rendszerterhe/>.

⁹ Ugyanis egy bizonyos nemhez tartozó személyeket aránytalanul nagy mértékben érint.

¹⁰ A fennálló intézményeken belüli strukturális hatalmi egyenlőtlenségekben gyökerezik.

3.2. Szülészeti hierarchia és a túlzott medikalizáció

Sárdi és Keszler a szülészeti erőszak kialakulását lehetővé tevő tényezők között elsősorban a szülészeti ellátás *túlzott medikalizációját*, illetve a rendszer *hierarchikus strukturáltságát* említik. Ebből adódik a beavatkozások magas aránya,¹¹ a szülés lelki oldalának negligálása, a szülési folyamatok sürgetése, a nem megfelelő kommunikáció vagy annak teljes hiánya, valamint a szülő nő alárendelt *beteg* szerepben való kezelése.

A terhesség és a szülés medikalizálásának „hála” ez a korábban természetes életszakasz mára orvosi kontroll alá tartozó egészségügyi folyamattá vált (Bánfalvi, 2009; Kisdi, 2012; Tari, 2020). A *modern szüléskultúra* a medikalizált születeket foglalja magában, amelyek orvosi intézmények és a formális társadalmi ellenőrzés hatáskörébe kerültek (Kisdi, 2012). A szülés orvostudományi területté válásával együtt megjelent a patologizáló szemlélet, és a szülő nő az orvosi szaknyelv közegébe került. Garai (2016) szerint a latin kifejezések és rövidítések gyakori használata megnehezíti, hogy a szülő nő megértse, mi történik vele. A terhes nő passzív pácienssé vált, míg az orvos technikai eszközök révén olyan tudás birtokában van, amely a nő számára elérhetetlen és érthetetlen, ami egyenlőtlen hatalmi viszonyokhoz vezetett (Bánfalvi, 2009, 27). A kórházi születek során gyakran az orvos indítja be a folyamatot,¹² és irányítja azt (Garai, 2016).

Keszler az interjú során kitért arra, hogy a szülészeti ellátórendszer egyik fő kivételét abban látja, hogy az orvosokon kívüli szakemberek egy olyan paternalista és hierarchikus közegben dolgoznak, amelyben az alulfizettség és a létszámhiány mellett a szülészeti erőszak fogalmához köthető bántalmazási formák (például méltatlan bánásmód, kiszolgáltatottság) áldozatául is esnek. A szülés alatt nemcsak a szülő nő, de a szülésznő is alárendelt helyzetben van a szülészorvossal szemben (Székely & Csabai, 2018) – aki jellemzően férfi. Fontos tényező továbbá, hogy a szülészeti ellátást érintő döntéshozók között sincsenek nők, így a döntéshozatalból nagyrészt hiányzik a tapasztalati, női tudás.

3.3. A szülészeti erőszak megnyilvánulási formái

A korábban említett, az Európai Parlament által kiadott tanulmány (Brunello et al., 2024) szerint szülészeti (és nőgyógyászati) erőszaknak számít többek között:

- minden pszichológiai, fizikai és szexuális bántalmazás, beleértve a megalázó viselkedést is;
- a kényszerítés, így a mozgás korlátozása vagy a szülési pozíció megválasztásának megtagadása;
- az orvosi vizsgálat céljából történő, nem önkéntes hüvelyi vagy rektális behatolás;
- a megkülönböztetés, elhanyagolás és nem méltó bánásmód;

¹¹ Mivel nincs hivatalos, részletes és hozzáférhető statisztika, lásd az *Ablak a világra – szülészeti adatbázis* adatait (például országos összesítés 2011–2024 és 2020–2023, lásd Pleván, é. n.).

¹² Valamilyen orvosi beavatkozással (Garai, 2016).

- a szóbeli bántalmazás (például a személyzet nem megfelelő megjegyzései vagy a hangnemek felemelése);
- minden kényszerített vagy beleegyezés nélkül végzett orvosi vizsgálat és beavatkozás;¹³
- az orvosilag nem szükséges (és káros) eljárások, mint például a szülés rutinszerű – gyakran indokolatlan és erőszakos – megindítása, a rutinszerű császármetszés vagy az episiotomia (gátmetszés);
- a nem bizonyítékokon alapuló orvosi gyakorlatok (mint például a Kristeller-műfogás, avagy „hasba könyöklés”);
- az ellátás megtagadása vagy késleltetése, ideértve a fájdalomcsillapító gyógyszeres kezelés késleltetését vagy megtagadását;
- az információ visszatartása, a kapcsolattartás korlátozása; valamint
- a választott kísérő személy jelenlétének megtagadása.

Az úgynevezett *férjöltés* vagy *vőlegényvarrat* is a szülészeti erőszak egyik formája – „nem ritkán explicit módon kikacsintva a férjre, jelezve, hogy a varrásnál az ő szempontjainak kedveznek” (Csányi & Kerényi, 2021, 38).¹⁴

A Másállapot értelmezése szerint – az előzőekben felsoroltakon túl – a szülészeti erőszak megnyilvánulási formái lehetnek még: a nő szükségleteinek vagy fájdalmának figyelmen kívül hagyása; a diszkrimináció, az intézmény elhagyásának akadályozása; az indokolatlanul elvégzett szülésgyorsítás vagy a durva, erőszakos vizsgálat (például kézzel végzett méhszájtágítás); továbbá az indokolatlan szeparáció is. A mozgalom, valamint a korábban említett venezuelai törvény (2007) egyaránt úgy tekinti, hogy a szülészeti erőszak magában foglalja a szülés természetes fiziológiai folyamatának kóros eseménnyé alakítását is.

A rutinszerű beavatkozások (mint az oxitocin alkalmazása, a burokrepesztés, a gátmetszés vagy a méhszáj kézzel való tágítása) a WHO 1985-ös ajánlása szerint is kifejezetten károsak lehetnek. A WHO (2015) császármetszési arányokról szóló nyilatkozata szerint az életmentő császármetszések arányának 10–15% körül kellene lennie, ezzel szemben ez Magyarországon 2023-ban 40,86%¹⁵ volt.¹⁶ Ahogyan arra a Másállapot rámutat, a WHO (2015) ajánlásában szereplő arányt meghaladó császármetszési gyakoriság már nem az anyai és magzati halálozás csökkenéséhez járul hozzá, hanem inkább a komplikációk növekedéséhez, valamint a szülés teljes orvosi kontrolljához.

¹³ Az említett tanulmány nem használja a tájékozott beleegyezés fogalmát, ami nem a legcélszerűbb, hiszen a megfelelő tájékoztatáson alapuló beleegyezés és az informált döntéshozatal kiemelkedően fontos a szülészeti erőszak vizsgálatakor.

¹⁴ Lásd például Kajlik Eszter kisfilmjét a „férjöltés”-ről: *Még egyet apuka kedvéért / Another one for daddy*.

¹⁵ Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő (NEAK) Szülésszám és ezzel összefüggésben a császármetszések aránya adatai alapján.

¹⁶ Ami természetesen magában foglalja a nem életmentő, hanem valódi egészségügyi kockázatot jelentő okok miatti preventív császármetszéseket is, de ez a különbség nem magyarázható orvosi indokokkal.

3.4. A szülészeti erőszak jogi aspektusa

A WHO 2014-es nyilatkozata kimondja, hogy a szülészeti erőszak „nemcsak a nők tiszteletteljes ellátáshoz való jogát sérti, hanem veszélyeztetheti az élethez, az egészséghez, a testi épséghez és a megkülönböztetéstől mentes bánásmódhoz való jogukat is”.

A „szülészeti jogok” a betegjogok speciális, a szülő nők helyzetéhez igazított értelmezését jelentik, amelyek részben jogszabályokon, részben ajánlásokon alapulnak. Ide tartozik például a szülés helyének megválasztásához való jog, valamint a szülészeti ellátás érzékeny jellegéből fakadó különleges elvárások. Bár a szülészeti jogok az általános betegjogokat kiegészítve értelmezhetők, bizonyos területeken – például az orvosválasztás kérdésében – korlátozottabban érvényesülnek (Jankó-Badó, 2022, 20).

Magyarországon a betegjogok alapvető szabályozását az 1997. évi CLIV., az egészségügyről szóló törvény (továbbiakban Eütv.) tartalmazza, melynek fő célja a betegek kiszolgáltatottságának csökkentése az egészségügyi intézményekkel szemben. Eszerint minden olyan személy, aki egészségügyi ellátásban részesül, beleértve a szülészeti ellátást is (Eütv. 3. § e)), betegnek számít (Eütv. 3. § a)), így a szülő nő a kórházba belépve betegjogi státuszba kerül, egészségi állapotától függetlenül, ami jogilag is rögzíti a szülés medikális szemléletét.

Dömötör Dóra (2022) jogi perspektívából vizsgálta a szülészeti erőszakot. Megalapítása szerint a Garai (2016) által meghatározott szülészeti erőszak során sérül az emberi méltósághoz való jog (Eütv. 10. §, amelyet az Alaptörvény II. cikke is szabályoz), az önrendelkezéshez való jog (Eütv. 15. §) és a tájékoztatáshoz való jog (Eütv. 13. §) is.

A szülészeti erőszak egyik megnyilvánulási formája a káros és indokolatlanul elvégzett beavatkozások sokasága, ugyanakkor „a szülő nő testi egészséghez való jogának legnagyobb fokú érvényesülését minden beavatkozás akadályozza, ezért is fontos, hogy kizárólag a szükséges beavatkozásokat végezzék el, mely az emberi méltósághoz való jogból ered” (Dömötör, 2022, 6). A tájékoztatás gyakran elmarad a szülészeti erőszak átélői esetében, noha az Eütv. 13. § értelmében a betegnek joga van ahhoz, hogy teljes körű tájékoztatást kapjon. „A beavatkozás csak a szülő nő beleegyezésével végezhető el, vagyis – elméletben – a szülő nő önrendelkezéshez való joga [Eütv. 15. §] befolyást gyakorolhat az alkalmazására, azt akár vissza is utasíthatja” (Dömötör, 2022, 7), az Eütv. 17. § (2) bekezdésében meghatározott keretek között. Az Eütv. 15. § (3) kimondja, a betegnek joga van a kivizsgálását és kezelését érintő döntésekben való részvételhez, valamint a megfelelő *tájékoztatáson alapuló beleegyezéshez*. A szülészeti erőszakot átélt nők gyakran számolnak be a kérésük vagy akaratuk ellenére végzett beavatkozásokról, valamint arról, hogy azokhoz előzetes – írásbeli vagy szóbeli – beleegyezésüket nem kérték. Egy 2018-as kutatásban részt vevő nők elmondták, számukra fontos, „hogy a szülészeti ellátás gyakorlatáról megfelelő információkat biztosítsanak a szakemberek [...] Kiemelték továbbá, hogy álláspontjuk szerint az egészségügyi szakemberek kötelesek az engedélyüket kérni, mielőtt olyan eljárást alkalmaznának, amely »zavarba ejtő« lehet számukra (például a hüvelyi vizsgálatok)” (Shakibazadeh et al., 2018, idézi Jankó-Badó, 2022, 48).

Az orvosi indok nélküli szeperáció a szülés után (amely szintén a szülészeti erőszak egyik formája) nemcsak az anya, de az újszülött érdekeit és jogait is sérti (Eütv. II. § [4] és [5]). Ez az eljárás befolyásolhatja a szoptatás időtartamát, az anya stresszkezelő képességét, gondoskodó hozzáállását, valamint a gyermekével való kötődésének kialakulását, megfosztva ezzel a nőket és újszülöttjeiket egy kiemelten fontos lehetőségtől (Garai, 2016).

Mind Sárdi, mind Keszler tapasztalatai szerint a kórházi személyzet rendszeresen megsérti a betegjogokat. Sárdi az Egyesületen keresztül azt tapasztalta, hogy több esetben sérült a tájékoztatáshoz való jog – amely kimondja, hogy a tájékoztatást teljeskörűen és egyéniesített formában kell megadni (Eütv. 13. § [1]) –, továbbá a méltósághoz való jog (Eütv. 10. §), a kapcsolattartási jog (Eütv. 11. §) és az önrendelkezési jog (Eütv. 15. §) is az egészségügyi intézményekben. Az EMMA munkatársai számtalanszor tapasztalták, hogy a mélyszegénységben élő, aluliskolázott nők számára latin szavakkal és értelmiségi szóhasználatkal közöltek őket érintő fontos információkat. Nőket dúlaként kísérve többször tanúi voltak a méltatlan bánásmódnak, továbbá a WHO (2018) által sem támogatott, káros és indokolatlan beavatkozások sorát, amelyeket gyakran a nők beleegyezése vagy tudta nélkül végeznek el. Tapasztalták az evés és ivás, valamint a szabad mozgás korlátozását, illetve a cserbenhagyást és a hatalommal való visszaélést is.

4. Kutatás

4.1. A kutatás célja, módszertana, megközelítésmódja és folyamata

A kutatás célja nem a jelenség igazolása, ugyanis arra – az érintettek által megélt, elmesélt és az online térben közzétett tapasztalatokon túl – a korábban már említett megmozdulások, civil szervezetek munkássága, valamint a mozgalmak, törvények, javaslatok, jelentések és definíciók létrejötte, illetve a különböző szakértők és szervezetek által publikált anyagok szolgálnak.

A kutatási folyamatot egy felhívással kezdtem, amelynek segítségével olyan édesanyákat kerestem, akik negatív szülésélménnyel rendelkeznek. A felhívásban olyan konkrét tapasztalatokat soroltam, amelyek a szülészeti erőszak egy-egy megnyilvánulási formájának felelnek meg. Szándékosan kerültem a *szülészeti erőszak* kifejezést, hogy a kutatás ne legyen preconcepcionális, illetve mert a fogalom definíciója nem elég közismert ahhoz, hogy kulcskifejezésként szerepeljen a felhívásban. A kutatási kérdéseim közé tartozott az is, hogy az interjúalanyok mennyire azonosulnak a szülészeti erőszak fogalmával saját magukra nézve, illetve hogy ismerik-e egyáltalán a kifejezést.

Fontos hangsúlyozni, hogy a negatív szülésélmény nem feltétlenül a szülészeti erőszak következménye, és a szülészeti erőszak átélése sem egyenlő a szubjektívan megélt negatív szülésélménnyel. Ugyanakkor a szülészeti erőszakként értelmezhető tapasztalatok negatív hatással lehetnek a szülésélményre. A *negatív szülésélmény* kifejezés

használatával azonban elszalasztottam annak a lehetőségét, hogy olyan nők is a mintába kerüljenek, akik ugyan – a fogalom definíciója szerint – szülészeti erőszakot éltek át, mégsem negatív szülésélményként, hanem inkább a szülés általános velejárójaként tekintenek rá.¹⁷

A kutatás során félig strukturált mélyinterjúkat készítettem nyitott interjúkérdésekkel. Azért választottam az interjútechnikát, mert annak célja a személyes tapasztalatok és érzések feltárása, s ezzel az interjúalany sokrétegű és összetett világának megértése (Kvale, 2005).

Habár a szülés folyamata, valamint annak megélése minden esetben egyedi és személyes (élet)esemény – hiszen ebben a megváltozott tudatállapotban¹⁸ átélt élménymintázat egyedülálló, így az mások, illetve gyakran a szülő nő számára is csak közvetett módon hozzáférhető (Székely & Csabai, 2017, 42) –, az interjúk során a megélés részleteinek és specifikumainak feltárásával hasonlóságokat kerestem az egyes történetek között. A kutatás arra irányult, hogy feltárja, a negatív szülésélményt megélt anyák szüléstörténetében jelen volt-e a szülészeti erőszak, és ha igen, annak mely összetevői hogyan formálták a szülésélményt, illetve milyen hatással volt az életükre.

A kutatás során tíz interjút készítettem olyan nőkkel, akik azonosultak a felhívásban leírtakkal.¹⁹ A beszélgetésekről hangfelvétel, majd szó szerinti szöveges átírás készült. Az anyagot összesítve dolgoztam fel, az etikai és módszertani előírásoknak megfelelően.

Az elemzés során igyekeztem az interjúalanyok által elmondottakat egységes egészként értelmezni, holisztikus megközelítést alkalmazva. Megállapításaim – mint a kvalitatív vizsgálatok esetében általában – csak az általam megkérdezettek körére vonatkoztatva bírnak magas érvényességgel, de nem általánosíthatók, a megbízhatóságuk azonban a kirajzolódó mintázatok fényében értelmezhető.

4.2. Interjúalanyok

A tíz interjúalany életkora 26 és 51 év közé tehető. Közülük kilencen 26–35 év közöttiek, egy édesanya pedig 51 éves. A szülések 2017 júniusa és 2024 áprilisa között zajlottak, melyek közül három 2021 előtt, hét pedig 2021. január 1. után történt.²⁰ Az interjúkban

¹⁷ Csányi és Kerényi (2021, 38) rámutatnak, hogy hosszú időn át uralkodott az a társadalmi konszenzus, miszerint a szüléshez törvényszerűen hozzátartoznak a rossz, gyakran megalázó élmények, amelyeket generációkon át továbbadtak. A két szociológus úgy véli, bizonyos – a szülészeti erőszak formái között megtalálható – eljárások és gyakorlatok mind gyakori elemei azoknak a történeteknek, amelyeket korábban nemcsak szükségesnek, de megkérdőjelezhetetlennek tekintettek a szülés folyamatában.

¹⁸ Lásd például Héjja-Nagy & Varga, 2017.

¹⁹ Ezúton is szeretném megköszönni a kutatásban résztvevő édesanyáknak, hogy megosztották velem a történetüket.

²⁰ Ennek azért van jelentősége, mert “2021. január 1-jén lépett érvénybe az egészségügyi szolgálatról szóló új [2020. évi C.] törvény, amelynek értelmében mind a hálapénz felajánlása, mind az elfogadása bünte-

a negatív szülésélmények száma összesen 11, és ebből tíz élve születéssel végződött. Mind a 11 negatív szülésélmény kórházhoz köthető. Öt édesanyának felsőfokú végzettsége van, egy abszolutóriumot szerzett, négyen középfokú végzettséggel, illetve minimum egy szakmával (többnyire OKJ) rendelkeznek. Foglalkozásukat tekintve sokszínűek: van köztük egy tanító; egy marketinggel, kettő vendéglátással foglalkozik; három valamilyen művészeti területen dolgozik; három pedig szülés körüli segítő. Két édesanya a negatív szülésélménye hatására pályát módosított és szülés körüli segítőként, valamint edukációs tartalomkészítőként kezdett dolgozni. Anyagi helyzetüket mindannyian úgy ítélik meg, hogy beosztással jól kijönnek, és nincsenek pénzügyi gondjaik.

Az interjúrészletek után az idézett interjúalany számára kitalált nevet használok, amelyet az anonimitás megőrzése érdekében rendelek hozzá.

4.3. Szülésélmény

Noha az interjúalanyok szüléstörténete – már csak a helyszínt, a körülményeket és az eseményeket tekintve – igencsak különbözők, számos hasonlóság fedezhető fel bennük, így elsősorban ezekre helyezem a hangsúlyt, kiemelve egy-egy eset sajátosságait.

Az interjúalanyok többsége előzetesen el akarta kerülni a császármetszést, illetve a lehető legtöbb beavatkozást. Mégis, az interjúk alapján elmondható, hogy szülésük módja, a beavatkozások megléte, valamint mennyisége önmagában nem járt negatív érzelmekkel, sokkal inkább azok körülményei (rossz bánásmód, valamint a figyelem, tájékoztatás, gyengédség és empátia hiánya) miatt élték meg azokat negatívan.

4.3.1. Első tapasztalatok a kórházban

Többen már a kórházban töltött első órában lekezelő, kioktató bánásmódot és/vagy figyelmetlenséget tapasztaltak. Az az édesanya, aki otthon tervezett szülni, de végül sürgősségi császármetszéssel került kórházba, az intézménybe érkezve lekezelő bánásmóddal szembesült, valamint egy kifogásolható beszédstílusú, idősebb férfi orvossal, aki kérdés és tájékoztatás nélkül vizsgálta meg őt, amit nagyon rosszul élt meg. Egy másik édesanya a kórházba érve úgy érezte: *„teljesen kikerült a kezem közül a kontroll, már onnantól kezdve, hogy bementünk”* (Janka).

4.3.2. Bevonódás és irányítás

Csupán hárman számoltak be arról, hogy valamennyire be tudtak vonódni saját szülésük folyamatába, ám az irányítást egyikőjük sem érezte magáénak. Egy ponton a legtöbben kontrollvesztést tapasztaltak. Nem mindenki tudott konkrét pillanatot megnevezni, de akik igen, azoknál ez többnyire a szülés mesterséges beindításához, egy-egy

tendőnek számít. A halapénzben különösen érintett szülésetben mindez egyben azt is jelenti, hogy megszűnik a fogadott orvos intézménye a kórházakon belül, és a területi alapú ellátás érvényesül” (Csányi & Kerényi, 2021, 42).

esetben pedig a szintetikus oxitocin alkalmazásához vagy az epidurális érzéstelenítéshez kapcsolódott. Utóbbi esetében a kontrollvesztés élménye a mozgásképtelenségből fakadt. A mesterséges oxitocin adagolása minden esetben gyengítette a bevonódás és az önrendelkezés érzetét, mert a résztvevők úgy élték meg, hogy ettől kezdve kívülről irányítják a szülést.

Az egyik interjúalany úgy érezte, a kórházi eljárásrend miatt egy idő után elvesztette (elvették tőle) a teste és az események feletti irányítást, s amikor jelezte, hogy az őt ért bánásmód miatt inkább átmenne egy másik kórházba, az orvosok megtiltották neki, mondván már vajúdik és ennek következtében nincs beszámítható állapotban. Mivel azonban szülés körüli segítőként dolgozott, tudta, ez nem felel meg a valóságnak.

Többen arról is beszámoltak, hogy a folyamatos instrukciók – például arra vonatkozóan, mikor nyomjanak, merre forduljanak, vagy milyen testhelyzetet vegyenek fel – miatt nem élhették meg, hogy aktív szereplők lennének, illetve ők irányítanák a szülés menetét.

Egy másik édesanya szintén azt érezte, hogy a körülötte lévőket azt tesznek vele, amit csak akarnak, miközben olyan instrukciókat kapott, amelyek kellemetlenek voltak a számára, és a teste mást diktált volna: *„pedig én már a végén folyamatosan könyörögtem, hogy csak hadd guggoljak le és nyomjam ki magamból, de azt mondták, nem szabad, és visszatoltak az ágyra”* (Dalma). Elmondása szerint végig kívülállónak érezte magát.

A szabad mozgás hiányát hárman is rendkívül rosszul élték meg. Mindhármuknak olyan pozíciókat ajánlottak, amelyek sem kényelmesek, sem természetesek nem voltak. Az egyikük, aki vízben is szívesen vajúdott és szült volna, nagy öröme kádas szobát kapott, de eleinte – vágya és kérése ellenére – azt mondták neki, ez nem tenne jót a folyamatra nézve. Később a bekötött oxitocin miatt erre már nem volt lehetősége. Másikukra a testhelyzetek mellett olyan beavatkozást (kéjgáz) is ráerőltettek, amellyel nem értett egyet, és amelytől fizikailag rosszul lett.

Az egyik édesanyának megfelelő fájdalomcsillapítás nélkül kellett császármetszést átélnie. Többször jelezte, még érzi, amit csinálnak vele, de figyelmen kívül hagyták a fájdalmát: *„azt mondták, ezt biztosan nem érezhetem”* (Hilda), s így teljesen magára maradt. Szerette volna a lehető legpozitívabban megélni a szülést, miután a betegsége miatt nem támogatták a hüvelyi szülésre irányuló óhaját. Egy dúlai előadás hatására úgy vélte, ez „gyengéd császármetszéssel”, megfelelő körülmények között (például minimális szeparáció, késleltetett köldökzsinór-elvágás, azonnali bőrkontaktus, valamint szülés közbeni zenehallgatás mellett) lehetséges is lett volna, végül azonban borzasztó fájdalmakat, kétségbeesést és félelmet élt át.

Ketten a kitolási szakot írták le a legmegterhelőbb élményként, elsősorban annak módja, illetve a szakszemélyzet empátiájának és figyelmességének hiánya miatt. Mindketőjük – valamint rajtuk kívül még egy édesanya – esetében alkalmazták a Kristeller-manővert. Az egyikük abba is beleegyezett, hogy nyomást helyezzenek a hasfalára, mert szerette volna, ha véget ér a szülés, az eljárás során azonban pillanatnyi halálfélelmet élt át:

„Ez a férfi orvos nyomta a hasamat, de úgy, hogy nem lent, hanem itt folyamatosan a tüdőmnél nyomta; nem tudtam levegőt venni; nem tudtam semmit se csinálni. És egyszerűen azt éreztem, hogy én tényleg itt fogok maradni, hogy én itt meg fogok halni. Tehát hogy tényleg ettől volt egy ilyen pillanatnyi halálfélelmem [...] Majd, amikor kinyitottam a szemem, láttam, hogy ilyen erőteljes mozdulatokkal húzzák ki [belőle] a gyereket, és akkor elkezdtem sírni” (Dalma).

A másikuk a teljes kontrollvesztést emelte ki, és azt, hogy nem kapott olyan visszajelzést, amely alapján megérthette volna, mit várnak el tőle:

„A vége volt az, ami nekem abszolút a legdurvább volt; amikor már végre megengedték, hogy nyomjak, akkor azt mondták, hogy nem jól nyomok [...] És itt már abszolút nincs meg, hogy mi és hogyan, de egyszer csak azt éreztem, hogy valaki elkezdte ezt a hasba könyöklést, és nyomta felülről a hasamat, de annyira erősen, olyan teli erőből, és közben mondta, hogy amikor nyomok, akkor így nyomjam le a fejemet, és hogy tartsam vissza a levegőt. De hát most hogy tartod vissza a levegőt, miközben valaki nyomja a hasadat, meg baromi erősen kell nyomnod?! Szóval az ott, az nagyon-nagyon rossz volt, és közben csak kiabáltak, hogy nem jó, meg nem így, nem úgy, és azt nem tudtam, mit csinálok rosszul, vagy hogy mit kéne máshogy csinálni” (Eszter).

4.3.3. Támogatás és bánásmód

Két interjúalany kivételével egy édesanya sem számolt be a szakszemélyzet (az orvosok, a szülésznők, illetve a nővérek és ápolók) részéről nyújtott támogatásról. Az egyik kivétel, akinek az ügyeletes doktornő vajúrási lehetőséget ajánlott a műtétje előtt, emellett az aneszteziológus hozzáállását is kedvesnek és emberségesnek ítélte meg: *„[Az aneszteziológus] volt amúgy a legkirályabb, bemutatkozott, még kezet is fogott. [...] És ott a műtőasztalon éreztem, hogy lehet, hogy pánikrohamot fogok kapni, és neki jeleztem, és tök aranyos volt, mert végig beszélgetett velem” (Tímea).* A másik kivételt az az édesanya képezi, akinek a 2021 előtti szülésénél választott orvosa volt. Támogatást kizárólag tőle tapasztalt, az ellátásért azonban külön fizetett.

Akik támogatást éltek meg, azt jellemzően a partnerüktől kapták. Ugyanakkor többen arról számoltak be, hogy még a párjuk sem tudott megfelelő támaszt nyújtani, hiszen nem ugyanazon mentek keresztül, amin ők. Két esetben (mindkettő otthonszülést tervezett) a bábájuk is velük volt a kórházban dúlaként, aki a kórházi rendszerben semmilyen hivatalos kompetenciával nem rendelkezik, nem része a személyzetnek, így „szava sincsen”. Az egyik édesanya császármetszésekor nem lehetett jelen a férje, amit negatívan élt meg:

„Betoltak a műtőbe; oda már nem jöhetett be a párom, aki egyébként kérdezte, hogy miért nem, és azt mondták, hogy nehogy vele kelljen foglalkozni, ha elájul. Mondta, hogy pár évet járt az orvosira, meg mentőzött, nem valószínű, hogy el fog ájulni. Viszont egyrészt a gyereke születéséről van szó, másrészt szeretne engem is támogatni, de nem engedték.” (Ráhel)²¹

²¹ A betegjogi törvény szerint a szülő nőnek joga van ahhoz, hogy az általa megjelölt nagykorú személy a vajúrási és a szülés alatt folyamatosan vele lehessen, amennyiben az egészségügyi állapota azt nem zárja ki (Eütv. II. § [5]).

Egyik interjúalany sem számolt be folyamatos tájékoztatásról, sőt a legtöbben úgy érezték, egyáltalán nem informálták őket a testükkel zajló folyamatokról, például arról, hol tart a szülés, mi történik éppen, milyen beavatkozásokat végeznek, illetve ezek miért szükségesek. Többen hiába tettek fel kérdéseket, nem kaptak egyértelmű válaszokat. A tájékoztatás hiányát valamennyien rendkívül negatív élményként írták le: *„igazából minden ijesztő volt, mert nem mondtak semmit, hogy mit miért csinálnak”* (Abigél).

Az interjúalanyok többsége sürgetettséget és türelmetlenséget tapasztalt a szak személyzet részéről. Volt, aki ennek okát nem értette: *„pedig üres volt az egész szülőszoba”* (Dalma), míg más megpróbált magyarázatot találni rá: *„később megtudtam, hogy nagyon sok baba született aznap, és lehet, ezért is sürgették egy kicsit”* (Ráhel). Egy másik édesanya elsősorban a főorvos kommunikációs stílusát élte meg bántónak: *„Ott már inkább a főorvosnő volt az, aki így beszélt hozzám, de neki meg alaphból egy ilyen kicsit mogorva stílusa volt, és ilyen nagyon türelmetlenséget éreztem belőle”* (Eszter). Beszámolója szerint a személyzet kommunikációjának egyik legnagyobb problémáját a hangnem és a szóhasználat jelentette: *„de azt is ilyen nagyon gúnyosan mondta. Tehát, hogy azok a hangsúlyok... Azért nem mindegy, hogy hogyan mondják”* (Eszter).

Mindegyik édesanya tapasztalt méltatlan, sőt embertelen bánásmódot a kórházban töltött ideje alatt. Többen valamilyen élettelen dologhoz hasonlították az érzést: *„nem vettek emberszámba, mintha egy tárgy lennék, vagy mintha nem is léteznék, ők pedig rutinszerűen, mint a robotok végzik a munkájukat”* (Hilda). Az egyik édesanya úgy fogalmazott, úgy kezelték, *„mint egy darab hús”* (Ráhel). Két interjúalanyunk kifejezetten rosszul esett, hogy a rossz bánásmód egy női egészségügyi dolgozótól származott: *„és ami ebben talán még jobban fáj, hogy ez egy nő volt”* (Dalma). A nem megfelelő bánásmódhoz sorolták azt is, amikor a műtét, a vizsgálat vagy a varrás közben mindennapi dolgokról beszélgettek egymással a szakemberek, ami három beszámolóban is megjelent: *„a szülésznő és a doktornő végig hangosan kacarásztak, beszélgettek, mint a vásári komédiákban szokás”* (Abigél). Még azokban az esetekben is, amikor az orvost vagy a szülésznőt kedvesnek vagy figyelmesnek találták, az érintettek úgy érezték, kéréseiket, véleményüket és igényeiket különféle okokból nem vették figyelembe. Ez jelentősen befolyásolta a szülésélmény utólagos megítélését, ezért sem az ellátásra, sem magára a szülésre nem tudtak pozitív élményként visszatekinteni. Ennek okai között említették, hogy nem támogatták a hüvelyi szülésre irányuló szándékukat, a szabad mozgást vagy a kádban vajúdást. Hasonlóan negatív élményként jelent meg, amikor kérésük ellenére epidurális érzéstelenítést, oxitocint (vagy annak dózisemelését), illetve kéjgázt alkalmaztak anélkül, hogy ehhez tájékoztatáson alapuló beleegyezésüket kérték volna.

4.3.4. Tájékoztatás és beleegyezés

Több interjúalany úgy érzi, a szülés során kevés információt kapott a testét érintő történésekről, illetve többen tájékoztatás és beleegyezés nélkül estek át különböző beavatkozásokon. Fontos kiemelni, hogy ez a két tényező nem jár mindig kéz a kézben;

előfordulhat, hogy tájékoztatják a szülő nőt, ám beleegyezést nem kérnek, valamint hogy kéri a beleegyezését, de nem magyarázzák el, mihez és az miért lenne szükséges. A kettő egyvelege és bioetikailag megalapozott feltétele az *informált döntés lehetősége* (Héjja-Nagy, 2020), amelynek során a szülő nő előzetesen megfelelő mennyiségű információt kap a döntéshozatalhoz, amennyiben abban nincs akadályoztatva.

A fájás közbeni hüvelyi vizsgálatot mindannyian rendkívül rosszul élték meg. Egyrészt annak fájdalma miatt, másrészt többen kitértek arra, hogy amikor az tájékoztatás és beleegyezés nélkül történt, az kifejezetten negatívan érintette őket: „*Ő is többször benyúlt szó nélkül. Erőszaknak élttem meg a tájékoztatás hiányát*” (Abigél). Ez minden alkalommal hozzájárult a vizsgálatot végző orvos negatív értékeléséhez: „*igazából, amikor megjelent [az éppen ügyelő orvos], az volt a legrosszabb. Főleg, mert fájás közben vizsgált, és nagyon kegyetlenül. És igazából emiatt van bennem ilyen nagyon rossz élmény vele kapcsolatban*” (Kinga). Az egyik édesanyának eleinte azt mondták, infúziót kötnek be neki, később – az adag emelésekor – derült ki, hogy oxitocin volt. Később háromszor utasította vissza az epidurális érzéstelenítőt, végül „*a negyediknél már nem kérdezték, hanem bejöttek, és mondták, hogy most adni fognak*” (Gréta). Egy másik édesanyának csak utólag szóltak a gátmetszéséről. Továbbá volt, aki műtétje menetéről nem kapott előzetes tájékoztatást: „*[az őt műtő orvos] azt ígérte, hogy majd át fogjuk beszélni, mi fog történni a műtőben. Erre a beszélgetésre azonban mégsem került sor*” (Hilda), pedig programozott császármetszésre készült és órákat várt a műtétje előtt az intézményben ülve. Ezek az anyák értetlenül állnak a tájékoztatás hiánya előtt, és úgy gondolják, ennek nem így kellett volna történnie. A tájékoztatást tekintve többen úgy érezték, nem kezelik őket egyenlő félként: „*szerintem ez sokkal inkább ilyen, jó, ezt el kell mondanunk, de igazából így lesz. [...] Sokszor éreztették, hogy ők a szakemberek, én meg nem*” (Ráhel). „*Abszolút nem tekintettek partnerként; nagyon erősen éreztem ezt az alá-fölé rendelt-ségi viszonyt*” (Janka).

Az interjúalanyok történeteiben a támogatás, a megfelelő tájékoztatás és a beleegyezés kérése egyaránt hiányzott a szakszemélyzet részéről, ami hozzájárult a negatív szülésélményhez. Ezt tovább erősítette az általuk megtapasztalt méltatlan bánásmód, amely szintén kedvezőtlen hatással volt a szülés utólagos megítélésére.

4.3.5. Fájdalom

A megkérdezett édesanyák részben hasonló tapasztalatokkal rendelkeznek a fájdalom terén. Fontos kiemelni, hogy a beszámolóik alapján nem önmagában a szüléssel együtt járó természetes fájdalom jelentette a negatív élményt, hanem azok a helyzetek, amelyekben a fájdalom beavatkozásokhoz, illetve a szakszemélyzet hozzáállásához kapcsolódott. Öten számoltak be olyan esetről, amikor – akár többszöri jelzés ellenére – a fájdalmukat megkérdőjelezték vagy elbagatellizálták. Például a méhösszehúzódás közbeni hüvelyi vizsgálatkor a műszerekre mutatva hitetlenkedtek: „*mindháromszor azt mondták, hogy nem fájhat, mert nem mutat semmit a CTG*” (Dalma).

Kilenc interjúalany számára volt a fájdalom meghatározó a rossz élmény kialakulásában. Az erős fájdalmat leginkább a szintetikus oxitocin hatásának vagy a fájások alatti vizsgálatoknak tulajdonították, emellett egy-egy esetben a megfelelő fájdalomcsillapítás nélküli varrás, illetve a nem megfelelő érzéstelenítés mellett végzett császármetszés is jelentős szerepet játszott ebben. Az édesanya, akinek első szülése otthoni szülés volt – amit rendkívül pozitívan élt meg –, úgy gondolja, *„ezerszer rosszabb az a fájdalom, amit ők [a kórházi szakszemélyzet] okoznak [mint a szülés fájdalma]”* (Abigél) – utalva ezzel a fájás közben elvégzett vizsgálatra, a gátmetszésre és a varrásra. Két esetben az édesanyák kifejezetten rosszul és fájdalmasnak élték meg a burokrepesztést: *„elég kíméletlenül végezte ezt a mozdulatot [...] engem sosem zavart, hogy férfi a nőgyógyászom, de azt gondoltam, hogy ha ő nő lenne, és átesett volna ezeken a vizsgálatokon, akkor valószínűleg eggyel kedvesebben végezte volna el ezt a magzataburok-repesztést”* (Ráhel). Az édesanya, akinek műtétje közben nem történt az érzéstelenítés, úgy érezte magát, *„mint akit élve felboncolnak”* (Hilda).

A szintetikus oxitocin több interjúalany beszámolója szerint jelentősen fokozta a fájdalom intenzitását. Két édesanyának annyira fájtak a méhösszehúzóerők a szer hatására, hogy azt a halálhoz hasonlították. Az ő esetükben az oxitocin bekötése és adagjának folyamatos emelése tájékoztatás és beleegyezés nélkül történt. Egyikük jelezte is, hogy az erős fájdalmak miatt nem kéri annak további adagolását, de a kérését figyelmen kívül hagyták.

4.3.6. Közvetlenül a szülés utáni érzések

Közvetlenül a szülés után három édesanya azt gondolta, soha többet nem szeretné ezt újból átélni. Hárman úgy érezték (és azóta is így érzik), a gyermekük iránt érzett boldogság legyőzte a negatív érzéseket. Voltak, akikben bizonytalanság merült fel azzal kapcsolatban, hogy valóban ilyennek kellett volna-e lennie. Mások rettenetesen érezték magukat mind fizikailag, mind lelkileg, miután a gyermekük megszületett: *„ürességet és fájdalmat éreztem, testileg és lelkileg is”* (Janka); *„[u]tána egyedül maradtam, és egyszerűen úgy éreztem magam, mint akit megerőszakoltak [...] [e]gy részem biztosan ott maradt; azt úgy kivették”* (Dalma).

4.3.7. Csecsemőosztály

A szülés után, a kórházban töltött idő alatt csak kevesen érezték támogatást és segítőkészséget a nővérek részéről; mindannyian figyelmetlenségről és empátiahiányról számoltak be. Négy első gyermekes édesanya küzdött a szoptatással, ám nem kapott megfelelő segítséget, ezért volt, aki a szobatársára vagy telefonon elérhető bábájára támaszkodott. Többen elégtelennek tartották az újszülöttjükre vonatkozó tájékoztatást, amikor elkülönítették őket tőlük. Néhányan indokolatlanul vélték a szeparációt, mások pedig hiába szeretnék volna megszojtatni gyermeküket, a lábadozás miatt nem tudták elhagyni a szobájukat, és a csecsemőt sem vitték oda hozzájuk. Több édesanya később tudta meg, hogy újszülöttjük anyatej helyett cukros vizet kapott, ami nem csupán

felesleges, de számos negatív hatása lehet a gyermek egészségére nézve. Előfordult az is, hogy a nővérek csak többszöri kérésre vitték be a csecsemőt, illetve néhány esetben sem az anya, sem az apa nem lehetett a gyermek mellett: „*nem tartották tiszteletben a babám jogát, hogy valamelyik szülője vele legyen*” (Léda). Egyes beszámolók szerint az újszülöttet érintő gyakorlatok, beavatkozások és bánásmódok az édesanya előzetes tájékoztatása nélkül történtek.

Az édesanya, aki a császármetszést nem élte meg rosszul, később a csecsemőosztályon szerezte a legtöbb negatív tapasztalatot, ahol lekezelő nővérek vették körül, akik anyai képességeit is megkérdőjelezték. Úgy érezte, megalázták, és nem tudott kiállni magáért. Rendkívül rosszul élte meg, hogy mindeközben nem lehet együtt gyermekével a műtét utáni kórházi protokoll miatt, valamint mert fizikailag még nem volt megfelelő állapotban ahhoz, hogy ellássa újszülöttjét, s emiatt sokat is sírt. A folyamatos megjegyzések mellett az egyik nővér a felkelésben és a gyermekéhez való eljutásban sem nyújtott segítséget neki, így végül a takarítótól kapott támogatást. Később, amikor már a gyermekével lehetett, ugyanez a nővér levette a melléről a csecsemőt, mondván már túl régóta szoptatja, egy alkalommal pedig úgy ébresztette fel az újszülöttet, hogy meghúzta a haját. Ez a durva bánásmód, különösen a gyermeke fizikai bántalmazása, megrázta. Több édesanya számolt be arról, hogy úgy érezte, a gyermeke jogait megsértették és az érdekeit nem vették figyelembe. A megalázó megjegyzések elsősorban az anyai kompetenciákat és felelősségtudatot kérdőjelezték meg.

A csecsemőosztályon tapasztaltak hozzájárultak a kórházi tartózkodással kapcsolatos negatív élményekhez, ugyanakkor önmagában az empátia, a segítségnyújtás és a figyelem hiánya nem minősül szülészeti erőszaknak, a méltatlan bánásmód viszont igen. A beszámolókból több olyan elem fedezhető fel, amely az édesanya és gyermeke jogainak, illetve érdekeinek sérelmére utalhat és szülészeti erőszakként értelmezhető: a fizikai bántalmazás, az indokolatlan szeparáció, a kapcsolattartáshoz való jog sérelme (Eütv. II. § [4] és [5]), valamint minden olyan, az újszülöttet érintő bánásmód vagy gyakorlat, amely az édesanya (előzetes) tájékoztatása vagy beleegyezése nélkül történt.

4.3.8. A szülés utólagos értékelése és a szülésélmény hatásai

A kutatási felhívásra jelentkező valamennyi résztvevő negatívan értékelte szülésélményét, annak megélése és utólagos értelmezése azonban eltérő volt. Hárman hálával gondolnak arra, hogy gyermekükkel túléltek a szülést és a születést (egyikük elvesztette első gyermekét, másikuk első szülése otthon zajlott, harmadikuknak pedig ez volt az első szülése). Az egyik édesanya – nem csak a szülésélménye miatt – a közeljövőben biztosan nem szeretne szülni (szülés óta hét hónap telt el), ugyanakkor úgy véli, egy későbbi várandósság esetén alaposabban tájékozódna az otthoni szülés lehetőségéről. Egy másik interjúalany szintén fontolgatta az otthoni szülést, bár korábban a kórházi környezetet tartotta biztonságosabbnak. Sajnálattal mesélte, hogy a magas rizikófaktor miatt

nem felel meg az otthonszülés jogi feltételeinek, illetve hogy a szüléskor nem volt dűlája, de a következőnél szeretné, ha lenne, és reméli, szülésznőt is választhat majd.

Több édesanya gondol vissza vegyes érzelmekkel a szülésre. Egyikük szerint bármennyire is borzalmas volt, áldásként tekint rá, hogy képes volt végigcsinálni (egy év elteltével is). Egy másik anya a választott orvosával kapcsolatban fogalmazott meg ambivalens érzéseket: bár az orvos sok empátiát tanúsított felé (különösen koraszülésben elhunyt gyermeke után), és azóta is hozzá jár nőgyógyászati vizsgálatokra, több mint öt év elteltével is haragot érez iránta. Második negatív szülése után kezdetben nagyon hálás volt, hogy mindketten túléltek, de másfél hónappal később, a történetek részletesebb felidézésével megjelentek benne a negatív érzések. Úgy véli, jobb lett volna, ha felkészültebb, és ezt egy másik édesanya a saját helyzetére vonatkoztatva szintén így érzi.

Többen magukat hibáztatják a történetekért. Egy anya gyermeke jogainak és érdekeinek sérülése miatt értékelte negatívan szülésélményét még több mint két év elteltével is: „*elvették a babámtól azt, ami jár neki, és ez borzasztó érzés*” (Tímea). Sokáig úgy érezte, nem tudja megadni gyermekének azt, amire szüksége van, és legközelebb otthon szeretne szülni. A nem megfelelő fájdalomcsillapítással átélt császármetszésére így gondol vissza egy másik interjúalany:

„Továbbra is [két év elteltével] nagyon fájdalmas erre visszaemlékezni. Sokat gondolkodom azon, hogy majd, ha a kislányom nagyobb lesz, akkor hogyan fogom tudni neki ezt elmesélni, hogy végül is életem legnagyobb csodája, hogy ő megszületett, de közben nagyon rossz, hogy ez egy szörnyű élmény lett [...] De ha ez volt az ára annak, hogy ő megszülethessen, akkor ez volt, de alapvetően tudom, hogy amúgy ennek nem szabadott volna így megtörténnie” (Hilda).

A szülést élete legkiszolgáltatottabb helyzetének és pillanatának nevezte. Nem emelt panaszt az őt ért bántalmazásért, mert félt az áldozathibáztatástól, illetve úgy érezte, az ő szava van a teljes személyzetével szemben.

Az egyik édesanya, akin elvégezték a Kristeller-manővert, arról számolt be, hogy annak fizikai emlékei hónapokkal később is megmaradtak: „*a hasba könyökléstől mai napig görcsbe szorul a gyomrom; sokáig fájit a hasamon a bőr tőle; még felülni is fájit*” (Eszter). Egy sikertelen otthonszülést átélő anya szerint a szüléssel kapcsolatos ismeretei is hozzájárultak a negatív élményhez:

„Nagyon figyeltem arra, hogy mit csinálnak, biztos vagyok benne, hogy ez is hozzájárult ahhoz, hogy rossz élmény volt, mert ha nem tudnék semmit, nem így éltem volna meg; boldog tudatlanság lett volna [...] A kórházat elhagyhattuk ugyan, de a rossz álmok azóta sem hagytak el engem.” (Abigél)

Egy másik, szintén sikertelen otthonszülést átélő édesanya sok dühvel és csalódottsággal gondol vissza szülésére. Eleinte gyakran foglalkoztatta a kérdés, hogy „*vajon megpróbáltunk-e mindent?*” (Léda), de ez az érzés idővel elmúlt.

Ketten úgy gondolják, negatív élményük hozzájárult ahhoz, hogy szülés körüli segítőként találják meg hivatásukat. Az egyikük arról számolt be, ma már csak halvány fájdalmat érez, ugyanakkor anyasága kezdetben nagyon nehéz volt. Megkérdőjelezte

saját anyai kompetenciáit, nehezen tudott kapcsolódni a gyermekéhez, és csak hosszú hónapok után érezte úgy, hogy a kapcsolatuk helyreállt: *„nehéz kőként cipeltük tovább; hát azért hosszú-hosszú hónapok voltak, mire én úgy éreztem, hogy a kötődést helyre tudtuk hozni a kislánnyal”,* valamint hogy *„már nincs az a sok harag, mint az elején”* (Janka). Elmondása szerint a kezdeti harag is fokozatosan csökkent, amit a szemléletváltásnak és a sok belső munkának tulajdonít (több mint négy év telt el).

Az önértékelésükre három területen volt hatással a szülésélmény: az anyaság megélése, az önhibáztatás és a testkép. Hárman nehezen élték meg az anyaság kezdetét, nehezen szokták meg új szerepüket, és volt, aki hosszú ideig nem tudta megélni annak örömét. Többen sokat sírtak a szülés után. Egy édesanya szülés utáni depresszióval, egy másik pedig PTSD-vel küzdött. Többen kértek szakmai segítséget, amelyet hasznosnak ítétek, ketten pedig ezt még fontolgatták (mindketten az elmúlt egy évben szültek). Voltak, akik a testképük megváltozásáról számoltak be. Egyikük úgy fogalmazott, a szülés során tárgyiasítva érezte magát:

Miközben szülsz, az orvosok mennek és nyitva hagyják a folyósóra nyíló ajtót, miközben ott fekszem anyaszült meztelenül. És nagyon érdekes, mert nagyon megváltozott a szülés óta a testemhez fűződő viszonyom.” (Ráhel).

Egy másik édesanya pedig úgy érzi, a szülése óta idegen testben él: *„azóta úgy érzem, hogy a testem nem az enyém”* (Eszter). A szülés során átélt lelki és fizikai bántalmazás következtében elvesztette a kapcsolatot a saját testével. Két édesanya arról is mesélt, hogy a gátvarrás hatással volt a szexuális életükre. Egyiküknek a szexuális együttlét több mint fél évvel később is fájdalommal járt, és úgy érzi, a kórházi élmények megingatták az emberek iránti bizalmát. A másik anyánál ugyanez a probléma nyolc hónap után rendeződött; korábban több orvos is pszichés eredetűnek tartotta, ő azonban ezt nem érezte helytállónak.

4.3.9. Szülészeti erőszak – kifejezés és megélés

Mind a tíz interjúalany ismerte a szülészeti erőszak kifejezését. Az interneten olvastak róla először, még évekkel ezelőtt, és ennek alapján úgy érzik, ami velük történt, az szülészeti erőszak. Vannak, akik azonnal, gondolkodás nélkül adtak választ, míg a többiek kisebb habozás vagy rövid magyarázat után válaszoltak. Egy édesanya úgy gondolja:

„Valószínűleg jó kifejezés, de az erőszak kifejezés – legyen az bármilyen, nem csak szülészeti –, nagyon durva, ezért, ha nem szélsőséges erőszak ér minket, tehát nem megerőszakolnak, vernek meg minket, vagy nyomják ki belőlünk a babánkat, szerintem sokan nem használnák ezt a kifejezést a velünk történetekre.” (Ráhel)

Az egyik szülés körüli segítő úgy érzi, *„korábban sem gondoltam azt, hogy a szülészeti erőszaktól megvéd a tájékozottság. Az erőszakot valaki elköveti; nem tudok ez ellen én felvegyverkezni [...] Ameddig el tudtam kerülni a rendszert, addig jó volt, utána meg rossz”* (Léda).

5. Összegzés

A kutatás alapján elmondható, hogy összességében a méltatlan bánásmód, az odafigyelés és az empátia hiánya, a fájdalmasan végzett, tájékoztatás és beleegyezés nélkül történő beavatkozások, az azok okozta fájdalom negligálása, valamint a szülés utáni separáció és a gyermeküket érintő bizonytalanság is hozzájárulhat a negatív szülésélményhez. A szülészeti erőszak tehát létező jelenség, ami rendszer- és világszintű problémát jelent a jelenkori társadalomban, s ami számos formában jelenhet meg a szülészobák falai között. Minél tudatosabbak és tájékozottabbak voltak a megkérdezett édesanyák, annál több kritikát fogalmaztak meg és annál több változást igénylő tényezőket soroltak fel az ellátással kapcsolatban.

Bár a szülés szubjektív élmény, és vélhetően nem mindenki éli meg negatívan vagy szülészeti erőszakként ugyanazokat a beavatkozásokat, ha vannak olyan édesanyák, akik így tekintenek rájuk, az hangsúlyozza a téma fontosságát, és szükséges diskurzust folytatni róla. Noha a történeteikben számos, a szülészeti erőszakra jellemző elemet azonosítottak, a negatív szülésélmény kialakulásában e jelenségek szubjektív megélése a meghatározó. Ennek ellenére a szülészeti erőszakként definiált jelenségek kedvezőtlen hatással vannak a szülésélményre és az érintettek későbbi életére.

Az interjúk alapján megállapítható, hogy a tájékoztatáson alapuló beleegyezés és az informált döntéshozás gyakran elmaradt, ami jogsértő és etikailag kifogásolható gyakorlatra utal. Emellett az is elmondható, hogy a negatív szülésélmény és a szülészeti erőszak az érintettek életének több területére is kihatással lehet, valamint befolyásolhatja a jövőbeli szülés módjára és körülményeire vonatkozó elképzeléseiket.

A tény, hogy a résztvevők mind eltérő kórházban, mégis hasonló negatív élménnyel szültek, arra utal, hogy a szülészeti ellátásban tapasztalható általános problémák nem csupán egyes intézményekhez köthetők, hanem rendszerszintű, strukturális és kulturális sajátosságokat is tükröznek. Ez alapján feltételezhető, hogy a különböző kórházakban dolgozó szakemberek hasonlóan működnek, ami azt jelezheti, hogy a szülészeti ellátásban (beleértve a gyermekágyas szakszemélyzetet is) elterjedt gyakorlatok, szokások és protokollok (a szakmai szocializáció részeként) nem elég érzékenyek az anyák igényeire, illetve hajlamosak lehetnek rutinszerű, kevésbé figyelmes eljárások alkalmazására, amelyek sok nő számára negatív élményt eredményezhetnek.

Mindez felveti a szabályozás és az elszámoltathatóság hiányának kérdését. A hasonló tapasztalatok arra utalhatnak, hogy a szülészeti ellátás területén hiányozhatnak azok a szabályozások, elszámoltathatósági mechanizmusok, visszajelző rendszerek vagy ellenőrzések, amelyek biztosítanák, hogy az ellátás következetesen és tiszteletteljesen történjen minden intézményben. Az irányelvek ajánló jellegének problémája, hogy nincs kényszerítő ereje. Ennek alapján különösen ott lehetne a „legegyszerűbben” változást elérni, ahol a jogszabályok világosan megszabják a szakmai és etikai határokat.

A tanulmány elméleti háttere és empirikus eredményei arra engednek következtetni, hogy a szülészeti ellátás intézményi kultúrája és szakmai gyakorlatai rendszer szinten hajlamosak alárendelni a szülő nők élményét, valamint hogy az ellátórendszerben nem kap megfelelő hangsúlyt az empátia, az emberi méltóság tisztelete és a személyközpontú ellátás. Az ehhez hasonló kutatások mélyebb összefüggésekben mutatják be az anyák tapasztalatait, ami hozzájárulhat a rendszerszintű változások előmozdításához. A szülészeti erőszak megelőzése, illetve ezáltal a biztonságosabb és pozitívabb szülésélmények elősegítése érdekében elengedhetetlen lenne a döntéshozók, orvosok, szülésznők és más intézményi szakemberek, valamint a nők, civil szervezetek és mozgalmak, illetve az intézményen kívüli szülés körüli segítők közötti együttműködés erősítése.

Irodalomjegyzék

1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről

2020. évi C. törvény az egészségügyi szolgálati jogviszonyról

Bánfalvi A. (2009). Ami morális volt, medikálissá vált. Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei: Tanulmányok a filozófiatudományok köréből = Acta Academiae Paedagogicae Agriensis: Sectio Philosophica, 36, 24–35.

Brunello, S., et al. (2024). Obstetric and gynaecological violence in the EU: Prevalence, legal frameworks and educational guidelines for prevention and elimination. European Parliament, Directorate-General for Internal Policies of the Union, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOLE_STU\(2024\)761478](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOLE_STU(2024)761478)

Cortizo, R., & McMaugh, K. (2023). Clinical Reflections: Birth Trauma, Obstetric Violence and Birth Rape. ISSTD News, 2023. június 23. <https://news.isst-d.org/birth-trauma-obstetric-violence-and-birth-rape/>

Csányi G. & Kerényi Sz. (2021). Boszorkányság vagy nőközpontúság: női önrendelkezés a szülészetben. In Gadó F. (szerk.), Várószoba: Női gyógyítók és páciensek az orvoslás periferiáján (pp. 37–44). Friedrich Ebert Stiftung.

Dömötör D. V. (2022). Szülészeti erőszak, háborítatlan szülés, otthonszülés [MA-diplomamunka]. Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

Emberi Erőforrások Minisztériuma. (2019). Egészségügyi szakmai irányelv – A családbarát alapelvekre épülő szülészeti és újszülött ellátásról. https://neak.gov.hu/pfile/file?path=/letoltheto/EOSZEF_letoltheto_doku/002072-2019_A_csaladbarat_alapelvekre_epulo_szuleszeti_es_ujszulott_ellatasrol&inline=true

Garai M. (2016). Szülészeti erőszak és kommunikációs bázisa [konferencia-előadás]. Az erőszak és ellenségkép-képzés diskurzív stratégiái. Magyar Szociológiai Társaság.

- Héjja-Nagy K. & Varga K. (2017). A SzülésSzületés minősége – a szülés az élmény tükrében. In Szentiványi-Makó H. & Veszprémi B. (szerk.), *A párkapcsolattól a gyermekágyig: A várandósság, a szülés és a gyermekágy időszakának pszichológiája és pszichoszomatikája* (pp. 293–313). Octoport Nonprofit Kft.
- Héjja-Nagy K. (2015). A szülésélmény vizsgálata a szülés körülményeinek fényében. In Kisdi B. (szerk.), *Létkérdések a születés körül: Társadalomtudományi vizsgálatok a szülés és születés témakörében* (pp. 315–338). L'Harmattan.
- Héjja-Nagy K. (2020). A szülés élménye – Befolyásoló tényezők és hatása az anya-gyermek kapcsolatra. In Polonyi T., Abari K., & Kiss T. (szerk.), *Válságok megelőzése és kezelése* (pp. 53–75). Oriold és Társai Kft.
- Jankó-Badó A. (2022). A szülészeti jogokkal kapcsolatos jogtudat empirikus vizsgálata: Félautonóm társadalmi mezők a szülés körül [PhD-disszertáció]. Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Jardim, D. M. B., & Modena, C. M. (2018). Obstetric Violence in the Daily Routine of Care and Its Characteristics. *Revista Latino-Americana de Enfermagem*, 26, e3069. <https://doi.org/10.1590/1518-8345.2450.3069>
- Karlström, A., Nystedt, A., & Hildingsson, I. (2015). The Meaning of a Very Positive Birth Experience: Focus Group Discussions with Women. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 15, 251. <https://doi.org/10.1186/s12884-015-0683-0>
- Kisdi B. (2012). A női test dekolonizációja. A szülés posztmodern szemlélete. *Néprajzi Látóhatár*, 21(3), 23–44.
- Kisdi B. (2015). Bevezető – A szülés és születés mint társadalomtudományi téma. In Kisdi B. (szerk.), *Létkérdések a születés körül: Társadalomtudományi vizsgálatok a szülés és születés témakörében* (pp. 7–17). L'Harmattan.
- Kisdi B. (2016). Rettenetes – túlélhető – csodálatos. Szülésélmény és szülési hajlandóság. In Karlovitz J. T. (szerk.), *Társadalom, kulturális háttér, gazdaság* (pp. 321–330). International Research Institute s.r.o. <https://doi.org/10.18427/iri-2016-0038>
- Kisdi B. (2019). A modern szülészeti gyakorlat kulturális antropológiai elemzése. In Varga K., Andrek A. & Molnár J. E. (szerk.), *A szülés és születés minősége a perinatális tudományok megközelítésében* (pp. 74–89). Medicina Könyvkiadó.
- Kitzinger, S. (2008). A szülés árnyékában: Katarzis vagy krízis? *Alternatal Alapítvány*.
- Kvale, S. (2005). Az interjú: Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba. Józsefvárosi Műhely Kiadó.
- Larkin, P., Begley, C. M., & Devane, D. (2009). Women's Experiences of Labour and Birth: An Evolutionary Concept Analysis. *Midwifery*, 25(2), e49–e59. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2007.07.010>
- Lavender, T., Walkinshaw, S. A., & Walton, I. (1999). A Prospective Study of Women's Views of Factors Contributing to a Positive Birth Experience. *Midwifery*, 15(1), 40–46. [https://doi.org/10.1016/S0266-6138\(99\)90036-0](https://doi.org/10.1016/S0266-6138(99)90036-0)

- Lundgren, I., Karlsdottir, S. I., & Bondas, T. (2009). Long-Term Memories and Experiences of Childbirth in a Nordic Context—a Secondary Analysis. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 4(2), 115–128. <https://doi.org/10.1080/17482620802423414>
- Molnár J. (2015). Posztpartum poszttraumás stressz szindróma. In: Kuritárné Szabó I. & Tisljár-Szabó E. (szerk.), *Úgy szerettem volna, ha nem bántottak volna. A családon belüli gyermekkori traumatizáció: elmélet és terápia* (pp. 203–216). Oriold és Társai.
- NEAK. (2015–). Szülésszám és ezzel összefüggésben a császármetszések aránya. https://www.neak.gov.hu/felso_menu/szakmai_oldalak/gyogyito_megeleozo_ellatas/szakellatas/fekvobeteg_szakellatas_minosegi_indikator/csaszarmetszesek/csaszarmetszesek
- Parliamentary Assembly of the Council of Europe. (2019). Resolution 2306 (2019): Obstetrical and gynaecological violence. Council of Europe. <https://pace.coe.int/en/files/28236/html>
- Pleván, T. (é. n.). Ablak a világra – Szülészeti adatbázis. <https://www.ablakavilagra.com/>
- República Bolivariana de Venezuela. (2007). Ley Orgánica sobre el Derecho de las Mujeres a una Vida Libre de Violencia (Gaceta Oficial No. 38.668, April 23, 2007). <https://www.refworld.org/es/leg/legis/acnur/2007/es/130600>
- Shakibazadeh, E., et al. (2018). Respectful Care During Childbirth in Health Facilities Globally: A Qualitative Evidence Synthesis. *BJOG: An International Journal of Obstetrics & Gynaecology*, 125(8), 932–942. <https://doi.org/10.1111/1471-0528.15015>
- Simkin, P. (1991). Just Another Day in a Woman's Life? Women's Long-Term Perceptions of Their First Birth Experience. Part I. Birth: Issues in Perinatal Care, 18(4), 203–210. <https://doi.org/10.1111/j.1523-536X.1991.tb00103.x>
- Šimonović, D. (2019). A Human Rights-Based Approach to Mistreatment and Violence Against Women in Reproductive Health Services with a Focus on Childbirth and Obstetric Violence (Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, A/74/137). United Nations. <https://digital-library.un.org/record/3823698>
- Simpson, M., & Catling, C. (2016). Understanding Psychological Traumatic Birth Experiences: A Literature Review. *Women and Birth*, 29(3), 203–207. <https://doi.org/10.1016/j.wombi.2015.10.009>
- Székely Zs. & Csabai M. (2017). Együtt szülés: A szülés során létrejövő segítő kapcsolat kvalitatív vizsgálata a társadalmi nemek és a hatalom szempontjából. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 7(2), 41–59.
- Székely Zs. & Csabai M. (2018). Szülésznők tapasztalatai a szülés során létrejövő segítő kapcsolatról: interpretatív fenomenológiai analízis. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 19(2), 176–200. <https://doi.org/10.1556/0406.19.2018.008>
- Székely Zs. (2016). A szülés során létrejövő segítő kapcsolat újraértelmezése a modern pszichoanalitikus elméletek fényében. *IMÁGÓ Budapest*, 5(3–4), 41–56.

- Székely Zs. (2018). Kritikai pszichológiát a szüléshez is! Új Egyenlőség, 2018. február 21. <https://ujegyenloseg.hu/kritikai-pszichologiat-a-szuleshez-is/>
- Tari G. R. (2020). A férfi és női testek medikalizációja a XIX. századtól napjainkig [PhD-disszertáció]. Szegedi Tudományegyetem. <https://doi.org/10.14232/phd.10677>
- Varga K. (2019). A szülés/születés módjának távolra nyúló hatásai. In Varga K., Andrek A. & Molnár J. E. (szerk.), A szülés és születés minősége a perinatális tudományok megközelítésében (pp. 276–284). Medicina Könyvkiadó.
- Waldenström, U., et al. (1996). The Childbirth Experience: A Study of 295 New Mothers. Birth: Issues in Perinatal Care, 23(3), 144–153. <https://doi.org/10.1111/j.1523-536x.1996.tb00475.x>
- WHO. (1985). Appropriate Technology for Birth. The Lancet, 326(8452), 436–437.
- WHO. (2014). The Prevention and Elimination of Disrespect and Abuse During Facility-Based Childbirth: WHO Statement. <https://iris.who.int/handle/10665/134588>
- WHO. (2015). WHO Statement on Caesarean Section Rates. <https://iris.who.int/handle/10665/161442>
- WHO. (2018). WHO Recommendations: Intrapartum Care for a Positive Childbirth Experience. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241550215>

Korporális hagyományok és a másik test ábrázolása Annie Ernaux autobiográfiájában

Kocsis Anett Anna

PPKE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, MA-hallgató

Corporeal Traditions and the Representation of the Other Body in Annie Ernaux's Autobiography.

Abstract: This study seeks to reinterpret Ernaux's representation of the body and the corporeal traditions evident in her oeuvre in a new context. Rather than viewing the narrator and protagonist—conflated through autobiography—solely as cognitive or mental entities, the analysis approaches them as embodied beings situated within society, where the body serves as the primary catalyst of memory. I argue that the memory dichotomy regularly examined in Ernaux's memoirs—the separation of personal and collective memory—also emerges in her depictions of the body. Accordingly, this inquiry focuses on Ernaux's autobiographical writing from the intertwined perspectives of *body and personal memory*, and of *body and society*, drawing on French feminist criticism as well as the works of Pierre Bourdieu and Daniel Punday. Shifting attention from the cognition of memory to its corporeal dimensions also requires examining the social perception of the body and its evaluation through class distinctions. This perspective fundamentally shapes the narrative voice and the textual reanimation of the reconstructed past, since in Ernaux's autobiographies the body appears both as an individual and a social construct—functioning not only as the trigger of memory but also as the site where social norms and individual desires converge.

Absztrakt

Jelen tanulmány célja, hogy új kontextusba helyezve értelmezze az ernaux-i testábrázolást és az életműben fellelhető korporális hagyományokat. Ebből adódóan az elemzés nem pusztán kognitív, tudati létezőként tekint az önéletírás révén egybeeső narrátorra és főszereplőre, hanem a társadalomba vetett megtestesült létezőként, ahol a test az emlékezés elsődleges katalizátora. Meglátásom szerint Ernaux memoárjaiban rendszeresen elemzett emlékezeti dichotómia, vagyis a személyes és a kollektív emlékezet elkülönülése megjelenik a testábrázolás során is. E vizsgálódásban ezért az ernaux-i önéletírást elsősorban a *test és a személyes emlékezet*, illetve a *test és a társadalom* egymással szorosan összefonódó perspektívájából kívánom górcső alá venni, amihez a fő irányvonalat a francia feminista kritika, Pierre Bourdieu és Daniel Punday nyújtja. A kutatás az emlékezés kognitivitásával szemben az emlékezés korporális lehetőségeire tér ki, ami egyúttal a test társadalmi percepciójának és a test osztálykülönbségek szerinti megítélésének analízisét is szükségessé teszi. Mindez alapvetően befolyásolja a narratív hangnemet és a rekonstruált múlt szövegszintű megelevenítését, ugyanis a test ebben az autobiográfiában egyszerre jelenik meg individuális és társadalmi konstrukcióként, amely nem csupán az emlékezés előidézője, hanem egyúttal a társadalmi normák és az egyén vágyainak ütközőpontja.

Bevezetés¹

Annie Ernaux a kortárs francia irodalom egyik legmeghatározóbb alakja, akinek életművét 2022-ben Nobel-díjjal is kitüntették. Az egyik legjelentősebb irodalmi elismerést a bizottság indoklása szerint „azért a bátorságért és éleslátásért ítelték oda, amellyel a

¹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Radvánszky Anikó tanárnőnek a közös munkáért és a szakmai támogatásért. Nélküle ez a tanulmány nem jöhetett volna létre.

személyes emlékezet gyökereit, elidegenedését, kollektív határait elénk tárja” (Földes, 2022). E szavak frappánsan foglalják össze e próza legfontosabb, a szakmai közönség által is értékelt jegyeit. Az író nő életművéről szóló kutatások azonban elsősorban műfaji kérdéseket taglálnak, vizsgálják továbbá az emlékezés jelentőségét az életműben, az egyéni önfeltárlkozás és kollektív emlékezet dichotómiáját, s mindezt igen gyakran komparatiztikai megközelítésben. Bár a fent említett témakörök is rejtenek még magukban megválaszolatlan kérdéseket, mégis úgy gondolom, az életmű egyik feltáratlanul bizonyuló területe a *testábrázolás*. Noha a női irodalom kontextusában Ernaux sajátos témái mellett gyakran felmerül a test kérdése, az életműben a *korporalitás* kérdésköre számos aspektusból megvizsgálatlan maradt.

Fontos kiemelni, hogy nem teljesen érintetlen területről beszélhetünk, ugyanis az abortált test (Runde, 2017) és az anyai test (Day, 2000) megjelenítésének módjairól tanulmányok, a szexualitásról pedig egy teljes monográfia (Galis, 2018) született már. Ezek a munkák azonban a művekben megjelenő elbeszélő és/vagy főszereplő testi tapasztalatait nem feltétlen kapcsolják össze a társadalmi kérdések ábrázolásával. Ezzel szemben a jelen tanulmány a bourdieui értelemben vett társadalmi lényként kívánja kezelni az életműben megjelenő *ént* és környezetét, annak fizikai vonatkozásaival együtt. Ernaux életművében ugyanis a *megtestesülés* elválaszthatatlan a társadalomba vetettségétől, ami nem csupán a gondolkodásra és a viselkedésre gyakorol hatást, hanem identitásképző szerepet tölt be. Mindez pedig óhatatlanul kihat a testről alkotott képre, ezáltal a testábrázolásra is. Az ernaux-i önéletírást ezért elsősorban a *test* és a *személyes emlékezet*, illetve a *test* és a *társadalom* összefonódó szempontjából elemzem. Felvetésem szerint a női test ebben az autobiográfiában egyszerre jelenik meg individuális és társadalmi konstrukcióként, amely nem csupán az emlékezés elsődleges katalizátora, hanem egyúttal a társadalmi normák és az egyén vágyainak ütközőpontja.

Korporális hagyomány, korporális narratológia

Mindenekelőtt fontos kiemelni, hogy az ernaux-i testábrázolás nem függetleníthető a testiség legtagabb értelemben vett kultúratudományi hagyományától, melyről az ókortól kezdődően egészen a 20. századig folyamatos és termékeny viták folytak. Arról azonban sokáig nincs érdemi értekezés, milyen szerepet tölthet be a test a klasszikus narratív sémákban.

Daniel Punday a *Narrative Bodies: Toward a Corporeal Narratology*ban alkotja meg a korporális narratológia kifejezést, melyet a „Narrative’s lost body” című szellemes bevezetőben elsősorban elméleti hiányként definiál. Punday elmélete részben reakció a 20. század testközpontú tudományos párbeszédre, részben pedig szükség, mivel a testről való aktív gondolkodásnak és élő diskurzusnak leginkább az irodalomban lett fogantatja. Elmondható ugyanis, hogy tömegesen kezdtek el megjelenni a korporalitást

középpontba helyező irodalmi műalkotások, amelyekben az írott test identitásképző elemmé vált, a megírt testesemények pedig poétikailag formálták a narrativitást.

Punday hiánypótló munkája nemcsak arra kíván rámutatni, hogy a test egy történetileg konstruált fogalom, hanem olvasati lehetőségeket kínál és az értelmezést elősegítő kérdéseket fogalmaz meg. Elsőként kiemeli a narráció fikcionális világteremtő és/vagy valóságábrázoló képességét, amely az irodalmi műveken belül határoz meg egy, a szereplők által megélt teret, majd ehhez társít egy hermeneutikai teret is, amelyben az interpretáció megvalósul. Egy másik kardinális kérdés a szereplőalkotás, a megtestesült szereplők térben történő elhelyezése és viszonyrendszere, egymástól való elkülönítése. A megtestesült szereplők olykor ágensei, olykor pedig elszenvedői a cselekménysorozatoknak; itt domborodik ki a narráció szervezőereje, amely kijelöli és strukturálja e testhez kötött tapasztalatok helyét az elbeszélésen belül. Ezek a szempontok Ernaux, az önéletírást központi műfajként kezelő életműve vonatkozásában számos kérdést felvetnek, hiszen az elbeszélés középpontjában egy kiemelt (női) testtel találkozunk, az elbeszélés révén megtestesült szereplők egymáshoz való viszonya pedig a társadalmi osztályok viszonyrendszerében realizálódik.

Azon túl, hogy a szerző olyan, korábban nem tárgyalt kérdésekre világít rá, mint a szereplőalkotás testi aspektusai, a testi emlékek szerepe a narrativitásban, a regényben megteremtett atmoszféra (adott esetben a társadalmi közeg) és a textualizált test közötti viszonyrendszer, a testek közötti társadalmi és nemi különbségek (Punday, 2003), Punday a testre mint az identitás jelentős részét hordozó fizikai létezőre tekint, amelyben az egyén fizikai megnyilvánulásai – gesztusai, nyelvhasználata, fizikai reakciói, testi cselekedetei – összpontosulnak.

Különösen érdekesek és aktuálisak ezek a kérdések egy olyan életmű kapcsán, amely javarészt önéletírásokat, memoárokat tartalmaz, hiszen a lejeune-i paktum (Lejeune, 2003) értelmében az elbeszélő és az író személye egybeesik, ennél fogva pedig a testi emlékek és a testi események is egészen más megvilágításba kerülnek. Mint azt a későbbi elemzések révén láthatjuk, Ernaux-nál az emlékezés, s ezáltal az írás is gyakran testi emlékek révén realizálódik, így külön vizsgálandó, hogy az önéletírás belső fókalizációja hogyan függ össze a testesemények narratívába történő beemelésével.

A nő teste és nyelve, a *másik* test

Ma már szinte elképzelhetetlen kortárs női irodalomról beszélni anélkül, hogy meg ne említenénk a 20. században lezajló feminizmus társadalmi és szellemi emancipációs forradalmát, amely nem csupán Annie Ernaux írásművészetére gyakorolt rendkívüli befolyást, hanem alapjaiban értelmezte újra a női irodalom poétikáját és megítélését. Mindemellett a feminista kritika a testelméletek terén is formabontó reformokat hajtott végre, különös tekintettel arra, hogy erőteljesen tematizálták a test és a nyelv összefüggésrendjét.

Simone de Beauvoir – francia és nemzetközi viszonylatokban egyaránt – fő igazodási pontot jelent a női emancipáció történeti folyamatában. Ehhez hozzájárul, hogy Beauvoir életműve nem kizárólagosan irodalmi szempontból jelentős, hanem egzisztencialista filozófiája és társadalmi-politikai aktivizmusa is meghatározó. Bár egyfajta kezdőpontként hivatkozunk rá, fontos kiemelni, Beauvoir a feminizmus második hullámában² játszott döntő szerepet, így mielőtt sokrétű hatástörténete elemzésre kerülne, elengedhetetlen arról is beszélni, hogy Beauvoir előtt milyen emancipációs tevékenységek voltak jelen a feminizmusban.

Bár az első emancipációs törekvések a 19. század végén az értelmiségi, irodalmi és kultúrkörökre vezethetők vissza, az úgynevezett szüfrassetmozgalom, azaz az első feminista hullám csak az 1920-as és 1930-as évekkel bezárólag zajlott le, amikor is a polgári rétegből származó nők az alapjogok nemektől való függetlenedését követelték, vagyis a polgári választójogot, illetve egyenlő lehetőségeket a felsőoktatás és a munkaerőpiac férfiközpontú berendezkedésében. Erről az időszakról Ferenczi Sándor magyar orvos, pszichoanalitikus előrelátóan meg is jegyzi, hogy „a nők tévedésben vannak, ha azt hiszik, hogy bajaikra a választói jog volna a megoldás. Nem a politikai, hanem a szexuális választás joga az, amit természetszerűbben követelhetnének” (Ferenczi, 1991, 50). Ami késik, nem múlik, hiszen, aminek hiányát Ferenczi felrója az elsőhullámos feministáknak, a második hullám aktivistái már a programjuk élére tűzik ki.

Az 1960-as években a feminizmus második hullámának legfőbb törekvése az alapjogokat tekintve már egyenrangúságot élvező nők szexuális és testi szabadságára irányult. Beauvoir *Második nem* című könyve – a „feminizmus »Bibliája«” (Magyar, 2022, 75) – e törekvés egyik alapvető szövegévé vált, amely évezredekre visszamenőleg tárja fel a nők kulturális és politikai megítélését, valamint jogi lehetőségeit. „Az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik.” – így szól a mára már klasszikus beauvoiri kijelentés (Beauvoir, 1969, 197). De valóban pusztán társadalmi konstrukció lenne a nő? – teszik fel az égető kérdést a második hullám teoretikusai. Ma már korántsem tűnik túlzó kijelentésnek, hogy a nő esélyeit és szereplehetőségeit elsődlegesen nem a születési nem hatá-

² A feminizmus történetének – mint ismert – több korszakolása is létezik. A leginkább elfogadott felosztás szerint az első hullám a 19. század második felétől az első világháborúig tartott, és a fő célja a férfiakkal azonos állampolgári jogok elérése, valamint az egyenlő esélyek oktatásban és a munka világában való kivívása volt. A második hullám idején, azaz a '60-as és '70-es években a feminizmus elméleti paradigmává nőtte ki magát, és a pszichológiai, társadalomelméleti, illetve politikai kérdésfelvetések erősödésével megjelentek olyan irányzatok, mint a gender studies és a women's studies. A harmadik hullám a '90-es évekre tehető és az interszekcionalitás fogalmára épül, ami azt hangsúlyozza, hogy a nemi megkülönböztetés mellett számolni kell a faji, osztálybeli vagy a szexuális irányultságot illető egyenlőtlenségekkel is. A negyedik, egyben utolsó hullám a 2010-es évekre tehető, amelyben fontos szerepet játszott a nagy nyilvánosságú, a nők sokaságát érintő és elhallgatott erőszakbotrányokat felszínre hozó metoo-mozgalom (Lajos, 2020).

rozza meg, hanem maga a társadalom és annak vezetői, vagyis legtöbb esetben a politikai hatalmi pozícióban lévő férfiak.³ Minthogy arra vonatkozóan nincs egységes definíció, hogy mi a nő, Beauvoir tételmondata kimeríthetetlen forrás, ami folyamatos újraértelmezésre és egzisztencialista megközelítésmódokra sarkall. Talán úgy tűnhet, az idézett mondat a könyv megjelenése óta finoman szólva is túlhasználódott, a sokrétű elemzések mégis újabb és újabb lehetőséget nyitnak a téma megvitatására. Ezek közül az egyik legjelentősebb a *gender* és a *nem* megkülönböztetése, melyen keresztül a beauvoiri kijelentés a genderkutatás egyik tételmondatává is emelkedett (Hübel, 2007). E nemi kategóriák szétválasztása ugyanis „lehetővé tette a maszkulin és feminin identitásjegyek szubverzív reprezentációját, mintegy tágítva a női és férfi testről és tapasztalatról alkotott beszéd mód határait” (Poór, 2010, 48).

A könyv jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy Beauvoir alapvető művének gondolatmenetéből – kis túlzással – a posztstrukturalista feminista iskola is levezethető. Mint ismeretes, a híres francia feminista triász, Hélène Cixous, Julia Kristeva és Luce Irigaray a posztstrukturalizmus és a dekonstrukció teremtette elméleti térben aktívan kezdett el foglalkozni a női szerzők írásainak újraértelmezésével, valamint genderszemponturnak szövegelemzésekkel. Ha a női emancipáció a 19. és a 20. század fordulóján vette kezdetét, akkor a női elméletalkotás egyenjogúsítását a posztstrukturalista feminista iskola megszületésétől datálhatjuk. Ebben az időszakban a francia feminizmus – a brit és az amerikai iskolákkal szemben – már sokkal inkább elméleti bölcsőként működött és „a feminista szellemiségnek az intellektuális és a politikai életbe való integrálása terén volt kiemelkedő” (Lévai, 2000).

Cixous, Kristeva és Irigaray tehát megalapozták azt az irányzatot, amelyre ma már *testfeminizmus*ként hivatkozhatunk (Joó, 2010). Mindez köszönhető egyfelől Cixous, Kristeva és Irigaray kritikus megközelítésmódjának, amellyel az addigi meghatározó irodalmi paradigmát szemlélik, másfelől a női szubjektum felfogására és a női test észlelésének fenomenológiájára irányuló hiánypótló kritikai meglátásaiknak. E szerzők az elméletalkotásukkal kétségkívül hatással voltak Ernaux prózaművészetére.

A feminista triásznál nem csupán a korábbi női szerzők újraolvasásáról, újraértelmezéséről és kanonizálásáról van szó, hanem az írás elvont és olykor túlmisztifikált dimenziójának az anyagi térbe való áthelyezéséről. Cixous merész hasonlatában az írás fallokrata privilégiumát a maszturbációval állítja párhuzamba. A *medúza nevetése* című esszé az úgynevezett *écriture féminine* stilisztikai megalapozása mellett szinte egy kiáltvány formájában szólítja fel⁴ a nőket az írásra, „amelytől éppoly erőszakosan el lettek szakítva, mint saját testüktől, ugyanazon oknál fogva, ugyanazon törvény szerint,

³ A feminista iskola többek között kritizálja a politikai és társadalmi hatalom patriarchális berendezkedését, vizsgálja a hatalom gyakorlati működését, illetve a nőket (és az etnikai, valamint a nemzeti kisebbséget) érintő elnyomás mechanizmusát.

⁴ „És te miért nem írsz? Írj! Az írás érted van, te magadért vagy, a tested a tiéd, vedd el. [...] Barátnőm, óvakodj a jelölőtől, amely egy jelölt hatalmához akar téged visszavezetni. Óvakodj a diagnosztikáktól,

ugyanazon végzetes cél érdekében” (Cixous, 1997, 357). Cixous-nál a világ megismerése és szavakba öntése mintegy a saját test megismerésével, *viasszaszerzésével* válik egyenértékűvé.

Kristeva a női test kapcsán a platóni khóra fogalmáig megy vissza, amelyet szimbolikus és szemiotikai dimenzióban vizsgál. E megközelítésben a női testre (különös tekintettel az anyaméhre) nem biológiai létezőként hivatkozik, hanem olyan különleges térként, amelyben identitásunk megszületik és formálódik, továbbá társadalmi szerepeink és vágyaink is megfogalmazódnak. Kristeva kiemelten foglalkozik az anyai testtel, amelyet fenomenológiai megközelítésben, Platón és Jaques Derrida nyomán prekulturális-dekonstrukciós kontextusban vizsgál (Radvánszky, 2023). Pszichoanalitikus elméletében a test mint létező szemiotikai és szimbolikus térben egyaránt értelmezhető. A szemiotikai test olyan prekulturális tér, mely magában foglalja az érzéseket, a személyiségből fakadó indíttatásokat és testi vágyakat. Ezzel szemben a szimbolikus test az önmagunk kifejezésére szolgáló nyelvi készségeket, illetve a kulturális és társadalmi közeget hordozza magában, amely meghatározó mind a test, mind a testben lakozó személyiség és gondolatvilág számára (Radvánszky, 2023). A szemiotikai és a szimbolikus tér egymással folyamatos kölcsönhatásban és függésben áll, mintegy biztosítva a testi és szellemi identitás kialakulását és fejlődését. Mint azt a későbbi példák jól szemléltetik, a szemiotikai és a szimbolikus test Ernaux egyes műveiben a narráció szintjén is elkülönül: a rekonstruált énnel egyidejűleg felidézett szimbolikus test és a metapoétikai betétek révén folyamatosan jelenlévő visszaemlékező én, vagyis a szemiotikai test a kettős narratívában egymástól jól elkülönül, ezáltal egyfajta narrációs feszültséget létrehozva.

Cixous és Kristeva munkásságán túl fontos még megemlíteni Luce Irigaray-t, aki rendkívüli szerepet tulajdonít a *másik* értelmezésének (mellyel már Beauvoirnál, később pedig Kristevánál is találkozhatunk). Neki tulajdoníthatjuk azt a sokat idézett diskurzuselméletet is, amely elkülöníti egymástól a domináns (patriarchális) és a neki alárendelt, *másik*, szubmisszív (női) diskurzust (Irigaray, 2002). Irigaray abból indul ki, hogy a nő nem rendelkezik a saját neme fölötti autoritással, mert azt a társadalmi, vallási és kulturális konvenciók által előírt domináns diskurzus határozza meg. Az Ernaux-i életművet és a feminista törekvéseket tekintve az Irigaray-féle *másik* azonban nemcsak a nők társadalmi helyzetét foglalja magában a domináns paradigmát illetően, hanem az elnyomott, a nyelvtelen társadalmi rétegeket is.

melyek nemző hatalmadat szándékoznak viasszaszorítani. A »köznevek« is tulajdonnevek, melyek megalázzák a rendkívüliséget, mikor fajtába sorolják azt. Törj ki a körökből; ne maradj a pszichoanalitikus zárkában: fordulj sarkon és vágj át!” (Cixous, 1997, 359 és 379).

Test, társadalom, emlékezet

Ernaux életművének másik jelentős újítása a saját maga által meghatározott műfaj, az autoszociobiográfia (Ernaux & Jeannet, 2002), melyben a személyes tapasztalatok társadalmi jelentőségűvé emelkednek. Az úgynevezett autoszociografikus írásmód Ernaux-nál legáltalánosabb értelemben az én társadalmi szereplőként való ábrázolásában nyilvánul meg. Az önéletírásokban történő önmeghatározás és az attól elválaszthatatlan saját testhez fűződő viszony a legtöbb esetben a társadalmi környezet függvénye. Aligha kétséges, hogy a társadalmi kérdések tárgyalásában és a szociológiai jellemzők poétikai szintre emelésében nagy hatást gyakorolt az írónőre a kor jelentős társadalomtudósa, Pierre Bourdieu.

Az életműben az illegális terhességmegszakításon (*Az esemény*), valamint a szexuális erőszak határát súroló nemi aktuson (*Lánytörténet*) túl a leggyakrabban említett trauma az *osztályátlépés* tapasztalata. Az írónő egy normandiai kisvárosban született, egy munkásosztályból épp csak kiemelkedő család egyetlen gyermekeként, és innen emelkedik fel, válik világvárosban élő, tanult, értelmiségi nővé. A retrospektív elbeszélő többnyire azokat az éveket idézi fel, amikor az osztályátlépés még egyáltalán nem vagy csupán részben ment végbe, ami az időben egymástól távol álló visszaemlékező elbeszélő és az egykori én közötti szakadékot tovább mélyíti. Ahhoz, hogy megértsük ezt az összetett helyzetet, elkerülhetetlen újra Pierre Bourdieu szavait idézni:

„Annak esélyei, hogy az ember a saját testét a »kegyelmi állapot« és a szüntelen csoda felhangjaival élje meg, annál nagyobbak, minél inkább egyensúlyban van az eredendő tudás (némiképp abban az értelemben, amit az arisztokráciák tulajdonítottak az »eredet«-nek) a felismeréssel. Megfordítva: hogy az embert a testével (vagy beszédmódjával) kapcsolatban feszélyezettség, elfogódottság, rossz közérzet gyötörje, annak valószínűsége annál nagyobb, minél nagyobb a kettő (azaz: eredendő tudás és felismerés) közötti eltérés.” (Bourdieu, 1978, 155)

Pierre Bourdieu arra világít itt rá, hogy az általa *„kegyelmi állapotnak”* nevezett megélés – mely befolyásolja a saját test és a saját nyelv érzékelését – tulajdonképpen akkor jöhet létre, ha a *kegyelmi állapot* alanya – és közvetlen környezete is – osztálytartó. A testükről való eredendő tudás változása tehát minimális az osztálytartók esetében. Ellenben az eredendő tudáshoz képesti felismerés annál nagyobb, minél nagyobb az eredendő és az átlépés útján szerzett társadalmi osztály közötti különbség. Ennek fényében úgy gondolom, érdemes megvizsgálni az életműben a test szerepét a narratív identitás tükrében, továbbá a traumák által kiváltott elidegenedés elbeszélését.

A test és az osztályátlépés tapasztalata

Az elidegenedés eredetének nyomában vissza kell térni az ún. apa- és anyaregényekhez, vagyis *A helyhez* és az *Egy asszonyhoz*. *A helynek* (*La place*) már a címe is rendkívül izgal-

mas, mely utalhat a bourdieu-i habituselmélet térszerkezeti okfejtéseire. A francia szociológus szerint létezik egyfajta absztrakt és kézzel fogható térfelosztás: az absztrakt térfogalmon a fizikai és társadalmi teret érti. A társadalmi tér „felfogható egy olyan térképszerű térként, amely kirajzolja a pozíciók és a közöttük lévő relációk összességét” (Németh, 2023, 59), míg a fizikai térre is konstrukcióként tekint, amely tulajdonképpen a megtestesülés által jön létre és ezen belül is további két kategóriát eredményez:

„A biológiai mivoltunk és »világba vetettségünk« folytán a testünk egy bizonyos helyet (locus) foglal el a fizikai térben. E locus megadható abszolút terminusokban, egyfajta koordináta-rendszerbeli elhelyezkedésként (location), és relacionálisan is. Ez utóbbi az a pozíció, amely a többihez képest elfoglalt helyként (rank in an order) értelmezhető mind vertikálisan, mind horizontálisan. A hely Bourdieu szerint felfogható annak »kiterjedéseként« (range), amit a cselekvő a fizikai térben elfoglal (Bourdieu 1996: 11). A társadalmi tér tehát »kivetül« a fizikai térre: ezt a megélt, megtapasztalt teret Bourdieu bizonyos esetekben »elsajátított térként« értelmezi (Bourdieu 1996: 10, Berger 2018: 143).” (Németh, 2023, 59)

Ez a *locus* tulajdonképpen itt az az ernaux-i *hely*, amely az eredendő tudást, az eredendő habitust megtestesítő gyerek- és fiatalkor helyszíne, egyúttal az aparegény címe. Az első magyar kiadásban Szávai János a *La place*-t a tartalom fényében *Árulásként* fordította, amellyel utalást tett a társadalmi osztályátlépőkben megszülető szégyenérzetre, ugyanakkor az eredendő tudástól való elfordulásra mint árulásra.

A saját test elidegenedésének narratívája az egész életművet átszövi, ez a két memoár mégis azért bír különös erővel, mert a rekonstruált éntől való elidegenedés kiindulópontját jelölik ki: az elbeszélő által megtett metaforikus és valós utat a szülői életúthoz, értékrendhez, társadalmi osztályhoz és a gyerekkorhoz képest. A *hely* és az *Egy asszony* továbbá azért különleges darabjai az életműnek, mivel itt a visszaemlékezés fókuszában nem az egykori én és annak teste áll, hanem az elbeszélőben élő rekonstruált apa- és anyakép, illetve a családi viszonyrendszer átalakulása. E művek két osztályátlépésről is tanúskodnak: először a szülők lépnek ki a munkásosztályból és vállalkozóként kispolgári életvitelt folytatnak, míg egy generációval később már azt láthatjuk, hogy a szülői mintát és buzdítást követve az elbeszélő is osztályátlépővé, első generációs értelmiségivé válik a családban. A fent említett két memoár ezekről a mind nyelvi, mind testi szinten kibontakozó nehéz tapasztalatokról ad számot.

Ahogy az osztályátlépés, úgy az elidegenedett nyelv is egyfajta örökség. A művekben hangsúlyos a nagyszülők írástudatlansága, később pedig a szülők tájnyelvi dialektusa és a sztenderdtől eltérő nyelvhasználata. A nem normatív nyelvhasználat az apa szemszögéből egyfajta „rettegés, hogy *nincs a helyén*, hogy megszégyeníthetik” (Ernaux, 2023, 37). Az eredeti szövegben is dőlttel szedett *hely* – vagyis az egyénre kiszabott *locus* – elhagyása kockázattal jár: magában hordozza a megszégyenülés, sőt a megsemmisülés lehetőségét. A szégyenérzés lehetőségét az osztálykülönbség családon belüli megléte is

magában rejti, amely talán sokkal fenyegetőbb, mint az idegen közegben való megszegyenülés. Az egy háztartásban élő apa és lánya viszonyában is leképződik ez az osztályszakadás, ami elsődlegesen az egymástól elfejlődő nyelvhasználatban bontakozik ki:

„Minthogy a tanítónő folyton »javította« a beszédemet, később én is ki akartam javítani apámat, magyaráztam, hogy mit *nem szabad úgy mondani*. Iszonyú dühbe jött. Egy másik alkalommal: »Hogyne javítaná a beszédemet, ha ti is folyton hibásan beszéltek!« Sírtam. Apám kétségbe volt esve. Emlékeimben minden, ami a nyelvvel kapcsolatos, keserűség és fájdalmas megaláztatás, sokkal inkább, mint a pénz.” (Ernaux, 2023, 41)

Az *Egy asszony*ban ábrázolt anya-lánya kapcsolat más vérmérsékletű viszonyrendszerrel árulkodik: nem az elfejlődést hordozza magában, hiszen az osztályátlépésben teljesül be mindaz, ami az anya életében valójában csak vágyalom maradt:

„Tanulási vágyát később rajtam keresztül élte ki. Esténként az asztalnál beszámoltatott az iskoláról, hogy mit tanultunk, hogy milyenek a tanárok. Szívesen használta a tőlem tanult szavakat, »tízperc«, »matek«, »suli«. Természetesnek találta, hogy »javítsam«, ha valamit »helytelenül« mondott. Nem azt kérdezte tőlem, hogy »éhes vagyok-e«, hanem hogy »kívánok-e uzsonnázni«. [...] Elolvasta azokat a könyveket, melyeket én olvastam, a könyvkereskedő tanácsára. Máskor felkapta a vicclapot, melyet valamelyik vendég felejtett ott, s nagyokat nevetve: »Ostobaság, mégis elolvassa az ember!«” (Ernaux, 2023, 100–101)

A *hely* és az *Egy asszony* viszonyrendszere remek kiindulópont az életmű többi darabjának az elemzéséhez, mivel magukban foglalják mindazt az *eredendő tudást* és azt a meghatározott *locust*, amelyben az egykori, re- és dekonstruált én szocializálódott. Minden, ami örökölt attitűdként vagy társadalmi berögződésként megjelenik a további művekben, valójában jócskán túlnyúlik a nyelven és a beszéden: testi aspektusokat ölt, ami szintén hitelesen ki tudja fejezni a személyiség változó rétegeit. Ahogy arra maga Bourdieu is rámutat, a test „nyelvként viselkedik, olyan nyelvként, amelyet nem annyira mi beszélünk, mint inkább rólunk mond valamit, a természet nyelveként viselkedik, mert lényünk, lényegünk legmélyebbre temetett, egyszersmind legigazabb (hiszen tudatos módon a legkevésbé ellenőrzött s egyben a legkevésbé ellenőrizhető) tartozékát tárja fel” (Bourdieu, 1978, 151).

Az elidegenített én

Ahhoz, hogy feltárjuk, mi ékelődik a saját testről való eredendő tudás és a későbbi felismerés közé, elengedhetetlen megvizsgálni az életmű további darabjait. Elmondható, hogy ezekben a regényekben a bourdieu-i értelemben vett test valóságos nyelvként működik, illetve a hozott társadalmi normák és az individuum vágyainak ütközőpontjaként jelenik meg. Ezt a származásból eredő belső konfliktust elsősorban a *Lánytörténet*-ben ábrázolt szexuális aktus hozza felszínre, de megjelenik Az *esemény* törvénytelen

abortuszában, valamint *A fiú* és az *Egyszerű szenvedély* társadalmi normákkal szakító kapcsolataiban is.

A *Lánytörténet* értelmezhető (el)fejlődésregényként is, ahol – bár tudatlanul és akaratlanul – az egykori én, vagyis Annie D. első szexuális tapasztalata során hagyja maga mögött a kispolgári, szigorú katolikus neveltetését. A regény főszereplőjének tájékozatlanságára utal, hogy csak sokkal később döbben rá: az a bizonyos, felejtésre ítélt 1958-as lány nem ártatlan szerelmi kaland részese volt a táborban, hanem valójában erőszakkal áldozataként vesztette el a szüzességét.

Ez a tudatlanság és a történetek miatt érzett szégyen olyannyira erőteljes, hogy évtizedek múltán is alakítója a memoár elbeszélésmódjának. Bár a visszaemlékezés szövegbetétei és az elbeszélői szólamok mindentudó elbeszélőt sejtetnek, váltakoztatják a hetero- és homodiegetikus formát. Az 1958-as események leírásainak narrátora az egyes szám harmadik személyű elbeszélés révén heterodiegetikus formát ölt, és olyannyira elhatárolódik múltbéli énjétől, hogy névleg is elkülönül tőle: a lánykori nevét, Annie D-t (vagyis Annie Duchense-t) használja, vagy egyszerűen az '58-as lányként hivatkozik rá. Ezzel már-már felszámolná lejeune-i önéletírói paktumot, hacsak az önéletírásként való olvasást a homodiegetikus elbeszélő metapoétikai kiszólásai nem biztosítanak.

Ahhoz azonban, hogy jobban megértsük az elbeszélő és a visszaemlékezés tárgyát képző esemény között húzódó távolságot, az elbeszélés központi eseményéhez, a nemi aktushoz kell visszatérnünk. A szexuális erőszaktevés az első olyan trauma az életműben, ami egyúttal a saját én fölötti uralom elvesztésének testi megnyilvánulásaként is jelentkezik. Ez kifejeződik abban a passzivitásban és eszközvé válásban, ahogyan az elbeszélő Annie D. helyzetét leírja: „A lány az ágyon egyszerűen asszisztál ahhoz, ami történik vele, és amiről egy órával azelőtt álmában sem gondolta volna, hogy megtörténhet vele – ez minden” (Ernaux, 2020, 40).

Az aktusban való „asszisztálás” azonban traumatizáló történés: nemcsak a tábori közösségben pecsételi meg Annie D. megítélését, hanem testi nyomok is társulnak hozzá. Ahogyan a szerény, visszahúzódozó, szigorú katolikus neveltetésű lány társadalmi megítélése változik, úgy a fiatal, egészségtől kicsattanó test is átalakul: Annie D.-nek a tábor után először az elmaradozó menstruációjával, majd hosszú távon fertőzésveszéllyel kell szembenéznie.

Itt azonban közel sem ér véget a történet, hiszen az események hirtelen jött mentális és testi terhet, evés- és testképzavart eredményeznek, amelyről soha nem születik orvosi diagnózis. Annie D. hosszú évekig él együtt ezzel a betegséggel, és csupán évekkel később nevesíti saját maga számára. A betegség csak egy újabb, leküzdhetetlen akadályként jelenik meg, amely akarat és beleegyezés nélkül birtokolja a testet. Nincsen rá orvosság, sem gyógymód; csak úgy lehet rajta felülkerekedni, ha az akarat erősebbé válik. Hasonlóképpen az erőszak traumája is csak akkor küzdhető le, ha a megírás vágya erősebbé válik a nyomasztó emlék hatalmánál: „Ha elfogadom, hogy az emlékezet megkér-

dőjelezhető, és még legkérlelhetetlenebb formájában sem vezet el biztosan a múlt valóságához, akkor is marad egy támpontom: hogy *testi következményein keresztül ragadjam meg az s.-i élmények valóságát*” (Ernaux, 2020, 85).

Összegzés

A korporalitás interdiszciplináris elméleti alapjaiból kiindulva a tanulmány rámutat arra, hogy a testiség a testrepresentáció klasszikus paradigmájából kilépve az ezredforduló óta a korábbinál is nagyobb szerepet játszik az irodalomban. Erre a folyamatra a 20. századi társadalmi folyamatok és azok elméleti vizsgálata egyaránt jelentős hatást gyakorolt. Ernaux prózaművészetében a világba vetett test egyszerre jelenik meg individuális és társadalmi konstrukcióként; a test nála nem csupán az emlékezés elsődleges katalizátora, hanem benne ütköznek össze a társadalmi normák és az egyén vágyai. Kijelenthető továbbá, hogy az ernaux-i narrációban és identitásképzésben a testeseményeknek és -traumáknak, illetve a társadalmi identitásnak legalább olyan szerepe van, mint az emlékezés kognitív folyamatának. Elemzéseimmel arra kívántam rámutatni, hogy a szövegben megjelenő ént nem lehet kizárólagosan tudati létezőként vizsgálni, hiszen ezekben a szövegekben sok esetben a test az emlékezés elsődleges katalizátora. Ugyanakkor az Ernaux-féle önéletírások elbeszélője önálló (megtestesült) individuumként sem vizsgálható; a társadalmi aspektusok feltárása is szükséges ahhoz, hogy teljesebb képet tudjunk festeni az erőteljesen szociológiai aspektusú életmű testábrázolásáról és -felfogásáról.

Irodalomjegyzék

- Beauvoir, S. de (1969). A második nem. Gondolat Kiadó.
- Berger V. (2018). Térre szőtt társadalmiság: A tér kategóriája a szociológiaelméletekben. L'Harmattan.
- Bourdieu, P. (1978). Hevenyészett megjegyzések a test társadalmi észleléséről. In P. Bourdieu: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése (pp. 151–164; ford. Léderer P.). Gondolat Kiadó.
- Bourdieu, P. (1996). Physical Space, Social Space and Habitus. (Rapport 10.). Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Cixous, H. (1997). A medúza nevetése (ford. Kádár K.). In Kis A. A., Kovács S. & Odorics F. (szerk.), Testes könyv II. (pp. 357–380). Ictus Kiadó.
- Day, L. (2000). Annie Ernaux and Courbet's L'Origine du monde: The Maternal Body, Desire and Filial Identity in „Je ne suis pas sortie de ma nuit” and Passion Simple. French Forum, 25(2), 205–226.
- Ernaux, A. (2020). Lánytörténet (ford. Lőrinszky I.). Magvető Kiadó.
- Ernaux, A. (2023). A hely; Egy asszony (ford. Szávai J.). Magvető Kiadó.

- Ernaux, A., & Jeannet, F. Y. (2002). *L'Écriture comme un couteau : Entretien avec Frédéric-Yves Jeannet*. Stock.
- Ferenczi S. (1991). *Lélekgyógyászat: Válogatott írások*. Kossuth Kiadó.
- Földes Gy. (2022). Annie Ernaux Nobel-díjas. *Élet és Irodalom*, 66(41).
- Galis, P. (2018). *Sexuality and Corporeality in the Work of Annie Ernaux, Nancy Huston and Nelly Arcan* [PhD-disszertáció]. The University of Leeds.
- Hübel Sz. (2007). A másik és a másság a feminista diskurzusban. *Nyelvi játék és politikai ellenállás között*. *Korunk*, 18(3), 19–26.
- Irigaray L. (2002). A diskurzus hatalma, a nőiség alárendelése. In Bókay A. et al. (szerk.), *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása: A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig* (pp. 483–490; ford. Miklós B.). Osiris Kiadó.
- Joó M. (2010). A feminista elmélet és a (női) test. *Magyar filozófiai szemle*, 54(2), 64–80.
- Lajos V. (2020). Nők és szociokulturális idegenség: A feminizmus tudománytörténeti vázlata a szociokulturális antropológiában. *Szellem és Tudomány*, 1, 62–87.
- Lejeune, P. (2003). Az önéletírói paktum. In P. Lejeune, *Önéletírás, élettörténet, napló* (pp. 17–46; ford. Varga R.). L'Harmattan.
- Lévai K. (2000). Feminizmustörténet – I. A hatvanas évek lázadói. *Esély*, 12(1), 49–60.
- Magyar M. (2022). A Sartre–Beauvoir-mítosz színe és fonákja. *Napkút Kiadó*.
- Németh K. (2023). Társadalmi tér, fizikai tér és habitus: elméleti csomópontok és kutatási irányok. *Szociológiai Szemle*, 33(2), 56–80. <https://doi.org/10.51624/Szoc-Szemle.2023.2.3>
- Poór M. (2010). Szubjektum, gender, szexus: A feminizmus irodalomtörténeti koncepciói. *Opus*, 2(8), 48–53.
- Punday, D. (2003). *Narrative Bodies: Toward a Corporeal Narratology*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781403981653>
- Radvánszky A. (2023). Az anyai terület visszavétele: Nő(iség), jelölődés és tér összefüggései Julia Kristevánál. *Helikon*, 69(2), 314–329. <https://doi.org/10.57226/Hel.2023.2.11>
- Runde, H. (2017). Knowing My Body, Knowing Myself: Interpreting Aborted Corporeality in Annie Ernaux. *Trans: Revue de littérature générale et comparée*, 21(1). <https://doi.org/10.4000/trans.1466>

Drámapedagógia a történelemtanítás gyakorlatában

Kruzseczky Dóra

PPKE BTK Vitéz János Tanárképző Központ, osztatlan hallgató

Drama Pedagogy in the Practice of History Teaching.

Abstract: This article explores the potential of drama pedagogy in history education. How does it support the development of students' historical empathy? What impact do role-playing and simulations have on students' understanding and motivation? Which methods can be used to integrate dramatic activities into classroom lessons without compromising the structured coverage of the curriculum? These questions are examined through practical examples and research, demonstrating how drama pedagogy can make history teaching and learning more engaging, interactive, and effective.

Absztrakt

Jelen tanulmány a drámapedagógia lehetőségeit vizsgálja a történelem tanításában. Hogyan segíti a tanulók történelmi empátiájának kialakítását? Milyen hatással van a szerepjáték és a szimuláció a tanulók megértésére és motivációjára? Milyen módszerekkel lehet a dramatikus gyakorlatokat a tanórák keretébe illeszteni anélkül, hogy a tananyag feldolgozása sérülne? Ezeket a kérdéseket jártam körül gyakorlati példákon és kutatáson keresztül, hogy bemutassam, miként teheti a drámapedagógia élményszerűvé, interaktívá és hatékonyá a történelemtanítást és -tanulást.

I. Bevezetés

„Legalább annyira kell törődnünk azzal, hogy hogyan tanítunk, mint amennyire korábban azzal törődtünk, hogy mit tanítunk.” (Bruer, 1993, 13)

A történelem oktatásának módszertana az elmúlt évtizedekben átalakult. A korszerű oktatás középpontjában a tananyag tartalma és a tanítás/tanulás módja is áll. Diákjainkkal meg kell értetnünk a letűnt korok szereplőinek döntései mögött álló társadalmi, kulturális és egyéni motivációkat. Ehhez azonban elengedhetetlen a történelmi empátia kialakítása a tanulóknál.

A drámapedagógia módszertana remek lehetőséget kínál, hiszen a dramatikus gyakorlatok, mint például a történelmi szerepjátékok, szimulációk lehetővé teszik a diákok számára, hogy érzelmileg kapcsolódjanak a múltbeli eseményekhez, miközben elmélyítik megértésüket a korabeli gondolkodásmódról és szokásokról. Előmozdítja az önálló gondolkodást, erősíti a kommunikációs készségeket és lehetőséget teremt a történelmi események és szereplők mélyebb megértésére az érzelmi tapasztalás által.

Ezen írás kitér arra is, hogy a drámapedagógiai módszerek hogyan illeszthetők be a tanórák keretei közé anélkül, hogy a tananyag strukturált feldolgozása csorbát szenvedne. Bemutatásra kerülnek olyan gyakorlati példák és módszerek, amelyek lehetőséget adnak a tanároknak arra, hogy a tanulók érdeklődésére, kreativitására és aktív részvételére építve hatékonyabbá és élvezetesebbé tegyék az oktatási folyamatot.

1.1. A téma jelentősége

A történelemtanítás kiemelt szerepet tölt be a társadalmi identitás formálásában és az állampolgári kompetenciák fejlesztésében (Fűz, 2017), azonban gyakran száraz, lexikális ismeretekre épít, ami nehezen kelti fel a diákok érdeklődését.

Korszerű megoldást jelenthet a projektalapú tanulás (Orgoványi-Gajdos & Virág, 2024), a digitális eszközök használata, mely hozzájárulhat a tanulók érdeklődésének fenntartásához. Az interdiszciplináris megközelítés (Trencsényi, 2013, 183–184), amely összekapcsolja a történelmet más tantárgyakkal, például az irodalommal vagy a művészetekkel, lehetőséget kínál a tananyag gazdagítására és a diákok képzeletének megmozgatására.

A 21. századi történelemszemlélet egyre inkább a multiperspektivikus megközelítés fontosságát hangsúlyozza, amely a különböző történelmi narratívák párhuzamos bemutatását és ütköztetését helyezi előtérbe. Az eltérő nézőpontok megértése és az ezek közötti összefüggések feltárása elősegíti a diákok érvelési és kommunikációs készségeinek fejlődését.

Ez a módszer szorosan kapcsolódik a pszichológiához, különösen a gyermeklélektanhoz és a játékpszichológiához, továbbá támaszkodik a szociálpszichológia, kommunikációelmélet és művészetpszichológia eredményeire. A dramatikus játék során a gyermek kognitív és érzelmi szinten is mély megértést szerezhet a világról és önmagáról.

1.2. A kompetenciafejlesztés szerepe és lehetőségei a történelemtanításban

A kompetenciák, mint például a kritikus gondolkodás, az érzelmi intelligencia, a problémaérzékenység vagy a társas készségek kulcsszerepet játszanak abban, hogy a tanulók képesek legyenek eligazodni a múlt tanulságai és a jelen kihívásai között.

A PISA elméleti alapjait kidolgozó Franz Weinert pszichológus definíciója szerint „a kompetenciák meghatározott problémák megoldását szolgáló gondolkodási képességek és készségek, valamint az ezekhez kapcsolódó motivációs, akarati készség és társas képességek, melyek a megoldás sikeres, felelős felhasználására irányulnak különféle helyzetekben” (idézi Barricelli et al., 2012, 212). A meghatározás teret enged a többdimenziós megközelítésnek a téma kapcsán, hiszen belefoglalja a gondolkodási képességeket, bevonja az akarati és motivációs tényezőket és kitér a társas képesség szélesebb értelmezésére is (Kaposi, 2017a).

A drámapedagógia módszerei célzatosan támogatják a történelmi gondolkodás fejlesztését azáltal, hogy lehetőséget biztosítanak a történelmi események mélyebb megértésére, a szituációk újraalkotására és a résztvevők aktív részvételére. A történelmi források dramatizálása például elősegíti a tárgyi kompetenciák (fogalmak és ismeretek alkalmazása) fejlesztését, míg a szerepjátékok és konfliktusok dramatikus feldolgozása a kérdezési és orientációs kompetenciákat erősíthetik.

Az elbeszélés képessége különösen fontos szerepet kap, mivel a gyakorlatok során a tanulók gyakran kifejezik saját értelmezéseiket, akár szerepben, akár reflektív beszélgetések alkalmával. Így tehát a történelmi események újraértelmezését, a kritikus gondolkodást és a véleményformálást is gyakorolhatják (Vajda, 2018).

2. Elméleti háttér

A mai történelemoktatás célja a kritikai gondolkodás fejlesztése és a történelmi műveltség (historical literacy) kialakítása. A hagyományos oktatás gyakran elidegeníti a tanulókat a tananyagtól, mivel nem érzik annak személyes jelentőségét. A drámapedagógia ezt a problémát szerepjátékokkal hidalja át: lehetőséget ad a történelmi szerepekkel való azonosulásra, ami érzelmileg is bevonja a diákokat és mélyebb megértést eredményez (Knausz, 2000).

Az általános iskolában a cél a kíváncsiság felkeltése, míg a középiskolában a forráselemzés, az ok-okozati gondolkodás és a vitakészség kerül előtérbe. Az elsődleges források – naplók, levelek, újságcikkek – feldolgozása segíti a történelmi összefüggések és a különböző nézőpontok felismerését, a drámapedagógiában pedig dramatikus helyzetek alapját képezhetik. Ez a megközelítés a multiperspektivitás kialakítását is támogatja, hiszen rávilágít, hogy egy esemény különböző értelmezései egyaránt érvényesek lehetnek.

A történelemoktatás másik kulcseleme az írásbeli készségek fejlesztése, különösen az érettségire való felkészítés során. Az esszék és forráselemzések írása strukturált gondolkodásra, logikus érvelésre és a források kritikai használatára nevel (Fodor, 2019). Az innovatív módszerek közös célokat követnek: aktív, élményalapú tanulást biztosítanak, amelyben a diákok önállóan fedezik fel az összefüggéseket és érzelmi megélésükön keresztül sajátítják el a tudást.

A drámapedagógia egy reformpedagógiai módszer, amely az improvizációra és a cselekvés általi tanulásra épít. Célja a gyermek érzelmi, szociális és kognitív fejlődésének elősegítése oly módon, hogy közösségi tevékenységben, játékos formában sajátíthassa el az önismeret, a kommunikáció és a kreatív gondolkodás képességét.

Novák Géza Máté a dráma és a művészetalapú kutatási gyakorlat kapcsolatát elemezte. Véleménye szerint a művészetalapú kutatás középpontjában egy társadalmi jelenség, pedagógiai probléma vagy megvitatandó tétel áll, amelynek feldolgozása képekkel, hangokkal, jelenetekkel és történetekkel történik (Novák, 2016).

Mindez a tanulástámogatásban is új dimenziókat nyithat, hiszen a drámapedagógia keretében alkalmazott módszerek a problémák mélyebb megértését, azok elemzését és értelmezését segítik elő.

2.1. Terminológiai kitekintő

Saját értelmezésemben a drámapedagógia olyan pedagógiai módszertan, amely dramatikus eszközökkel (szerepjáték, improvizáció, színházi technikák) gazdagítja a tanulást, fejlesztve a készségeket, önkifejezést és együttműködést (Kaposi, 2017b). A módszer több néven ismert – alkotó dramaturgia, dramatikus nevelés, drámajáték –, de mind-egyik közös alapelve épít: a játékra és a drámára mint konfliktusmegoldást és kreativitást fejlesztő pedagógiai folyamatra. Lényege az improvizatív és kreatív dráma eszköztára (Eck, 2016a).

Dorothy Heathcote szerint a drámapedagógia „lehetőséget ad a tanulóknak, hogy tapasztalataik révén fedezzenek fel új összefüggéseket, fejlesszék problémamegoldó képességüket, és értelmezzék a világot” (Tölgyessy, 2018, 8). Gavin Bolton munkássága szintén meghatározó: osztályozási rendszere a dramatikus tevékenységeket hat kategóriába sorolja: az „A” típus alapvető készségeket (például koncentráció), a „B” kreatív helyzetfeldolgozást, a „C” színházi formát, a „D” tanítási drámát, az „E” szakértői drámát, az „F” pedig színházi nevelést jelent (Tölgyessy, 2018, 28).

A drámapedagógia egyik központi eleme a *kreatív gondolkodás* és cselekvés fejlesztése. A dramatikus helyzetek megoldása és az improvizáció során a tanulók új utakat keresnek és szabadon fejezhetik ki magukat. A csoportos tevékenységek révén a tanulók megismerik a közös munka és gondolkodás előnyeit (Mezei, 1986). A dramatikus játékok elősegítik az együttműködést és erősítik a tanulók *közösségi élményét*. A dramatikus tevékenységek utáni visszacsatolás, *reflexió* fontos szerepet játszik a drámapedagógiában: lehetőséget ad a tanulóknak arra, hogy értelmezzék a tapasztalataikat és levonják a tanulságokat.

A drámapedagógia több pedagógiai és pszichológiai elméleten alapul, amelyek közös célja a tanulók személyiségének komplex fejlesztése.

2.1.1. A drámapedagógia illeszkedése a NAT követelményeihez

A Nemzeti alaptanterv (NAT) az életkori sajátosságokhoz igazodva határozza meg a történelmi tanulás tartalmait; célja, hogy a múlt értelmezése narratívákon keresztül váljon átélhetővé (Kaposi, 2016). Ez nem pusztán a tények memorizálását jelenti, hanem a kritikai gondolkodás, a megértés és az önálló véleményformálás fejlesztését is.

Az 1–4. évfolyamon a személyes és családi történetek révén alakul ki az alapvető történelmi látásmód. Az 5–8. évfolyamon a történetmesélés és a tevékenységközpontú tanulás dominál, kiegészítve múzeum- és levéltár-látogatásokkal. A 9–12. évfolyam fókuszában a forrásfeldolgozás és a problémaközpontú tanítás áll, amely a jelenkori kérdések történelmi gyökereire is rávilágít.

A tanterv életkori szakaszokra bontott felépítése azt tükrözi, hogy a fiatalabb korosztály emocionálisan közelít a társadalomtudományi ismeretekhez. Mindemellett az átélhető történetek és a kulturális kódrendszer közvetítése az egyéni és közösségi identitás formálásában is meghatározó szerepet játszik (Pataki, 2003).

3. Drámapedagógiai módszerek a gyakorlatomban

3.1. A Tanítsunk Magyarorszáért program tapasztalatai

Egyetemi éveim során lehetőséget kaptam, hogy a Tanítsunk Magyarorszáért Program (TM) keretein belül Salgótarjánban, a Petőfi Sándor Általános Iskolában mentorálhassak.

A TM egy magyarországi, társadalmi és oktatási esélyegyenlőséget elősegítő kezdeményezés, mely a hátrányos helyzetű általános iskolás tanulók tanulási és szociális fejlődését támogatja. Egyetemisták mentorálják a vidéki kistelepüléseken élő 5–8. osztályos tanulókat, segítve őket abban, hogy könnyebben boldoguljanak a középiskolai tanulmányokban és növeljék továbbtanulási esélyeiket.¹

A kezdetekben módomban állt hospitálni, de döntően a mentoráltjaimmal foglalkoztam a látogatásaim során. Idővel megismerkedtem más osztályokkal is; néhány órán ki is próbálhattam magam „kis” tanárként felügyelet mellett. Főként a drámapedagógia eszközeivel próbáltam a tanulást motiválónak tenni számukra. Március 15-re készülve például „Facebook-profilokat” hoztunk létre Arany Jánosnak, *chat-beszélgetést* imitáltunk, illetve *állóképeket* készítettünk. A gyerekek játékos formában, kreatívan ismerték meg az iskola névadóját.

A program során nemcsak a tanulók, hanem én magam is fejlődtem: a mentorálás és az órák vezetése lehetőséget adott a pedagógiai készségeim kipróbálására és a tanulók sokféle igényének megértésére.

3.2. Tapasztalatok a tizedik és tizenegyedik osztályban

Rövid gyakorlatomat a Miskolci Zrínyi Ilona Gimnáziumban töltöttem 2024 januárja és márciusa között, melynek során több osztállyal is együtt dolgoztam. A II. C osztályban kezdtem el a tanítást. Az óratervezés során mindig ügyeltem arra, hogy a vázlatos tényátadás mellett valamilyen módszerrel kimozdítsam a tanulókat a passzív befogadói állapotukból. Néhány ilyen mutatót be a továbbiakban.

A Deák Ferenc és Teleki László között húzódó vita a felirat vagy határozat kérdés-körben egy érdekes játékká formálódott át az óra végére. Előtte megbeszéltük, mit is jelentenek ezek, és azt is, hogy nem fogadják el Ferenc József javaslatait, de az elutasítás módjában nem egyeznek meg a képviselők. Kiszaladtam a teremből, és fél perc múlva már egy országgyűlési képviselőként (*tanári szerepbelépés*) tértem vissza. *Improvizációs játékot* kezdeményeztem velük; sűrű bocsánatkérések közepette beavattam a megoldandó ügybe az egybegyűlteket, hogy válasszal kell szolgálnunk az uralkodó javaslatára és nem halogathatjuk tovább a döntést. Kijelöltem a szerepeket, Deák Ferencét és Teleki Pálét; megjegyeztem, hogy szemmel látható a két támogató mögött álló csoport, illetve hogy hallgassuk meg utoljára a felsorakoztatott érveket. A két kijelölt személy bele is kezdett a vitába, amit én moderátorként irányítottam, majd nyílt szavazást tartottunk a kérdésben.

¹ A részletekért lásd <https://www.tanitsunk.hu/page/program>.

A gyakorlat többféle pedagógiai módszert ötvözött. Az *improvizáció*, a *tanári szerepbelépés*, a *vita*, a *közös döntéshozatal* és a *narratív történetmesélés* kombinációja lehetővé tette a diákok érzelmi jelenlétét, illetve felkeltette és megtartotta a figyelmüket, annak ellenére, hogy ez már a tanóra utolsó perceiben történt.

Egy másik órán az alapot a *Cápák között* című showműsor adta, melynek struktúráját felhasználva áthelyeztem azt az 1800-as évek végére, a magyar gazdaság felvirágzásának idejére. Csoportokban dolgoztak a diákok; a fő keretet a következő szöveg szolgáltatta: „Új befektetők érkeznek Magyarországra; jelentős összegeket szeretnének minél nagyobb haszonnal megforgatni. Győzzétek meg őket arról, hogy a ti ágazatotok az, amely a legdinamikusabban fejlődhet és leginkább kifizetődő lehet!”

Kiválasztottam a befektetők bizottságát, amelynek tagjai a korabeli gyárosok gyermekei személyében kelhettek életre (*Ganz Ábel, Weiss Kornélia, Láng Lajos, Förster Sándor és Richter Liza*). Az ő feladatuk volt megalkotni a karakterüket és a családi érdekeket képviselni a műsorban. Míg ők ezt elkezdtek közösen kidolgozni, a többi csapat különböző szférákat kapott, mint a mezőgazdaság, könnyűipar, nehézipar, vegyipar, közlekedés, és a feladatuk egy meggyőző bemutató készítése volt. Ezt követően kezdetét vette a műsor; felhasználva a betétdalt, felvettem a műsorvezető szerepét (*beépített moderátor szerepkör*). Két fő képviselőtében bemutatásra kerültek a tervek. A játék során különböző összegekkel támogathatták a felszólalók csoportjait a cápák, ám megkötés volt, hogy maradjanak szerepben.

A módszerek sikerességét az osztály aktív részvétele, a szerepjátékos feladatok iránti lelkesedése igazolta. A tanulók új ismereteket szereztek, és egy olyan tanulási közösséget alakítottunk ki, melynek köszönhetően a diákok aktívan és elkötelezetten vettek részt a tanítási-tanulási folyamatban.

A 10. A osztályban egyszerűbb dolgom volt, mert bontott, dráma tagozatos csoportot kaptam. Készítettem számukra egy történelmi ihletésű tanítási drámát, melynek fókuszában a „*Döntéseinkért milyen árat fizetünk?*” kérdés állt. Átrendeztem a termet: a padokból és székekből bástyákat „építettem”; ide érkezett meg a csoport. Az óra keretét az adta, hogy mi egy különleges időutazó rendfenntartó irodaként működünk, amely anomáliát érzékelt a rendszerben: valaki megmászta a történelmet. A HiPa201541-es akta irataiból csak hiányos információink maradtak, mint például, hogy Fráter György meggyilkolásával zárul; a mi feladatunk kinyomozni az esetet. Több tárgyi konvenciót is alkalmaztam a kontextusépítés során: foglalkoztunk az aktával, a rejtett feljegyzésekkel és tárgyi elemek közötti összefüggéseket is kerestünk. Megismerkedtünk a főbb személyekkel: Szapolyai János, Jagelló Izabella, Szulejmán szultán, Habsburg Ferdinánd és Fráter György alakjával. *Audiencia játékot* tartottunk: Fráter György szerepében én tet-szeleghettem, az osztályt pedig csoportokba osztottam. Mindegyik csoport kapott egy vezéralakot: Szulejmán szultánt és a bégjeinek tanácsát, Izabellát és körét, illetve Habsburg Ferdinándot és védnökségét. Rövid felkészülés után Fráter György mindegyikő-

jükhöz bebocsátást kért az *improvizációs játék* keretein belül. Fény derült a hintapolitikájának árnyaltságára, és csattanóval zárult az óra. Egy titkos *hangfelvételt* találtak egy elzárt „toronyban”, melyen az szerepel, Ferdinánd kérte fel Castaldo kapitányát a bűntett elkövetésére. Az aktát tehát sikeresen lezárhattuk.

Az improvizációs játékok során a tanulók kreatív problémamegoldó képességei fejlődtek, amit a visszajelzések és az órák során készült reflexiók is alátámasztottak.

3.3. Tanítási tapasztalatok az ötödik osztályban

Az ötödik osztályosokkal töltött idő során a drámás módszertan alkalmazása rendkívül sikeresnek bizonyult, hiszen a tanulási folyamatot és a tananyag érzelmi átélését is támogatta.

Az *evolúciós kő-papír-olló játék* és a különböző társadalmi rétegek mozdulatainak megtanulása játékos módon segítette a társadalmi hierarchia megértését. A gyakorlat interaktivitása különösen kedvezett a figyelem fenntartásának. A tananyag egyes kulcsszavait *activity* formájában dolgoztuk fel. A diákok különböző színű papírokra írt szavakat mutogattak el, vagy írtak körül, mint például „Nílus”, „múmia” vagy „öntözéses földművelés”.

A mítoszok világát *maszkok* segítségével elevenítettük meg. Három különböző maszkot használtunk, amelyekkel állóképeket alkottak a gyerekek. Ezekből az osztály közösen próbálta kitalálni, hogy melyik mítoszhoz kötődnek. A gyakorlat fejlesztette a diákok kreativitását, kifejezőkészségét és csoportos problémamegoldó képességét (Trencsényi, 1987).

Az *érzékelés játék* is izgalmas feladat volt, ahol csukott szemmel elképzelték az ambrozia ízt, illatát és megjelenését. Ez a fantáziájukat és vizuális gondolkodásukat ösztönözte. A szorgalmi feladatok között csoportos *képregénykészítés* szerepelt, amely során egy választott mítoszt dolgoztak fel legalább 12 rajzzal.

Athén világát egy különleges játék keretében idéztük meg. Az *átalakított jégfogó játék* során a diákok szobrokat formáltak különböző athéni foglalkozásokról, amelyeket az osztály fennmaradó részének kellett kitalálni; csak ekkor olvadhattak fel ezek a szobrok, és foglalhatták el helyüket. Ez a játék a mozgásos és dramatikus elemeivel tette élővé a történelmi anyagot, miközben a gyerekek figyelmét és kreativitását is lekötötte.

4. Kutatás

A kutatás azt vizsgálja, hogy a drámapedagógiai módszerek alkalmazása hogyan befolyásolja a tanulók motivációját és tanulási eredményeit. Azért választottam ezt a témát, mert a modern oktatás egyre nagyobb hangsúlyt helyez az interaktív tanítási módszerekre, de ezek hatékonyságáról még kevés konkrét, kvantitatív adat áll rendelkezésre.

A kutatás a kvantitatív és kvalitatív irányzatokat ötvözte, amelyet a pedagógiai kutatásokban gyakran alkalmazott „kevert” stratégia jellemez (Csíkos, 2020).

4.1. Kvalitatív módszerek

A kutatás módszertani apparátusa a gyakorlataim során szerzett tapasztalataimra támaszkodik, felhasználva az óratartások után készült reflexiókat, önreflexiókat, illetve a tanulói visszajelzéseket és közvetlen megfigyeléseket.

2024 januárja és márciusa között végeztem a rövid gyakorlatomat történelemből a Zrínyi Ilona Gimnázium 10. A (dráma és rajz tagozatos) és 11. C (média, matek és testnevelés tagozatos) osztályában. Már az óra kezdetén megfigyelhető volt a tanulók aktivitása és izgalma: *a lendületes nyitás szinte rögtön behúzott mindenkit a játékba*. A tanterem szokatlan berendezése és a rejtélyes, nyomozós forgatókönyv azonnal felkeltette az érdeklődésüket.

A drámapedagógia különleges előnye, hogy képes biztonságos és elfogadó légkört teremteni. A reflexióból kiderül, *a szerepbe lépés konvenció jelentette az óra tetőpontját, mert a biztonságos környezet megszületett, így mindenki felvállalhatta véleményét*. Ez a bizalommal teli légkör lehetővé tette a diákok számára, hogy nyitottan, félelem nélkül vegyenek részt az órai játékos tanulásban.

A tanári improvizációs képesség és a szerepbe lépés kulcsfontosságú volt az óra sikerességében: *az osztály figyelme megtörhetetlenné vált a szerepbe lépésnek köszönhetően*. Elég valóságghűen alakítottam Fráter György barát szerepét, ami a tanulók visszajelzése szerint hitelessé és izgalmassá tette a nyomozás menetét; érthetővé vált számukra a hintapolitika fogalma (Fodor, 2019).

Az óra sikerének egyik fontos részét képezte az alapos tervezés, ezen felül pedig a megfelelő ritmus megteremtése és fenntartása jelentette. *A megtartott foglalkozást sikerült lerövidítenem; tartottam az időt is, és nagyon jó ritmust követtünk a drámásokkal végig*. Ez azt bizonyítja, hogy egy jól megtervezett tanítási folyamat, amely ugyanakkor rugalmasan alkalmazkodik a résztvevők reakcióihoz, hatékonyan támogatja a tanulást. A szerepjáték és az elmélyült beszélgetések révén a diákok új ismereteket szereztek és összekapcsolták azokat a korábban tanultakkal.

4.2. Kvantitatív módszerek

Kísérletem során a két különböző tanítási módszert közvetlenül hasonlítottam össze konkrét osztálytermi környezetben. Az eredmények összevetésével arra keresem a választ, hogy melyik módszer bizonyul hatékonyabbnak, és miért.

4.2.1. Kutatási kérdések és hipotézisek

A kutatás során az alábbi kérdésekre keresem a választ:

- Milyen mértékben segíti elő a drámapedagógiai módszer a tanulók jobb teljesítményét?
- A motiváció növelése hozzájárul-e a hosszú távú tudás rögzítéséhez?

- Az interaktív tanulási élmény hatása tartósabb-e a hagyományos módszerekkel szemben?

A kutatás hipotézisei:

- *H1*: A drámapedagógiai módszerekkel tanított tananyag eredményesebben rögzül, mint a narratív átadással elsajátított anyag.
- *H2*: Az interaktív tanulási élmény hosszabb távon is javítja a tanulók emlékezeti teljesítményét.

4.3. A kutatás körülményei és a feladatok

A kutatás 2024 januárjában zajlott, két egymást követő héten belül. Az első feladat megoldásához szükséges ismeretanyagot január 8-án tanítottam drámapedagógiai módszerekkel, míg a második feladat háttéranyagának tanítására január 15-én került sor narratív átadással és projektmódszerrel. A témazáró dolgozatokat január 22-én írták a tanulók, ahol a két feladat (1–2. ábra) eredményeit rögzítettem.

Az osztály 25 fős; minden tanuló részt vett mindkét tanítási módszer kipróbálásában, ami lehetővé tette a közvetlen összehasonlítást.

A/TÉMAZÁRÓ DOLGOZAT

1. Az egyiptomi társadalom mely tagjaira vonatkoznak az alábbi meghatározások?

a) A földeken vetettek és arattak:

.....

b) A Napisten fiának tartották:

.....

c) Ők készítették a hivatalos iratokat:

.....

1. ábra: A témazáró dolgozat első feladata, A csoport

6. Állapítsd meg, melyik országnak (területnek) az uralkodója tehette volna közzé ezeket a hirdetéseket! (A területhez tartozó népcsoportot is nevezd meg!)

SRSZ.	A HIRDETÉS SZÖVEGE	VÁLASZ
1.	Minden árják Ura, birodalmam gazdaságának felmérése céljából matematikusokat, tudósokat keresek.	
2.	Izráelben kőfaragókat, ácsokat és rézműveseket keresnek egy hatalmas templom építéséhez, amely Jeruzsálemben emelkedne az Úr dicsőségére.	
3.	Én, a Törvények Atyja Babilonban, minden alattvalómnak igazságos ítélkezést akarok biztosítani. Törvénytudósokat keresek, hogy segítsenek a kőbe vésett törvényeim megfogalmazásában.	
4.	A selyemgyártás fejlesztésére szövőmestereket és selyemhernyó-tenyésztőket keresnek, hogy a birodalom gazdasága még virágzóbb legyen.	

2. ábra: A témazáró dolgozat hatodik feladata, A csoport

4.4. Eredmények és elemzés

Az első, drámapedagógiai módszerrel tanított feladatnál a tanulók átlagos pontszáma 3,5 volt a 4-ből, míg a második, narratív átadással és projekt módszerrel tanított feladat esetében az átlag csupán 2,75 volt. Ez azt jelenti, a dolgozatírók 58%-ának sikerült maximális pontot elérnie az első feladatnál, míg a hatodiknál ez csak 29%. Az eredmények alapján a drámapedagógiai módszerrel tanított anyag jobban rögzült, amit az első feladatra adott magasabb pontszámok is bizonyítanak.

4.5. A hipotézisek vizsgálata

- *H1 igazolása:* Az eredmények bizonyítják, hogy a drámapedagógiai módszerek alkalmazása eredményesebben segíti a tananyag elsajátítását.
- *H2 igazolása:* Az első feladatra, amelyet korábban tanítottam, a tanulók még később is jobban emlékeztek, mint a második feladatra, mely később, de kevésbé interaktív módszerekkel került bemutatásra.

A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a tanulók leginkább az interaktív órákra emlékeznek szívesen. A szerepjátékok és a biztonságos légkör különösen fontosnak bizonyultak a tanulási folyamatban, mivel ezek lehetőséget adtak a diákoknak arra, hogy bátrabban fejezzék ki gondolataikat.

A kvantitatív elemzés során összehasonlítottam a hagyományos és az interaktív tanítási módszereket, amiből kiderült, hogy a drámapedagógia alkalmazása esetén a diákok jobban emlékeztek a tananyagra, valamint magasabb pontszámokat értek el a dolgozatokban.

5. Összegzés

A munkám célja a drámapedagógia alkalmazási lehetőségeinek feltárása volt a történelemoktatásban, különös tekintettel annak élményszerű, kreatív és reflexív jellegére. A gyakorlati tapasztalatok alátámasztották, hogy a dramatikus módszerek elősegítik a tanulók történelmi ismereteinek elmélyítését és hozzájárulnak a motiváció erősítéséhez is.

Az eredmények arra mutatnak rá, hogy a módszer sikeres alkalmazásának feltétele a pedagógus rugalmassága, a tanulói csoport nyitottsága és a bizalmi légkör tudatos kialakítása. A drámapedagógia ily módon nem pusztán alternatív tanítási eljárás, hanem komplex pedagógiai eszköztár, amely a kognitív, affektív és szociális tanulási dimenziók együttes fejlesztésére alkalmas. A további kutatások szempontjából kiemelt jelentőségű a módszer hosszú távú hatásainak vizsgálata, az érzelmi érintettség és történelmi empátia fejlesztésének elemzése, valamint a modern technológiák – különösen a mesterséges intelligencia alapú szimulációk – integrálási lehetőségeinek feltárása.

A tanulmány elkészítése során képet kaptam a drámapedagógia elméleti alapjairól, történeti fejlődéséről, valamint gyakorlati alkalmazási lehetőségeiről a történelem tantárgy pedagógiájában (Eck, 2016b).

A drámapedagógia működési mechanizmusában az aktív részvétel, a szerepjátékok és a multiperspektivikus gondolkodás játszanak központi szerepet. Egy olyan művészet- vagy színházalapú oktatási módszer, mely a kritikai gondolkodás, az érzelmi intelligencia és az együttműködési készségek fejlesztésének hatékony eszköze is. Külön kiemелendő, hogy a módszer a tanulók kíváncsiságára és kreativitására épít.

A kutatás során rávilágítottam arra is, hogy a drámapedagógia számos egyéb területen alkalmazható: a társadalmi érzékenyítés, a konfliktuskezelés vagy a csoportdinamika fejlesztése terén is. Szeretnék mélyebben foglalkozni a módszer hatékonyságának mérésével különböző oktatási környezetekben. Emellett tervezem a módszer szélesebb körű népszerűsítését workshopok és képzések szervezésével, hogy minél több pedagógus számára elérhetővé váljon ez az eszköztár.

Bízom benne, hogy a kutatás eredményei hozzájárulnak ahhoz, hogy a drámapedagógia a jövő oktatásának egyik meghatározó elemévé váljon, továbbá inspirációként szolgáljanak további tanulmányokhoz, fejlesztésekhez és pedagógiai gyakorlatokhoz.

Irodalomjegyzék

- Barricelli, M., Gautschi, P., & Körber, A. (2012). Historische Kompetenzen und Kompetenzmodelle. In M. Barricelli & M. Lücke (szerk.), *Handbuch Praxis Geschichtsunterricht*. I. (pp. 207–235). Wochenschau.
- Bruer, J. T. (1993). *Schools for Thought: A Science of Learning in the Classroom*. MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6052.001.0001>

- Csapó B., Fejes J. B., Kinyó L. & Tóth E. (2014). Az iskolai teljesítmények alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. In Kolosi T. & Tóth I. Gy. (szerk.), Társadalmi Riport 2014 (pp. 110–136). TÁRKI. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2014.5>
- Csíkos Cs. (2020). A neveléstudomány kutatómódszertanának alapjai. ELTE Eötvös Kiadó.
- Eck J. (2016a). A dráma helye a közoktatásban és a tanárképzésben. In Illés K. (szerk.), Dráma – Pedagógia – Színház – Nevelés: Szöveggyűjtemény középfeladatoknak (pp. 91–113). Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Eck J. (2016b). Drámapedagógia a tantárgypedagógiákban: A drámapedagógia szemléletmódjának és eszközrendszerének helye, szerepe és megújító lehetőségei az oktatásban egy TÁMOP-kutatás és szakdolgozatok elemzése alapján. In Zsolnai A. & Kasik L. (szerk.), Új kutatások a neveléstudományokban 2016: A tanulás és nevelés interdiszciplináris megközelítése (pp. 26–53). SZTE BTK Neveléstudományi Intézet – MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága.
- Falus I. (szerk.). (2004). Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. Keraban.
- Fekete B. & Gyertyánfy A. (2019): A történelemtanítás digitális bibliográfiája: Dinamikus bővülő válogatás a történelemtanításhoz kapcsolódó írásokból. (A történelemtanítás digitális bibliográfiája 1). Újkor.hu – A velünk élő történelem.
- Fodor R. (2019). Hintapolitika vagy bűnös csalárdság? Az újgenerációs történelemtan-könyvek nézőpontjai. In Szőke-Milinte E. (szerk.), Pedagógiai mozaik (pp. 36–46). PPKE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar.
- Fűz N. (2017). Iskolán kívüli színterek az általános iskolai oktatásban. Magyar Pedagógia, 117(2), 197–220. <https://doi.org/10.17670/MPed.2017.2.197>
- Gabnai K. (2016). Kezdetek, fordulópontok, állomások – a drámaoktatás meghonosításáért. In K. Illés (szerk.), Dráma – Pedagógia – Színház – Nevelés: Szöveggyűjtemény középfeladatoknak (pp. 24–36). Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Gyertyánfy A. (2014). Gondolatok történelemtanításunk helyzetéről. Történelemtanítás: Online történelemdidaktikai folyóirat, Új folyam, 5(2–4).
- Gyertyánfy A. (2017). Kompetenciák a történelemtanításban – kritikai megközelítésben. Történelemtanítás: Online történelemdidaktikai folyóirat, Új folyam, 8(1–2).
- Hunkár M. (2013). A kutatás módszertana: Gyakorlati jegyzet. Debreceni Egyetem.
- Jancsák Cs. (2019). A személyes narratívák és a történelemtanítás értékvilága. In Kovács G. & Lukács O. (szerk.), Az elbeszélés ereje (pp. 7–22). Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola.
- Kaposi J. (2016). A történelemtanítás kihívásai és lehetőségei az új Nemzeti alaptanterv és a kerettantervek alapján. Történelemtanítás: Online történelemdidaktikai folyóirat, Új folyam, 7(1–2).
- Kaposi J. (2017a). A történelmi gondolkodás és a képességfejlesztő feladatok. Történelemtanítás: Online történelemdidaktikai folyóirat, Új folyam, 8(1–2).

- Kaposi J. (2017b). Drámapedagógia a tudományok fókuszában. *Új Pedagógiai Szemle*, 67(5–6).
- Knausz I. (2000). A tanítás mestersége. Egyetemi jegyzet. Miskolci Egyetem BTK.
- Knausz I. (2009). A kompetencia szerkezete és a kompetencia-alapú oktatás. *Iskolakultúra*, 19(7–8), 71–83.
- Kojanitz L. (összeáll.). (2018). A történelemtanítás megújítása: Kerekasztal-beszélgetés az EKE-OFI-ban. *Történelemtanítás: Online történelemdidaktikai folyóirat*, Új folyam, 9(3–4).
- Körömi G. (2015). Drámapedagógusok az iskolában. In *Összegző tanulmányok* (pp. 75–97). Oktatókutatás és Fejlesztő Intézet. https://ofi.oh.gov.hu/sites/default/files/attachments/dr%C3%A1ma_5_Osszegzo_tanulmanyok_honlap.pdf
- Mezei É. (1986). Tapasztalatcsere: Történelmi játékok módszertani gyűjteménye. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó.
- Mezei É. (1991). Történelmi játékok. *Drámapedagógiai Magazin*, 1(2), 4–6.
- Nagy J. (2010). Új pedagógiai kultúra. Mozaik Kiadó.
- Nádasi M. (1993). A kikérdezés. In Falus I. (szerk.), *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe* (pp. 171–211). Keraban.
- Neelands, J. (1994). Dráma a tanulás szolgálatában (ford. Szauder E.). Magyar Drámapedagógiai Társaság – Marczibányi Téri Művelődési Központ.
- Novák G. M. (2016). Dráma és pedagógia: A drámapedagógia aktuális kérdéseiről. *Neveléstudomány: Oktatás – Kutatás – Innováció*, 4(2), 43–52. <https://doi.org/10.21549/NTNY.14.2016.2.3>
- Orgoványi-Gajdos J. & Virág I. (2024). Projektorientált tanulás és tanítás a gyakorlatban. Líceum Kiadó.
- Pataki F. (2003). Együttes élmény, kollektív emlékezet. *Magyar Tudomány*, Új folyam, 48(1), 26–35.
- Patonay A. (2017). Kettős tudat: Mezei Éva közönsége és közössége. Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet. <https://szinhaztortenet.hu/study/-/record/STD25784>
- Pukánszky B. & Németh A. (1996). Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Stearns, P. N. (1998). Why Study History? American Historical Association. [https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/historical-archives/why-study-history-\(1998\)](https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/historical-archives/why-study-history-(1998))
- Svéda D. (2017). A kreativitás, mint versenyelőny. *Brandbook Magazin*. <https://brandbook.hu/2017/04/a-kreativitas-mint-versenyelony>
- Szajkó O. (2008). A drámajáték lehetséges alkalmazási területei a történelemórán. *Tanítási Alternatív Iskolai Folyóirat*, 13(4), 83–91.
- Szauder E. (1993). Az oktatásban alkalmazott dráma értelmezése. *Új Pedagógiai Szemle*, 43(7–8), 119–127.

- Széll G. (2018). A tudományos megismerés, a tudományos kutatások elmélete és gyakorlata. Óbudai Egyetem.
- Tölgyessy Zs. (2018). A drámapedagógia elmélete és gyakorlata. Egyetemi jegyzet. PPKE BTK, 2018
- Trencsényi L. (1987). Ókori görögök, mai gyerekek. Tankönyvkiadó.
- Trencsényi L. (2003). „Drámapedagógia-történet”. Drámapedagógiai Magazin, 13(25), 46–49.
- Vajda B. (2018). Bevezetés a történelemdidaktikába és a történelemmethodikába. Selye János Egyetem.
- Vass V. (2017). A transzverzális kompetenciák tantervfejlesztési összefüggései. Autonómia és Felelősség: Neveléstudományi Folyóirat, 3(1–4), 55–65.
<https://doi.org/10.15170/AR.2017.3.1-4.3>

A két Tatjana, avagy Európában minden orosz gyanús...: A paródia mint szövegszervező eljárás Rejtő és Puskin regényében¹

László Evelin

PPKE BTK Közép-Európa Intézet, MA-hallgató

The Two Tatianas or in Europe, All Russians are Suspicious...: Parody as a Text-Structuring Technique in the Works of Rejtő and Pushkin.

Abstract: This study presents the comparative analysis of Alexander Sergeyevich Pushkin's novel in verse *Eugene Onegin* and Jenő Rejtő's novel *Tatiana* which has survived in manuscript. This work assumes that there is an intertextual relationship between the two novels and Rejtő's *Tatiana* was intended to be a transposition of the Russian novel, which has significantly influenced Hungarian literature and was popular in Hungary in the first half of the 20th century. Besides analysing the literary motifs of the two novels, this study examines the reception of *Onegin* in Hungary, Rejtő's possible motivation to write his novel and the authors' way of writing that goes beyond traditional genre boundaries.

Absztrakt

Jelen tanulmány tárgya Alekszandr Szergejevics Puskin *Anyegin* című verses regényének és Rejtő Jenő kéziratban maradt, *Tatjana* című kisregényének összehasonlító elemzése. A tanulmány hipotézise, hogy a kisregény *Anyegin*-átíratnak készült, és intertextuális kapcsolatban áll Puskin verses regényével, amely a 20. század első felében széles körben ismert és népszerű volt Magyarországon, illetve nagy hatással volt a korabeli magyar irodalomra. A tanulmány a két mű szüzsés motívumain kívül vizsgálja az *Anyegin* magyarországi fogadtatását, a 20. század elején Magyarországon megjelenő külföldi (különösen orosz) műveket megcélzó műfajparódiákat, a *Tatjana* megírásának lehetséges motivációját, illetve a két szerző írásmódját, amelyet a műfaji határok áthágása jellemez.

A ponyvairodalomról és a *Tatjana* című kisregényről

Rejtő Jenő a magyar ponyvaírók legjobbjaként él a köztudatban, írásmódja azonban nagyban eltér a hagyományos ponyvaírókétól: műveit a szórakoztató irodalom külön kategóriájaként is szokás emlegetni.

A ponyva gyűjtőfogalom, amelyet az idők során a legkülönbözőbb olvasmánytípusok megjelölésére használtak, és jelentéstartománya folyamatosan bővül. A kifejezés a nyomtatvány formai és tartalmi tulajdonságaira, illetve az olvasmány műfaji sokszínűségére is utalhat, így rendkívül sokféle alkotást lefed. A 20. század elején a füzetes regénysorozatok tömeges megjelenésének hatására azonban a ponyvaregény fogalma kissé leszűkült, azt főként a füzetes formában megjelenő szórakoztató regényekre vonatkozva használták (Chikány, 2024, 46–51). Mikos Éva (2024, 94–95) a tanulmányában a ponyvaregényt a „tömegkultúra jellegzetes teremtményének” nevezi, amely a

¹ A tanulmány címét Rejtő Jenő orosz regényhősné, Gorcsev Ivánnak a szavai ihlették, miszerint „Európában minden orosz gyanús, ha nem herceg” (Rejtő, 2017b, 25).

tárcaregényből fejlődött ki. Kiemeli a ponyvaregények sablonjait, kiszámíthatóságát, illetve kapcsolódását a folklór és a populáris kultúra jellegzetes tematikaival, mint például a fantázia kiélése, félelemkeltés, hiedelmek. Az 1930-as években a füzetes regényeket publikáló kiadók közül a Világvárosi Regények (1935-től Literária) volt az egyik legszínvonalasabb. 1934 és 1940 között Rejtő húsz műve jelent meg az azonos című sorozatban.

A *Tatjana* 1935 körül keletkezett, ám a kiadására csupán 2017-ben került sor, amikor a mű két, javítás alatt álló, a Petőfi Irodalmi Múzeum hagyatékában fennmaradt kéziratát Thuróczy Gergely sajtó alá rendezte.² Az utóbbi időben öröndetesen gyarapodó Rejtő-szakirodalom a művet csak érintőlegesen tárgyalja, mélyebb elemzésnek nem veti alá, ami elsősorban azzal függ össze, hogy késői megjelenése miatt kevésbé él a köztudatban, mint az író egyéb munkái. Thuróczy Gergely a kisregényhez írt utószavában felveti a mű kapcsolódását Puskin *Anyeginjéhez* és említést tesz a mű címét adó, Puskin nyomán híressé vált női keresztnévről (Thuróczy, 2017), Kovács Krisztina pedig Thuróczyra hivatkozva „az *Anyegin* és az orosz irodalom tréfás travesztíája”-ként említi a *Tatjánát* (Kovács, 2017, 78). A két mű kapcsolatát azonban az itt felvetett szempontok mentén a szakirodalom még nem vizsgálta.

A *Tatjánában* Rejtő egy már korábban publikált novelláját, a *Kopót* írta tovább, amely ily módon a kisregény előzménynovellájának tekinthető. A *Kopót* 1933. augusztus 27-én közölte az *Ujság* című folyóirat, ahol Rejtő II novellája jelent meg 1928 és 1935 között (Thuróczy, 2017, 102–103).

E korai, az író által „színes riportnak” nevezett írásokban még nem bontakozott ki Rejtő jellegzetes humora: művei komor hangvételűek, szociografikusak, illetve együttérzés olvasható ki belőlük a kétkezi munkát végző kisemberek megélhetésért való küzdelmével szemben. Novelláinak szereplői többnyire csavargók, kétkezi munkások; a cselekmény helyszíne Marseilles, Chile kikötője vagy a nizzai tengerpart; és különböző nemzetiségek bukkannak fel bennük: magyarok, spanyolok, lengyelek, németek.³ A *Tatjana* is Valparaísoban, Chile legnagyobb kikötőjében játszódik. Ahogy beköszönt az ősz, a kikötőbe egyre kevesebb hajó érkezik, a dokkmunkásokat munkanélküliség sújtja, és sokan közülük bűnözésre adják fejüket a megélhetésért. Így tesz a mű névtelen elbeszélője is, aki a történetet a saját szemszögéből meséli el: megszáll egy városi hotelben és

² A kötet a 12 fejezetből álló elbeszélésen kívül tartalmazza Thuróczy Gergely utószavát, részleteket a mű szövegváltozataiból, a *Kopó* című novellát, illetve függelékben Rejtő egy későbbi munkájához, a *Tatjana, egy orosz kémnő története* című operetthez kapcsolódó plakátokat és a darabot hirdető újságcikkeket. A kutató részletesen beszámol a mű létrejöttének körülményeiről és a kutatásának részleteiről. Kiemeli, hogy a *Tatjana* közreadott szövegváltozata nem tekinthető a szerző által véglegesítettnek, ugyanis feltételezése szerint létezett egy végleges, letisztázott kézirat, amelyet az író benyújtott a kiadójának, erről azonban nem áll rendelkezésre információ (Thuróczy, 2017, 93).

³ Rejtő írásaihoz az élményanyagot a saját, 1927–1930 közötti európai utazásai nyújthatták, amelyek során hőseihez hasonló életet élt, megismerte a kikötők világát, megfordult tömegszállásokon és alkalmi munkákból tartotta fenn magát (Thuróczy & Perczel, 2016, 49).

az alvilág tagjává válik, hogy pénzt keressen. Gyanútlan külföldieket kell kifosztania szerencsejátékon. A szállóban felfigyel egy másik vendégre, Tatjánára, aki furcsa időken hagyja el a helyet, és gyakran veszekedés hallatszik a szobájából. A főhős megpróbál a nő közelébe kerülni, aki kezdetben elutasító vele, de végül találkozót ajánl neki. A férfi a szeretője lesz, ám maga sem érti hogyan, mert meg van győződve arról, hogy Tatjana nem szereti.

A háttérben bűnügyi szál bontakozik ki: a rendőrség egy volt cári tábornok meggyilkolását próbálja felderíteni, gyakoriak a razziák, és egy rejtélyes szovjet cirkáló vesztegel a kikötőben. Megjelenik Kopó, Tatjana barátja, s a két férfi párbajt tűz ki másnapra, hogy megküzdjenek a nőért. Erre azonban nem kerül sor; napokig halogatják, mert közös megbízásokat kapnak, amelyek során megkedvelik egymást. Végül Tatjana felkéri őket, hogy kísérjék el egy találkozóra, s ha kell, védjék meg. A kikötőbe mennek, ahol Tatjana három férfival veszekszik. Kopó és a főhős egy darukunyhóból figyeli az eseményeket, de rájuk zárják az ajtót, és mire kiszabadulnak, Tatjánát az egyik férfi főbe lövi. Kopó ekkor elárulja, hogy Tatjana a Csekának, az orosz titkosrendőrségnek dolgozott. A főhős maláriás lesz és lázálmot lát, amelyben a halott Tatjana lövéssel a homlokán beszél hozzá. Elmúlik a tél; a főhős és Kopó visszatér a kikötőbe; mindketten dolgoznak. Tatjana alakja pedig látomásszerű emlékké válik.

A Kopóval ellentétben a *Tatjana* nem jelenhetett meg, aminek oka a témaválasztásban rejlett: kockázatos és gyanúeltű lett volna az orosz kémnő történetének publikálása 1935-ben. Ezt súlyosbította, hogy a közvélekedés a ponyváról egyébként is szélsőséges volt. A silánynak és erkölcstelennek titulált művek ellenzése a zsidótörvények hatályba lépése után csak fokozódott, ennek ellenére a műfaj továbbra is keresett maradt (Thuróczy, 2017, 94–98).

Rejtő operettszerzőként is működött, és a kisregényének létezett egy operett változata, amelyet *Tatjana, egy orosz kémnő története* címmel játszottak. Rejtő az operettet Harmath Imre dalszövegíróval és Radó József zeneszerzővel együtt szerezte. A darab ősbemutatójára 1937. április 16-án a Szegedi Városi Színházban került sor a szerzők jelenlétében (Thuróczy, 2017, 108). A színmű távol áll a komor hangulatú kisregénytől, csak a címével idézi meg a Rejtő-szöveget, de valójában a korabeli kabaré és operett színpadára íródott populáris mű volt.⁴

⁴ Az operett cselekményében teljes mértékben eltér a regénytől: Szerémy mérnök a találmányának iratait szállítja vonaton Nizzába, amire felfigyel egy nemzetközi kémszervezet két tagja, Královits és Tatjana. Utóbbi feladata az iratok megszerzése, de a nő menekülni akar a főnökétől. Megismerkedik Hegyi Irénnel, akivel szerepet cserélnek. Tatjana megszökik, és többet nem lép színre. A vidéki színésznő Tatjánaként utazik tovább, megszerzi az iratokat, de azokat a hadügyminisztériumnak adja át, így minden jóra fordul. A darab a mérnök és a színésznő szerelmével zárul (Thuróczy, 2017, 109).

A *Tatjana* az *Anyegin* magyarországi recepciójának tükrében

A *Tatjana* szövegének részletes tanulmányozása előtt érdemes megvizsgálni azt az irodalmi közeget, amelyben a mű született, különös tekintettel az *Anyeginre*, ahonnan Rejtő a nevet kölcsönözte. Az *Anyegin* 1866-ban jelent meg először magyarul Bérczy Károly fordításában (Zöldhelyi, 2006, 834). Puskin műve hatalmas sikert aratott Magyarországon; hatására elterjedt a verses regény műfaja. Az *Anyegin* a romantika továbbélésében is közrejátszott, ugyanis a magyar olvasók Anyegint romantikus hősként értelmezték. A műnek csak ezt az egy oldalát ragadták meg, és elsiklottak azon elemek felett, amelyek Puskin nyomán a későbbi orosz regény jellemzőivé váltak. Erre találhatunk ellenpéldát is: Arany László felfigyelt az *Anyegin* egyéb vonásaira, és kifejezetten realista műként értelmezte a verses regényt, ám ez az értelmezés a 20. századra kiveszett a köztudatból (Sötér, 1966, 27–28).

Krúdy Gyula, a kései romantika képviselője a prózájában vitte tovább az *Anyegin*-hagyományt az örökké boldogtalan és nyugtalan hőseivel. A *vörös postakocsi* című, 1913-ban megjelent művét kifejezetten az *Anyeginre* építette. A szerző gyakran említi orosz írókat (Puskin, Turgenyev) és kulturális elemeket, illetve a könyv mottóját is a verses regényből veszi. A történetben gyakran összemosódik Anyegin és Puskin alakja, mert fontos szerepet játszik a műben az író élete és annak párhuzama a művével (Kalavszky, 2004, 44–48). A szerző később is kapcsolódott a műhöz: 1920-ban az *Anyegin* újrakiadásához előszót írt „Százestendő Anyegin” címmel. Írásában kifejezetten a mű romantikus oldalát ragadja meg (Krúdy, 1989).

Az 1920-as évektől ismét fellángolt az *Anyegin* iránti érdeklődés, de az ekkor megjelenő művek már Krúdy meghatározó regényén keresztül értelmezték a főhős alakját. Ezek közé sorolható Fóthy János *Ének az ifjúságról* című alkotása és Endrődi Béla *Ködfje* (Komlós, 1955, 344–345). Az *Anyegin* tehát bekerült az irodalmi köztudatba; a szereplők alakjai a különböző értelmezések és újraírások következtében fokozatosan torzultak, eszményképpé formálódtak. Mondhatni, az *Anyegin* mintegy sematizálódott és populáris irodalommmá vált; az olvasók ideált láttak a hősökben. A *Tatjana* név hívószó volt: Oroszországban Puskin emelte az egyébként átlagos nevet irodalmi szintre, Magyarországon pedig egyértelműen Puskin művét idézte meg. Mindebből látszik, hogy a magyarországi *Anyegin*-kultusz túlmutat Puskin regényén és a költő iránti érdeklődésen, hiszen a Bérczy-fordítás önálló műként is hatást gyakorolt a 19–20. századi magyar irodalomra.

Az *Anyegin* mint regényparódia, valamint az orosz paródiák a 20. századi magyar irodalomban

A fentiekben említett romantikus olvasati hagyomány különösen érdekes, mivel az *Anyegint* az 1910-es évektől kezdve Oroszországban már egyértelműen regényparódiaként értelmezték. Sklovszkij a tanulmányában kifejti, Puskin műve elsősorban a regény

felépítését és szerkezetét parodizálja.⁵ Ebben a vonatkozásban igen sokat merít Sterne *Tristram Shandy* című regényéből (Sklovszkij, 2016, 62–63). Bahtyin (1976, 2–7) a mű nyelvi rendszerében rejlő paródiára hívja fel a figyelmet: a regényben a nyelv egyszerre ábrázol és válik az ábrázolás tárgyává. Lenszkij például a szentimentalizmus nyelvéen szólal meg, amelytől a szerző érezhetően távol áll, mintegy kívülről tekint rá. Anyegin nyelve a byronista romantika irodalmi hagyományát idézi fel. Puskin a regényben mindkét irányzat paródiáját nyújtja. Tatjana nyelve különleges helyet foglal el ebben a rendszerben: a szentimentalizmus és a népnyelv egyvelege. Szinyavszkij (1994, 48–49) egyenesen „antiregény”-nek nevezi az *Anyegint*, kiemelve a mű befejezetlenségét és az irodalmi hagyománytól való elrugaszzkodását. Puskit a paródiáírásra részben az a gondolat készítette, hogy az életben is nagy jelentősége van a véletlennek és az események kiszámíthatatlanságának.⁶

A *Tatjana* megírásának idején a magyar irodalomban is népszerű volt a műfajparódia és a külföldi művek átírása. Orosz műveket megcélzó paródiák is születtek: 1912-ben jelent meg Karinthy Frigyes irodalmi karikatúrája, az *Így írtok ti*, amelyben a szerző magyar és külföldi írók szerzeményeit egyaránt parodizálja, többek közt Arcübasev *Szanyin* című regényét, valamint Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*ét. Karinthy nál a paródia egyrészt a nevek átírásában nyilvánul meg: Arcübasev főhősét, Vladimir Szanyint Petrovics Mária Sanyoff (röviden Sanyi) névre kereszteli; Dosztojevszkij hőse, Raszkolnyikov Roszkornyifog néven jelenik meg. A művekben fellelhetők még eltúlzottan orosz hangzású nevek, mint Porovna Tyekereff Alexandrovna Pulhéria Szinona vagy Kjebalk-lajov. Az orosz hősökre jellemző szentimentalizmus is paródia tárgya, és groteszk hatást kelt a mindennapi vagy éppen tragikus események mellett: Roszkornyifog „mehengve” szúrja hasba az öregasszonyt; Sanyi „engesztelő mosollyal” eszi a disznópacalt és „gyöngéd figyelemmel” néz félre, amíg öccse felakasztja magát (Karinthy, 1995, 92; 1912, 144–146).

Rejtő regényeiben is megjelennek orosz származású szereplők, gyakran parodisztikus beállítással. A *Vesztegzár a Grand Hotelben* egyik szereplője, Sergius herceg orosz katonacsaládból származik; apja Kolcsak admirális oldalán esett el. Az *elátkozott part* című regényben patyomkin falvak mintájára építik fel egy bennszülött törzs városának

⁵ A hős vagy a környezet bemutatása helyett a mű in medias res kezdődik, az eposzi invokációra pedig a csak a hetedik fejezetben kerül sor. A regény szüzséje egyszerű, de a kihagyások és a gyakori lírai kitérők megbonyolítják és háttérbe szorítják a történetet. A redukált szüzsét ellensúlyozza a kidolgozott, bonyolult strófaszerkezet. A mű legszembevetőbb vonása a befejezés elhagyása: a szerző nem zárja le a cselekményt, hanem megszakítja azt, s ezzel ellentmond a regényre jellemző történetvezetésnek (Sklovszkij, 2016, 63–68).

⁶ Szinyavszkij szerint az aprólékos leírások azt a látszatot keltik, mintha a műben minden, az egész orosz élet megtalálható lenne. A regény összetartó ereje nem a cselekményben, hanem a figyelmet a lényegről elterelő részekben rejlik. A szerző az olvasót sorozatosan mellékvágányra viszi, ahol kötetlen légkört teremt a bálók, vendégek, étkezések leírásával, így térve ki írói kötelessége, a történetmesélés alól (Szinyavszkij, 1994, 96–99).

mását, *A három testőr Afrikában* elején pedig négy nemzetiség foglal helyet az asztalnál, köztük egy orosz hússaláta. Gorcsev Iván, *A tizennégy karátos autó* főhőse tipikusan rejtői figura. A Párizsban felnőtt és asszimilálódott fiatalember, aki valójában sosem járt Oroszországban, nem létező orosz kapcsolataira hivatkozva igyekszik bizonyítani nemzeti származását, hogy könnyebben beilleszkedjen a környezetébe.

Rejtő két művében nyíltan említést tesz Puskinról és az *Anyegin*ről. *A Járőr a Szaharában* című elbeszélésben egy Puskin Mária Gottfried nevű tőzsdei megbízott (aki csak félve meri bevallani, hogy még az Iván nevet is viseli) csap fel légionistának, ugyanis csak akkor lehet örököse elhunyt rokona hatalmas vagyonának, ha megszerzi a becsületrendet. Társai különböző tanácsokkal látják el, hogyan szerezhetne kitüntetést a meggazdagodás érdekében:

„– Igen – szolt közbe Vernin – mondja, hogy maga írta az *Anyegin*t, arra lehet valamiféle díjat kapni.

– De nem én írtam. Akire maga gondol, az egy másik Puskin volt. Itt egy kis szerencsével és rátermettséggel könnyen előfordulhat ellenségeskedés közben, hogy az ember kitünteti magát és becsületrendet kap.

Hosszú hallgatás következett. Az emberek megérezték a komikum mögött lappangó, reménytelen, sivár tragikumot a soknevű Puskin esetéből.” (Rejtő, 1940, 5–6)

Az *Anyegin* feltűnik *A detektív, a cow-boy és a légió* című elbeszélésében is, amelyben Arthur Johnson, a fiatal költő a következőképp ábrándozik:

„A háromszáz dollárból családot alapítana és könyvkereskedést. Így módjában lenne mesterségének gyakorlása közben lefordítani angol nyelvre Montaigne-t. De lefordítaná Racine-t, sőt készítené egy korszerű Puskin fordítást is, mert ki kell mondani: az *Anyegin* egyetlen angol fordítása sem áll megfelelő színvonalon.” (Rejtő, 2019, 231)

Karinthyval ellentétben Rejtőnél a parodizálás láthatóan nem egy konkrét irodalmi műre irányul, hanem kiragadott fragmentumokra vagy szereplőkre. Az egyedüli példa épp a *Tatjana*, amely viszont nem illeszkedik a hagyományosan humoros rejtői művek sorába és kimondottan orosz műhöz kapcsolódik. A felsorakoztatott elemek adott környezetben való megjelenése, kirívása ironikusan hat. A humor a véletlenszerű és látszólag összefüggéstelen hivatkozásokban rejlik.

A *Tatjana* műfajához: kalandregény vagy műfajparódia?

Rejtő az 1930-as évek végén talál rá a műfajra, amely íróként is igazán híressé teszi őt. Ez a műfaj a pesti humorral átítatott kalandregény-paródia, amelyet a nagyregényeinél alkalmaz. Lányi András (1988, 178–191) tanulmányában kifejti, hogy Rejtő a ponyvaművek kiüresedett motívumkészletét használja fel: a légiós-tengerészes kalandregények jellegzetes világa és fordulatokban gazdag cselekménye jelenik meg nála; ábrázolásá-

nak tárgyához kívülről közelít, s így módon az események képtelenségét megkérdőjelezheti, ami az igazi ponyvánál a cselekmény széteséséhez vezetne. A humorának mozgatórugója a kétértelműség, az alternatív értelmezési lehetőség felfedése az olvasó előtt, amivel a logikát látszólag felborítja, majd azonnal helyreállítja. Lányi a kelet-európai groteszk stílusában író szerzők közé sorolja Rejtőt, művészi célját pedig a groteszk világbábrázolásban látja megtestesülni.

Rejtő egyszerre feszegeti és megerősíti a műfaji korlátokat. Az irónia jelenlétéről árulkodik, hogy a műveiben eleget tesz az olvasói elvárásoknak, majd pedig lerombolja őket. A regényei legalább kétféle olvasatot tesznek lehetővé: az adott műfajba sorolható alkotásként, azaz *kalandregényként és műfajparódiaként* is olvashatók. A paródia elbizonytalanítja a műfaj önazonosságát, így az olvasat nagyban függ a befogadó értékrendjétől, egyéni értelmezésétől is (Huszár, 2011, 7–8). Veres András (2019, 82) szerint Rejtő a műveit klasszikusokra való utalásokkal tölti meg, így átjárhatóságot teremt a magas irodalom és a ponyva között. A műveiben sokszor a művészt a köznapival felelteti meg, ami lehetővé teszi, hogy a közös olvasmányélményekre hivatkozva összekacsint hasson az olvasóval. Rejtő regényeiben általában bűnügyi szál áll a történet középpontjában, de az gyakran háttérbe kerül, és a súlypont a szereplőkre helyeződik. A parodisztikus hatást tehát a szemléletváltás okozza (Veres, 2005, 289–291).

A *Tatjana* is megközelíthető a fentiekben ismertetett szempontrendszer segítségével. A Rejtő nagyregényeire jellemző műfajok közti átjárhatóság, illetve a szépirodalom és a ponyva elemeinek vegyítése a *Tatjánában* is jól érvényesül. A kiindulópontja a bűnügyi történet, a mű azonban mégsem tekinthető hagyományos detektívregénynek. A ponyvában a kalandregények hősei általában felülkerekednek a kilátástalan helyzetükön, és a bűntény megoldódik, de a *Tatjánában* a felszínen ez nem történik meg, ráadásul a címszereplő is meghal. Ezen túlmenően a főhős álmán keresztül a történetbe beszívárog a fantasztikum is. A *Tatjánában* azonban fontosabb az *Anyegin* szüzsés motívumainak visszajára fordítása, és ezzel együtt a korabeli *Anyegin*-olvasat kifordítása. Rejtő az *Anyegin*-történetet egyúttal új környezetbe, a kikötői munkások világába emeli át, tehát itt is jelen van a regényeire jellemző „kulturális referenciák összezavarása” (Veres, 2009, 10).

A két szöveg szoros egymásba fonódása: az *Anyegin* szüzsés motívumainak kifordítása a *Tatjánában*

A *Tatjana* és az *Anyegin* cselekményének több közös pontja is van. Ezek valamilyen módon a három főszereplőhöz kapcsolódnak: Rejtőnél az elbeszélő–Tatjana–Kopó hármashoz, amely Puskin *Anyegin*–Tatjana–Lenszkij hármásának feleltethető meg. Rejtő szisztematikusan kifordítja a puskini verses regény főszereplőit és szüzsés motívumait: például, amíg Puskinnál *Anyegin* a „titokzatos hős”, akit meg kell fejteni, Rejtőnél Tatjana lesz az – ő a titokzatos orosz kémnő, akinek kilétét végig homály fedi az elbeszélő

számára. Ez egyben a „titok” romantikus pátoszának travesztiáját is nyújtja. A továbbiakban az olvasás, a párbaj, az időhiány, az álom és a hold mint kitüntetett cselekményképző motívum kerül áttekintésre.

A két Tatjana mondhatni egymás ellentéte. Míg Rejtő hősnője, Tatjana Razumoff (razum 'ész, értelem') a racionalitást képviseli, Puskinnál Tatjana Larina a szentimentalizmust. Az olvasás az egyik szüzsés motívum, amely mindkét műben megtalálható: mindkét hős olvas, de másképp. Tatjana Razumoff felületesen, a tükörben magát nézve olvasás közben, ami a folyamatot narcisztikus műveletté fokozza le: „Tatjana elővett egy regényt, és olvasott. A könyv felett egy futó pillantással megnézte magát a tükörben” (Rejtő, 2017a, 44). Tatjana Larina értelmezve olvas, amikor Anyegin próbálja megfejtetni, és olvasásmódot vált a regény során: „Itt-ott jelt lát egy-egy levélen, / Éles körömvonás a jel, / S ha megpillantja lapszegélyen, / Tatjana élénken figyel.” (Puskin, 1954, 181).

A párbaj motívuma paródia tárgyaként jelenik meg Rejtőnél. A párbaj kérdése Kopó érkezésekor vetődik fel először, és már ekkor látszik, hogy a szereplők nem tartják komoly ügynek. Tatjánát sem foglalkoztatja igazán; mindkét férfinak azt mondja, szeretné, ha ő térne vissza, vagyis nem tesz különbséget köztük. Az *Anyegin*-ben ezzel ellentétben a párbaj szigorú előírásoknak megfelelő szertartás keretében zajlik, segítő és orvos jelenlétében. Kimérik a párbajozók helyét, a lövések pedig jeladás után dörögnek el, tehát minden szabályszerűen történik:

„Segédje nincs? Nem hoz? Miért?» / Mert ehhez ő pedánsul ért, / A módszer klasszikus tudója: / Ha egyik elterül, ügyel, / Szabály szerint terüljön el, / Nem így vagy úgy; a rendet óvja, / A megszentelt tradíciót / (Dicsérjük benne ezt a jót.)” (Puskin, 1954, 159)

Rejtőnél viszont a szertartásosság megvetendő, a szabályok leegyszerűsítettek. Segédek jelenlétére nincs igény; az ügy kizárólag a párbajozó felekre tartozik, akik nem állnak szemtől szembe, hanem igyekeznek becserkészni a másikat. Minden a gyorsaságon, reakcióidőn, figyelmen múlik:

„Nincsenek segédek, nincs a golyó iránya szabályozva, hogy például hátulról vagy előlről löni le valakit ez különbséget jelent; az ember lehetőleg útközben tartsa nyitva a szemét, és tüzeljen minden gyanús bokorra. Sokszor mind a ketten ott maradnak, mert a revolver állandóan kézben van, és akit eltaláltak, az becsületbeli kötelességének tartja, hogy a földön fekvő is visszalőjön mindaddig, amíg elhaló ujjai nem merevednek rá egy végső szorítással a ravaszra...” (Rejtő, 2017a, 77–78)

A módszer vadászatra emlékeztet, és barbár küzdelem benyomását kelti a Puskin korabeli szokások mellett. A rejtői párbaj a puskinsi paródiája. Ha együtt vizsgáljuk a kettőt, a rejtői alattomos és erőszakos, míg a puskinsi giccsesnek, túlgondoltnak hat.

Mindkét Tatjana sorsát az időhiány határozza meg. Puskin Tatjánájának nem áll rendelkezésére elegendő idő Anyegin megismerésére, mert férjhez adják. Rejtőnél pedig Tatjana védelmezői nem tudnak elég gyorsan kiszabadulni a darukunyhóból, hogy

megakadályozzák a nő halálát. Az elbeszélő ekkor tudja meg, hogy Tatjana kémnő volt, így tehát a megismerésre tett erőfeszítései is sikertelenek.

Puskinnál Tatjana, Rejtőnél pedig az elbeszélő álmodik. Mindketten rémálmot látnak. Tatjanáé régi népszokásokhoz fűződik. A lány vízkereszt napján tükröt helyez a párnája alá, hogy álmában meglássa jövődébéli férjének arcát. E látomásban egy kunyhóba belépve démoni alakokat lát Anyegin körül, illetve az álma előrevetíti a későbbi párbajt:

„S ez a vad képsor egyre torzul: / Egy ronda rák pókháton ül, / A lúdynyakon koponya fordul, / Csontján veres süveg feszül, / Egy szélmalom guggolva járja, / Csikor-dul és lendül a szárnya, / Ének, röhej, fütty, ugatás, / Emberhang s lóláb-dobbanás! / S egy arcba botlik, ismerősbe – / A vendégek közt hogy lehet, / Akitől fél s akit szeret: / Verses regényünk ifju hőse?” (Puskin, 1954, 131)

Rejtőnél az elbeszélő álma a múltra reflektál és a tengerhez kötődik: Tatjánával egy hajó fedélzetére lépnek. A nő arca koponyára hasonlít, és Tatjana a homlokán lévő lövés nyomára mutatva beszél, tehát ő maga démonná válik. Mindkét álom a téli évszakhoz kötődik; megjelenik a *tél toposz*. Puskinnál az álom télen játszódik és egyértelműen az „északi, orosz” referenciát mozgósítja a kulturális tudatban. Rejtőnél viszont Tatjana köti össze magát az évszakkal, amikor kijelenti, ő a *trópusi tél*:

„Tatjana mozdulatlan üvegszemekkel, koponyaszerű vigyorral beszélt, homlokán a vörös karika látszott, és mutatoujjával odabökve, folyton ezt mondta: »Vörös karika a halál jegygyűrűje... Én vagyok a trópusi tél: forró, halálos és alattomos... beteggé teszem a csontjaidat, összeszorítom az agyadat, és addig idegesítlek, amíg gyilkolni mész... mindenütt vér [...]«”. (Rejtő, 2017a, 86)

A hold motívuma Puskinnál Diana istennőhöz kötődik; Tatjana jelképe; magasztos és patetikus elem: „Tanjánk nem tud aludni csak: / Ablaknál búsan áll magában, / Diana-fényben, mely ígéz, / S a nagy, sötét mezőre néz.” (Puskin, 1954, 148). Rejtőnél azonban lefokozódik, kalandregényes elemmé válik, elveszíti magasztosságát. Az ide tartozó jelenetben Kopó és az elbeszélő közös megbízást hajtanak végre, ismeretlen árut csempeznek csónakon:

„...Tudtam, hogy nincs mitől tartanom, azért mégis furcsa érzés volt, hogy a másik pár evezőnél Kopó ül a hátam mögött. [...] Kivételesen világított a Hold, de ez kedvezett nekünk, mert szélesen kivetítette a dokkok árnyékát, úgyhogy a kövek mentén teljes sötétségben evezhettünk lassú, mély húzásokkal.” (Rejtő, 2017a, 67)

Összegzés

A *Tatjana* nehezen helyezhető el a szerző életművében, mert stílusában eltér a regényeitől, illetve az elbeszéléseire nem jellemző módon előzménynovellával rendelkezik, amely az *Ujságban* nyolcadikként megjelent *Kopó*. Az *Anyegin* lehetett a felkérésre írt szorozat következő részének ihletforrása. A Petőfi Irodalmi Múzeumban fennmaradt kéziratok arra engednek következtetni, hogy Rejtőt még évekkel később is foglalkoztatta a

Kopó, és talán el kívánta mélyíteni annak kapcsolódását az *Anyegin*hez, vagy éppen ekkor döntött úgy, hogy a Puskin művében vázolt viszonyokat alapul véve folytatja a történetet. A címváltás tudatosságról árulkodik: azzal, hogy a kisregénynek a *Tatjana* címet adta, valószínűleg a saját műve és az *Anyegin* közötti kapcsolatot kívánta megerősíteni.

Cselekményét tekintve a *Tatjana* nem illeszkedik a korabeli *Anyegin*-olvasathoz, sem az orosz műveket parodizáló írásokhoz. Nem viszi tovább a Krúdy-féle szentimentális olvasatot, de nem is válik vígjátékká, mint a belőle készült, azonos című operett. A paródia kifejezetten az *Anyegin* cselekményének motívumaira irányul, amelynek legérzékletesebb formája a párbaj leírása, a mű maga azonban nem nevezhető „humorosnak”; a parodisztikus vonásai az *Anyegin* ismeretében érvényesülnek. A szerző a puskinsi szűzsét a populáris regiszter felé tolja el, így – a korabeli olvasattal ellentétben – megidézve az *Anyegin* irodalmi hagyománytól való elrugaszkodását és a szentimentalizmus paródiáját. Rejtő ily módon ellensúlyozza a 20. század eleji *Anyegin*-olvasatok egyoldalúságát és érzékelhetővé teszi a szentimentális-romantikus olvasásmódból fakadó vakfoltot.

Irodalomjegyzék

- Bahtyin, M. M. (1976). A regénynyelv előtörténetéhez. In M. M. Bahtyin, *A szó esztétikája* (ford. Könczöl Cs.; pp. 217–256). Gondolat.
- Chikány J. (2024). A magyar nyelvű ponyva kutatásának kérdései: Számvetés a magyar ponyvakutatás eredményeivel. In Chikány J. & Csörsz Rumen I. (szerk.), *A magyar ponyva új tüköre: Tanulmányok a népszerű nyomtatványok kutatásáról* (pp. 43–89). (Reciti konferenciakötetek 28). Reciti.
- Huszár L. (2011). Kánon, műfajiság és egy Rejtő regény: A Néma Revolverek Városa. *Apertúra*, 6(2).
- Kalavszky Zs. (2004). Rezeda Kázmér a Puskit író Anyegint olvassa. *Ex Symposion*, (46–47), 43–52.
- Karinthy F. (1912). *Így írtok ti: Irodalmi karikatúrák*. Athenaeum.
- Karinthy F. (1995). *Így írtok ti. Interpopulart*. Kiadó.
- Komlós A. (1955). Puskin a magyar irodalomban. *Filológiai Közlöny*, 1(3), 333–352.
- Kovács K. (2017). „Az ember, aki eladta a világot” – Rejtő Jenő: *Tatjana*. *Kalligram*, 26, 75–80.
- Krúdy Gy. (1989). *Irodalmi kalendáriom (Írói arcképek)*. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Lányi A. (1988). *Az írástudók áru(vá vá)lása*. Magvető Kiadó.
- Mikos É. (2024). Hogyan és hogyan nem történeti források populáris olvasmányaink? In Chikány J. & Csörsz Rumen I. (szerk.), *A magyar ponyva új tüköre: Tanulmányok a népszerű nyomtatványok kutatásáról* (pp. 91–120). (Reciti konferenciakötetek 28). Reciti.
- Puskin, A. Sz. (1954). *Jevgenyij Anyegin* (ford. Áprily L.). Új Magyar Könyvkiadó.

- Rejtő J. (1940). Járőr a Szaharában. (Világvárosi Regények 777). [Literária].
- Rejtő J. (2017a). Tatjana. (TranszLiteratúra 1). Szépmíves Könyvek.
- Rejtő J. (2017b). A tizennégy karátos autó. (Ifjúsági könyvek). Holnap Kiadó.
- Rejtő J. (2019). A detektív, a cow-boy és a légió. In Rejtő J., Tisztességes Anna (pp. 162–251). (Elvesztettnek hitt művek). Szépmíves Könyvek.
- Sklovszkij, V. B. (2016). Jevgenyij Anyegin (Puskin és Sterne) (ford. Németh G.). In Molnár A. & Fresli M. (szerk.), A szó feltámasztása: Orosz irodalomelméleti tanulmányok (pp. 62–72). Savaria University Press.
- Sőtér I. (1966). A verses regény és a regény (Az Anyegin és a magyar irodalom). Kritika, 4(8), 23–28.
- Szinyavszkij, A. (1994). Séták Puskinnal (ford. Szőke K.). Európa Könyvkiadó.
- Thuróczy G. & Perczel O. (2016). A megtalált tragédia: Rejtő Jenő emlékére. Szépmíves Könyvek – Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Thuróczy G. (2017). Holdfényes dokknoir a kémvetélkedés árnyékában: Rejtő Jenő Tatjana kisregényéről. In Rejtő J., Tatjana (pp. 89–121). (TranszLiteratúra 1). Szépmíves Könyvek.
- Veres A. (2005). A trónfosztott bűntény: Néhány észrevétel Rejtő Jenő krimiparódiáiról. In Kabdebó L., Ruttkay H. & Szabóné Huszárik M. (szerk.), Szabad-ötletek...: Szőke György tiszteletére barátaitól és tanítványaitól (pp. 287–291). Miskolci Egyetem.
- Veres A. (2009). „Roll over Beethoven”: Gondolatok az elit- és tömegkultúráról. Alföld, 60(5), 3–23.
- Veres A. (2019). Rejtő és Karinthy. Irodalomtörténet, 100(1), 79–87.
- Zöldhelyi Zs. (2006). Az orosz irodalom magyar fogadtatása a XIX. században. In Kroó K. (szerk.), Bevezetés a XIX. századi orosz irodalom történetébe I–II: Alapozó ismeretek az orosz–szláv és az orosz–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. II (pp. 826–850). Bölcsész Konzorcium.

A kiterjesztett énkép valósága, avagy a filterhasználat és a képszerkesztés személyiség-lélektani vonatkozásai

Markó Nikolett

PPKE BTK Pszichológiai Intézet, BA-hallgató

The Reality of the Augmented Self-Image: Psychological Implications of Filter Use and Photo Editing.

Abstract: *Background:* Artificial intelligence enables users to create their augmented self-image through various beauty filters and photo editing applications, although this may disrupt the function of the healthy self. In previous studies, researchers found that the use of beauty filters and photo editing can influence the individual's self-confidence and body image. The concept of *Snapchat dysmorphia* has also become more common, suggesting that the use of beauty filters and photo editing can increase positive attitudes toward plastic surgeries, which may be a sign of body dysmorphia. The present study examines the relationships between filter use and photo-editing, as well as body image, social anxiety, attitudes toward attractiveness, and self confidence.

Results: Participants were individuals aged between 18 and 72 years ($M = 31.35$ years, $SD = 13.38$), 194 respondents in total (77.7% female, 22.3% male). Statistical analyses revealed that filter use and photo-editing behavior are associated with higher social anxiety ($\beta = 0.347$, $t(193) = 4.629$, $p < .001$), a more negative self-image ($\beta = 0.256$, $t(193) = 3.342$, $p = .001$), and the idealization of thinness ($\beta = 0.151$, $t(193) = 2.389$, $p = .018$). Regarding self-confidence, however, contradictory results emerged, as higher self-confidence proved to be a predictor ($\beta = 0.058$, $t(193) = 0.855$, $p = 0.041$). In today's digitalized world, it may be worth exploring this topic in greater depth, as the mental stress caused by this behavior affects both quality of life and psychological well-being.

Absztrakt

Elméleti háttér: A mesterséges intelligencia lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy a saját kiterjesztett énképüket különböző filterekkel és képszerkesztő alkalmazásokkal alkothassák meg, ám ez felboríthatja az egészséges szelf működését. Korábbi kutatásokban azt találták, hogy a filterhasználat és a képszerkesztés befolyásolhatja az egyén önbizalmát és testképét. A *Snapchat-diszmorphia* fogalma is egyre gyakoribb, amely szerint a filterhasználat és képszerkesztés pozitív attitűdöket alakíthat ki a plasztikai beavatkozások iránt, ami a testdiszmorphia jele is lehet. Jelen kutatás a filterhasználat és a képszerkesztés, illetve a testkép, a szociális szorongás, a vonzósággal kapcsolatos attitűdök és az önbizalom közötti összefüggéseket térképezi fel.

Eredmények: A kutatásban 18–72 év közötti személyek vettek részt ($M = 31,35$ év; $SD = 13,38$), összesen 194 fő (77,7% nő, 22,3% férfi). A statisztikai próbákat követően megállapítható, hogy a filterhasználati és képszerkesztési viselkedés együttjár a magasabb szociális szorongással ($\beta = 0,347$; $t(193) = 4,629$; $p < ,001$), a negatívabb önképpel ($\beta = 0,256$; $t(193) = 3,342$; $p = ,001$) és a soványság idealizálásával ($\beta = 0,151$; $t(193) = 2,389$; $p = 0,018$). Az önbizalom terén viszont ellentétes eredmények születtek, mivel a magasabb önbizalom bizonyult prediktornak ($\beta = 0,058$; $t(193) = 0,855$; $p = 0,041$). Napjaink digitalizált világában érdemes lehet a témakör alaposabb feltárása, mivel a viselkedés által okozott mentális feszültség hatással van az életminőségre és a pszichológiai jóllétre is.

I. Bevezetés

A közösségi média a jelenlegi élet egyik meghatározó fejlesztése (Singla & Agrawal, 2022). Az egyének legtöbbször arra használják a közösségi oldalakat, hogy a családjukkal, barátaikkal, kollégáikkal vagy akár ismeretlenekkel lépjenek kapcsolatba (Eshiet, 2020). Világszerte a Facebook a legnépszerűbb oldal, amelyet többek között a YouTube, Instagram, TikTok és Snapchat követ (Shewale, 2023). Ma már a közösségi média nemcsak megváltoztathatja a valóságot, hanem akár folyamatosan és hatásosan létre is hozhatja azt (Eldaly & Mashaly, 2022). A szelfi készítése is a technológia fejlődésének köszönhetően terjedt el. A szelfi egy olyan fotó, amelyet a felhasználó saját magáról készít, általában az okostelefonjának előlapi kamerájával (Dossari et al., 2022). Időről időre egyre népszerűbbek lettek a képes bejegyzések, amelyekben a felhasználók saját képeket tesznek közzé az ismerőseik vagy követőik számára (Anani et al., 2023).

I.1. A kiterjesztett énkép

A kiterjesztett valóság (augmented reality, AR) varázslatos élményt képes nyújtani a fogyasztók számára azzal, hogy a valóságot az online vizuális térben helyezi el. Ez a lehetőség a valós elemeket virtuálisan jeleníti meg, a virtuális verziót pedig ráhelyezi a jelen környezetre egy képernyőn keresztül (Javornik, 2016). A szépségipar, köztük a különböző kozmetikai termékeket vagy akár szemüvegeket gyártó cégek is kihasználják a mesterséges intelligencia adta előnyöket (Javornik et al., 2021). Annak ellenére, hogy ezek az applikációk megkönnyítik a vásárlást és a marketing területén egyre fejlődnek, a kiterjesztett valóság szelfre gyakorolt hatásáról nem igazán vannak adatok, holott a kiterjesztett valóság alkalmazásához elengedhetetlennek kellene lennie e terület felderítésének is. Javornik és munkatársai (2021) a kiterjesztett énképet úgy definiálták, mint az önképben bekövetkező változást, amelyet az adott egyénről készült fotó virtuálisan módosított verziójának látványa idéz elő. A szerkesztett kép látványa átalakíthatja az egyén saját vonzóságáról alkotott hitét, illetve az ideális szelfjét is, azaz hogy hogyan szeretne kinézni ideálisan.

I.2. A filterek és képszerkesztő alkalmazások, illetve videófilterek

Régebben a képszerkesztési technológia szinte csak a hírességek számára volt elérhető. A modellek, színészek kinézetét tökéletesre szerkesztették, hogy minél előnyösebben mutassanak a magazinokban és a reklámokban. Ekkor még az általános közönség nem fért hozzá könnyen ezekhez az arcetetés, testmodifikáló módszerekhez (Rajanalala et al., 2018). Most viszont már olyan korban él az online társadalom, amelyben a közösségimédia-platformok végtelen lehetőséget kínálnak arra, hogy az egyének a legelőnyösebb oldalukat mutathassák meg az ismerőseiknek, a követőiknek és a nyilvánosságnak is (Chen et al., 2019). A kinézet manipulálásának online lehetősége elérte azt, hogy már nemcsak a híres emberek ihletik és terjesztik az irreális

szépségideálokat, hanem akár egy osztálytárs, munkatárs, barátnő vagy bárki az online térben (Rajanala et al., 2018).

A vizuális alapú közösségi média elterjedése és népszerűsége a felhasználók könnyen elérhető eszköztárába helyezte a filtereket és a Photoshopot, amelyekkel könnyedén és tartósan formálható az egyének szépségfogalma (Rajanala et al., 2018). A filterrel készített szelfi egy olyan fotó, amely egy szerkesztőeszközzel, azaz szűrővel készült, ezzel lehetővé téve a felhasználóknak, hogy bármiféle tökéletlenséget, hibát eltüntessenek az arcukat mutató képről, mielőtt közzéteszik azt a közösségimédia-oldalukon (Cruz, 2019; Bakker, 2022). Számos applikáció, mint a Snapchat, Instagram és TikTok, rendelkezik beépített filterekkel és képszerkesztési funkciókkal (Chen et al., 2019).

Habár eredendően a filterekkel nincs nagy gond, közülük néhány mégis problémásnak hat (Barker, 2020), hiszen nemcsak sminkkel és kiegészítőkkal képesek megváltoztatni az arcképet, hanem az arctervezést is manipulálják, tehát a szem, száj, szemöldök, arccsont és bőr kinézetét is a vonzósági ideál szerint alakítják át (Isakowitsch, 2023), ahogyan a képszerkesztő alkalmazások is. Utóbbiak lehetővé teszik a ráncok és az arcbőr kisimítását, az orr felépítésének, az állkapocs méretének és kontúrjának megváltoztatását, az ajkak és a szemek megnagyobbítását, illetve a szempillák dúsítását (Eshiet, 2020). Ezeknek az eszközöknek a használata napról napra népszerűbb és egyszerűbb; mára már „normálisnak” számít a felhasználók körében.

A filterek alapvetően a fotók módosítására szolgáltak, viszont már a dinamikus videófilterek is megjelentek a közösségi médiában. Mivel a videók a látvány mellett mozgást és hangot is közvetítenek, az állóképekhez képest gazdagabb társas interakciót teremtenek (Daft & Lengel, 1984; Herring et al., 2024). A videófilterek változatos hatást képesek elérni a megjelenésben az alig észrevehető, minimális változtatásoktól az extrém átalakításokig (Herring et al., 2024).

1.3. A képszerkesztési és filterhasználati viselkedés

A képszerkesztési és filterhasználati viselkedés a filterek használatára és a különböző képszerkesztő alkalmazások használatára utal. Míg a filteropciók egy sablont alkalmaznak az arc jellemzőinek megváltoztatására – például sminket helyeznek fel, megnövelik a szemek és ajkak méretét, vagy keskenyebbé teszik az orrot –, addig a képszerkesztő alkalmazások jóval specifikusabb lehetőségeket nyújtanak. A felhasználók maguk dönthetik el, az arcuk vagy testük mely részét szeretnék átalakítani, például a bőrtónus módosításával, a „hibák” eltüntetésével, az arcbőr kisimításával, a száj, az orr, a szem akár teljes formájának megváltoztatásával, illetve egyes testrészek méretének csökkentésével vagy megnagyobbításával. Emellett számos alkalmazás automatikus javítási javaslatokat is kínál, amelyek a módosíthatónak ítélt területekre irányítják a felhasználók figyelmét. Ennek következtében olyan vélt vagy valós tökéletlenségekkel is szembesülhetnek, amelyeket korábban nem észleltek

(Ozimek et al., 2023). A kutatások szerint a képszerkesztési viselkedés kockázati tényező, mivel negatív hatással lehet a testképre és a megjelenéssel való elégedettségre (Mills et al., 2018; Ozimek et al., 2023).

1.4. Szépségideálok az online térben

Az internethez köthető tevékenységek közül a testtel való elégedetlenség leginkább a közösségimédia-használathoz társítható (McLean et al., 2015). Azok a platformok, amelyeken a felhasználók elsősorban vagy kizárólag vizuális tartalmakat tesznek közzé, hozzájárultak olyan irreális szépségideálok kialakulásához, amelyek különösen a nők számára közvetítenek nehezen elérhető elvárásokat. E szerint az ideál szerint a nő fiatal, vonzó és folyamatosan megfelel az aktuális divat és szépségtrendek által meghatározott normáknak (Eldaly & Mashaly, 2022). Számos felhasználó ezekhez az irreális szépségideálokhoz hasonlítja a saját megjelenését, testalkatát, arcát, ami pedig alacsony önbizalomhoz és fokozott testi elégedetlenséghez vezethet. E tényezők együttesen állhatnak a közösségimédia-oldalakon található filterek és különböző képszerkesztő alkalmazások rendszeres használatának hátterében (Eshiet, 2020).

Az aktuális szépségideál rengeteg megosztott képen megjelenik, amelyek potenciálisan formálhatják a felhasználók percepcióját és véleményét a szépségről (Eshiet, 2020). A filterek ezen új technológiájának használata fokozhatja a felhasználók – különösképp a fiatalok – bizonytalanságát a természetes megjelenésükkel kapcsolatban. Tény, hogy a mesterséges intelligencia gyors és vonzó megoldást kínál az archibák másodpercek alatt történő eltüntetésével, azt viszont nem tudni pontosan, mi motiválja a felhasználókat, hogy túlzásba vigyék a filterhasználatot (Anani et al., 2023). McLean és munkatársai (2015) tinédzser lányokkal végzett kutatásukban azt találták, hogy a vizsgált személyek közül azok, akik gyakran osztanak meg szelfiket a közösségimédia-oldalukon, nagyobb arányban elégedetlenek a testükkel és a kinézetükkel. Ez az eredmény kiemeli a közösségi média kedvezőtlen hatásait az önbizalomra, illetve rávilágít arra, hogy igenis szükség van a közösségi média által formált testi attitűdök és szépségideálok hatásainak nyomon követésére (Chen et al., 2019).

1.5. Testdiszmorfia

A közösségimédia-platformok idővonalán a felhasználók számtalan olyan képpel találják magukat szemben, amelyek erősen megszerkesztettek vagy az adott applikáción belül elérhető szűrőkkel készültek, ezáltal nem a valóságnak megfelelően ábrázolják a fotókon szereplő személyek kinézetét. A filterezett, idealizált képeknek való állandó kitettség azt eredményezheti, hogy a megtekintő irreális testalkat és megjelenés után vágyakozik, illetve esetleg kísérletet is tesz ezek elérésére, ami akár testdiszmorfiához is vezethet (Raj et al., 2022). A közösségi platformok bőséges lehetőségtárral szolgálnak a felhasználók számára a fotóik retusálására (Lee & Lee,

2019; Lee-Won et al., 2020). A jelenlegi kutatások azt találták, a képek szerkesztése pozitív összefüggést mutat az evészavarok kialakulásával, főként a nők körében. Azok a női felhasználók, akik rendszeresen retusálják és szerkesztik a képeiket, gyakrabban számoltak be szigorú diéták követéséről és az evészavarok tüneteinek tapasztalásáról (Lee-Won et al., 2020; Lonergan et al., 2020).

1.6. A Snapchat-diszmorfia és a plasztikai beavatkozások

A szelfik pszichoszociális vonatkozásai között megjelent a kozmetikai és plasztikai beavatkozások iránti attitűd megváltozása is. A közösségi média általános jelenléte, illetve a képszerkesztő alkalmazások terjedése és fejlődése szignifikáns hatással van a plasztikai műtétek iránti érdeklődésre is (Chen et al., 2019). A szelfik készítése lehetővé teszi az egyének számára, hogy az önmagukról készített közeli képeket részletesen kielemezzék és a tökéletlenségeket addig szerkesszék, amíg a fotó el nem éri az általuk kívánatosnak tartott megjelenést. Ez a folyamat előidézheti a kinézettel való elégedetlenséget, mivel a szerkesztett és a valós kép közötti különbségek nyilvánvalóbbá válnak (Dossari et al., 2022).

Az elmúlt években a kozmetikai beavatkozások és plasztikai műtétek nagyobb népszerűségnek örvendenek, s az igénybevételük is egyre gyakoribbá vált a szépségfilterek elterjedésével (AlHadlaq et al., 2024). A filterek negatív hatásaként a kutatók bevezették a Snapchat-diszmorfia fogalmát. Ez a pszichológiai jelenség az érintett személyek azon vágyára utal, amely szerint úgy szeretnének kinézni a valóságban, mint a filterrel módosított képeiken (Eshiet, 2020). Az új diszmorfiatípusra első körben plasztikai sebészek figyeltek fel, amikor egyre gyakrabban jelentek meg olyan páciensek, akik filterezett fotókkal illusztrálták az általuk elérni kívánt eredményt (Chen et al., 2019). Rajanala és munkatársai (2018) kutatása azt mutaja, hogy az amerikai plasztikai sebészek 55%-ához érkezett már olyan páciens, aki úgy szeretne kinézni, ahogyan a saját filterezett szelfijein (Bakker, 2022).

1.7. Társas megítélés és szociális szorongás

Gill (2021) szerint a filterek és a képszerkesztés egy olyan társadalom kialakulásához járultak hozzá, amelyben az egyének folyamatos megfigyelés, analízis és bírálat alatt állnak a kinézetükkel kapcsolatban (Isakowitsch, 2023). A filterezett és megszerkesztett képek negatív következménye lehet többek között a szociális szorongás. A fényképek manipulációja a valós és ideális énkép közötti eltolódást eredményezhet, ami negatív hatással lehet a megjelenéssel kapcsolatos szorongásra (Wang, 2023). Wang (2023) azt vizsgálta, hogy a szociális szorongás befolyásolhatja-e a szépségfilterek alkalmazását. Az eredmények szerint a két jelenség összefügg, mivel a szorongás hatással van az online interakciókra és a felhasználók önreprezentációjára. A kutatás a szépségfilterek

alkalmazását énvédő mechanizmusként értelmezte a szociális szorongással és az alacsony önbizalommal való megküzdésben.

1.8. A kutatás célja

A filterhasználat és a képszerkesztés egyre gyakoribb jelenség a közösségi médiában, s ezek negatív hatással lehetnek a felhasználók mentális egészségére, különös tekintettel a nőkre és a fiatalokra. A mesterséges intelligencia fejlődését nem követi olyan szabályozás, amely megfelelően kezelné a mentális egészségre negatívan ható tényezőket, ez pedig hosszú távon jelentősebb károkat okozhat a felhasználók körében. A negatív énkép, a testtel való elégedetlenség, az alacsony önbizalom, a szorongás és a vékony testalkat idealizálása negatívan befolyásolhatja a pszichológiai jóllétet, ezzel együtt a mindennapi teljesítményt és az életminőséget, ami pedig nehezen visszafordítható ártalmakat is okozhat az egyén számára. A filterhasználat és képszerkesztéssel foglalkozó kutatások ezeket az egészségre ható tényezőket igyekeznek meghatározni, illetve a filterhasználatra és képszerkesztésre való hajlam prediktorait. A cél, hogy a közösségi média mentális egészségre gyakorolt hatásai érthetőbbé váljanak, ezzel segítve a klinikusok munkáját az érintett egyének kezelésében.

Jelen kutatás célkitűzése, hogy a filterhasználati és képszerkesztési viselkedések háttérében álló tényezőket, illetve azok minőségét magyar mintán feltérképezsem. Az általam vizsgált háttértényezők a testi attitűdök, a vonzósággal kapcsolatos hiedelmek, a szociális szorongás és az önbizalom. Az eredményekből következtetek arra is, mely változó jósolja be legerősebben a filterhasználatot és a képszerkesztést. A lehetséges prediktorok közé sorolom a szociális szorongást, az alacsony önbizalmat, a negatív önképet és a soványság idealizálását. A vizsgálathoz egy saját készítésű, a filterhasználati szokásokat mérő kérdőívet is fejlesztettem, mivel ilyen típusú skála még nem elérhető a szakirodalomban.

1.9. Kutatási kérdés

Az eddig tárgyalt szakirodalmi áttekintés alapján azt kívánom vizsgálni, a magyar közösségimédia-felhasználók körében milyen mértékben jellemző a filterhasználat és a képszerkesztés, illetve az e szokások háttérében álló személyiség-lélektani folyamatok jellegzetességeit. Feltételezem szerint a filterhasználat és a képszerkesztés együtt jár a fokozott szociális szorongással, az alacsonyabb önbizalommal, a negatívabb önképpel és a soványság idealizálásával.

RQ: Mely változó jósolja be legerősebben a filterhasználatot és/vagy a képszerkesztést a szociális szorongás, az önbizalom, az önkép és a soványság idealizálása közül?

2. Módszerek

2.1. Vizsgálati személyek

Az adatfelvétel lezárását követően összesen 265 személy alkotta a mintát. Az adattisztítás során töröltem azoknak a kitöltőknek a válaszait, akik nem érték a kérdőív végére, tehát vagy hiányosan töltötték ki azt, vagy akiknél válaszbeállítódás volt feltételezhető, azaz a kérdőívcsomag több részében azonos válaszokat adtak. A boxplotok kikérését követően egy outlier adat is látszott, így egy 84 éves kitöltő válaszait szintén kizártam. Az adattisztítást követően a végső minta 194 főből állt.

A Filterhasználati és Képszerkesztési Skálán kiugró értékeket találtam, például olyan esetekben, amikor a kitöltők minden kérdésre a „Nem jellemző” választ adták. Ezek a szélsőséges értékek nem feltétlenül válaszbeállítódást jeleznek, sokkal inkább azt, hogy az adott személyek egyáltalán nem használnak filtereket és nem szerkesztik képeiket. Emiatt ezeket a válaszokat nem töröltem, mivel a kutatás szempontjából releváns információkkal szolgálhatnak a filterhasználókkal való összehasonlításban.

A minta nemi megoszlása alapján 150 nő (77,7%) és 43 férfi (22,3%) vett részt a vizsgálatban. A kitöltők átlagéletkora 31,35 év ($SD = 13,38$), ami a női résztvevők esetében 31,87 év ($SD = 13,69$), a férfiaknál pedig 29,51 év ($SD = 12,21$). A legfiatalabb kitöltő 18 éves, míg a legidősebb 72 éves.

2.2. Vizsgálati eszközök

A vizsgálatot egy demográfiai adatokat felmérő kérdéssorral kezdtem, amelyben az életkorra, nemre, iskolai végzettségre és a közösségimédia-platformok használatára vonatkozó adatokat vettem fel. A kérdések azt is felmérték, a kitöltők melyik közösségimédia-oldalt használják aktívabban, illetve milyen rendszerességgel osztanak meg képeket a profiljukon. A kérdőív második szakaszában a résztvevők filterhasználati és képszerkesztési szokásait mértem fel egy saját készítésű kérdéssor, a Filterhasználati és Képszerkesztési Skála segítségével. A kérdéssoron elérhető maximális pontszám 36 pont. Minél magasabb pontszámot ér el rajta a kitöltő, annál jellemzőbb rá a filterhasználat és/vagy a képszerkesztés. Az utolsó kérdés a kozmetikai beavatkozások és plasztikai műtétek igénybevételére való hajlandóságot vizsgálja. A kérdésekre adott válaszokat egy négyfokú Likert-skálán lehet megadni, ahol 1: Nem jellemző, 2: Néha jellemző, 3: Gyakran jellemző, 4: Mindig jellemző. A Filterhasználati és Képszerkesztési Skála pszichometriai tulajdonságainak vizsgálata jelen tanulmány keretein belül történik.

2.2.1. Testi Attitűdök Tesztje (BAT)

A következő kérdőív a Testi Attitűdök Tesztjének (Body Attitude Test, BAT) validált magyar változata (Túry & Szabó, 2000). Az eredeti kérdőív Probst és munkatársai (1995) nevéhez fűződik, amellyel az egyének saját testükről alkotott szubjektív élményeinek

feltérképezését célozták meg. A teszt 20 tételből áll, a tételeket pedig egy 0–5-ig terjedő, hatfokozatú Likert-skálán lehet értékelni, amelyen 0: Soha, 1: Ritkán, 2: Néha, 3: Gyakran, 4: Rendszerint vagy 5: Mindig választ lehet megjelölni. A skála belső megbízhatósági mutatója magas ($\alpha = 0,92$) (Szabó et al., 2011), és három alskálája van. A testméret negatív értékelése alskála hét iteme (3., 5., 6., 10., 11., 13., 16. tétel) méri azt, hogy az adott személy kövérnek gondolja-e magát, vagy az átlagosnál nagyobbak tartja-e egyes testrészeit. A test ismeretének hiányos volta alskála tételei (2., 4., 9., 12., 14., 17., 19.) a testtel való szorongást és a distresszélményt mérik. A teszt utolsó alskálája a testtel való általános elégedetlenség alskála (1., 7., 8., 18. tétel), ami pedig a külső megjelenésről kialakult általános elégedetlenséget vizsgálja. Elsősorban a nők perspektívájából közelíti meg a testi attitűdök témáját. A teszten elért pontszámból következtethetünk a testélmény kedvezőtlen mivoltára, mivel a magas pontszám pozitívan korrelál a negatív testélménnyel (Szabó et al., 2011).

2.2.2. A Vonzóságról Alkotott Hiedelmek Skála módosított változata (BAA-R)

A Vonzóságról Alkotott Hiedelmek Skála módosított változata (Beliefs About Attractiveness Scale-Revised, BAA-R; Petrie et al., 1996; fordítás: Szabó, 2011) egy 19 tételből álló kérdőív, amely egy hétfokú Likert-skálán értékelhető. A tételekre a válaszokat a két végpont (1: egyáltalán nem értek egyet, 7: teljes mértékben egyetértek), illetve az e végpontok közötti értékekkel lehet megadni. A kérdőív elsősorban a női populáció vonzósággal, illetve szépséggel kapcsolatos hiedelmeit és elképzeléseit vizsgálja két alskála segítségével, jelen kutatásban azonban a testi fitness és sportosság fontossága alskálát kivettem a kérdéssorból, mivel a vizsgálat szempontjából nem lényeges tételeket tartalmaz. A vonzóság és soványság fontosságának alskálája képet ad arról, hogy a vizsgálati személy véleménye szerint a vonzóság háttérben mennyire alapvető tényező a soványság (Túry & Szabó, 2000). A kitöltő minél magasabb pontszámot ér el, annál inkább úgy véli, a vonzóság a soványságtól függ. Az alskála belső megbízhatósági értéke magasnak bizonyul ($\alpha = 0,84$) (Szabó et al., 2011).

2.2.3. A Félelem a negatív megítéléstől kérdőív rövid változata (FÉLNE-8)

A Félelem a negatív megítéléstől kérdőív rövid változatát Perczel-Forintos és Kresznerits (2017) validálta. Az eredeti 30 tételes kérdőív (Fear of Negative Evaluation, FNE) Watson és Friend (1969) nevéhez fűződik. A Perczel-Forintosék által lerövidített, nyolc ítemes kérdőív nem tartalmaz fordított tételeket, és ötfokú Likert-skálán méri a szociális fóbia mértékét (1: soha, 5: mindig). Minél magasabb a kitöltő elért pontszáma, annál erősebb a szociális szorongása. A FÉLNE-8 skála magyar mintán való vizsgálatokor a teszt Cronbach-alfája magasnak mutatkozott ($\alpha = 0,837$). A kérdőív előnye, hogy gyorsan és megbízhatóan mutatja ki a kitöltő szociális szorongását az elért pontszám alapján.

2.2.4. Rosenberg Önértékelési Skála (RSES-H)

A vizsgálat utolsó kérdőíve a Rosenberg Önértékelési Skála volt (Rosenberg Self-esteem Scale, RSES; Rosenberg, 1965), ami a globális önértékelést vizsgálja. A RSES validált magyar változatát Sallay és munkatársai (2014) publikálták. A skála 10 itemből áll; a tételekre adott választ egy négyfokú Likert-skálán lehet meghatározni (1=egyáltalán nem értek egyet, 4=teljesen egyetértek). Az itemeket öt pozitívan (1., 2., 4., 6., 7.) és öt negatívan (3., 5., 8., 9., 10.) megfogalmazott tételre lehet felosztani (Rózsa & Komlósi, 2014). A kérdőív belső konzisztenciája magasnak bizonyul (Cronbach-alfa: $\geq 0,857$). A teszt maximális pontszáma 30 pont, alacsony önértékeléssel pedig az a kitöltő rendelkezik, aki a kérdőíven 15 alatti pontszámot ér el (Sallay et al., 2014).

2.3. Eljárás

A kutatásban résztvevő személyek toborzását elsősorban hólabdamódszerrel értem el. Mivel a kutatás szenzitív témákat érinthet, ezért olyan kitöltőket kerestem, akik már betöltötték a 18. életévüket. A kitöltendő tesztet online formában, a Qualtrics szoftver segítségével hoztam létre. A résztvevők a kérdőívet egy anonim linken keresztül töltötték ki, amelyet különböző közösségimédia-plattformokon (Facebookon és Instagramon) tettem elérhetővé. Különböző, a témához illő nyilvános csoportokban is közzétettem a linket, amelyet előzetesen egyeztettem az adott csoportok adminisztrátoraival. A kérdőívcsomag linkje két hónapig élt.

A kérdőív első lépése a tájékoztató-beleegyező nyilatkozat elolvasása és elfogadása volt; utána következtek a kérdőívcsomag kérdései. Az első szakaszban demográfiai kérdésekben rögzítettem a résztvevők életkorát, nemét, lakóhelyének típusát és iskolai végzettségét, amelyek segítségével feltérképeztem a minta jellemzőit. Ezután következett a kérdéssor a közösségi médiában való posztolási szokásokról, melyet a Filterhasználati és Képszerkesztési Skála itemei követtek. A kérdőívcsomag következő validált kérdőíve a Testi Attitűdök Tesztjének magyar fordítása volt, amely a vizsgálati személyek saját testére vonatkozó attitűdjeit mérte fel. Ezt követte a Vonzóságról Alkotott Hiedelmek Skála módosított változatának magyar változata, amellyel a résztvevők vonzóságról alkotott általános véleményét mértem fel. A harmadik kérdőív a Félelem a negatív megítéléstől kérdőív rövid változata volt, amelynek segítségével a kitöltők szociális szorongásának meglétéről és mértékéről gyűjtöttem adatot. A kutatás a Rosenberg önértékelési skála magyar változatával zárult, amellyel a kitöltők önbizalmát, önértékelését vizsgáltam. Az online kérdőívcsomag végén a kérdőív beküldésével rögzítette a Qualtrics szoftver a vizsgálati személyek válaszait.

2.4. Etikai szempontok

A résztvevők egy informált beleegyezési nyilatkozatot követően vehettek részt a kutatásban, amely a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Pszichológiai Intézete által

kiadott Ernyőkérelem online, standardizált-kérdőíves médiapszichológiai kutatásokhoz című etikai engedély (2022_27_e) alapján történt. A vizsgálatban való részvétel önkéntes alapon zajlott, és a kitöltők által bármikor félbeszakítható volt. A vizsgálat anonim módon, név vagy bármilyen beazonosításra alkalmas személyes információ megadása nélkül folyt, amiért cserébe a vizsgálati személyek fizetségben nem részesültek, illetve semmilyen egyéni visszajelzést nem adtam a teszt eredményéről. Az összegyűjtött adatokat senki számára nem tettem és nem teszem közzé, csak én és a kutatás témavezető oktatója tud hozzáférni, illetve egy jelszóval védett számítógépen tárolom az adatokat. A kérdőív végén jeleztem a kitöltők felé, hogy amennyiben negatív érzéseket keltett bennük a kérdőívcsomag kitöltése és igénylik, felkereshetnek lelkisegély-szolgálatokat, amelyek telefonszámát is megjelenítettem.

2.5. Adatfeldolgozás és adatelemzés

Az adatfeldolgozás, illetve adatelemzés a JASP 0.18.3. program segítségével készült. Az adattisztítást követően történt meg a Filterhasználati és Képszerkesztési Skála feltáró faktoranalízise (EFA), valamint a skála pszichometriai jellemzőinek vizsgálata. Megválaszolásra került továbbá a kutatási kérdés is, miszerint melyik változó jósolja be legerősebben a filterhasználati és képszerkesztési hajlamot. A kutatási kérdést lineáris regresszióval teszteltem. A prediktorok közé tartozott a negatív testkép, a soványság idealizálása, az alacsony önbizalom és a szociális szorongás, míg a kimeneti változó a filterhasználat lett.

3. Eredmények

3.1. A Filterhasználati és Képszerkesztési Skála feltáró faktoranalízise

Az általam készített kérdéssoron feltáró faktoranalízist hajtottam végre. Ennek célja az volt, hogy pontosabb képet kapjak a mérőeszköz faktorstruktúrájáról. A kérdőív eredetileg nyolc itemet tartalmazott, melyek egy négyfokú Likert-skálán értékelhetők (1=Nem jellemző, 4=Mindig jellemző).

Az EFA lefuttatása előtt ellenőriztem, teljesülnek-e a feltételek. A mérőeszköz itemeinek pontszámára jellemző a ferdeség (,117 és 2,730 között), illetve a csúcsosság is (-1,311 és 6,972 között). Az elemszám a Kaiser–Mayer–Olkin-érték (,81) értelmében megfelelő, tehát a faktoranalízis eredményei értelmezhetők. A kérdőív itemeinek függetlenségét a Bartlett-teszt segítségével vizsgáltam meg, amelynek eredménye szerint a tételek közötti korrelációk megfelelően erősek: χ^2 (df = 21; N = 194) = 330,62; $p < ,001$. A korrelációs mátrix alapján látszik, hogy a kérdőív első iteme nem korrelált a többivel, ami indokoltta tette a további elemzésből történő kikerülést. A többi tétel között nem volt kollinearitás (a korrelációk erőssége ,155 és ,530 között van), ami alapján megállapítható, hogy az első item kivételével a tételek közötti korrelációk megfelelő

erősséggel rendelkeznek (1. táblázat). A faktoranalízis feltételei teljesültek, s eszerint elvégezhető az elemzés a vizsgált adatokon.

	1. Q83_1	2. Q83_2	3. Q83_3	4. Q83_4	5. Q83_5	6. Q83_6	7. Q83_7	8. Q83_8
1. Q83_1	—							
2. Q83_2	0,017	—						
3. Q83_3	-0,111	0,187**	—					
4. Q83_4	<0,001	0,315***	0,299***	—				
5. Q83_5	-0,010	0,246***	0,441***	0,288***	—			
6. Q83_6	0,005	0,190**	0,352***	0,192**	0,435***	—		
7. Q83_7	-0,142	0,355***	0,554***	0,396***	0,528***	0,436***	—	
8. Q83_8	-0,064	0,285***	0,182*	0,260***	0,371***	0,317***	0,456***	—
Spearman-féle rangkorrelációk szignifikancia szintje * p < ,05; ** p < ,01; *** p < ,001								

1. táblázat: A Filterhasználati és Képszerkesztési Skála itemei közötti korrelációk

A faktorok rotálásának végrehajtásához varimax-rotációt alkalmaztam. Az elemzésben azokat a komponenseket tartottam meg, amelyeknek a saját értéke a Kaiser-kritérium alapján 1 felett volt. A modell illeszkedésének vizsgálatához használtam még a Tucker-Lewis Index (TLI; $\geq ,95$ – kiváló; $\geq ,90$ – elfogadható), illetve a Root-Mean-Square Error of Approximation (RMSEA; $\leq ,06$ – kiváló; $\leq ,08$ – elfogadható) mutatóit is (2. táblázat).

Filterhasználati és Képszerkesztési Skála EFA*	
Illeszkedési mutató	Érték
RMSEA	,080
TLI	,914
CFI	,943

*EFA=exploratív faktoranalízis

2. táblázat: A Filterhasználati és Képszerkesztési Skála exploratív faktorelemzésének illeszkedési mutatói

Az exploratív faktoranalízis során egyfaktoros modellt kaptam, amelyben mind a hét item egy faktorra tölt. A modell illeszkedési mutatói alapján az egyfaktoros modell elfogadható (2. táblázat). Az exploratív faktoranalízis során kapott faktortöltések alapján jól látható, hogy mindegyik tétel a bs=,300-as érték felett tölt a faktorra (3. táblázat), így az összes itemet megtarthattam. A Kaiser-kritériumot alapul véve azokat a komponenseket tartottam meg, amelyek saját értéke 1 felett van, így az itemek egy faktorra töltnek (a kétfaktoros, illetve a háromfaktoros struktúra saját értéke 1 alatt volt).

	Fő faktor
1. Rosszul érzem magamat (akár hosszabb ideig is), amikor egy olyan személy profilját látom, aki mindig tökéletes a megosztott képein.	0,397*
2. Használok filtereket a képeimen vagy megszerkeszttem a képeimet, mielőtt közzéteszem, hogy azok minél tökéletesebbek és esztétikusak legyenek.	0,609*
3. Nagyon sokat vacillálok, mielőtt megosztok egy képet magamról, és sokáig elemzem, hogy a lehető legtökéletesebb legyen.	0,458*
4. Több lájkot szoktam kapni azokra a képeimre, amelyek meg vannak szerkesztve vagy filterek vannak rajtuk.	0,672*
5. Azokat a képeket is filterrel készítem vagy megszerkeszttem, amelyeket csak a közeli ismerőseim számára osztok meg, vagy küldök privát üzenetben	0,533*
6. A filterek/szerkesztések elrejtik a tökéletlenségeket az arcomon, amitől sokkal magabiztosabbnak érzem magamat.	0,829*
7. Gondolkoztam már bizonyos kozmetikai beavatkozások és/vagy plasztikai műtéteken (pl. ajakfeltöltés, szem- vagy orrplasztika) annak érdekében, hogy vonzóbban nézzek ki a képeken.	0,568*

* $p < ,05$

3. táblázat: A Filterhasználati és képszerkesztési skála faktorstruktúrája

3.2. A Filterhasználati és Képszerkesztési Skála leíró statisztikája és megbízhatósága

A kitöltők között a Filterhasználati és Képszerkesztési Skálán elért pontszám összevonás utáni átlaga 11,61 (SD = 3,91). A mérőeszköz reliabilitását vizsgáltam a Cronbach-alfa és a McDonald-omega értékeivel. A Filterhasználati és Képszerkesztési Skála mindkét érték szerint kellőképpen megbízható, mivel az alfa értéke ,768, az omegáé pedig ,774.

3.3. Kutatási kérdés

RQ: Mely változó jósolja be legerősebben a filterhasználatot és/vagy a képszerkesztést a szociális szorongás, az önbizalom, az önkép és a soványság idealizálása közül?

Többszörös lineáris regresszió segítségével elemeztem, hogy a filterhasználati és képszerkesztési hajlamot mely prediktor jósolja be legerősebben a szociális szorongás (továbbiakban FÉLNE-8), az önbizalom (továbbiakban RSES), az önkép (továbbiakban BAT) és a soványság idealizálása (továbbiakban BAA-R) közül. Az adatokban az outlier labelling rule (Tukey, 1977) alapján nem látható egydimenziós outlier. A többdimenziós outlierok szűréséhez kiszámoltam a Cook-távolságot, amely során az adatokat az 1-es kritériumszintet figyelembe véve ellenőriztem (Cook & Weisberg, 1982). Ezek az eredmények azt mutatják, hogy nincsen többdimenziós outlier sem. A kollinearitás

ellenőrzésére alkalmas tesztek szerint a változók között sem kollinearitás, sem multikollinearitás nem mutatható ki. A toleranciaértékek minden prediktorra megfelelőek: BAT 64,7%; BAA-R 94,7%; FÉLNE-8 67,6%; RSES 78,0%. Az adatokon teljesül a reziduális hibák függetlenségének feltétele is; a Durbin–Watson-érték 2,14.

A modellben a filterhasználat és a képszerkesztés teljes varianciájának 26,6%-át magyarázzák a prediktorok ($r^2_{Adj} = ,266$); a modell szignifikáns: $F(193) = 18,461$; $p < ,001$. A BAT szignifikáns prediktor ($\beta = -0,256$; $t(193) = -3,342$; $p = ,001$), ahogyan a BAA-R ($\beta = 0,151$; $t(193) = 2,389$; $p = 0,018$), a FÉLNE-8 ($\beta = 0,347$; $t(193) = 4,629$; $p < ,001$), valamint az RSES is ($\beta = 0,058$; $t(193) = 0,855$; $p = 0,041$). Ez azt jelenti, hogy a jelen kutatásban a negatív megítéléstől való nagyobb félelem, a negatívabb testkép, a soványság idealizálása és a nagyobb önbizalom mind bejósolják a gyakoribb filterhasználatot. A többszörös lineáris regresszió eredménye alapján elmondható, hogy a FÉLNE-8-on elért magas pontszám, azaz a szociális szorongás megléte az, ami legerősebben bejósolja a filterhasználatot.

4. Diszkusszió

Jelen tanulmány középpontjában a filterhasználatra és képszerkesztésre való hajlam összefüggései állnak a testkép minőségével, a szociális szorongás és az önbizalom mértékével, illetve a soványság idealizálásával, amelyet magyar nyelvű mintán vizsgáltam. Ehhez egy saját készítésű kérdőívet használtam, mivel a szakirodalomban egyelőre nem található olyan kérdőív, amellyel a filterek alkalmazására és a képszerkesztésre való hajlam mértéke pontosan mérhető. A skálán feltáró faktoranalízist futtattam le, így ellenőrizve a skála megbízhatóságát és a további kutatásokban való használatát. A vizsgálat során egy egyfaktoros mérőeszközt kaptam, amely megbízhatónak bizonyult. A filterhasználati és képszerkesztési hajlam összefüggést mutatott a vizsgált prediktorok közül hárommal: a soványság idealizálásával, a testképpel és a szociális szorongással, a további tesztelések során pedig kiderült, a szociális szorongás képes a legerősebben bejósolni a filterhasználatot és a képszerkesztést.

A filterhasználat és a képszerkesztés hatásainak vizsgálata viszonylag újkeletűnek számít, ugyanakkor már számos kutatás foglalkozott a témával, hiszen a közösségi média felhasználóinak folyamatosan növekvő száma arra ösztönzi a kutatókat, hogy vizsgálják e jelenségek pozitív és/vagy negatív következményeit. Stein és munkatársai (2021) a közösségimédia-platformokon eltöltött idő és a testkép, illetve az evészavarok kapcsolatát vizsgálták, s arra jutottak, hogy a vizuális alapú közösségimédia-felületek fontos szerepet játszhatnak a testképzavar és az evészavarok kialakulásában, főleg a tinédzserek és a fiatal felnőttek körében. Egy másik kutatás a mások által közzétett képekkel történő felfelé irányuló (upward) összehasonlítási szokások és a depresszív tünetek kapcsolatát elemezte, és megállapította hogy ebben az összefüggésben az önbizalom mediátor szerepet tölt be, míg az optimizmus moderátorként van jelen (Liu

et al, 2017). A jelen kutatás eredménye, miszerint a filterhasználat és a képszerkesztés prediktora a negatívabb testkép, alátámasztja e következtetéseket. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a magasabb önbizalom szintén a filterhasználat prediktorának bizonyult. Kim (2020) arra jutott, hogy az Instagram-felhasználók körében azoknak az egyének nőtt az önbizalma, akik szelfiket osztottak meg magukról. Ezt a hatást jellemzően azoknál a felhasználóknál figyelte meg, akik nem vagy csak kis mértékben vágytak hírnévre a közösségimédia-platformokon. Az eddigi kutatások tehát nem egyértelmű képet mutatnak a filterhasználat és az önbizalom kapcsolatát illetően, így a jelen vizsgálat megállapításai további kutatások szükségességére hívják fel a figyelmet a két változó közötti kapcsolat minőségének és jellegének pontosabb megértése érdekében.

Kleemans és munkatársai (2018) a testkép és az Instagramon közzétett manipulált képeknek való kitettség kapcsolatát vizsgálták. Arra a következtetésre jutottak, hogy a manipulált képek látványa jóval gyakrabban idézett elő negatívabb testképet, mint a nem manipulált képeké. Ez a negatív hatás különösen azoknál a lányoknál jelentkezett, akik hajlamosabbak a társas összehasonlításra. A kutatás során megfigyelték, hogy bár a résztvevők jellemzően felismerték a képeken alkalmazott filtereket és effekteket, a rajtuk szereplő személyek testének átformálását többnyire nem észlelték. Megállapításaik arra utalnak, hogy a közösségimédia-platformokon megjelenő manipulált képek hatásaival kapcsolatos aggodalmak megalapozottak lehetnek. Ezzel szemben olyan kutatások is születtek, amelyek eltérő eredményekre jutottak. Hong és munkatársai (2020) azt vizsgálták, a túlzott szelfprezentáció és a filterhasználat milyen benyomást kelt a közönségben. Azt találták, hogy a filterek alkalmazása negatívan korrelált a szelfikre érkezett lájkok számával. Ezt azzal magyarázták, hogy a felhasználók kedvezőtlenül értékelhetik, amikor valaki önmaga ideálisnak tartott verzióját jeleníti meg a közösségi médiában. Amíg a szelfik készítői a filtereket a saját vonzerejük növelése érdekében alkalmazzák, addig a közönség számára ez a viselkedés azt közvetíti, hogy a tartalomgyártó csak az ideális szelfjét hajlandó megmutatni másoknak. E kutatások eredményei alapján a jövőben fontos lehet nagyobb hangsúlyt fektetni azoknak a prediktoroknak és mediátoroknak a feltárására, amelyek képesek bejósolni a filterek aktív használatát, illetve a filterrel készült képek közönségre gyakorolt hatásait.

Jelen kutatás a szociális szorongás és a filterhasználat közötti pozitív irányú együttjárást is kimutatta. Wang (2023) hasonló eredményekre jutott: a fizikai megjelenéshez kapcsolódó szociális szorongás befolyásolja, hogyan prezentálják magukat a felhasználók az online térben. A szorongással való megküzdésben segítséget nyújthat a különböző szépségfilterek használata.

Ezen túlmenően a jelen kutatás a filterhasználati és képszerkesztési szokások, valamint a soványság idealizálása közti pozitív irányú együttjárást is feltérképezte, ami további bizonyítékkal szolgálhat arra, hogy a filterek használata felerősítheti a szépségideálok hatását a felhasználók körében. Fardouly és munkatársai (2017) azt vizsgálták,

az Instagram-használat és a testképpel kapcsolatos aggodalmak milyen kapcsolatban állnak egymással, illetve az ezek közötti lehetséges mediátorokat is megbecsülték. Eredményeik szerint az Instagram-használat negatívan befolyásolhatja a felhasználók megjelenéssel kapcsolatos hiedelmeit és aggodalmait. Mivel az Instagram a többi közösségimédia-platformhoz képest vizuálisabb jellegű, meghatározóbb lehet a vonzósággal és megjelenéssel kapcsolatos hiedelmek kialakulásában. A szépségideálok internalizálása és a többi felhasználó által közzétett képekkel való összehasonlítás hozzájárulhat a testtel való elégedetlenséghez, amely akár táplálkozási zavarok kialakulásához is vezethet (Thompson et al., 1999; Berg et al., 2002; Fardouly et al., 2017).

4.1. A kutatás korlátai

Jelen kutatás elsődleges célja az volt, hogy a közösségimédia-oldalakon megjelenő filterhasználatnak és képszerkesztésnek a személyiség-lélektani hatásait vizsgálja magyar mintán a társas megítélés, a testkép, az önbizalom és a vonzósággal kapcsolatos hiedelmek függvényében. Számos külföldi tanulmányra támaszkodva határoztam meg a kutatás menetét és a vizsgálati eszközöket. Magyarországon kevés olyan kutatás született, amely a filterhasználat és a képszerkesztés mögöttes motivációival és hatásaival foglalkozik, ezért e terület feltérképezése különösen nagy jelentőséggel bír.

Kutatásom korlátja lehetett azonban a kényelmi jellegű mintavétel, mivel az adatgyűjtéshez hólabdamódszert alkalmaztam. Ennek értelmében főként a Facebookon és az Instagramon történt a kitöltők toborzása, elsősorban a saját ismerettségi körömről keresztül. Mivel az elért célcsoport a közösségimédia-oldalak felhasználóinak csupán egy kis hányadát fedte le, a minta nem feltétlenül tekinthető kellően reprezentatívnak, így a Magyarországra vagy különböző társadalmi rétegekre vonatkozó következtetések levonása nem lehetséges. Jelen kutatásban nemcsak a fiatalabb, hanem az idősebb korosztály adatait is felvettem, ami egyfelől újdonság lehet a korábbi kutatásokhoz képest, másfelől viszont a témában elérhető tanulmányok nagy része azzal indokolja a fiatalok mintáján végzett elemzést, hogy ők a közösségimédia-oldalak fő célközönsége. A kérdőívcsomaggal kapcsolatban gyengességként megemlíthető, hogy a felvett tesztek témái (például a testi attitűdökkel kapcsolatos kérdések) egyes kitöltőket érzékenyen érinthettek, ezáltal pedig negatív érzéseket kelthettek a kérdőív kitöltése során.

A limitációk között azt is fontos megemlíteni, hogy az online kérdőívcsomag önkitalós jellegéből adódóan torzulhatnak a válaszok, például a szociális kíváncsiság torzító hatása miatt, ugyanis a kitöltők a valóságtól eltérő válaszokat adhatnak meg annak érdekében, hogy kedvezőbb képet alakítsanak ki magukról. A szociális kíváncsiság hatása valamelyest visszafogható volt az anonim adatfelvételből adódóan, viszont nem lehet teljes mértékben kizárni. Emellett az is problémát okozott, hogy számos kitöltetlen kérdőívet kellett törölni az adatbázisból, így a minta elemszáma jelentősen lecsökkent. A jövőbeni kutatások szempontjából, a hiánypótlás és az eredmények pontosítása érdekében célszerű lehet egy nagyobb elemszámú mintán

történő vizsgálat a témában. Fontos kiemelni továbbá, hogy a minta nemi eloszlása is meglehetősen egyenlőtlen, ami szintén jelentős korlátja a kutatásnak.

Nem elhanyagolható limitáció az is, hogy a Filterhasználati és Képszerkesztési Skála itemeinek megírását nem előzte meg semmilyen fókuszcsoporthoz tartozó interjú, így csupán a témában való kutatásom alapján kerültek meghatározásra a kérdőív állításai. Ebből adódóan a skála pszichometriai mutatóit fenntartásokkal kell kezelni, illetve a skála itemeinek jövőbeni újragondolása, finomítása is hasznos lehet.

4.2. Kitekintés

Jelen kutatás korlátait szem előtt tartva a kapott eredmények elgondolkodtatók, hiszen segíthetnek a filterhasználati és képszerkesztési szokások hátterében álló pszichológiai folyamatok megértésében, a viselkedés bejósolhatóságában. Ennek értelmében a jelen témakörben elért empirikus eredmények a tudományos világ mellett a klinikai terület szempontjából is jelentőséggel bírnak, mivel hozzájárulhatnak az eredményes edukációs, prevenciós és terápiás gyakorlatok kialakításához.

További javaslatom a kutatás kiterjesztésére a 18 éven aluli közösségimédia-felhasználók bevonása a vizsgálatba, mivel ebben a korcsoportban is gyakori az aktív online tartalomgyártás és -böngészés. Ezenfelül érdemes lehet a külső megjelenés média által közvetített szociokulturális elvárások internalizációjának vizsgálata a Megjelenéssel Kapcsolatos Szociokulturális Attitűdök Kérdőív (Sociocultural Attitudes Towards Appearance Questionnaire, SATAQ-3; Thompson et al., 2004) magyar változatának (Czeplédi et al., 2015) alkalmazásával, ezzel kiterjesztve a kutatást a médiában megjelenő testideál eléréséből származó nyomásra is (Czeplédi et al., 2015). Fontos eredmények születhetnek továbbá egy olyan kutatási elrendezésben, amelyben a férfiak is hasonló arányban szerepelnek, mivel a vizuális alapú közösségimédia-oldalak férfiakra gyakorolt hatása szintén alulkutatott terület (Cheng, 2024).

5. Összegzés

Jelen tanulmányban a filterhasználati és képszerkesztési szokások összefüggéseit vizsgáltam a szociális szorongással, a testképpel, a soványság idealizálásával és az önbizalommal. A filterek, illetve a képszerkesztő effektek és alkalmazások használata bevett szokássá vált az internetes közösségimédia-platformokon, ami az oldalak vizuális jellegéből is adódik. A filterhasználati és képszerkesztési viselkedéssel jellemezhető közösségimédia-felhasználók sok esetben az irreális szépségideáloknak akarnak megfelelni, amivel előidézhetik és megerősíthetik többek között a negatív testképüket, az alacsony önbizalmukat, illetve a kozmetikai beavatkozások iránti igényüket is. E káros viselkedés kezelése és megelőzése kulcsfontosságú, mivel hosszú távú mentális feszültséget okozhat a felhasználók körében. A kutatásom rávilágított, hogy a filterhasználati és képszerkesztési viselkedés tünetei a vizsgált mintán pozitív

korrelációban vannak az összes vizsgált változóval, azaz a szociális szorongás magasabb mértékével, a testkép negatív minőségével, a soványság idealizálásával és az alacsony önbizalommal is. A témában eddig elért eredmények, illetve a jelen vizsgálat megállapításai felhívják a figyelmet a probléma jelentőségére, a folyamatosan bővülő ismeretek pedig újabb és újabb kérdéseket felvetve alapul szolgálhatnak a jövőbeli kutatások megtervezéséhez a jelenség pontosabb feltérképezésének céljából.

Irodalomjegyzék

- AlHadlaq, A. S., Almudarra, S. A., & Almeziny, A. M. (2024). The Use of Augmented Reality Social Media Filters and Interest to Pursue Aesthetic Procedures: Is There a Link? *Majmaah Journal of Health Sciences*, 12(1), 118–130. <https://doi.org/10.5455/mjhs.2024.01.011>
- Anani, P. W., et al. (2023). Motives Behind Excessive Use of Smartphone Beauty Filters Among Young People. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4526740>
- Bakker, J. M. C. (2022). #nofilter: How Beauty Filters Affect the Internalization of Beauty Ideals [MA-diplomamunka]. Utrecht University.
- Barker, J. (2020). Making-up on Mobile: The Pretty Filters and Ugly Implications of Snapchat. *Fashion, Style & Popular Culture*, 7(2–3), 207–221. https://doi.org/10.1386/fspc_00015_1
- Berg, P. van den, et al. (2002). The Tripartite Influence Model of Body Image and Eating Disturbance: A Covariance Structure Modeling Investigation Testing the Mediation Role of Appearance Comparison. *Journal of Psychosomatic Research*, 53(5), 1007–1020. [https://doi.org/10.1016/S0022-3999\(02\)00499-3](https://doi.org/10.1016/S0022-3999(02)00499-3)
- Chen, J., et al. (2019). Association Between the Use of Social Media and Photograph Editing Applications, Self-esteem, and Cosmetic Surgery Acceptance. *JAMA Facial Plastic Surgery*, 21(5), 361–367. <https://doi.org/10.1001/jamafacial.2019.0328>
- Cheng, I. (2024). The Influence of Highly Visual Social Media Engagement on the Body Image of Cisgender Heterosexual Emerging Adult Men. A Grounded Theory Approach [PhD disszertáció]. Antioch University.
- Cook, R. D. & Weisberg, S. (1982). Criticism and Influence Analysis in Regression. *Sociological Methodology*, 13, 313–361. <https://doi.org/10.2307/270724>
- Cruz, A. (2019). Let's Take a Selfie! Living in a Snapchat Beauty Filtered World: The Impact It has on Women's Beauty Perceptions [MA-diplomamunka]. University of Central Florida.
- Czeglédi E., Pál E. & Bartha E. (2015). A Megjelenéssel Kapcsolatos Szociokulturális Attitűdök Kérdőív hazai alkalmazásával szerzett tapasztalatok. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 16(3), 209–230. <https://doi.org/10.1556/0406.16.2015.001>

- Daft, R. L., & Lengel, R. H. (1984). Information Richness: A New Approach to Managerial Behavior and Organization Design. *Research in Organizational Behavior*, 6(73), 191–233.
- Dossari, S. K., et al. (2022). Attitude and Perception Toward Taking Selfies and Using Filters and Their Relationship with Blepharoplasty. *Cureus*, 14(10). <https://doi.org/10.7759/cureus.30426>
- Eldaly, A. S., & Mashaly, S. M. (2022). The New Dilemma of Plastic Surgery and Social Media: A Systematic Review. *European Journal of Plastic Surgery*, 45(3), 371–382. <https://doi.org/10.1007/s00238-021-01891-5>
- Eshiet, J. (2020). „Real Me Versus Social Media Me”: Filters, Snapchat Dysmorphia, and Beauty Perceptions Among Young Women [PhD-disszertáció]. California State University.
- Fardouly, J., Willburger, B. K., & Vartanian, L. R. (2017). Instagram Use and Young Women’s Body Image Concerns and Self-Objectification: Testing Mediation Pathways. *New Media & Society*, 20(4), 1380–1395. <https://doi.org/10.1177/1461444817694499>
- Gill, R. (2021). Changing the Perfect Picture: Smartphones, Social Media and Appearance Pressures. University of London.
- Herring, S. C., et al. (2024). Strategic Use of Video Face Filter Types: Influence of Audience, Gender, and Culture. *New Media & Society*, 27(6), 3524–3544. <https://doi.org/10.1177/14614448241230461>
- Hong, S., et al. (2020). Do You Filter Who You Are?: Excessive Self-Presentation, Social Cues, and User Evaluations of Instagram Selfies. *Computers in Human Behavior*, 104, 106159. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.106159>
- Isakowitsch, C. (2023). How Augmented Reality Beauty Filters Can Affect Self-Perception. In L. Longo & R. O’Reilly (szerk.), *Artificial Intelligence and Cognitive Science: 30th Irish Conference, AICS 2022, Munster, Ireland, December 8–9, 2022. Revised Selected Papers* (pp. 239–250). (Communications in Computer and Information Science 1662). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-26438-2_19
- Javornik, A. (2016). „It’s an Illusion, but It Looks Real!”: Consumer Affective, Cognitive and Behavioural Responses to Augmented Reality Applications. *Journal of Marketing Management*, 32(9–10), 987–1011. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2016.1174726>
- Javornik, A., et al. (2021). Augmented Self: The Effects of Virtual Face Augmentation on Consumers’ Self-Concept. *Journal of Business Research*, 130, 170–187. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.03.026>
- Kim, M. (2020). Instagram Selfie-Posting and Young Women’s Body Dissatisfaction: Investigating the Role of Self-esteem and Need for Popularity. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 14(4), Article 4. <https://doi.org/10.5817/CP2020-4-4>

- Kleemans, M., et al. (2018). Picture Perfect: The Direct Effect of Manipulated Instagram Photos on Body Image in Adolescent Girls. *Media Psychology*, 21(1), 93–110. <https://doi.org/10.1080/15213269.2016.1257392>
- Lee, M., & Lee, H.-H. (2019). Can Virtual Makeovers Using Photo Editing Applications Moderate Negative Media Influences on SNS Users' Body Satisfaction? *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 51(4), 231–238. <https://doi.org/10.1037/cbs0000133>
- Lee-Won, R. J., et al. (2020). „Obsessed with Retouching Your Selfies? Check Your Mindset!": Female Instagram Users with a Fixed Mindset are at Greater Risk of Disordered Eating. *Personality and Individual Differences*, 167, 110223. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110223>
- Liu, Q. Q., et al. (2017). Upward Social Comparison on Social Network Sites and Depressive Symptoms: A Moderated Mediation Model of Self-Esteem and Optimism. *Personality and Individual Differences*, 113, 223–228. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.03.037>
- Lonergan, A. R., et al. (2020). Protect Me from My Selfie: Examining the Association Between Photo-Based Social Media Behaviors and Self-Reported Eating Disorders in Adolescence. *International Journal of Eating Disorders*, 53(5), 755–766. <https://doi.org/10.1002/eat.23256>
- McLean, S. A., et al. (2015). Photoshopping the Selfie: Self Photo Editing and Photo Investment are Associated with Body Dissatisfaction in Adolescent Girls. *International Journal of Eating Disorders*, 48(8), 1132–1140. <https://doi.org/10.1002/eat.22449>
- Mills, J. S., et al. (2018). „Selfie” Harm: Effects on Mood and Body Image in Young Women. *Body Image: An International Journal of Research*, 27, 86–92. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2018.08.007>
- Ozimek, P., Lainas, S., Bierhoff, H. W., & Rohmann, E. (2023). How Photo Editing in Social Media Shapes Self-Perceived Attractiveness and Self-Esteem via Self-Objectification and Physical Appearance Comparisons. *BMC Psychology*, 11(1), 99. <https://doi.org/10.1186/s40359-023-01143-0>
- Perczel-Forintos D. & Kresznerits S. (2017). Szociális szorongás és önértékelés: A „Félelem a negatív megítéléstől” (FÉLNE) kérdőív hazai adaptációja. *Orvosi Hetilap*, 158(22), 843–850. <https://doi.org/10.1556/650.2017.30755>
- Petrie, T., et al. (1996). Development and Validation of the Revised Beliefs About Attractiveness Scale. 104th Annual Convention of the American Psychological Association.
- Probst, M., et al. (1995). The Body Attitude Test for Patients with an Eating Disorder: Psychometric Characteristics of a New Questionnaire. *Eating Disorders: The Journal of Treatment & Prevention*, 3(2), 133–144. <https://doi.org/10.1080/10640269508249156>

- Raj, R., et al. (2022). Body Dysmorphia and Social Media Impact. *International Journal of Health Sciences*, 6(3), 3725–3735. <https://doi.org/10.53730/ijhs.v6nS3.6604>
- Rajanala, S., Maymone, M. B. C., & Vashi, N. A. (2018). Selfies—Living in the Era of Filtered Photographs. *JAMA Facial Plastic Surgery*, 20(6), 443–444. <https://doi.org/10.1001/jamafacial.2018.0486>
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the Adolescent Self-Image*. (Princeton Legacy Library). Princeton University Press.
- Rózsa S., & Komlósi A. V. (2014). A Rosenberg Önbecsülés Skála pszichometriai jellemzői: A pozitívan és negatívan megfogalmazott tételek működésének sajátosságai. *Pszichológia*, 34(2), 149–174. <https://doi.org/10.1556/pszicho.34.2014.2.4>
- Sallay V. et al. (2014). A Rosenberg Önértékelés Skála (RSES-H): Alternatív fordítás, strukturális invariancia és validitás. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 15(3), 259–275. <https://doi.org/10.1556/Mental.15.2014.3.7>
- Shewale, R. (2023). *Social Media Users, Global Demographics*. DemandSage.
- Singla, A., & Agrawal, R. (2022). Social Media and Disaster Management: Investigating Challenges and Enablers. *Global Knowledge, Memory and Communication*, 73(1–2), 100–122. <https://doi.org/10.1108/GKMC-12-2021-0206>
- Stein, J. P., Krause, E., & Ohler, P. (2021). Every (Insta)Gram Counts?: Applying Cultivation Theory to Explore the Effects of Instagram on Young Users' Body Image. *Psychology of Popular Media*, 10(1), 87–97. <https://doi.org/10.1037/ppm0000268>
- Thompson, J. K., et al. (1999). *Exacting Beauty: Theory, Assessment, and Treatment of Body Image Disturbance*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10312-000>
- Thompson, J. K., et al. (2004). The Sociocultural Attitudes Towards Appearance Scale-3 (SATAQ-3): Development and Validation. *International Journal of Eating Disorders*, 35(3), 293–304. <https://doi.org/10.1002/eat.10257>
- Túry F. & Szabó P. (2000). *A táplálkozási magatartás zavarai: Az anorexia nervosa és a bulimia nervosa*. Medicina Könyvkiadó.
- Wang, Y. (2023). Exploring the Relationship Between Social Anxiety Concerning Appearance and the Economic Implications of TikTok's Beauty Filters Among Female Athletes in China. *Revista de Psicología del Deporte: Journal of Sport Psychology*, 32(4), 198–202.
- Watson, D., & Friend, R. (1969). Measurement of Social-Evaluative Anxiety. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 33(4), 448–457. <https://doi.org/10.1037/h0027806>

A *vanitatum vanitas*-motívum hatástörténete a 19. század második felének magyar irodalmában

Sárközi Máté Bálint

PPKE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, osztatlan hallgató

The Reception History of the “Vanitatum Vanitas” Motif in Hungarian Literature of the Second Half of the 19th Century.

Abstract: This study examines the reception-history of Ferenc Kölcsey's *Vanitatum vanitas*, with a particular emphasis on the second half of the 19th century. In the poems of Pál Gyulai, Jenő Komjáthy, Gyula Reviczky and János Vajda, I analyse intertextual references that might have reminded contemporary readers of the work, written in 1823. Among the devices of evocation, I focus primarily on formal allusion, interpreting the meaning-making potential of form and rhythm through the questions raised in poems influenced by Kölcsey. Texts reflecting on *Vanitatum vanitas* broaden the interpretive possibilities of the work, and I also investigate this system of influence while exploring the reception history of the text. The study further discusses how authors of the Reform Era and the post-revolutionary period after the failed War of Independence engaged with the idea of “all is in vain”, and how their poetry either affirmed or rejected this notion. The diversity of the discovered intertextual references provides evidence of the considerable influence of Ferenc Kölcsey's work on Hungarian literature during the period under examination.

Absztrakt

Jelen tanulmány Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas* című művének hatástörténetét vizsgálja, különösen a 19. század második felére koncentrálna. Gyulai Pál, Komjáthy Jenő, Reviczky Gyula és Vajda János verseiben elemzem azokat az intertextuális utalásokat, amelyek a korabeli olvasó eszébe juttathatták az 1823-ban született alkotást. Az evokáció eszközei közül a formai rájátszást helyezem a kutatás fókuszába, a Kölcsey hatását mutató versekben felmerülő kérdéseken keresztül értelmezve a forma és a ritmika jelentésképző erejét. A műre reflektáló szövegek a *Vanitatum vanitas* értelmezési lehetőségeit bővítik, s ezt a hatásrendszert a szöveg recepciótörténetének feltárása mellett elemzem. Kitérek továbbá arra is, hogy a reformkor idején és a vesztes szabadságharc után hogyan viszonyultak a szerzők a „mind csak hiábavaló” gondolatához, illetve hogyan fogadták vagy utasították el e tételt a verseikben. A felfedezett intertextuális utalások sokszínűsége által bizonyíthatóvá válik Kölcsey művének jelentős hatása a magyar irodalomvizsgált korszakában.

I. Bevezetés

„Hiábavalóság, csak hiábavalóság, ezt mondja a prédikátor, hiábavalóság, csupa hiábavalóság. Minden hiábavalóság! Mi haszna az embernek minden fáradozásból, amit magára vállal a nap alatt?” (Préd 1,2–3)

Ezzel a példamondattal, ha úgy tetszik, tanítással kezdődik a bibliai Prédikátor könyve. Jeruzsálem királyának, Dávid fiának szavai jelentős hatást gyakoroltak a későbbi korok költőire. Már a középkortól kezdve fellelhetők olyan vanitas-versek, amelyek a Salomonnak tulajdonított gondolatot újrafogalmazzák, felhívják a befogadó figyelmét arra,

hogy a földi életben minden hiábavaló (Lukácsy, 1990). A vanitas-irodalom hagyományához kapcsolódva írta Kölcsey Ferenc 1823-ban, a *Hymnusszal* nagyjából egy időben a *Vanitatum vanitas* című verset. A mű befogadóit az elmúlt két évszázad során az a kiemelkedően fontos értelmezési kérdés foglalkoztatta leginkább, hogy tényleg komolyan állítja-e a versbeszélő, hogy minden hiábavaló, vagy a romantikus irónia eszközével hívja fel a figyelmet arra, mi a következménye annak, ha a sztoikus-cinikus ataraxia állapotára vágyik valaki, tehát esetleg a központi gondolat veszélyére figyelmeztet Kölcsey.

Kutatásom célkitűzése, hogy a 19. századi magyar irodalmat – pontosabban a század második felének és a századvégnek az irodalmát – áttekintve feltárjam és bemutassam Kölcsey komoly visszhangot kiváltó művének hatástörténetét. Kölcsey költeménye ugyanis már a kortársakat is megosztotta: a vers által sugallt gondolatok a reformidőszakban nem voltak elfogadottak, mivel a mű nem tükrözött hazafias hozzáállást, életszemléletét, inkább a cinikus rezignáltság jellemezte. Az 1850-es évektől kezdődően szinte valamennyi jelentős költő életművében megjelenik a *vanitatum vanitas* gondolata. Egyrészt számos verset tekinthetünk kifejezetten e költemény parafrázisának, másrészt a Kölcsey-vers témája és motívumai is igen sűrűn előkerülnek a 19. második felének költészetében. A kor olvasójának alapvető befogadói élménye lehetett, ha ráismert a szöveg olyan elemeire, amelyek aktivizálták egy másik szöveggel kapcsolatos ismeretét. Kölcsey verse esetében ilyen erőteljes hatást és intertextuális kapcsolatot sejtető és keltő sajátosság lehet a szöveg nyelvi megformáltsága, a mondanivaló hasonlósága vagy éppen séggel a szintén fontos referenciális kapcsolatot indukáló versforma is.

A szöveg történetileg és kritikailag is aktívan tárgyalt téma a korszakban (Dávidházi, 1998), így az alkotók és befogadók irodalmi érzékenysége is hatással van: a költők műveltséganyagában élő textus könnyen játékba hívható vendégszövegek alkalmazása vagy rájátszás által, befogadói oldalról pedig az evokatív eszközök könnyen felidézhetik a művelt olvasóban Kölcsey művét.

A *Vanitatum vanitas* hatását a 19. század második felének irodalmára elemeiben már elkezdte feltárni az irodalomtörténeti kutatás. Vadai (2002) a 2000-es évek elején megjelent tanulmányában, *Az érvényes mérce* című írásában meggyőzően igazolja, hogy Reviczky Gyula *Magamról* című alkotása rájátszik a *Vanitatum vanitas*-ra. Ehhez hasonlóan Szilágyi (2023) nemrégiben megjelent tanulmánya kimutatja a Kölcsey-mű szöveg-szintű hatását Arany János életművében négy verset tárgyalva (*Gondolatok a béke-congresszus felől, Visszatekintés, Báró Kemény Zsigmondhoz, En philosophe*).

Ezen a gondolatmeneten elindulva fogtam neki a kutatásnak. A *Vanitatum vanitas* értelmezéséhez, recepciójához kapcsolódó – meglehetősen bonyolult és szerteágazó – szakirodalom feltárása után Arany János műveinek érintőleges vizsgálatán kívül négy további, a 19. század második felében alkotó jelentős költő életművét vizsgáltam meg, feltevezve, hogy Kölcsey verse nemcsak Aranyra, hanem rájuk is hatást gyakorolt, és ők is alkottak olyan műveket, amelyek evokálják a *Vanitatum vanitast*. Reviczky Gyulánál,

Vajda Jánosnál, Komjáthy Jenőnél és Gyulai Pálnál is találtam olyan szövegeket, amelyek intertextuális kapcsolatban állhatnak a kiindulási pontként megjelölt Kölcsey-verssel.

Ezen felül a korabeli folyóiratok interneten elérhető korpuszát is feltártam, bizonyítékokat keresve arra az állításra, hogy a *Vanitatum vanitas* meghatározó szövegként jelent meg a 19. század második felének irodalmi kultúrájában is. Emellett néhány szerző levelezésében és önéletírásában is olyan bizonyítékra bukkantam, amely Kölcsey versének általánosan elterjedt jelentőségét támasztja alá.

A következőkben, a recepció fő kérdésének rövid ismertetését követően áttekintem azokat a szövegeket, amelyek alátámasztják Kölcsey művének népszerűségét és közismertségét, majd pedig a *Vanitatum vanitasszal* intertextuális kapcsolatba lépő műveket mutatom be annak érdekében, hogy láthatóvá váljék, milyen erős hatást gyakorolt a szöveg a vizsgált korszak lírájára.

2. A *Vanitatum vanitas* közismertségének bizonyítékai

Mint már korábban említettem, Kölcsey műve megosztó a 19. században. Z. Kovács (2002) két részre osztja a *Vanitatum vanitas* olvasatait. Az interpretációk egyik csoportjába azok az elgondolások tartoznak, amelyek (legtöbbször Kölcsey életéből levezetve) a válság tüneteként értelmezik a verset – ebben az esetben tehát az értelmezők úgy gondolják, a versbeszélő valóban azt állítja és hiszi, amit a szöveg elsődleges nyelvi jelentése sugall. A másik csoportot azok a lehetséges értelmezések alkotják, amelyek bizonytalankodnak abban, hogy a szöveg ténylegesen pártolja-e az ataraxiát, vagy a paródia eszközével élve kifigurázza azt. E megközelítésekben fontos szerep jut a romantikus irónia jelentésteremtő erejének is: az irónia, az öngúny okozza az értelmezési kérdés végső eldöntetlenségét (Z. Kovács, 2002, 20).

A *Vanitatum vanitas* népszerűségét a 19. században, illetve leginkább annak második felében egy sereg különböző típusú és műfajú szöveg támasztja alá és bizonyítja. Ezek áttekintése mindenképp szükséges volt ahhoz, hogy biztosan állíthassam, az általam felfedezett intertextuális kapcsolódások a tárgyalt lírikusok életművében nem véletlenszerűek.

Arany János levelezésének néhány részlete bizonyítja, hogy a század második felében is izgalmas, érdekes (és főként ismert) szövegnek minősül a *Vanitatum vanitas*. Tompa Mihályhoz írt leveleiben idézi is a verset – pontatlanul, ami arra utal, hogy könyv nélkül, fejből írja le a mű néhány sorát:

„A mi ez után következik leveledben: kár volna olly komolyan vened. Ha ma rajtad, holnap rajtam vagy más jó emberönkön. Engem, a múltra nézve, teljesen megnyugtattak soraid: a jövőre nem szükség óvatosságot ajánlanom. „Tél és harmat, nyár és hó, mind csak hiába való!” (Arany, 1982, 225)¹

Táncsics Mihály *Életpályám* című írásában említi Kölcsey *Vanitatum vanitas*-át. Itt a szöveg szó szerint utal a műre:

„Önkéntelenül jut itt eszembe Kölcseynek »Vanitatum vanitas«-a. Szomorúsággal telnék el lelkem, ha a dolognak csak múlandó oldalát tekinteném, de mennyi vigasztaló van abban, ha kezemet keblem bal felére téve, nyugodtan, tiszta lélekkel elmondhatom: e kisbíró nem vádolt arról, hogy rendeltetésemet be nem töltöttem, polgári és hazafias kötelességemet nem teljesítettem.” (Táncsics, 1964, 182)

Táncsicsnak önkéntelenül eszébe jut a vers, amelynek tartalmával, az általa közvetített pesszimizmussal vitába is száll. A hazafiság nem felesleges, nem hiábavaló – ezt állítja a szerző. Az idézet megmutatja, Kölcsey műve egyfajta igazodási pontként, illetve az önmegértés eszközeként is funkcionálhatott.

Nemcsak az önmegértés, hanem a karakterábrázolás lehetőségét is kínálta a *Vanitatum vanitas*. Major (1867a–b) a *Magyarország* és a *Nagyvilág* hasábjain közölte A bölcsész csalódása című beszélyét. A történet főszereplőjét, Igaray Gyulát az elbeszélő leginkább azon keresztül jellemzi, hogy Gyula egyik kedvenc verse Kölcsey *Vanitatum vanitas*a. Itt az elbeszélő a költemény egy kisebb részét közli; helyhiányra hivatkozva csak egy szövegrészletet választ ki. A főszereplő a történet során később idéz a *Vanitatum vanitas*ból, sőt el is szavalja azt. Érdekes értelmezői pozícióba helyezkedik Major Béla beszélye is Kölcsey verse kapcsán. Igaray Gyula világfájdalmáról egy kedves, szép lány, Sarolta rántja le a leplet, mikor kimondja, amit még senki sem mondott ki a „bölcsészről” – mégpedig, hogy a világgyűlöletét „affektálja”. Nagy megrökönyödésében Gyula aznap este már nem Kölcseyt, hanem Petőfit olvas, majd végül szép lassan szerelemre gyúl Sarolta iránt. A beszély végén az elbeszélő didaktikus módon közli az olvasóval a történet tanulságát: a szerelemben kell menekülnie az embernek, ha megszállná a „divatos bölcsészség mániája”, majd csalódná abban a vélekedésében, „hogy az élet nem szép s élni nem érdemes”. Major Béla szövege érdekesen összecseng a Kölcsey-szöveg recepciójának lényeges dilemmáival – a túlinterpertációtól tartózkodva – mintha A bölcsész csalódása is arra játszana rá, hogy a *vanitatum vanitas* gondolata nem fenntartható, aki hirdeti, igazából az sem gondolhatja igazán komolyan.

A közismertség egyik különleges bizonyítéka a *Borsszem Jankó* nevű vicclapban található meg. A folyóirat 1891. március elsején közölt egy rövid gúnyverset Az én dalaimból címmel, amelyben megjelenik a *vanitatum vanitas* szókapcsolata:

¹ Egy későbbi levelében egyébként Arany mintha saját gondolatmenetével, mondandójának a *Vanitatum vanitas*ra rímelő paradox, ironizáló jellegével indirekt módon értelmezné is a Kölcsey-mű összetett és elbizonytalanító beszédhelyzetét – tehát a téma nagy valószínűséggel komolyan foglalkoztatta őt.

„Vanitatum vanitas,
Nagy csapás a sanitas!
Százszor fájóbb a nyomor,
Ha van hozzá jó gyomor.

Hentes, derék Vanicsek,
Boltod felé sietek,
Hejh!... de ott csak didergek —
Vanitatum vanicsek.” (n. n., 1891)

Az, hogy a nyelvi humor alanya (vagy tárgya) lehet ez a kifejezés, azt bizonyítja, széleskörben ismert volt, hiszen a szójáték egyébként egyáltalán nem lenne értelmezhető a befogadói közeg számára.

Az előbb felsorolt példák mind alátámaszthatják az állítást, miszerint Kölcsey *Vanitatum vanitasa* a 19. század évtizedei során közismert, népszerű, értelmezői kihívást jelentő, alkotói érdeklődést okozó szöveg lett.

3. A *Vanitatum vanitas* hatása Gyulai Pál, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő és Vajda János költészetére

Gyulai Pál (é. n.-b) *Vigasztaló* című verse meglehetősen erős szálakkal kapcsolódik a *Vanitatum vanitashoz*. Kölcsey Ferenc műve ugyanis az elsődleges nyelvi jelentés szintjén a „mind csak hiábavaló” állítását fogalmazza meg különböző metaforák és példák katalógusszerű felsorolása által, illetve a sztoikus-cinikus ataraxia állapotát javasolja megoldásképpen.

Gyulai Pál két szempontból is felidézi Kölcsey versét: a forma és a tartalom által. A két szöveg formailag teljesen azonos. Bár Kölcsey nyolc, Gyulai hét versszakból építi fel a művét, a strófák struktúrája megegyezik. Az egyes versszakok nyolcsorosak, és két négysoros periódusra oszthatók. Az első periódus 8-7-8-7 szótagszámú sorokból áll, míg a második négy sor 8-8-7-7 szótagos. A nyolcszótagú sorok egy perióduson belül egymással rímelve; a hetesek ugyanígy, így a strófa első fele keresztrímes, a második fele pedig páros rímű. A nyolcszótagú sorok felező nyolcasok (4/4); a hétszótagúak két-üteműek (4/3). Ez a versforma tulajdonképpen a Himfy-strófa „rövidített változata”, mivel tizenkét soros, két keresztrímes periódust követ a páros rímű. Kölcseynél a két keresztrímes szakasz helyett csak egy áll a versszakok elején.

Érdekes jelentésteremtő aktus, hogy a formai azonossághoz tartalmi ellentétesség társul. Egyfajta „ellen-*Vanitatum vanitas*”-ként értelmezhető így a *Vigasztaló*. Ez pedig tökéletesen megfelel annak, ami a Gyulai-parafrázisok kapcsán elmondható, azaz hogy Gyulai számára a nagy elődök követése mind tematikailag, de talán még inkább formailag alapvető költői magatartás. A forma azonosságával még hangsúlyosabban rávilágít a mintául vett versre, illetve arra, hogy ő maga felétlenül meg kívánta haladni az eredeti

költő gondolatmenetét.² Kölcsey versével kapcsolatosan is ez lehet a helyzet: az *aemulatio*, vagyis a versengve utánzás a cél. A cím pontosan fogalmazza meg a vers tartalmát, ugyanis a beszédhelyzet a vigasztalás beszédhelyzete. A lírai én a szövegben választ ad egy (elképzelt) másik személy problémájára: az öregségből fakadó gyász, fájdalom, tehetetlenség érzése ellen beszél, ezzel vigasztalva a megszólítottat. Az erkölcsi üzenet tehát teljesen ellentétes a Kölcsey versében megszólaló (és salamoni szerepbe lépő)³ lírai én üzenetével.

Lukácsy (1990) a vanitas-irodalom szövegeit értékfosztó műveletként értelmezi. Ehhez képest éppen hogy „értékadó” a *Vigasztaló*, hiszen hét versszakon keresztül azt bizonyítja, hogy van értelme az életnek, pontosabban, hogy idősen is van értelme az életnek, az idős emberekben is lehet tettvágy, és idősként is lehetőség nyílik az értékteremtésre.

Az azonos forma, a hasonló téma és az eltérő állítás egyértelműen felidézheti a századvég olvasójában Kölcsey *Vanitatum vanitasát*. Ezen érintkezési pontok mellett azonban a szövegben található egy olyan sor, amely konkrét szövegallúzió – Gyulai a szöveg jelentésteremtő aktusainak komponálásakor tudatosan hívja be az értelmezésbe Kölcsey művét. Amikor a vers végén a lírai én többedjére is újfogalmazza, hogyan kell jól viselni az öregkort, szövegszerűen felidézi a *Vanitatum vanitast*:

„Érett ésszel, józan fővel,
Lépést tartva az idővel,
Ha a nép bölcs véne vagy,
Szavad tett és súlya nagy.” (Gyulai, é. n.-b)

„Érett ésszel, józan fővel” – fogalmaz Gyulai; szavai Kölcseyt („Érett ésszel, józanon”) visszhangozzák. A vendégszöveg jelenléte tehát végérvényesen bizonyítja az összefüggést a két szöveg között.

Gyulai Pál (é. n.) azonban nemcsak a *Vanitatum vanitas* ellenében, hanem a szöveg cinikus ataraxiát támogató értelmezése mellett kiállva is ír verset, amelyet közvetlenül a *Vigasztaló* elé helyez a kötetében. E költeményének címe *Kandallómnál*. A motivikus hasonlóság sugallja az ihletforrást, de a ritmus is eszünkbe juttatja Kölcsey versét még akkor is, ha Gyulai négysoros strófákba tördelte a sajátját; a nyolcas és hetes sorok váltakozása ebben a formában is felidézi a *Vanitatum vanitast*:

„A tüzet mind nézem s nézném,
De immár hamvába hal
És megzendül lelkem mélyén
Mélán egy bús régi dal.
Arról zeng, hogy mi az élet:
»Árnyék, amely játszik véled,
Egy kis szerelem, egy kis bor,
Sok nagyravágás, végre por.«” (Gyulai, é. n.)

² A témáról bővebben lásd Ajkay (2018).

³ A salamoni szerep bizonytalanságáról lásd Szilágyi (2023) és Dávidházi (1998) hivatkozott tanulmányait.

A pusztulás, az elmúlás felől vizsgált élet képét festi tehát ez a szöveg, éppen úgy, mint a *Vanitatum vanitas*. Úgy tűnik, Gyulai akárhogy is akarta volna felülrni a „mind csak hiábavaló” gondolatát, a történelmi-társadalmi környezet – és talán Kölcsey hatása – elégkussá hangolta például a most bemutatott költeményét is.

Reviczky Gyula (é. n.-b) *Arany Jánosnak* című versében is felismetó a *Vanitatum vanitas* hatása. Az intertextuális kapcsolatot ebben az esetben a tartalmi összefüggés csak látens módon értelmezi; a formai hasonlóság irányítja rá a figyelmet Kölcsey versére.

A kozmopolitavita a század második felének egyik legmeghatározóbb irodalmi polémiája; Reviczky Aranyhoz szól ezzel a művével, ahogy azt az alcím is mutatja: a címzett Arany János, akinek a *Kozmopolita költészet* című alkotására válaszul írja Reviczky Gyula a versét. Kérdésként merülhet fel tehát, hogy mi köze Reviczky szövegének Kölcseyhez. Formailag-ritmikailag hasonlít a *Vanitatum vanitas*-ra, az evokáció azonban ebben az esetben a *Kozmopolita költészet*re vonatkozik. Reviczky verse – habár elsősorban Arany alkotására reflektál – mégis összefonódik a *Vanitatum vanitasszal*, érvrendszerében ugyanis megjelenik a méltóságok, kiválóságok Kölcseyhez hasonlító felsorolása, az *ubi sunt* toposz:

„Kék egével ősz Homérosz
Valamennyi nemzeté.
Buskomolyság, mélaság is
Egy van csak: a Hamleté.
Bolond Istók mindenütt volt,
A hol ember szenvedett.
Nagy művész, ki emberek közt
Feledí a nemzetet.

Gunyakaczaj minden hazában
Don Quijotenak végzete.
Ember, hát nem kell kutatni
Küzködő Faust német-e?
A világ nyelvét beszéli
Moliére, a francia
Harpagon, Alcest s a többi
Csupa kozmopolita.” (Reviczky, é. n.-b)

Így érvel tehát Reviczky amellet, hogy a költészet általános igazsága, emberi tartalma nemzettől és nyelvtől független, ezért tehát az igazi nagyság nem utóbbiban, hanem az előbbieken keresendő. Kölcsey értékfosztó mondatai meglepően hasonló retorikai szerkezetet alkotnak:

„Sándor csillogó pályája,
Nyúl vadászat, őzfutás;
Etele dúló csordája
Patkánycsoport, folt darázs;

Mátyás dicső csatázási,
 Napoleon hódítási,
 S waterlooi diadal:
 Mind csak kakasviadal.” (Kölcsey, é. n.)

Az intertextuális kapcsolatot erősíti az is, hogy a szerzőnek nem ez az egyetlen verse, amely rájátszik a *Vanitatum vanitasra*.

Reviczky Gyula (é. n.) *A cigaretről* című alkotása a motívumrendszerén, témáján és rimtikáján keresztül kapcsolódik Kölcsey művéhez. A *Vanitatum vanitas* képei mind a felsorolt fogalmak, személyek értéktelenségét jelzik. Ezek az értékfosztó metaforák jellegüket tekintve leginkább az eltűnést, megsemmisülést jelképező fény- és hőjelenségként jelennek meg (Szauder, 1970).

A vers Kölcsey metaforáihoz hasonló képekkel fejezi ki a költő mondandóját; a szentenciája egybecseng a *Vanitatum vanitas* központi gondolatával: Reviczky-nél „Füst az élet; elenyészünk”, Kölcsey-nél „Mind csak hiábavaló!”.

A két szöveg gondolatrendszerének kiindulópontja közel azonos – a világon minden tűnékeny. Reviczky műve ezt a tételt fejti ki a képein keresztül, megoldási lehetőséget azonban nem javasol. Mintha ebben az esetben maga a megfogalmazás lenne a megoldás eszköze.

Motívumaiban – hasonlóan, mint Kölcsey-nél – a légneműség képei dominálnak. A füst, a köd, a láng helyett a hamu, a lég (levegő) a vers metaforája; hasonlatként a „cigaret” jelenik meg. A képek által sugallt tehetetlenség és pusztulás a vers könnyed ritmusában oldódik fel. A hatsoros versszakok két periódusból állnak: mindkét periódus első két sora felező nyolcas, a harmadik kétütemű hetes. A nyolcasok páronként rímelenek; a két hetes sor is összecseng. Így tehát 8-8-7-8-8-7 és aabccb struktúra és rímképlet jellemzi a szöveget.

Ahogy a formai játékosság találkozik a súlyos igazság kimondásával, egyértelműen felidézi a *Vanitatum vanitast* – főleg, hogy a mű ritmikai szerkezete meglehetősen hasonlít a Kölcsey által alkalmazottra.

Reviczky Gyula *A cigaretről* és Komjáthy Jenő *Füst* című verse mentén felrajzolható egy intertextuális hatástörténeti ív. Az előbbieken bemutattam a *Vanitatum vanitas* és a Reviczky-vers összefüggéseit, most ehhez kapcsolva elemzem a *Füstöt*, amelyben vendégszöveg jelzi az inspiráló forrást:

„Füst koszorúz és elmerengek;
 Eszembe jut a gúnyírás,
 Belátom én is, bölcs ítélet,
 Hogy füst az élet, semmi más.” (Komjáthy, é. n.)

A vers tehát elsősorban *A cigaretről* című szövegre utal, a gúnyírás mint fogalom azonban felidézheti Kölcsey *Vanitatum vanitasát* is. A gúny fogalmának megjelenése arra utal, hogy Komjáthy Reviczky-olvasata is felismeri, milyen erős jelentésképző elem a versforma, a ritmus és a tartalom divergenciája.

A légneműség képeit (füst, füstgomoly, dohánylevél illata) felvonultató *Füst* is felszólítja az olvasót egy általa javasolt magatartásminta követésére. A lírai én azt állítja, alkalmazkodni kell a világ metafizikai jellegzetességeihez („Kövesd a füstöt! [...] Légy fürge füst, ne lomha pára!”), és a *Vanitatum vanitas*szal szemben nem a valóságból való kivonulást, hanem a valóság jellegével való azonosulást tanácsolja. Látszik tehát, hogy Kölcsey Ferenc alkotása vitára hívja a századvégi költőket. Ez szintén jelentős hatását bizonyítja, ami a most bemutatott két vers közül Reviczky művében formai hasonlóság képében is megmutatkozik.

Ha Kölcsey szövege felől olvassuk Komjáthy Jenő életművét, érdekes intertextuális kapcsolatot fedezhetünk fel a *Vanitatum vanitas* és Komjáthy (é. n.-b) *Quam prope tam procul* című verse között. Utóbbi szerelmi témájú szöveg. Tartalmilag szinte semmi sem köti Kölcsey művéhez, a ritmus átütő ereje azonban annál inkább, a két szöveg ugyanis formailag majdnem teljesen azonos. Ehhez hasonló mértékű megfelelés csak Gyulai Vigh Gyulának esetében tapasztalható. A vers felező nyolcas és kétütemű hetes sorokat váltakoztat: 8-7-8-7-8-8-8-8 struktúrát mutatnak az egyes strófák; rímelését tekintve keresztím jellemzi a versszakokat. Komjáthy költészetére az időmértékes verselés jellemző, és erre a szokatlan ritmikai felépítésre már csak emiatt is figyelhet az olvasó.

Vajda János költészetében is tetten érhető Kölcsey Ferenc hatása: ritmikai és tematikai hasonlóság figyelhető meg a *Meghasonlás* és a *Vanitatum vanitas* között. Formai szempontból a felező nyolcas és a kétütemű hetes sorok váltakozása idézi fel Kölcsey versét. Vajda művének központi állítása is hasonló: „Hitvány volt és lesz az ember...”

A szentenciához e szöveg esetében is kapcsolódik egy javaslat, amelyet a lírai én fogalmaz meg az olvasó felé. A versszakok végén refrénszerűen ismétlődik a felszólítás: „Egyél, igyál, és neved.” A versben megfogalmazódó illúzióvesztés fájdalmas hangján szól ez a gúnyos mondat.

A *Vanitatum vanitas* beszélője a világot *per definitionem* hiábavalónak ítéli, de Vajdánál kifejezetten a világ elromlása jelenik meg az „elsilányul” kifejezésben. Az elsilányult világ tehát azt az üzenetet közvetíti, hogy a hedonizmus, az ösztönszerű viselkedés a releváns magatartás az ember számára.

Az utolsó versszak azonban átértelmezi az olvasó eddig kialakult lehetséges olvasatát; új kontextusba helyezi ugyanis az „Egyél, igyál és neved” felkiáltást:

„Jobb bizony, gondolj magadra,
S végső nyughelyet keress,
Hová el ne érjen e hang:
Egyél, igyál és neved.” (Vajda, 1849)

A mű regresszív olvasatában tehát a felkiáltás mintha nem is a lírai éntől származna, mintha utólag egy új szólam képződne a versben, mintha a világ kiabálná a refrén-szerűen ismétlődő mondatot az ember fülébe.

4. Összegzés

Dolgozatomban megkíséreltem feltárni a 19. század második felének lírájában, (Gyulai Pál, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő és Vajda János verseiben) Kölcsey művének hatását. A felsorolt érvek talán meggyőzően igazolják, hogy Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas* című verse a magyar irodalom 19. századi költőit foglalkoztatta, elgondolkodtatta – és továbbgondolásra készítette.

Fontosnak tartom kiemelni a formai megközelítés fontosságát a feltárt téma kapcsán. Azt gondolom, hogy a kiinduló vers jelentésbeli gazdagságának a versformában keresendő okai is vannak. A szakirodalom nem foglalkozik hangsúlyosan a ritmika kérdéseivel a mű elemzések kapcsán, azonban például Szilágyi (2023) utal rá.⁴

Az ironia mélyén ott lappangó formai játékosság – úgy vélem –, a mű értelmezésének kulcskérdése. A feltárt hatástörténeti ív legalábbis erre mutat rá, hiszen a legtöbb esetben a formaiság is intertextuális utalás, illetve sok esetben figyelhető meg hasonló viszony forma és tartalom között, mint Kölcsey versében.

Kimondani az élet dolgairól, hogy „mind csak hiábavaló”, súlyos állítás; a nemzeti történelem reformkorában talán meghökkentő is. A *Vanitatum vanitas* vitára hív, elmélyült értelmezésre, továbbgondolásra sarkall – mindezek a folyamatok egyértelműen látszanak az általam vizsgált művekben.

Irodalomjegyzék

- Ajkay A. (2018). Aki „sokat vasalt” – Gyulai Pál verseléséről. In Ajkay A. & Császtvay T. (szerk.), (B)Irodalom: Gyulai Pál az irodalom élén (pp. 67–99). Reciti.
- Arany J. (1982). Arany—Tompá Mihálynak, Nagykőrös, 1853. május 23. In Sáfrán Gy., Bisztray Gy. & Sándor I. (s. a. r.), Arany János levelezése (1852–1856) (pp. 224–228). (Arany János összes művei 16: Levelezés 2). Akadémiai Kiadó.
- Arany J. (2004). Arany—Tompá Mihálynak, Nagykőrös, 1859. június 4. In Korompay H. J., Bódyné Márkus R. & Jankovits L. (s. a. r.), Arany János levelezése (1857–1861) (pp. 825–826). (Arany János összes művei 17: Levelezés 3). Akadémiai Kiadó.
- Dávidházi P. (1998). A kitagadástól az irodalmi kánonig: A *Vanitatum vanitas* és a magyar kritika. In P. Dávidházi, *Per passivam resistentiam: Változatok hatalom és írás témájára* (pp. 144–173.). Argumentum.
- Gyulai P. (1902). Kölcsey Ferencz. In Gyulai P., *Emlékbeszédek. I* (pp. 294–295). Franklin-Társulat.

⁴„Az azonban aligha véletlen, hogy ehhez a szemléltetéshez éppen [Arany János] a *Vanitatum vanitas*-ból választott példát: ez a Kölcsey-vers értelmezésének egy újabb lehetőségét tehette nyilvánvalóvá, hiszen a rímtechnika kiemelésével a vers »megcsináltságát«, artisztikusságát hangsúlyozta. Ez pedig rávilágított a Kölcsey-vers tragikus ironiája mélyén ott lappangó formai játékosságra is” (Szilágyi, 2023, 83–84).

- Gyulai P. (é. n.). Kandallómnál [1895]. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/gyulai-pal-108D2/koltemenyek-1864-1900-10B15/kandallomnal-10D06/>
- Gyulai P. (é. n.-b). Vigasztaló [1895]. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/gyulai-pal-108D2/koltemenyek-1864-1900-10B15/vigasztalo-10D0D/>
- Horváth J. (1956). Kölcsey Ferenc. In Horváth J., Tanulmányok (pp. 154–206). Akadémiai Kiadó.
- Komjáthy J. (é. n.). Füst. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/komjathy-jeno-12A63/regi-rege-12AE2/fust-12B87/>
- Komjáthy J. (é. n.-b). Quam prope, tam procul [1877]. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/komjathy-jeno-12A63/regi-rege-12AE2/quam-prope-tam-procul-12AE7/>
- Kölcsey F. (é. n.). Vanitatum vanitas [1823]. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/kolcsey-ferenc-6A6D/vanitatum-vanitas-6C9E/>
- Lukácsy S. (1990). Kölcsey: Vanitatum vanitas. In Taxner-Tóth E. & G. Merva M. (szerk.), Reménys emlékezet: Tanulmányok Kölcsey Ferencről (pp. 18–51). Kölcsey Társaság.
- Major B. (1867a). A bölcsész csalódása. Magyarország és a Nagyvilág, 3(30), 351–352.
- Major B. (1867b). A bölcsész csalódása. Magyarország és a Nagyvilág, 3(31), 364–365.
- [n. n.] (1891). Az én dalaimból. Borsszem Jankó, 24(9), 3.
- Reviczky Gy. (é. n.). A cigaretről. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/reviczky-gyula-120BE/valtozatok-1224B/a-cigaretrol-12291/>
- Reviczky Gy. (é. n.-b). Arany Jánosnak. In Verstar – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Vers-tar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/reviczky-gyula-120BE/paralipomena-126ED/arany-janosnak-127B4/>
- S. Varga P. (2012). A *Vanitatum vanitas* és a *Nemzeti hagyományok*. In Főrizs G. (szerk.), Szív-ből jövő emlékezet: Tanulmányok Kölcsey Ferenc *Nemzeti hagyományok* című írásáról (pp. 115–124). (Hagyományfrissítés 1). Reciti.
- Szauder J. (1970). Kölcsey *Vanitatum vanitas*-a. In Szauder J., Az estve és Az álom (pp. 433–451). Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szilágyi M. (2023). A *Vanitatum vanitas* és Arany lírája. Irodalomismeret, (1), 76–86.

- Táncsics M. (1885). Életpályám. In Táncsics Mihály művei 7. Központi Táncsics-bizottság.
- Tompa M. (1964). Levél Szemere Miklósnak, Hanva, 1862. július 28. In Bisztray Gy. (s. a. r.), Tompa Mihály levelezése. I: 1839–1862 (pp. 379–380). Akadémiai Kiadó.
- Vadai I. (2002). Az érvényes mérce: Kölcsey Ferenc: Vanitatum vanitas. Tisztatáj, 56(80), 1–16.
- Vajda J. (é. n.). Meghasonlás [1849]. In Verstár – ötven költő összes verse. Arcanum Digitális Tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/vajda-janos-10EO1/1849-10EFC/meghasonlas-10F33/>
- Z. Kovács Z. (2002). „Vanitatum vanitas» maga is a humor”: Az irónia (korlátozásának) változatai a magyar romantika irodalmában. (Doktori mestermunkák). Osiris.

Szerhasználó várandós nők és lehetőségeik a szociális ellátórendszerben

Szabó Orsolya

PPKE BTK Szociológiai Intézet, BA-hallgató

Pregnant Women with Substance Use and Their Access to Social Welfare Services.

Abstract: The situation of pregnant women who use substances is highly complex, as they often face not only addiction but also stigmatisation, psychological disorders and housing difficulties. In addition, they frequently live in abusive family or intimate partner environments. The aim of this study is, through interviews with experts, to examine the characteristics of substance-using pregnant women and the opportunities for support available to them within the social welfare system.

Absztrakt

A szerhasználó várandós nők problémája komplex, hiszen nemcsak függőséggel, de stigmatizációval, pszichés zavarokkal és lakhatási problémákkal is küzdhetnek. Gyakori továbbá, hogy bántalmazó családi vagy párkapcsolati környezetben élnek. A tanulmány célja, hogy szakértőkkel készített interjúk nyomán bemutassa a szerhasználó várandós nők jellemzőit és azokat az ellátórendszeri lehetőségeket, melyeket igénybe tudnak venni.

I. Bevezetés

Miért szorulnak perifériára a szerhasználó várandós nők a szociális ellátórendszeren belül? –tettem fel magamban a kérdést, amikor először szembesültem azzal, vannak kismamák, akik szenvedélybetegséggel küzdenek. Szociálpedagógusként szinte bármelyik ellátási területen találkozhatunk szerhasználó várandós nővel, mégis hidegzuhanyként érhet bennünket, ha nem tudjuk, ilyenkor mit tehetnénk, kihez fordulhatnánk. A megfelelő segítségnyújtás pedig igencsak fontos, hiszen ha egy szerhasználó várandós nő nem kap megfelelő ellátást és támogatást a gyermeke világrahozatalában, illetve a gyermek felneveléséhez az emberhez méltó tisztességes életkörülmények megteremtésében, akkor – mint ördögi kör – ismétlődhet meg az anya sorsa a gyermekében. Szociálpolitikai szempontól is elgondolkodtató, hogyan termelheti újra magát és növekedhet a szerhasználat, a szegénység és a segélyre szoruló emberek száma, ha nem megfelelő időben és hatékonysággal avatkozunk be ezekbe a folyamatokba.

A szerhasználó várandós nőnek több olyan tényező lehet egyszerre jelen az életében, amely speciális ellátást igényelhet. A szerfüggőség problémája az egyik. A különböző drogok más-más minőségben hatnak az emberi szervezetre, amit a szerhasználó egészségügyi állapota és a fogyasztott mennyiség mértéke befolyásol (Poole & Dell, 2005, 1). A különbözőségek ellenére több szakirodalom is egy kategóriába sorolja a drogot az alkohollal, a nikotinnal és olykor a koffeinnel is, írásomban azonban kifejezetten a droghasználatra helyezem a hangsúlyt és a szerhasználat kifejezéssel is erre refe-

rások. Ennek oka nem az, hogy a legális szerekkel való visszaélés nem érintené a várandós nőket, sokkal inkább az, hogy a kutatásom fókuszát igyekeztem szűkíteni, s ezért kifejezetten az illegális szerekkel használó nőkre helyezem a hangsúlyt.

A Nemzeti Népegészségügyi és Gyógyszerészeti Központ (NNGYK) kutatói különböző becslésekre alapozva arról számoltak be, hogy évente nagyjából 50-100 között van azoknak a súlyosan függő nőknek a száma, akik teherbe esnek (Tománé Mészáros, 2020, 5.4. fejezet). Az, hogy miért nehéz pontos statisztikával szolgálni, többtényezős. Egyfelől előfordulhat, hogy a várandós nő letagadja a szerhasználatot, mert tart attól, társadalmilag elítélik, stigmatizálják. Emellett a jogi következményektől való félelem is erősen meghatározhatja a tagadást (Rigó, 2009, 9), hiszen a magzat- és gyermekjogok javarészt absztinenciaorientáltak (Kaló, 2020, 86), ezen kívül pedig az egészségügyi és szociális rendszer hiányosságai miatt is rejtett maradhat a szerhasználat (Kaló, 2020, 83). A legnagyobb problémát sokszor nem maga a szerhasználat, hanem a szociális gondok jelentik (Sógorka, 2009, 73). Nem csupán kedvezőtlen szociális környezetből származik ezeknek a lányoknak, nőknek a többsége, de előfordul, hogy hajléktalanokról és munkanélküliekről van szó (Rigó, 2009, 10). A környezeti problémák a gyermekvállalás szándékát nagyban befolyásolhatják (Sógorka, 2009, 73), mert ilyenkor a szerhasználó várandós nő teljes bizonytalanságot élhet meg legfőképpen a jövőbeli anyagi problémákkal kapcsolatban (Kaló, 2020, 111).

A női szerhasználat sajátosságait magyar szakirodalmi viszonylatban Kaló Zsuzsa vizsgálja a legszéleskörűbben. Különösen a *Bevezetés a szerhasználó nők világába* című könyvében (2020) foglalja össze a nemi különbségeket és annak történeti hátterét a függőségek terén. A női szerhasználat egyik fontos jellemzője, hogy gyakran az élettárs is függő (Kaló, 2020, 60). A biológiai különbségekkel kapcsolatban pedig elmondható, hogy a szerhasználó nők magasabb egészségügyi kockázatoknak vannak kitéve, mint a férfiak, ugyanis könnyen elkaphatnak hüvelyi fertőzéseket, illetve a HIV előfordulása is jóval gyakoribb náluk. Megnöhet továbbá a meddőség kockázata, bár a drogfogyasztás nem zárja ki a várandósság lehetőségét (Kaló, 2020, 69). Mikor a szerhasználó nő teherbe esik, számos egyéb lehetséges egészségügyi probléma is felléphet, amely rá és a magzatára nézve veszélyes lehet. E kockázatok ismertetése mellett az NNGYK ajánlása azt is hangsúlyozza, hogy a tünetek és a következmények eltérőek lehetnek az anya kábítószer-fogyasztásához mérten (Tománé Mészáros, 2020, 5.4. fejezet).

Fontosnak tartom megvizsgálni a nők anyasághoz fűződő viszonyát is, hiszen számos olyan tényező befolyásolhatja a terhesség megélését, amely nem tesz különbséget szerhasználó és nem szerhasználó között. Elkerülve az általánosítást, Raphael-Leff pszichológus meggyőződésére támaszkodom, miszerint az egyéni különbségeket szubkulturális tényezők, az etnikai hovatartozás és a családi háttér is alakítja, s ezáltal nincsen két ugyanolyan várandósság (Raphael-Leff, 2010, 17). A terhesség azonban pszichológiai megközelítésből egy krízisállapot, ami széleskörűen vonatkozhat a várandósokra (Szemán-Nagy, 2011, 9), illetve amit tovább növelhet az információhiánnyal

járó felkészületlenség. Kovács Mónika védőnőként azt tapasztalta, a várandós nők nincsenek igazán felkészítve a terhességgel járó nehézségekre, márpedig ahhoz, hogy az új helyzettel meg tudjanak birkózni, megküzdési stratégiák keresésére és alkalmazkodási képességre van szükségük (Kovács, 2012, 241). Ekkor jöhet igazán jól egy olyan segítő, aki támogatja és végigkíséri a várandós nőt ebben az új életszakaszban. Raphael-Leff úgy véli, a segítő nő hagyományos módszerekkel védi a várandós nőt és folyamatos törődést biztosít a számára, s ezáltal „hídként szolgálhat az új állapothoz, közvetítve a múlt és a jelen között” (Raphael-Leff, 2010, 209).

Azt, hogy a szerhasználó várandós nő és a születendő gyermekének sorsa hogyan alakulhat, valamilyen mértékben törvény szabályozza. A Gyermekevédelmi törvény alapján a gyermeket megillető jog, hogy a „megszületése előtt segítséget kapjon ahhoz, hogy minden olyan akadályt elhárítsanak, ami veszélyezteti az újszülött vérszerinti családjában történő nevelkedését, szükségletekhez igazodó ellátását. A születendő gyermek joga, hogy segítséget kapjon, illetve, hogy édesanyjával együtt, stabil körülmények közé távozhasson a kórházból” (Nemzeti Drog Fókuszpont, 2011, 113).

Amennyiben a leendő anya úgy dönt, kihordja a babát, elsősorban az ő és a gyermekvédelmi hatóságok együttesen meghozott döntése által fog eldőlni, hogy a születendő gyermek az anyánál marad, vagy sem (Sógorka, 2009, 78). Ilyenkor a gyermekjóléti szolgálat további feladata a szerhasználó várandós nő egészségügyi ellátásba, illetve terhesgondozásra való eljutásának segítése (Nemzeti Drog Fókuszpont, 2011, 113). Amennyiben a nő a terhességét elfogadja, de az anyaságot bizonyos okok miatt nem tudja felvállalni, akkor a gyermek megszületését követően a gyermeket vagy örökbe adják, vagy ideiglenes hatállyal csecsemőotthonban vagy nevelőszülőnél helyezik el (Sógorka, 2009, 78). Ha a csecsemő sorsa ily módon alakul, az anyának valószínűleg szembe kell néznie a gyásszal, mely újszülött gyermeke elvesztésével jár. Abban az esetben, ha a várandós nő felvállalja az anyaságot, lehetősége van anyaotthonban élni, vagy ha megteheti, családi körben folytathatja életét a gyermekével. Ezeket a döntéseket esetkezelés keretein belül mérlegelnie kell a szociális munkásnak, aki ilyenkor azt veszi figyelembe például, hogy biztonságos ellátást kapna-e a gyermek, milyenek lennének a lakhatási körülményei, illetve van-e támogató családi háttér (Sógorka, 2009, 77). Ezután születik meg a végleges döntés a gyermek sorsáról. Az ezt megelőző időszakban, a terhesség ideje alatt országos szinten nem biztosított a nők speciális ellátásra, illetve a témában megfelelő szaktudással bíró szakemberhez történő irányítása. Egyetlen egy ilyen alacsony küszöbű szolgáltatás létezik, a Budapesten található Józan Babák Klub (Nemzeti Drog Fókuszpont, 2011, 113), amelynek létrejöttéről, jelenlegi helyzetéről és működéséről a kutatási részben számolok be bővebben.

2. A kutatás módszertana

Szakmabeliek nélkül elképzelhetetlen lenne a szerhasználó várandós nők és az ellátórendszerben elfoglalt helyük megismerése, ezért a kvalitatív kutatási módszerek egyikét, a szakértői interjúkészítést választottam. A vizsgálni kívánt témának kifejezetten kevés szakértője van, ezért olyan szakmabelieket is megszólítottam, akik – ha nem is kifejezetten szerhasználó várandósokkal – olyan nőkkel foglalkoznak, akik akár érintettek lehetnek, vagy azzá válhatnak, mivel addiktológiai problémákkal küzdenek, prostituáltak vagy hajléktalanszállón élnek.

Öt szakértővel volt lehetőségem beszélgetni, ami először ugyan nem tűnik soknak, de úgy vélem, ebben a témában már ez a minta is megfelelőnek bizonyult. Az interjúk félig strukturált formában zajlottak. A résztvevők beleegyeztek a beszélgetések rögzítésébe és a nevük közzétételéhez a gondolataikhoz kapcsolódóan. Szakértői interjút adott nekem: Gyórfy Judit mentálhigiénés szakember és nőjogi aktivista (2024. 10. 19.); Kováts Virág szociális munkás és deviancia szociológus (2024. 10. 01.); Marosi Csilla szociális munkás (2024. 10. 14.); Mándi Bettina szociális munkás és a Józan Babák Klub alapítótagja (2024. 09. 23.); Szabó József szociális munkás, egyetemi oktató, az egészségügydokományok doktora (2024. 11. 07.). Az interjúk egy részét az interjúalanyok munkahelyén készítettem el, de volt olyan, akivel online felületen beszéltem. Az interjúkérdések alapját a kutatói kérdéseim témái adták: szerhasználati tendenciák; a szerhasználó nők jellemzői; a várandós szerhasználók jellemzői szakértői szemmel; rejtőzködés és stigmatizáció, ellátórendszeri lehetőségek szerhasználó várandós nők számára; hiányosságok és problémák a szerhasználó várandós nők ellátásában az ellátórendszeren belül. Az elkészült interjúkról szó szerinti átiratot készítettem, majd tematikus elemzést végeztem, tehát a kutatói kérdéseim alapján témakörökre bontva csoportosítottam az átirat anyagát, s így átláthatóvá vált a számomra, hogy a szakértők miben vélekednek különbözően vagy épp hasonlóan a szerhasználó várandós nőket és ellátásukat illetően. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az interjúkban elhangzott információk, melyek a kutatásom alapjául szolgáltak, csakis a fent említett szakértők véleményét és megítélését tükrözik. Egy következő kutatásban az érintettekkel, a szerhasználó várandósokkal szeretnék interjúkat készíteni.

3. A kutatás elemzése

3.1. A szerhasználat jellegzetességei női aspektusból

A szerhasználó várandós nőknek a várandósság egy rövidebb ideig tartó állapot, így érdemes általában a női szerhasználatra is figyelmet fordítani.

„A nők és az anyák szerhasználata nem feltétlenül egy látványos jelenség” – mondja Gyórfy Judit. Sokszor laikusként jóval látványosabb és drámaibb képet látunk magunk előtt, ha egy szerhasználó nőre gondolunk, gyakran azonban hétköznapi nőkről, anyákról van szó, akik a „társadalom által elfogadott módon használnak különböző

drogokat vagy alkoholt”. Mándi Bettina tapasztalata azt mutatja, éppen a társadalom által elfogadott szerek – mint a nyugtatók, altatók és fájdalomcsillapítók – jelentenek napjainkban leginkább addiktológiai problémát a nők körében. Szerinte azért alakul ki könnyen függés ezektől a szerektől, mert a használóik – a drogozással ellentétben – nem látják problémásnak például a nyugtatófogyasztást, hiszen ezeket a gyógyszereket orvos írja fel, és úgy gondolják, emiatt a szedésük nem okozhat függőséget, ebből következően pedig tulajdonképpen bármikor használhatják őket, ha úgy érzik, szükségük van rá. Az interjúkból az is kiderül, hogy a legális gyógyszerekkel való visszaélés a közép-osztálybeli és a jó anyagi helyzetben lévő nőket érinti elsősorban. A társadalom pere-mére szorult nőknél más típusú szerhasználati minták jellemzőek. Marosi Csilla a hajléktalan és prostituált nőkkel végzett munkája során azt figyelte meg, a köreikben jelenleg leginkább a kristály, a speed és az ecstasy használata az elterjedt, és általában nem tudnak arról, hogy ezeknek milyen hatása lehet a szervezetükre, bár ez gyakran ugyanúgy igaz a nyugtatóval visszaélő nőkre is.

Marosi Csilla a nők szerfüggővé válásával kapcsolatban így fogalmaz: „akkor általában nem jó a szociális hálójuk”. Ezt Győrfy is megerősíti, hiszen a szerhasználó nőkre leginkább az jellemző, hogy bántalmazó családból származnak és/vagy ilyen partneri kapcsolatban élnek. Kováts is hasonlóképp vélekedik a témában; ő is kiemelte, hogy „a női szerhasználat mögött gyakran bántalmazás búj meg”. Győrfy úgy véli, a családi és párkapcsolati háttér azért kapcsolódik össze a szerhasználattal, mert az abból eredő lelki problémákra a nők „automatikusan, öngyógyító próbálkozásként a szerhasználat”-ot alkalmazzák. Szabó megfigyelte, hogy a szerhasználat ebben az esetben egy önmedikalizációs kísérlet, hiszen a használó a valamilyen zavarát próbálja gyógyítani vele. Szabó ezt nemcsak a Győrfy által említett lelki problémákkal állítja párhuzamba, hanem azt mondja, ez az önsegítő próbálkozás tulajdonképpen bármely pszichiátriai betegség miatt kialakulhat. Kováts meglátása szerint szinte biztosan függőséghez vezet, ha valaki az önmedikalizáció útján próbálja megoldani a problémáit. Úgy véli, „nem az számít, hogy valaki kipróbál-e illegális szert, vagy sem, hanem az, hogy utána beépül-e az ember problémamegoldó eszköztárába”.

3.2 A Józan Babák Klub szolgáltatásai és a Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményeinek (BMSZKI) traumatudatos nőgyógyászati rendelője

Az alábbiakban azokról az ellátási lehetőségekről írok, melyeket jelenleg a szerhasználó várandós nő igénybe tud venni, továbbá kitérek a szociális szférán belül felmerülő hiányosságokra és problémákra is.

A Józan Babák Klub egy alacsony küszöbű szolgáltatás és az egyetlen olyan ellátási forma jelenleg Magyarországon, ami kifejezetten a szerhasználó várandós nők segítségére alakult meg. Helyileg Budapesten, a VIII. kerületben található. Az ellátás egyik alapító tagja Mándi Bettina, akit röviden többek között arról is kérdeztem, milyen típusú

segítséget tudnak nyújtani, mi jellemzi a klienskörüket és milyen nehézségekbe ütköznek a szolgáltatás üzemeltetése közben.

Az igénybe vehető szolgáltatások között van jogi segítségnyújtás, amelyet egy ügyvédi társulással együttműködve biztosítanak. A jogi tanácsadás 2009-ben indult, és általában a gyermekelhelyezést, a szülői felügyeleti jogot, illetve a kapcsolattartást érintő ügyek miatt keresik fel a klubot (Nemzeti Drog Fókuszpont, 2010, 116). Mándi elmondta, igyekszik elsősorban a gyermek elhelyezésével és a családon belüli erőszakkal kapcsolatos jogi segítségnyújtást előtérbe helyezni, mert szerinte ezek a leglényegesebb ügyek, míg a családjogiak inkább másodlagosak.

Tartanak továbbá művészetterápiás csoportfoglalkozásokat, ahol leginkább non-verbális módszereket alkalmaznak, mivel a traumatizált nőknél sok időbe telik, míg képesek bármilyen verbális megnyilatkozásra egy ülésen. Ezért általában relaxációval, zenehallgatással kezdenek, majd pedig festenek. Ezt követően a résztvevők elmondják, milyen érzéseket váltanak ki bennük a képek, és mit éreztek a festés során. Az üléseket végül relaxációval zárják. Ha felmerülnek egyéb problémák, akkor azokat menet közben egyénileg beszélük meg. Emellett lehetőség van további pszichológiai támogatás igénybevételére is.

A Józan Babák Klubon keresztül nőgyógyászati ellátás is elérhető a Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei (BMSZKI) traumaérzékeny szemléletű szakrendelőjében. A 2022-ben létrehozott rendelő jelenleg az egyetlen olyan az országban, amely traumatudatos szemléletű nőgyógyászati ellátást biztosít. Helyileg a Dózsa György út 152. szám alatt található. Itt a hajléktalan nők számára biztosított a nem kivételező nőgyógyászati ellátás, és a szabad időpontok fényében a Józan Babák Klub kliensei is részesülhetnek a szolgáltatásban. Például, ha Mándihoz azzal a kéréssel érkezik valaki, hogy sürgős nőgyógyászati ellátásra van szüksége, akkor a szakember fölveszi a kapcsolatot a rendelővel. Jelenleg két nőgyógyász – Héra Anna és Geréb Ágnes, aki egyben pszichológus is –, illetve két szociális munkás – maga Mándi Bettina és egy ottani dolgozó, Kovács Gyöngyi – dolgozik a rendelőben. A vizsgálatra érkező nőket a szociális munkások fogadják, akik az előtérben beszélgetnek velük. Mándi szerint mind a szociális munkások, mind az orvosok nagyon kevés pénzért, felváltva dolgoznak. A szociális munkások rendszerint továbbítanak információkat a kliensekről, így a nőgyógyászok felkészülhetnek a találkozásra. Amint a páciens belép a rendelőbe, az orvosok felveszik vele a szemkontaktust, és azt az egész ülés alatt fenntartják, a traumatudatos szemlélet jegyében. Általában az életükről is kérdezik őket, biztosítva számukra az időt, hogy beszélhessenek magukról. Egy rendelés 30 perces, ami Mándi szerint az állami viszonylatokhoz képest hosszúnak számít, de előfordul, hogy ennél is hosszabb ideig tart. A fő cél a rendelés során a biztonságos környezet megteremtése. Ennek elemei a kedves, barátságos és tisztelettudó kommunikáció, a szaknyelv kerülése és az érthető, minden szükséges információt tartalmazó tájékoztatás a páciens számára. A kliensnek lehetősége van kérdezni, illetve nemet mondani a „STOP” menekülőszó használatával. A vizsgálat

ideje alatt férfiak nem tartózkodhatnak sem a váróteremben, sem a rendelőben. Egy rendelési napon legfeljebb 11 nőt fogadnak, a szolgáltatás pedig ingyenes a hajléktalan nők számára.

Mindemellett – szintén a Józan Babák Klub közvetítésén keresztül – van lehetőség opiáthelyettesítő kezelésen való részvételre. Mándi a klienseit abban segíti, hogy a számukra megfelelő kezelőhelyet keres. Véleménye szerint a metadon jó alternatívát jelenthet a szerhasználó várandós nők esetében a droghasználattal szemben. Az interjúból az is kiderül, sokan a gyermek születését követően is metadonkezelést vesznek igénybe, és Mándi tapasztalata szerint többen így élnek hosszútávon. „Van, akinek nagyon kevés adagra van csak szüksége, de ha azt megvonják tőle, akkor már rosszul van” – mondja Mándi.

Előfordul, hogy a nők terhességmegszakítás miatt keresik fel őket, ebben kérnek segítséget. Ilyenkor a szakértő kikérdezi az adott klienst a döntésének indokairól és átbeszéli vele a lehetőségeket. A végső döntést a nő hozza meg, amelyben támogatja. Mándi szerint vannak olyan esetek, amikor ő is teljes mértékben megérti azokat az okokat, amelyek miatt egy nő az abortusz mellett dönt. Ugyanakkor az elmondása alapján az elmúlt húsz évben terhességmegszakításra nagyon ritkán került sor, négy nő döntött az örökbeadás mellett, de általánosságban az a jellemző, hogy a gyermek megtartása mellett határoznak.

3.3. A Józan Babák Klub klienskörének jellemzői

3.3.1. A terhességhez és az anyasághoz való hozzáállás

Mándi a munkája szempontjából azért tartja magát szerencsésnek, mert hozzá a Józan Babák Klubba általában már motiváltan érkeznek a szerhasználó várandósok. A kliensei szeretnének valamit kezdeni a terhességükkel, és ha nem is teljesen leállva a szerekről, de csökkentett mértékű szerhasználattal érkeznek az ellátásba. A szakértő szerint ennek azonban van egy hátulütője, ugyanis a tapasztalatai azt mutatják, a motivált nők gyakran túlságosan pozitívan látják a jövőt a terhességük alatt, amit részben a hormonális változások befolyásolnak. Mándi úgy látja,

„ilyenkor arra gondolnak a nők, hogy jó útra térnek, lesz munkájuk és egy jó családjuk, és minden rendben lesz majd. A leendő gyermeküket már a terhesség alatt a legjobbnak, legügyesebbnek szokták tartani, és úgy vélik, minden jól alakul majd a magzattal”.

A szakember rámutat, hogy ez „rózsaszín köd”, ami nem fedi a valóságot. A legnagyobb probléma ilyenkor az, hogy „máshogy kezdik el felmérni a kockázatokat és kevésbé aggodnak a jövőn, ami nem mindig jó”. Mándi szerint ilyenkor direkt módon kell fogalmazni: „igen, biztos minden jó lesz, de akkor ne igyál már meg még egy sört”. Előfordul tehát, hogy az ártalmakat nem mérik fel reálisan, s a szerhasználat lehetséges hatásait alulértékelik.

3.3.2. Lakhatási problémák

A Józan Babák Klub klienseinél jellemző, hogy lakhatási problémákkal küzdenek. E problémák megoldása kiemelt fontosságú a kismama számára, mert a gyermekjóléti szolgálat vizsgálja, hogy a leendő anya lakhatási körülményei megfelelőek-e, és azok biztosítják-e a leendő gyermek biztonságos nevelését (Nemzeti Drog Fókuszpont, 2011, 113). Mándi szerint a klienseik motiváltak a gyermekük felnevelését illetően, és igyekeznek minden olyan körülményt rendezni, amely a gyermekjóléti szolgálat szempontjából releváns lehet a gyermek kiemelésének mérlegelésekor.

3.3.3. Későn felismert várandósság és a lehetséges következmények

Azokra a nőkre, akik Mándihoz fordulnak a Józan Babák Klubban, jellemző, hogy a terhességüket későn ismerik fel. A szakértő a munkája során azonban csak egy olyan esettel találkozott, amikor a szerhasználó nő gyermeke súlyos rendellenességekkel született. Ekkor a terhességet a hatodik hónapban ismerték fel, miközben az anya komoly függőségben szenvedett. A droghasználat magzatra gyakorolt lehetséges következményeiről a Józan Babák Klub kliensei általában nem tudnak.

Mándi megfigyelte, hogy a gyógyszerek és az alkohol magzatra gyakorolt hatását is gyakran alábecsülik, míg a kannabiszét súlyosabbnak ítélik meg. Szerinte például „sokan minden apró fájdalomra bevesznek valami gyógyszert a terhesség alatt, anélkül, hogy ezt problémának találnák”, és emiatt számos újszülött kerül az intenzív osztályra, mégsem beszélnek erről nyíltan. Emellett a szülést megelőző terhesgondozás során ez a kérdéskör általában fel sem merül.

A szakértő kiemeli, hogy a várandósság alatt a szerhasználó nők gyermekeinél gyakran figyelemzavar is megfigyelhető kisgyerekkorban, de hozzáteszi, ez nem hozható egyértelműen összefüggésbe a szerhasználattal, hiszen a környezeti tényezőket is figyelembe kell venni.

3.4. A láthatatlan várandósok

Mándi meglátása szerint számos olyan várandós nő lehet, aki az alacsony küszöbű szolgáltatások túcseriprogramjait veszi igénybe, ahol nem biztosított a komplex ellátás, sőt az is előfordul, az érintettek nem kérnek a túcserén kívül további segítséget a terhességüket illetően. Mivel ezek a szolgáltatások anonimek és az igénybevételük nem feltételezi az absztinenciát, a kliensek nyomon követése és a további információk gyűjtése nehézkes, ami különösen igaz a szolgáltatáshoz vissza nem térők esetében. Ilyenkor felmerülhet az a probléma, amelyről Rigó (2009, 9) értekezett, miszerint a terhesgondozás elmaradása újszülöttkori elvonási tünetekhez vezethet. Emellett lehetséges, hogy a szerhasználatot még a szülés után sem tudják biztosan megállapítani, amennyiben az anya még akkor is titkolja azt.

A szakértők több hasonló sorsú kliensről is beszámoltak. Kovátsnak volt prostituáltként dolgozó szerhasználó kliense alacsony küszöbű ellátásban, aki teherbe esett.

A szakember arról számolt be, a fiatal nő várandósan is folytatta a szexmunkás tevékenységét, abban a meggyőződésben, hogy még többen „viszik majd el”, és több pénzt is fog keresni. Őt a partnere futtatta és agresszívan bánt vele, amikor nem vitt haza pénzt, így a kapcsolati erőszak is megjelent, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nő ebben az életformában maradjon.

Marosinak szintén volt olyan kliense, aki prostituáltként dolgozott és várandós volt, amikor segítséget kért tőle. A fiatal nő a leendő gyermekét szerette volna örökbe adni, ezért kereste fel a szociális munkást. Az ezzel kapcsolatos dokumentumokat alá is írta, de később eltűnt. Marosi hónapokig nem találkozott vele, majd amikor újra összefutottak, a másfél-két hónapos császármetszés utáni varratok még benne voltak, tehát nem ment vissza orvosi kezelésre. A nő függő, de Marosi abban nem biztos, hogy a várandóssága alatt is folytatta-e a szerhasználatot.

Szerettem volna megtudni, kik azok a szerhasználó várandós nők, akik semmilyen módon sem kerülnek be a szociális vagy egészségügyi ellátórendszer látókörébe. A fellelhető szakirodalom nem említi ezeket a nőket, pedig az ellátási lehetőségek hiányosságát figyelembe véve valószínűsíthető, hogy léteznek olyanok, akik ezt a nehéz és kérdésekkel teli élethelyzetet segítség nélkül élik át.

Mándit arról kérdeztem, mit tud azokról a szerhasználó várandós nőkről, akik az alacsony küszöbű szolgáltatások keretein belül, egyéb problémáik miatt sem kérnek segítséget. A szakértő úgy véli, sok olyan zsákfalú lehet, ahol fiatal roma lányokat futtatnak prostituáltként. „Nem ritka, hogy ez idő alatt be vannak állva a lányok, és mellette még teherbe is esnek. Aztán jó esetben a szülés idején eljutnak egy kórházba.” Szerinte az ehhez hasonló esetek egyáltalán nem lehetnek kivételesek, viszont mégsem esik szó róluk. További problémát jelent, hogy „egy nő minél reménytelenebbnek éli meg a helyzetét, annál inkább jellemző, hogy használni fog valamilyen drogot” – mondja Győrfy. Bár számos egyéb szerhasználati mintázat is kialakulhat ilyen élethelyzetben, segítség hiányában ezeknél is előfordulhat a további, erőteljes szerhasználat. Ezt a gondolatot az elméleti kutatásom során feltárt, Poole és Dell által kifejtett összefüggésekre alapozom, miszerint a szerhasználati szokások jóval erőteljesebbé válhatnak egy nő életében, ha bántalmazás vagy traumatikus élmény éri őket, és nem tudnak senkihez sem segítségért fordulni (Poole & Dell, 2005).

3.5. Az ellátórendszerben felmerülő problémák és hiányosságok

A szakértőktől szerettem volna minél többet megtudni arról, mik azok az ellátási hiányosságok és problémák, amelyek nemcsak számukra, de a klienseiknek is problémát okoznak.

Győrfy azt tapasztalja, a szerhasználó várandós nők ellátásában az egyik legnagyobb problémát az jelenti, hogy egy nagyon marginalizált csoportról van szó: „Náluk jóval látványosabb csoportok is hátra vannak hagyva, mint például az anyák.” Mándi

úgy véli, a drogprevenció támogatása eleve elhalt az elmúlt években, de érdemes ennél mélyebben vizsgálni a témát.

3.5.1. A női rehabilitációkról

Győrfy Juditban már több mint húsz éve megfogalmazódott az a gondolat, hogy amíg nincsenek kifejezetten olyan rehabilitációs intézmények, amelyek az anyák ellátása mellett a gyermekeket is segítenék, „addig igazán a női szempontok nincsenek figyelembe véve”. Tehát amíg nem veszik számításba, hogyan él egy nő, milyen feladatai és felelősségei vannak, miközben ugyanaz a szabályrendszer vonatkozik egy szerhasználó anyára, mint egy, a börtönbüntetése elől rehabilitációra vonuló férfi szerhasználóra. Egy anya sok esetben még pszichológiai tanácsadásra vagy Narcotics Anonymous (NA) gyűlésre sem tud elmenni, ha nincs olyan személy, akire ez idő alatt rábízhatná a gyermekét. „Amíg a gyermeke csak rá számíthat, nem tud magával foglalkozni az anya” – mondja Mándi. Ilyen esetekben is felkeresik a Józan Babák Klubot, mivel ott befogadó és elfogadó környezetben részesülnek.

Győrfy szerint azonban a fent említett tényezők csak a probléma kisebbik részét jelentik. Tapasztalatai szerint a szerhasználó anyák körében általános jelenség, hogy anyaként nem merik felvállalni a szerhasználatot, mivel tartanak a gyámhivatal reakciójától. A szakértő úgy látja, jelenleg nem lehetséges egyszerre stigmatizációmentesen feltárni a szerhasználatot, és ezzel párhuzamosan intézményi segítséget kapni ahhoz, hogy az érintett megtarthassa gyermekét. Megítélése szerint mindez az ellátórendszer strukturális hiányosságaira vezethető vissza: nem áll rendelkezésre elegendő támogatás, és a Józan Babák Klub sincs olyan mértékben integrálva az állami ellátórendszerbe, hogy a háziorvosok vagy nőgyógyászok automatikusan továbbirányítsák hozzájuk a szerhasználó várandós nőket.

3.5.2. Rendszerszintű, egységes ismeretek hiánya

Győrfy úgy gondolja, amikor a szerhasználó várandós nő bekerül gondozásba, akkor a védőnőnek, a gyerekorvosnak, a háziorvosnak és a nőgyógyásznak egyaránt tisztában kellene lennie a függőség témájával. Fontosnak tartja, hogy legyenek például tájékoztató plakátok az orvosi rendelőkben, elsősorban a szerhasználó várandósok és anyák számára, hogy tisztában legyenek azzal, hova fordulhatnak támogatásért. Ezzel szemben az ellátás jelenleg ott tart, hogy az elvonásban lévő terhes nőnek egy szakember azt mondja, „igyon meg egy felest, mert akkor abbamarad a remegése”. Győrfy úgy látja, ettől függetlenül vannak olyan orvosok, akik értenek az addikcióhoz, ami általában az önszorgalmukon alapszik. Összeségében azt tartja fő problémának, hogy nincs rendszerszintű tudás, ami olyan alapvetéseket foglalna magába, mint hogy ezek a nők nem jókedvükben használnak drogokat. A szakértő szerint ennek megértéséhez olyan addiktológusokra és orvosokra lenne szükség, akik ítéletmentesen állnak a szerhasználathoz,

továbbá rámutat arra, hogy e szemlélet megvalósulásához célszerű lenne egy olyan intézmény létrehozása, amely összefoglaló tudásanyagot készítene a témában és rendszeresen informálná a szakembereket, például hírlevél formájában. Ez különösen fontos, mivel így csökkenthető lenne a szakemberek terheltsége, hiszen nem kellene minden egyes témában szakértővé válniuk, hogy teljeskörűen el tudják látni a pácienseket. Bár lehetséges, hogy egyes szakemberek éppen a kiégés következtében nem foglalkoznak kellőképpen ezzel és az ehhez hasonló problémákkal, hiszen rengeteg feladattal kell egyszerre megbirkózniuk. Érdemes továbbá figyelembe venni azt is, hogy „sokszor nem mindig a leghelyesebb, legcsodálatosabb emberek érdekében jár el az ember” – mondja Mándi.

4. Összegzés

A kutatásom alapján arra következtethetünk, hogy azokat az ellátási lehetőségeket, amelyek jelenleg adottak a szerhasználó várandós nők számára, olyan szakemberek biztosítják, akik saját erőforrásaikat felhasználva mindent megtesznek azért, hogy segíteni tudják azokat a nőket, akik egyébként nagyon egyedül lennének a problémáikkal. Nemcsak az anya, de a születendő gyermek érdekében is fontos, hogy legyenek megfelelő preventív intézkedések és olyan ellátási lehetőségek, amelyek segítik a kismamát abban, hogy a szerhasználatot maga mögött hagyva rendezhesse szociális és környezeti körülményeit, amennyire a lehetőségei adottak hozzá.

Irodalomjegyzék

- BMSZKI. [é. n.]. Szakmai program. <https://www.bmszki.hu/hu/nogyogyaszat/szakmai-program>
- Demetrovics Zs. (szerk.). (2007). Az addiktológia alapjai I. ELTE Eötvös Kiadó.
- Kaló Zs. (2020). Bevezetés a szerhasználó nők világába. (RendSzerTan: Addiktológiai Elméletek és Kutatások 20). ELTE PPK – L'Harmattan.
- Kovács M. (2012). Kisember érkezik: Mentálhigiénés szemléletű védőnői várandósgondozás. Embertárs, 3, 240–254.
- Nemzeti Drog Fókuszpont. (2010). 2010-es éves jelentés az EMCDDA számára. „Magyarország”: Új fejlemények, trendek és részletes információk a kiemelt témákról. RETIOX.
- Nemzeti Drog Fókuszpont. (2011). 2011-es éves jelentés az EMCDDA számára. „Magyarország”: Új fejlemények, trendek és részletes információk a kiemelt témákról. RETIOX.
- Poole, N. & Dell, C. A. (2005). Girls, Women and Substance Use. Canadian Centre on Substance Abuse.
- Raphael-Leff, J. (2010). Másállapot: A várandósság pszichológiája (ford. Horváth K.). (Lélek kontroll). Háttér Kiadó.

- Rigó J. Jr. (2009). A drogfogyasztó várandós nők terhesgondozása. In Rigó J. Jr., Oberth J. & Sógorka I. (szerk.). (2009), *Droghasználó várandós nők és gyermekeik ellátása* (pp. 9–19). Magyar Emberi Jogvédő Központ Alapítvány.
- Sógorka I. (2009). A kábítószer-használó várandós nők szociális problémáinak kezelése a kórházi szociális munka során. In Rigó J. Jr., Oberth J. & Sógorka I. (szerk.). (2009), *Droghasználó várandós nők és gyermekeik ellátása* (pp. 70–85). Magyar Emberi Jogvédő Központ Alapítvány.
- Szemán-Nagy A. (2011). A korai kapcsolati élmények szerepe a várandósság alatti depresszióban. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Tománé Mészáros A. (szerk.), (2020). *Függőségek, különös tekintettel a női függőségekre*. Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789634546191>

A freudi „kísérteties” fogalom megjelenése David Lynch *Lost Highway* – *Útvesztőben* című filmjében

Székely Kata

PPKE BTK Pszichológiai Intézet, BA-hallgató

The Freudian “uncanny” in David Lynch’s Lost Highway.

Abstract: The “uncanny” is discussed by Sigmund Freud as an aesthetic concept in his essay published in 1919. The original German term is “unheimlich,” which means ‘uncanny’ or ‘eerie.’ Its most common definition is attributed to Schelling: “everything that is secret, and thus should have remained hidden, yet has revealed itself.” This means that certain psychological contents are repressed, becoming unconscious, and the individual experiences the uncanny as a result of the consciousness of these contents. In his essay, Freud emphasized the uncanny nature of doppelgängers, which later became one of the most actively discussed phenomena in the discourse related to the concept. According to Otto Rank, doppelgängers serve as a means of defense against death, while Freud saw them as fulfilling an infantile wish-fulfillment function. The uncanny as an aesthetic concept is also frequently employed in the interpretation of David Lynch’s films. In my analysis, the guiding line is provided by the psychological functioning of the doppelgängers and the defensive functions they perform, the organization of which gives the film its uncanny character. At the center of the film is the murder committed by the protagonist, Fred, and its psychological consequences. Fred creates an idealized doppelgänger and a fantasy world in order to avoid confronting his own actions and to live a life he truly desires. The function of doppelgängers aligns with the notions articulated by Rank and Freud and is supplemented by a defense against destruction, which serves to preserve the self-image. The uncanny nature of the film arises from the transformation of unconscious contents and instincts into doppelgängers, as well as the blurring of the fantasy world and reality. My paper contributes to a broader understanding of the uncanny and reinforces and complements previous analyses of David Lynch’s films.

Absztrakt

A „kísérteties”-t Sigmund Freud az 1919-ben megjelent esszéjében mint esztétikai fogalmat tárgyalja. A kifejezés eredeti német nyelven „unheimlich”, ami ’kísérteties’-t, ’hátborzongató’-t jelent. Leggyakoribb meghatározása Schelling nevéhez köthető: „mindaz, ami titok, tehát rejtettnek kellett volna maradnia, mégis föltárult”. Azaz bizonyos pszichés tartalmak elfojtás alá kerülnek, tudattalanná válnak, s e tartalmak tudatosulásának következtében éli át az egyén a kísértetieset. Freud esszéjében hangsúlyozza a hasonmáskarakterek kísérteties természetét, melyek később a fogalommal kapcsolatos diskurzus egyik legaktívabban tárgyalt jelenségeivé váltak. Otto Rank szerint a hasonmáskarakterek a halál elleni védekezés eszközei, míg Freud infantilis vágyteljesítési funkciót látott bennük. A kísértetieset mint esztétikai fogalmat David Lynch filmjeinek értelmezéséhez is előszeretettel használják. Elemzésem vezérvonalát a hasonmáskarakterek pszichés működése és az általuk betöltött védekező funkciók adják, melyeknek szerveződése kísérteties jelleget ad a filmnek. A film középpontjában a főszereplő, Fred által elkövetett gyilkosság és annak pszichés következményei állnak. Fred létrehoz egy idealizált hasonmáskaraktert és egy fantáziavilágot, annak érdekében, hogy ne kelljen szembesülnie saját tetteivel és olyan életet élhessen, amire valójában vágyik. A hasonmáskarakterek funkciója megegyezik a Rank és Freud által megfogalmazottakkal, illetve kiegészül a pusztítás elleni védekezéssel, mely az énkép megőrzésére szolgál. A film kísérteties jellegét a tudattalan tartalmak, az ösztönök hasonmáskarakterre alakítása, valamint a fantáziavilág és valóság összemosása adja. Írásom hozzájárul a kísérteties szélesebb megértéséhez, továbbá megerősíti és kiegészíti a David Lynch filmjeiről eddig készült elemzéseket.

I. A kísérteties¹

Mint az ismert, Sigmund Freud erőteljes érdeklődést mutatott a művészetek iránt. Nagyra értékelte Leonardo da Vinci és Michelangelo munkásságát, Shakespeare drámáiban, Hoffmann regényeiben és novelláiban pedig az emberi lélek működésének érzékeny leírásait ismerte fel. A pszichológia és a művészetértelmezés viszonya azonban leginkább kérdésként fogalmazódott meg benne, mivel nem volt számára egyértelmű, hogy a pszichoanalízis képes-e és ha igen, feladata-e hozzájárulni a műelemzéshez.

Az esztétikatörténetbe Freud a pszichobiografikus tanulmányokon túl leginkább a „kísérteties” fogalmával írta be a nevét. 1919-ben jelent meg „A kísérteties” („Das Unheimliche”) című esszéje, melyben egyrészt e fogalom szemantikai vizsgálatát járja körbe, másrészt pedig E. T. A. Hoffmann *A homokember* című elbeszélésének komplex elemzését adja.

Az eredeti német kifejezés, az *unheimlich* ('kísérteties, kietlen, hátborzongató') a félelmetes egy fajtája, árnyalata, melynek számos nyelvben nem található meg megfelelő, pontos fordítása.² Freud a jelentéstani vizsgálatot a szó fosztóképző nélküli formájától, a *heimlich*től ('otthonos, ismerős, bizalmas') kezdi, mondván a félelmetes e speciális formája az ismeretlennel, az újszerűvel való találkozásból származik. Ugyanakkor a *heimlich* alapos vizsgálata után megállapítja, hogy a két fogalom között rész-egész viszony áll fenn. A *heimlich* egyik jelentésárnyalata nem az *unheimlich* ellentétpárja, hanem azzal azonos jelentésű, ezzel új értelmezésréteget adva a fogalomnak. Ami egyszer otthonos, ismerős, az máskor félelmetes vagy ijesztő, és épp ezáltal az ambivalencia által jelenik meg az egyén számára kísértetiesként. Freud fontosnak tartja Schelling *unheimlich* meghatározását, ami szorosan kapcsolódik a kifejezés általa vizsgált értelméhez: „mindaz, ami titok, tehát rejtettnek kellett volna maradnia, mégis föltárult” (Schelling, 1856, idézi Freud, 1919/1998, 251). Azaz bizonyos pszichés tartalmak elfojtás alá kerülnek és tudattalanná válnak; e tartalmak újrafelmerülésének, tudatosulásának következtében éli át az egyén a kísértetieset: ami ismerős, de rejtett volt, az lát napvilágot, s az ebből fakadó kettősség által válik ijesztővé, fenyegetővé.

Freud *A homokember* elemzése során a fogalom újabb jelentésrétegeit tárja fel, melyek egyre inkább összekapcsolják a kísérteties esztétikai élményét a pszichoanalízis elméletével. Hoffman elbeszélése elmosza a fantázia és a valóság közötti egyértelmű határvonalat, és kétségek között hagyja az olvasót. Freud a történet értelmezéséhez Ernst Jentsch (1906/1997) kísérteties koncepciójára hivatkozik, aki szerint e sajátos érzelmi minőség átélése abból az intellektuális bizonytalanságból ered, amelyet az objektum és szubjektum, az élő és élettelen összemosódása következtében vált ki az olvasóban. Jentsch Olimpia karakterét hozza példaként, akit Nathanael élő lánynak hisz és

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, dr. Radvánszky Anikónak a munkájáért és az általa nyújtott szakmai támogatásért.

² Latin: *locus suspectus* 'gyanús, kísérteties hely', *intempesta nocte* 'éjnek ijesztő idején'; görög: *xenos* 'idegen, idegenszerű'; angol: 'uncanny, uncomfortable, uneasy, gloomy, dismal, ghostly'.

beleszeret, mikor azonban megtudja, hogy egy emberszerű óraszerkezetről van szó, az örület állapotába kerül. Jentsch felfogása szerint a kísérteties az élő és az élettelen, a lélekkel rendelkező és az automata, az emberszerű és az idegen fogalompárok határterületein mozog, ahol a kettő nehezen megkülönböztethetővé válik (Freud, 1919/1998).

Habár minden bizonnyal nem esztétikai, hanem klinikai fogalomként tekint a kísértetiesre, az általa ismertetett kísérteties hatással lesz a későbbi esztétikai értelmezésekre, például Masahiro Mori „kísérteties völgy” (uncanny valley) elméletére, amely az antropomorf gépek, robotok emberszerűségének és népszerűségének összefüggését tárgyalja. Mori szerint a különböző robotok, bábok, bábuk annál népszerűbbek, minél ismerősebbek az emberek számára. Egy hagyományos ipari robotnál a humanoid robot jobban hasonlít az emberre, kevésbé jelenik meg idegenként, így az ember jobban elfogadja, nem idegenkedik tőle. Ugyanakkor ez az összefüggés felbomlik, hogyha az egyén valamit emberszerűként, de mégis idegenként érzékel; ez az ambivalencia félelmet és szorongást vált ki, ezzel kísérteties atmoszférát teremtve (Mori et al., 2012).

Az élő és élettelen, illetve a valóság és fantázia közötti elmosódás a hasonmáskaraktereken (*Doppelgänger*) keresztül jelenik meg a történetben, akik olyan személyek, „akiket hasonlóságuk miatt azonosnak kell tartunk. Hoffmannál ez a viszony tovább erősödik a lelki folyamatok egyik személyről a másakra történő átvitele alatt” (Freud, 1919/1998, 71). A különböző karakterek közötti határvonalak bizonytalanná válnak; az érzések és a tudás összemosódik; az egyik személyről áttevődnek egy másikra. A kísérteties hatást itt a kint és a bent, az én és a nem én elkülönítéséből fakadó bizonytalanság kelti.

Otto Rank (1914/1971) olvasatában a hasonmás létrehozása egyfajta tükör- és árnyképnek, védőszellemnek felel meg, illetve a halál és pusztulás elleni védekezés egy eszköze. Freud ezt az elképzelést kiegészíti azzal, hogy e folyamat a primer narcizmushoz, a pszichoszexuális fejlődés első szakaszához nyúlik vissza. Ennek során a gyermeket a „*határtalan önszeretet*” jellemzi: még nem képes más emberekre irányítani az érzéseit, a teljes onnipotencia állapotában létezik. Az infantilis vágyteljesítéshez nyúl vissza a fejlődés későbbi szakaszaiban is, amikor bizonyos vágyak megélése lelkiismereti akadályba ütközik és szuperegó-szorongást okoz. Az egyén számára a hasonmáskarakterek létrehozása eszközként szolgálhat azoknak az én-törekvések érvényre juttatásához, melyeket külső körülmények miatt nem tudott megélni. Freud értelmezésében tehát Nathanael édesapja, a homokember, Copellius és Coppola egymás hasonmáskarakterei és bizonyos értelemben Nathanael saját pszichéjében élő üldöző énrész kivetítései (Freud, 1919/1998).

2. David Lynch kísérteties világa

David Lynch filmjei, ahogy azt számos elemzés taglalja, rendkívül jól értelmezhetőek pszichoanalitikus fogalmak felhasználásával és a kísérteties jelenségén keresztül egyaránt (Jones, 2011). Ez abból fakadhat, hogy Lynch filmjeire tekinthetünk úgy, mint amelyekben tudattalan tartalmak kerülnek a felszínre és a psziché működése bontakozik ki. A tudattalan működése, különböző ösztöntörekvések felszínre törése, az elhárító mechanizmusok és a felettesén-működés jelenik meg a néző szeme előtt a lehető legzavarbaejtőbb, kísérteties módon. Filmjei meghökkentőek, nehezen érthetőek és bonyolultak, akár az emberi psziché (Schaffner, 2009).

David Lynch ikonikus filmjéről, a *Lost Highway* – *Útvesztőben*ről készített elemzésemben a karakterek kísérteties jellegére koncentráltam, melyet a film az emberi pszichére jellemző töredezettséggel, ehhez kötődően hasonmásalkotással, a karakterek és hasonmás-karakterek közötti váltakozással ér el. Továbbá szeretném feltárni, hogy milyen pszichés motívumok, ösztönimpulzusok alakítják a történet fonalát. Mindehhez elméleti keretként Melanie Klein és Wilfred Bion irigység fogalmát használok fel, ami hozzájárul a film és karaktereik kísérteties jellegének megértéséhez.

3. Az irigység

Melanie Klein (1975) gondolkodásában az irigység fogalmát a mohósággal párhuzamban lehet a legjobban megragadni. Klein szerint a fejlődés korai szakaszában az egyén, a csecsemő kiszolgáltatott az elsődleges gondozónak, leggyakrabban az édesanyjának. A csecsemő jóléte az édesanyjától, az anyamelltől függ, hiszen az számára a táplálék, a biztonság, az öröm forrása. A csecsemő számára az anyamell kiapadhatatlanként, hatalmas erővel rendelkező tárgyként jelenik meg. Ha a csecsemő szükségletei nincsenek kellőképpen kielégítve, a csecsemő „azt hiszi, hogy az anyja melle a csodálatos tartalmát a maga számára halmozza fel és élvezi a gyermek fölötti hatalmát, ahelyett, hogy teljesen szabadon és bármikor odaengedné őt az élet forrásához” (Mitchell & Black, 2012, 136).

Az orális mohóság válasz erre a helyzetre, melyben a csecsemő az anyamell fölötti birtoklási, uralkodási vágyát éli meg. Megjelenik a csecsemőnek az a fantáziája, hogy az édesanyja csupán az ő vágyainak és szükségleteinek kielégítéséért létezik. Az irigységben a mohóság „könyörtelen kirablássá fajul” (Mitchell & Black, 2012, 137). A szükségletek, vágyak teljes kielégítésére szolgáló tárgyat az egyén nem megszerezni és birtokolni akarja, hanem elérhetetlensége okán a halálösztönt ellene fordítja, illetve szándékává válik, hogy tönkregyeje.

Wilfred Bion (1967/1988), Klein egyik legnagyobb hatású tanítványa a skizofrén nyelvezeten és gondolkodáson keresztül továbbgondolta az irigység jelenségét. Rámutat a pszichotikus betegek gondolkodását jellemző töredezettségre és látszólagos értelmetlenségre. Úgy véli, kapcsolat áll fenn a Klein által leírt irigy támadások és a fragmentáltság között. A csecsemő nem csupán a vágyott tárgy felé, hanem saját elméje,

észlelő-megismerő funkciói felé is támadást intéz. A valóság teljes érzékelésére és megértésére többé nem képes az egyén; ez a fajta működés vezet a későbbi pszichotikus állapotokhoz (Mitchell & Black, 2012).

Az irigység elmélete azért is tekinthető relevánsnak a kísérteties fogalmának megközelítéskor, mivel a filmben hasonló folyamatok mennek végbe. Az irigy birtoklási vágy következtében kialakuló agresszív, erőszakos impulzusok, a halálösztön felszínre törése elpusztítja a főszereplő, Fred életét intrapszichés és interperszonális értelemben egyaránt. A halálösztön a pszichoanalitikusok között is egy megosztó fogalom, de az kétségtelen, hogy az emberi psziché egyik hátborzongató, kísérteties jelensége, aminek oka az agresszió és az agresszióhoz kapcsolódó érzelmek (gyűlölet, harag, fékevesztettség) kifejezésének tabusítása a társadalmunkban.

4. *Lost Highway* – Útvesztőben

Todd McGowan a *Lost Highway*-ról készült elemzését a következő felütéssel kezdi:

„David Lynch *Lost Highway* című filmjét (1997) kétségkívül nehezen nézhető. [...] Első megtekintésre csábító ezeket a nehézségeket a film rendezőjének obskurantista hajlamainak tulajdonítani és arra a következtetésre jutni, hogy a narratíva csak a szokatlanság kedvéért szokatlan, vagy hogy a lényeg egyszerűen az, hogy nincs lényeg.” (McGowan, 2000, 51)

A szerző az elemzésében természetesen nem erre a konklúzióra jut. A *Lost Highway* nehezen érthetőségét azzal magyarázza, hogy a filmben a valóság és a fantázia közötti határvonal elmosódik.

A *Lost Highway* története egy sikeres szaxofonista, Fred Madison (Bill Pullman) élete köré szerveződik. Fred azt gondolja, a felesége megcsalja; a birtoklási vágy átcsap irigységbe és tehetetlen dühbe, ami odáig vezet, hogy megöli a feleségét, Renee-t (Patricia Arquette). Fred gyanakvása, bizalmatlansága és a feleségével kialakult elnyomott konfliktusos kapcsolat az első jelenettől érezhető. Schaffner (2009) szerint a filmben a „valós” jelenetek, amelyek Fred és Renee hideg és diszfunkcionális házasságát mutatják be, az igazán kísértetiesek. Ezt a hatást a film monoton színhasználattal, homályos, visszafogott világítással éri el, szembeállítva mindezt a későbbi, Pete és Alice kapcsolatát bemutató jelenetekkel, amelyek fényesek, színekkel teliek, élők és közel se olyan nyomasztóak, annak ellenére, hogy egy sokkal erőszakosabb, a társadalom szeme elől elrejtett világot mutatnak be (Schaffner, 2009).

A bizalmatlanság és a gyanakvás, az elfojtott feszültség végül a halálösztön felébredéséhez és gyilkossághoz vezet. Az emberi psziché azonban nem tud megküzdeni egy ilyen súlyos vétséggel, így elfojtja az emlékét, hiszen a gyilkosság összeegyeztethetetlen a karakter énképével. Csupán a Rejtélyes ember (Robert Blake) által küldött kazettákból válik egyértelművé, hogy Fred különös kegyetlenséggel ölte meg Renee-t. A videókamera és Fred emlékezőképessége közötti különbségre reflektál,

hogy Fred Renee elmondása szerint nem szereti a kamerákat, amihez Fred hozzáteszi: „A magam módján emlékszem, nem feltétlenül úgy, ahogy volt.”

Adam Daniel Jones (2011) kiemeli, a kazetta fekete-fehér felvétele egy pillanatra színessé válik, ezzel egyértelművé téve, hogy az eseményre Fred a kazetta megnézése közben emlékezik vissza, s ez szembesíti a gyilkossággal. Schaffner és Jones színhasználatról szóló elemzése rámutat egy olyan összefüggésre, amely Fred karakterének mélyebb megértésében segíthet. Fred a gyilkosság pillanatában a korábbi jeleneteknél élénkebb színekben jelenik meg. A két színhasználat közötti kontraszt ráerősít arra az értelmezési lehetőségre, hogy a gyilkosság pillanatában Fred cselekedetei ösztönvezéreltek: a halálösztön érvényesül, veszi át az irányítást. Az élénk színhasználat később Pete és Alice kapcsolatát illetően az életösztön felébredését és működésbe lépését jelentheti. Az ösztönvilág, amely általában a tudattalanban marad, ily módon megfigyelhető jelenléte egyértelműen kísérteties hatást kelt.

A gyilkosságot követően Fredet halálra ítélik, akit a börtönben fejfájás gyötör a történetek sikertelen elfojtása miatt. A halálösztön önmagára irányuló pusztító tendenciája tehát fizikai fájdalomban jelentkezik. Ez hívja életre a hasonmáskaraktert, Pete Daytont, s ezzel kezdetét veszi a film további részére jellemző töredezettség (kleini-bioni irigység fogalom).

Fred azonosul Pete-tel, a szeretővel, s ezáltal képes meg nem történtté tenni a gyilkosságot és megúszni a halálbüntetést. Mivel a börtönigazgató és a rendőrség sem érti a rejtélyes szerepcserét, Pete-et kiengedik, ennek köszönhetően pedig a hasonmáskarakter a halál elleni védekezés eszközévé válik. Ez egybevág a Rank által megfogalmazott hasonmáskarakter-felfogással, azaz az a büntudat elhárítására és egy pozitív énkép fenntartására tett próbálkozás. Frednek nem kell szembenéznie saját destruktív cselekedetével vagy azzal, hogy képes a gyilkosságra. Egy esetben válik érzékelhetővé, hogy nem tökéletes az elhárítás: amikor Pete meghallja a rádióban Fred szaxofonjának hangját, rögtön kikapcsolja, nem tudja azonban megindokolni, miért zavarja a zene.

Ezenkívül az azonosuláson keresztül Fred maga válik a fiatalabb, lazább és a nők számára kíváncsabb Pete-té. Azonos véleményen vagyok Jonesszal, (2011) aki Pete karakterét Fred szinte teljes antitézisének tekinti. Egyfajta elfojtott, idealizált énrészként fogható fel, akinek természetétől távol áll a gyilkosság, így megérdemli, hogy együtt lehessen Alice Wakefielddel, Renee hasonmásával. Ezzel a hasonmáskarakterek vágyteljesítő funkciója érvényesül: egy olyan élet reménye, egy fantáziavilág rajzolódik ki, amelyben Pete megszerezheti Alice-t.

Innentől kezdve Pete és Alice szerelmi történetét követjük végig, akik el akarnak szökni Alice párja, Mr. Eddy elől. A perspektívaváltással Mr. Eddy és Fred között is kialakulni látszik egy párhuzam. Mr. Eddy gengszter, aki Pete-et addig becsüli meg és tartja közel magához, amíg a férfi jó szolgálatot tesz neki autószerelőként, de egyértelművé teszi a számára, hogyha Pete arra vágyik, ami az övé (vagyis Alice-re),

akkor annak súlyos következményei lesznek. A Pete és Mr. Eddy közötti telefonbeszélgetésben a férfi kimondatlanul megfenyegeti Pete-et, miközben folyamatosan azt ismételteti, „örülök, hogy jól vagy”, „tényleg örülök, hogy jól vagy”. Pete a büntudattól és a fenyegetettségtől egyre inkább kétségbeesik.

A Rejtélyes ember újbóli feltűnésével elkezd szétesni a Fred és Pete közötti azonosság, ami érdekes ambivalenciát teremt Fred és Pete, illetve Mr. Eddy és Fred azonosításával kapcsolatban. Fred a Pete-tel való azonosuláson keresztül megélheti a saját ártatlanságát és kíváncsiságát. Ez azonban mégsem hoz számára boldogságot vagy békét; a büntudata utoléri Mr. Eddy gonosz, zsarnokoskodó karakterén keresztül. A telefonbeszélgetés során egyértelművé válik, hogy a valóság meghasonlott, azaz a valóság és az eddig „rejtett jelentés” egymásra csúszik, akárcsak a karakterek és a hasonmáskarakterek.

A jelenet által keltett zavar a Rejtélyes ember jelenlétéből is adódik, aki a *Lost Highway* kétségkívül egyik legkísértetiesebb alakja Jeffrey M. Courtright (2017) szerint. A karakter kísértetiessége hullaszerű kinézetéből, emberen túli erejéből és ismétlési kényszerű felbukkanásából fakad. A Rejtélyes ember lassan, kimérten beszél; fehér bőre, merev arckifejezése a halottakra emlékezteti az embert; az elfojtott, haláltól való rettegésen keresztül éri el a borzongást a nézőben. A Rejtélyes ember és Pete között lezajló telefonbeszélgetés a Rejtélyes ember és Fred Andie buliján folytatott beszélgetésének ismétlése. Utóbbi középpontjában a karakter emberfeletti erejének bemutatása áll: Fred az otthonában veszi fel a telefont, miközben a férfi párhuzamosan mellette áll, ezzel megszakítva a tér és idő keretrendszerét. Courtright ezen túl azt is hangsúlyozza, azzal, hogy a Rejtélyes ember behatol Fred és Renee otthonába, veszélyessé teszi az otthont, s ezáltal a heimlich unheimlichhá, kísértetiessé válik.

Kétségbeeséstől hajtva Pete elköteleződik az Alice által kitalált szökésterv mellett: kirabolják Alice egyik gazdag barátjának, a futtatójának a házáat. Itt az (újabb) gyilkosság elkövetése után Pete kiépített fantáziavilága összeomlani látszik. A férfi megpillantja Alice-t és Renee-t egy közös képen Mr. Eddyvel és Andie-vel, a férfival, akit Pete megölt. Ezzel visszatér a fejfájás és a hallucinációk, amelyek Fredet is kínozták. Pete benyit a 26-os szobába, ahol vörös megvilágításban Alice vörös parókában mintha Fredhez szólna: „Beszélni akartál velem? Megakartad kérdezni, hogy miért?” – a megcsalásra utalva. Pete becsukja az ajtót, ami újabb próbálkozás a kízó érzelmek, emlékek elhárítására.

A rablás után a pár elér a sivatagban álló nyaralóhoz, ahhoz a házhoz, amelyet a börtönben Fred a hallucinációjában felgyulladni látott. Az utolsó szexuális együttlétet túlexponált, lassított felvételen láthatjuk, romantikus zenei aláfestéssel, ami ellentétet képez az Andie házában látott vörös parókás, ijesztő Alice-t ábrázoló jelenet audiovizuális hatásával. Ez egy újabb háritás: a psziché lehasítja egymásról Renee/Alice két képét; a „rossz” Renee-t démoniként, az „ideális” Alice-t angyaliként látjuk. A fantázia ugyanakkor véget ér, amikor Pete „Akarlak, Alice!” mondatára válaszként azt kapja: „De sosem kapsz meg.” Ez értelmezhető úgy, hogy amíg Pete csak egy részét, a jó

oldalát akarja, addig valójában csak egy illúziót kerget, semmi többet. Az angyali és démoni énrészek ilyen jellegű változtatása összekapcsolható Bloom (2014) „negatív fenséges” elméletével, amely a hasonmáskarakter-alkotás kísérteties természetét a múltbeli énrészek megtagadásával és elfojtásával hozza összefüggésbe.

A film végén Fred újból önmagává változik és visszatér a Lost Highway Hotel 26-os szobájába, ahol valószínűleg Renee és Mr. Eddy találkoznak. Fred elrabolja s a nyaralóba viszi Mr. Eddy, ahol dulakodás közben elvágja a férfi torkát. Utoljára tűnik fel a Rejtélyes ember, aki megmutatja a Renee-ről készült felvételeket, a pornófelvételeket, az orgiákat, amelyeken részt vettek. Erre Mr. Eddy Frednek azt válaszolja: „Te meg én minden stricnél undorítóbbak vagyunk, igaz?” – így szembesítve Fredet a valódi, kegyetlen természetével. A Rejtélyes ember lelövi Mr. Eddy, mielőtt Fred válaszolhatna, s a zsarnoki, kizsigerelő, perverzként ábrázolt énrész meghal.

Ezt követően derül fény Mr. Eddy és Dick Laurent azonosságára. Amikor Fred bemondja a saját kaputelefonjába, hogy „Dick Laurent halott”, újból elindítja a rejtélyt, ezzel ráerősítve az ismétlési kényszerre.

A film nem csak a Fred, Pete és Mr. Eddy/Dick Laurent közötti határvonal elmosódása miatt kelthet kísérteties érzéseket a nézőben. Hátborzongató a megjelenő férfi karakterek vágyainak, ösztöneinek tárgya, a Renee/Alice páros is. Rebecca Ann Barr (2010) elemzésében kiemeli, Lynch filmjei olyan nézői dinamikát alakítanak ki, amely „megjelenésében kíváncsi, de tartalmában fenyegető lehet, és ez a paradoxon női megjelenésben/képben kristályosodik ki” (Mulvey, 1975, 11). A *Lost Highway* női karakterei az 1940-es évek femme fatale-ját idézik: egyszerre képezik a vonзалom és érzelmi kötődés tárgyát, miközben a világ egy tabusított és rejtett árnyoldalához tartoznak.

Barr gondolataihoz hozzáfűzném, hogy Renee és Alice karakterét egyaránt az ambivalencia jellemzi. Szépségük és kíváncsiságuk miatt vágy tárgyai, épp emiatt viszont túlszexualizáltak és ki vannak használva. A film nem fejti ki, hogyan kerültek a pornó-iparba, de Alice „állásinterjúja”, mely során fegyvert fognak a fejéhez, azt sejteti, nem saját döntés volt. A társadalom azonban hajlamos ágenciát tulajdonítani a pornó-iparban dolgozó nőknek és dehumanizálni őket, hogy elhárítsa magától a felelősséget.

Mindemellett Nolan Boyd (2014) értelmezése arra is rámutat, hogy Fred szexualitáshoz és nőkhöz való hozzáállása hasonló David Lynch egy másik filmjének hátborzongató karakteréhez, Frankéhez. Mindketten vágynak rá, hogy uralkodjanak az őket körülvevő nőkön és a női vágy egyetlen tárgyává váljanak. Erőszakosak és nem hajlandóak a nőket egyenrangú félként kezelni.

Renee és Alice úgy jelenik meg a filmben, ahogyan Fred/Pete/Mr. Eddy róluk gondolkodnak, ahogyan az ő fejükben megjelennek: hideg, számító és kegyetlen, végeredményben nem emberi. Renee és Alice beleesnek Mori „kísérteties völgyébe”: a férfiak saját magukhoz hasonlatosként érzékelik őket, ennek ellenére elidegenítik maguktól, amikor olyan részeit ismerik meg, melyek eltérnek a nőkről kialakított ideáloktól, az őket körülölelő elvárásoktól (például tisztaság, ártatlanság, passzivitás).

A női karakterek lényegükben nem emberiek, idegenek, és ez a felismerés elégedetlenséget, bizalmatlanságot, illetve erőszakot vált ki a férfi karakterekből. Ha embernek tekintenék, szembe kellene nézniük azzal, milyen társadalom az, amelyben megengedhető, hogy egy nő ilyen helyzetbe kerüljön. Renee és Alice karakterének dehumanizálása újabb esélyt teremt Fred számára, hogy igazolhassa a felesége ellen elkövetett erőszakot.

5. Összefoglalás

Meglátásom szerint David Lynch *Lost Highway* – *Útvesztőben* című filmjének kísérteties jellege leginkább a hasonmáskaraktereken keresztül ragadható meg. A főszereplő, Fred a felszínre törő halálöszön által vezérelve gyilkosságot követ el. Az ezzel járó bűntudat és szégyenérzet elhárítása következtében jön létre a hasonmáskarakterek által uralt fantáziavilág. Az elhárítás azonban nem működik megfelelően, így a valóság és a fantáziavilág közötti határvonal időnként eltűnik a filmben, a karaktereket saját tetteikkel szembesítve. A határvonalak elmosódása, az elfojtott, tudattalan tartalmakkal való találkozás adja a film kísérteties jellegét.

A hasonmáskarakterek hármas funkciót töltenek be a filmben. Egyrészt a fantáziavilágban való működésük vágyteljesítő funkcióval bír: lehetőséget adnak a karakterek számára, hogy olyan életet éljenek, amire mindig vágytak. Másrészt hozzájárulnak a karakterek által elkövetett gyilkosságok meg nem történtté tételéhez és a saját haláluk elől való meneküléshez, így egyszerre a pusztítás és a pusztulás elleni védekezés eszközeivé válnak. Harmadrészt a hasonmáskarakterek minden esetben az elfojtott, tudattalan tartalmak felszínre kerülése ellen védekeznek, ami magyarázza kísérteties természetüket.

Irodalomjegyzék

- Barr, R. A. (2010). *The Gothic in David Lynch: Phantasmagoria and Abjection*. University of Galway.
- Bion, W. R. (1988) Notes on Memory and Desire. In E. Bott-Spillus (ed.) *Melanie Klein Today: Developments in Theory and Practice. II: Mainly Practice* (pp. 17–21). Routledge. (Az eredeti mű megjelenési éve: 1967).
- Bloom, H. (2014). Freud and the Sublime: A Catastrophe Theory of Creativity. In M. Ellmann (szerk.), *Psychoanalytic Literary Criticism* (pp. 173–195). Routledge.
- Boyd, N. (2014). *Dark Reflections: Fantasy and Duality in the Work of David Lynch*. Wake Forest University.
- Courtright, J. M. (2017). The „Mystery Man” as Uncanny Monster in David Lynch’s *Lost Highway*. *Journal of Communication Ethics, Religion and Culture*, 52(3), 164–173. <https://doi.org/10.5840/listening201752319>

- Freud, S. (1998). A kísérteties. In Bókay A. & Erős F. (szerk.), *Pszichoanalízis és irodalomtudomány* (pp. 65–83). Filum Kiadó. (Az eredeti mű megjelenési éve: 1919).
- Jentsch, E. (1997). On the Psychology of the Uncanny (1906). *Angelaki*, 2(1), 7–16. <https://doi.org/10.1080/09697259708571910>
- Jones, A. D. (2011). *Between Self and Other: Abjection and Unheimlichkeit in the Films of David Lynch* [PhD-disszertáció]. Newcastle University.
- Klein, M. (1975) *Envy and Gratitude and Other Works, 1946–1963*. Delacorte.
- McGowan, T. (2000). Finding Ourselves on a „Lost Highway”: David Lynch’s Lesson in Fantasy. *Cinema Journal*, 39(2), 51–73. <https://doi.org/10.1353/cj.2000.0005>
- Mitchell, S. A. & Black, M. J. (2012). A modern pszichoanalitikus gondolkodás története (ford. Balázs-Piri T.). Animula.
- Mori, M., MacDorman, K. F., & Kageki, N. (2012). The Uncanny Valley [From the Field]. *IEEE Robotics & Automation Magazine*, 19(2), 98–100. <https://doi.org/10.1109/MRA.2012.2192811>
- Mulvey, L. (2013). Visual Pleasure and Narrative Cinema. *Screen*, 16(3), 6–18.
- Rank, O. (1971). *The Double: A Psychoanalytic Study* (ford. H. Tucker, Jr.). The University of North Carolina Press. (Az eredeti mű megjelenési éve: 1914).
- Schaffner, A. K. (2009). Fantasmatic Splittings and Destructive Desires: Lynch’s Lost Highway, Mulholland Drive and Inland Empire. *Modern Language Studies*, 45(3), 270–291. <https://doi.org/10.1093/fmls/cqp105>
- Schelling, F. W. J. von. (1856). *Friedrich Wilhelm Joseph von Schellings sämtliche Werke*. II/1: *Einleitung in die Philosophie der Mythologie*. J. G. Cotta’scher Verlag.

Idegenarc-hatás érzékelése a szenzoros élménykeresés függvényében

Székely Kata

PPKE BTK Pszichológiai Intézet, MA-hallgató

Perception of the Foreign-Face Effect in Relation to Sensation Seeking.

Abstract: *Background:* The strange-face effect is a visual illusion experienced when a subject looks at themselves in the mirror under poor lighting conditions for an extended period of time. Upon perceiving the effect, subjects report a deformation or change in their facial features and, in some cases, a complete dissociation from their own facial experience, describing it as “strange-face” perception.

Objective: The aim of this research is to add another perspective to the explanatory series of this visual illusion, the effect of sensation seeking, through which we hope to indirectly infer the underlying neural mechanisms of the illusion.

Method: The Mirror Gazed Task was conducted with 30 subjects. We tested the relationship between the Strange Face Questionnaire (SFQ) and the Sensation Seeking Scale (SSS) using Pearson correlation tests.

Results: The variability in the appearance of the strange-face effect was associated with two subscales of Sensory Experience-Seeking: a weak positive correlation with Experience-Seeking (ES) and a moderate positive correlation with Thrill and Adventure Seeking (TAS).

Conclusions: Based on the results, we conclude that the variability in the appearance of the visual illusion is related to the level of experience seeking. Experience seekers show a greater demand for stimuli from the environment in a semi-sensory deprivation setting, thus they may perceive multiple types of the foreign-face effect during the experiment. Furthermore, the practical experiences from our research open several other avenues for further interpretation of the effect and provide a basis for additional research.

Absztrakt

Háttér: Az idegenarc-effektus olyan vizuális illúzió, amely akkor tapasztalható, ha a vizsgálati személy rossz fényviszonyok között hosszabb ideig nézi saját magát a tükörben. A hatás észlelésekor a vizsgálati személyek saját arcvonásaik eldeformálódásáról, megváltozásáról, illetve bizonyos esetekben saját arc-élménytől való teljes disszociációról, „idegen arc” észleléséről számolnak be.

Célkitűzés: Jelen kutatás célja, hogy a vizuális illúzió magyarázati sorához új szempontot adjon: a szenzoros élménykeresés hatását, melyen keresztül közvetve szeretnénk következtetni az illúzió mögött meghúzódó idegrendszeri mechanizmusokra.

Módszer: A tükörnézéses feladatot 30 vizsgálati személlyel végeztük el. Pearson-féle korrelációs próbával teszteltük az idegenarc-effektus vizsgálatára kidolgozott kérdőív (SFQ) és a Szenzoros Élménykeresés Kérdőív (SSS) közötti kapcsolatot.

Eredmények: Az idegenarc-effektus megjelenésének változatossága a Szenzoros Élménykeresés két alskálájával is együtt jár: az élménykereséssel (ES) gyenge, az izgalom- és kalandkereséssel (TAS) közepes, pozitív korrelációt mutat.

Következtetések: Az eredmények alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a vizuális illúzió megjelenésének változatossága összefüggésben áll az élménykeresés mértékével. Az élménykeresők fél-szenzoros deprivációs környezetben nagyobb igényt mutatnak a környezetből érkező ingerek iránt, így az idegenarc-effektus több fajtáját érzékelhetik a vizsgálat során. Ezen túl a kutatásunk gyakorlati tapasztalatai számos egyéb utat nyitnak a hatás további értelmezéséhez és további kutatásnak adhatnak alapot.

I. Bevezetés¹

I.1. Idegenarc-illúzió

Az idegenarc-illúzió olyan vizuális jelenségek összességét foglalja magában, amely abban az esetben jelenhet meg, hogyha az egyén egy gyengén megvilágított szobában néz egy arcot hosszabb ideig. Az arc lehet a sajátja egy tükörben (Mirror Gazed Task: MGT) vagy akár egy vele szemben ülő személyé (Interpersonal Gazing Dyad Task: IGDT). Az elváltozások nagy egyéni különbségeket mutathatnak: terjedhetnek a színek, kontrasztok megváltozásától kezdve, az arcvonások teljes eltorzulásáig (Mash et al., 2021).

A jelenséget Giovanni B. Caputo (2010b) publikálta először, aki kutatásában ötven be nem avatott vizsgálati személyt vetett alá közepes mértékű szenzoros deprivációnak (ingermegvonásnak). Az egyéneknek 10 percen keresztül kellett félhomályban a saját tükörképüket nézniük. Az illúzió 80%-uknál, azaz 42 embernél jelent meg különböző formákban: az arc vonásainak látványos megváltozása (67%), az egyik szülő képe (19%), ismeretlen ember (21%), archetipikus figura (24%), állati arc (21%), illetve valamilyen fantasztikus vagy szörnyre hasonlító lény (50%) (Caputo, 2014).

A szenzoros depriváció disszociációs állapotot hoz létre, amely összefüggésben lehet a tükörnézéses kísérletek során tapasztaltakkal. A disszociáció mértéke erőteljesebbnek látszik az interperszonális kísérleti elrendezésben (*interpersonal gazing*), melyre a kutatás során tapasztalt magasabb szintű érzelmi kogníció és a másik mimikájának automatikus lekövetése (*mimicry*) adhat magyarázatot (Caputo, 2015). Ugyanakkor alacsonyabb megvilágításnál a tükörnézéses elrendezésben is hasonló a disszociáció mértéke (Caputo, 2019), illetve az idegen arcok gyakrabban változnak, míg jobb fényviszonyoknál a vizsgálati személyek hosszabb ideig érzékelnek egy-egy idegen arcot (Caputo, 2010a).

Az idegenarc-effektus különböző formái szoros összefüggésben állnak továbbá a derealizáció (*derealization*) és a deperszonalizáció (*depersonalization*) jelenségével. Előbbi során elvész a külső környezet valóságérzése, míg utóbbinál a résztvevő önmagától való elszakadást él meg, egyfajta külső nézőpont felvételét foglalja magába (APA, 1994, idézi Holmes et al., 2005).

Habár az Amerikai Pszichiátriai Egyesület jelenlegi álláspontja szerint ez a két jelenség nem megkülönböztethető (APA, 2013, idézi Caputo, 2019), Caputo azt gondolja, az arc vonásainak megváltozása a derealizációból eredeztethető, míg a más személyek illúzióihoz egyfajta deperszonalizációs hatás is hozzájárul. Az idegenarc-effektus okozta derealizáció az arcfeldolgozás folyamatosságának térbeli és időbeli megszakadásával magyarázható. Ez a Northoff-féle modellben (2006) a „testi én” rétegének feleltethető meg, melyről a későbbiekben még említést teszünk. A deperszonalizáció során a saját arc reprezentációja nem integrálódik be a sajáttest-reprezentációba, így az egyén átmenetileg elveszti az „enyém” érzést (Caputo, 2019).

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, dr. Petró Bélának és a konzulensemnek, dr. Matuszka Balázsnak a munkájukért és szakmai támogatásukért.

1.2. Szenzoros élménykeresés

Számos kutatás bizonyította, hogy a szenzoros ingermegvonás a vizsgálati személyeknél a gondolatok dezorganizációját, a mozgásigény megnövekedését, erőteljes befolyásolhatóságot, sőt 72 óra után erőteljes hallucinációkat okozott (Solomon et al., 1957).

A deprivációs kísérletek során tapasztaltakat Zuckerman azzal magyarázta, hogy az idegrendszerünknek szüksége van bizonyos mennyiségű külső ingerre a megfelelő működéshez, illetve az éberségi szint megtartásához (Zuckerman et al., 1967), Hebb (1955) „optimális ingerlési szint” (optimal level of arousal, OLA) elméletére hivatkozva.

Zuckerman ugyanakkor azt feltételezte (ahogy más elméletalkotók is előtte, például Pavlov és Eysenck), hogy ez az optimum egyénenként eltérő lehet. Azt gondolta, vannak emberek, akiknek több és komplexebb külső ingerre van szüksége a megfelelő éberségi szint eléréséhez, míg másoknál a túl sok inger inkább negatívan hat az arousal szintre. E feltételezést alapul véve Zuckerman és munkatársai (1964) kifejlesztették a Szenzoros Élménykeresés Kérdőívet (Sensation-Seeking Scale; SSS).

1.3. A két jelenség együttes vizsgálata

Az idegenarc-effektus kísérleti elrendezése félszenzoros ingermegvonásnak minősül (Mash et al., 2021), így a Szenzoros Élménykeresés Kérdőív alkalmas lehet az egyének közti vizsgálatra az effektus vonzatában, hiszen az SSS megalkotását hasonló deprivációs kísérletek hívták életre (Zuckerman et al., 1964).

Ennek ellenére a két jelenség együttjárását nem vizsgálták még. Találni szakirodalmat hasonló témákban, például az élménykereső és a nem élménykereső egyének különbözően reagálnak ismétlődő vizuális ingerekre (Jiang et al., 2009). Az élménykeresők, különösen az izgalom- és kalandkeresés (TAS) alskálán magas pontszámot elérő egyének nagyobb érdeklődéssel fordulnak a modern, absztrakt, szürreális, akár kellemtelen képivilággal rendelkező fotók, festmények felé (Rawlings, 2002).

Ezzel szemben egy másik kutatásban azt vizsgálták, hogy szenzoros depriváció alatt, ha a vizsgálati személyek maguknak adagolhatnak vizuális, akusztikus és kinezetikus ingereket, lesz-e korreláció az élménykeresés pontszámok és az adott ingerek mennyisége között. Az eredmény meglepte a kutatókat, ugyanis csak a vizuális ingerek tekintetében találtak szignifikáns eltérést: az alacsony pontszámú szenzoros élménykeresők, vagyis az élménykerülő vizsgálati személyek többször adagoltak maguknak ingereket, mint élménykereső társaik. Erre az ellentmondásra a kutatók nem tudtak magyarázatot adni (Zaleski, 1984).

Az észlelési kutatásokban nagyon sok eltérő kutatási elrendezést használnak, ami hatással lehet az egymásnak ellentmondó vagy nem interpretálható kutatási eredményekre, így ezen a területen még sok a megválaszolatlan kérdés.

1.4. Hipotézisek

A szakirodalom alapján feltételezhetjük, hogy különbséget fogunk találni élménykeresők és élménykerülők idegenarc-effektus észlelése között. Mivel az élménykeresők nyitottabbak az ingerekre és gyorsabban adaptálódnak a monoton vizuális jelenségekhez (Jiang et al., 2009) gyakrabban (H1) és intenzívebben (H2) fognak elváltozást tapasztalni saját tükörképükön, mint élménykerülő társaik.

2. Módszer

2.1. Vizsgálati személyek

Jelen kutatásban az idegenarc-hatás megjelenését magyar felnőtt lakosságon vizsgáltuk. A kutatáshoz online formában toboroztunk résztvevőket. A részvétel feltétele, hogy a vizsgálati személy 18 éven felüli legyen és ne rendelkezzen korábban diagnosztizált pszichiátriai betegséggel.

A vizsgálatban 30 18 éven felüli, diagnosztizált pszichiátriai zavarral nem rendelkező egyén vett részt, az adattisztítás során azonban két, a mintából kiugró vizsgálati személy adatait töröltük. A résztvevők átlagéletkora 22.25 év (SD=7.281); 25%-a férfi. 17.86% (n=5) középiskolai végzettséggel rendelkezik; 60.71% (n=17) főiskolai vagy egyetemi képzésben van; 21.43% (n=6) felsőfokú végzettségű. A válaszadók 67.86%-a (n=19) a fővárosban él, 7.14%-a (n=2) megyei jogú városban, 14.29%-a (n=4) kisebb városban, 10.71%-a (n=3) nagyközségben vagy községben.

2.2. Eszközök

2.2.1. Kísérleti elrendezés

A kutatáshoz Caputo (2010b) eredeti kísérleti elrendezését használtuk. A helyszín egy csendes és sötét szoba volt. Egy 50×70 cm-es tükört helyeztünk el szemmagasságban; a vizsgálati személy előtte ült. A szoba megvilágítása egy asztali lámpa segítségével történt, amely a vizsgálati személy háta mögött volt elhelyezve, hogy ne legyen látható. A lámpát úgy állítottuk be, hogy lehetőleg szórt és ne irányított fényviszonyok keletkezzenek a szobában. A megvilágítás lehetővé tette az összes finom arcvonás részletes érzékelését, de gyengítette a színérzékelést.

A jelenésem élményekre adott eseményfüggő válaszokat egy számítógépes egér bal gombjának segítségével rögzítettük, amelyet a vizsgálati személy az instrukcióknak megfelelően nyomva tartott. Egy erre kifejlesztett program a lenyomások időtartamát, számát és minimum-maximum idejét tárolta, illetve az idői adatokból automatikusan átlagot számolt.

A vizsgálati személynek a tükörben a saját szemébe kellett néznie. Az arcvonások megváltozásának lehetőségéről részletesen tájékoztattuk az instrukcióban. A vizsgálat időtartama 10 perc volt, melyet követően egy pár irányított kérdéssel felmértük a résztvevő spontán benyomásait, érzéseit, az élményét.

2.2.2. Strange-Face Questionnaire (SFQ)

A tapasztalatok felmérésére az idegenarc-effektus vizsgálatára kifejlesztett kérdőívet használtuk (Caputo, 2015), amely 15 tételből áll, a 15.-et azonban kivettük, mivel az specifikusan interperszonális kísérleti elrendezésre utal. A 14 tételből álló kérdőívet laptop segítségével vettük fel a vizsgálati személyekkel a helyszínen szóbeli élménymegosztás után. A tapasztalataikra irányuló kérdéseket a vizsgálati személyek 5 fokú Likert-skálán értékelhetik (0=egyáltalán nem; 4=nagyon). Az összpontszámot a tételekre adott válaszok összegéből kaptuk meg, amely 0 és 56 között lehet.

A kérdőívet még nem használták magyar mintán, így a lefordítására volt szükség. Az elemeket lefordítottuk angolról magyarra, majd azokat egy független személy visszafordította magyarról angolra. Egy szakértő vetette össze a két angol verziót.

2.2.3. Szenzoros Élménykeresés Skála (SSS-V)

A Szenzoros Élménykeresés Skálát Zuckerman hosszú időn keresztül fejlesztette, és több verzióját is közzétette, de az egyéni különbségek kimutatására az V. verziót alkalmazzák a leggyakrabban. Az SSS-V 40 kényszerítő választáson alapuló kérdést tartalmaz, amely négy alskálára oszlik (Zuckerman, 1994):

- (1) *Izgalom és kalandkeresés* (Thrill and Adventure Seeking, TAS), amely a magas kockázattal járó tevékenység (például extrém sport) űzése iránti vágyat kívánja felmérni.
- (2) *Élménykeresés* (Experience Seeking, ES), melyben a gondolati és érzéki élmények és az átlagostól való elszakadás iránti vágy jelenik meg.
- (3) *A gátlásoldás* (Disinhibition, Dis) az alkohol- és kábítószer-fogyasztás, bulizás és szexuális változatosság iránti igényt fejezi ki.
- (4) *Az unalomra való hajlam* (Boredom Susceptibility, BS) az ismétlődő, monoton tevékenységek vagy unalmas, kiszámítható emberek iránti ellenszenvet, a változatosság iránti preferenciát vizsgálja.

A kérdőív pszichometriai elemzése során mind a négy faktor Cronbach-alfája megfelelőnek bizonyult (TAS: 0,90; ES: 0,67; Dis: 0,79; BS: 0,70); a kérdőív IV. verziójához képest csupán az élménykeresés skála megbízhatósága csökkent, de az is elfogadható határok között (Zuckerman, 1978). A kérdőív magyarra fordítását Kulcsár Zsuzsanna (1983) végezte el.

2.3. Eljárás

A kutatásra online formában toboroztuk a résztvevőket, akikkel előzetesen egyeztettük nagyvonalakban a vizsgálat részleteit, illetve az adatfelvétel időpontját. A vizsgálatot külső helyszínen, egy teljesen besötétíthető szobában végeztük el.

Az adatfelvétel 2022. szeptember végétől 2022. november végéig tartott. A vizsgálati személyeket egyenként fogadtuk a laboratóriumi szobában; a beleegyező nyilat-

kozat (1. melléklet) kitöltése után elvégeztük velük a tükörnézéssel feladatot, majd a tapasztalataikról kérdeztük őket (2. melléklet). Utóbbi beszélgetéseket hangfelvételre vettük, melyhez a vizsgálati személy előzetes beleegyezését kértük. Ezután helyben kitöltöttük a Szenzoros Élménykeresés Kérdőívet (3. melléklet) és az Idegenarc-kérdőívet (4. melléklet). Egy résztvevő adatainak felvétele kb. 40-60 percet vett igénybe.

2.4. Adatfeldolgozás

A felvett adatokat felvezettük egy táblázatba, majd a JASP (Jeffreys's Amazing Statistics Program) segítségével végeztük el rajtuk a szükséges statisztikai elemzéseket. A mintánk leíró adatait (nem, életkor stb.) kikértük és táblázatos formában ismertettük. Ezt követően a hipotéziseink teszteléséhez Pearson-féle korrelációs t-próbát alkalmaztunk az SSS és az SFQ pontszámok, illetve az SSS pontszámok az illúzió megjelenési száma közti együtt járás vizsgálatához.

3. Eredmények

3.1. Leíró statisztika

Az idegenarc-hatás megjelenési idejének átlaga 6.87 másodperc ($SD=5.83$) volt; a megjelenések számának átlaga 24.69 ($SD=13.1$); az Idegenarc-kérdőív összpontszámának átlaga 24,43 ($SD=7,59$). A Szenzoros Élménykeresés Kérdőív összpontszámának átlaga 21.64 ($SD=5.4$), a gátlásoldás (Dis) alskála pontszámainak átlaga 6.25 ($SD=1.96$), az unalomra való hajlam (BS) alskála pontszámainak átlaga 2.9 ($SD=1.56$), az élménykeresés (ES) alskála pontszámainak átlaga 6.5 ($SD=1.84$) és az izgalom- és kalandkeresés alskála pontszámainak átlaga 5.96 ($SD=2.56$).

3.2. Hipotézisek vizsgálata

A hipotéziseinket Pearson-féle korrelációs próbával vizsgáltuk, melynek a feltételei teljesülnek. A Szenzoros Élménykeresés Kérdőív alskálái és az Idegenarc-kérdőív (SFQ) között több összefüggést is találtunk.

Változók	n(„yes”)
SSS	0.382*
ES	0.343*
TAS	0.561***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$, egyoldalú

1. táblázat: A Szenzoros Élménykeresés skálái és az SFQ változatosság-mutatója közötti összefüggés

A szenzoros élménykeresés mértéke és az észlelt idegenarc-hatás megjelenési formáinak változatossága között gyenge, szignifikáns összefüggést találtunk ($r = 0.382$ $p = 0.022$ [egyoldalú]). A kérdőív alskálái közül az izgalom- és kalandkeresés (TAS)

($r = 0.561$ $p < .001$ [egyoldalú]) és az élménykeresés (ES) ($r = 0.343$ $p = 0.037$ [egyoldalú]) szignifikáns összefüggést mutat az Idegenarc-kérdőív mutatójával. Ezzel szemben nem találtunk szignifikáns összefüggést az unalomra való hajlam ($p = 0.654$ [egyoldalú]), a gátlástalanság és az effektus megjelenési formának változatossága között sem ($p = 0.442$ [egyoldalú]). Utóbbit Spearman-korrelációval vizsgáltuk, mivel a gátlástalanság alskála nem felelt meg a normalitás feltételének.

3.3. A vizsgálati személyek tapasztalatainak vizsgálata

A 2. táblázat szemlélteti a résztvevők tapasztalatait a vizsgálat során. A látottak leírását az alábbi három típusba soroltuk Caputo (2010b) kategorizációja alapján:

- (1) Az arcvonások jelentős eltorzulása, például *„összefolyt körülbelül az arcomnak a szerkezete”, „szemeim azok folyamatosan változtak”.*
- (2) Új arc megjelenése a vizsgálati személy arca helyett (ideértve a szülőkre, rokonokra, archetipikus alakokra, állatszerű arcokra és fantasztikus lényekre való asszociációkat is), például *„Az anyukámat láttam egy pillanatra, aztán rögtön a nagymamámat is”, „fekete lett a bőröm, mint egy törzsi rajzon”, „Nagyon sokszor láttam így a halál arcát, azt a tipikus halálfejet”.*
- (3) A fényviszonyok megváltozása, például *„nem láttam az arcom; teljesen elsötétedett”, „megfordulnak így a színek, mintha a kontraszt átment volna”.*

Az illúziók megjelenési formáiban egyénenként nagy változatosság figyelhető meg: néhányan csupán a fények megváltozását érzékelték, míg mások erőteljesen disszociálódtak a saját énjüktől (például *„mintha nem a saját arcomat látnám”*), valamint intenzív torzulásokat tapasztaltak az arcvonásaikban.

	Arcvonások jelentős eltorzulása	Új arc megjelenése	Fényviszonyok megváltozása
Megjelenés	23	13	19

2. táblázat. Az idegenarc-hatás kategóriáinak megjelenése a mintában ($n=28$) a beszámolók alapján

4. Megvitatás

Kutatásunkban azokra a kérdésekre kerestük a választ, hogy milyen összefüggésben áll a szenzoros élménykeresés mint személyiségvonás, valamint annak különböző tényezői (élménykeresés, izgalom, kalandkeresés, gátlásoldás, unalomra való hajlam) az idegenarc-effektussal. Eredményeink azt mutatják, hogy a környezeti ingerekre nyitottabb élménykereső emberek változatosabb formáit érzékelik a tükörben megjelenő illúzióknak.

Hipotézisünket, miszerint az élménykeresők változatosabban és intenzívebben tapasztalják az elváltozásokat a saját tükörképükön, részben sikerült alátámasztani: azok az egyének, akik vágnak a magasabb kockázattal és izgalommal járó élményekre, illetve akik keresik az átlagostól eltérő gondolati és érzéki élményeket, az idegenarc-

hatás több fajtáját érzékelik. Ez részben megfelel az előző kutatások eredményeinek, miszerint az élménykeresők változatosabb környezeti ingereket igényelnek rövid szenzoros depriváció alatt, mivel gyorsabban adaptálódnak az ingerszegény vagy változatlan környezethez (Hocking & Robertson, 1969; Lambert & Levy, 1972; Jiang et al., 2009).

Ez azzal hozható összefüggésbe, hogy habár az ingerkeresők a figyelmük összpontosításában jobbnak mutatkoznak, nehezebben tartják fenn azt. Az új, változatos ingerek emelik az arousal szintet, ezáltal meghosszabbítják a figyelem időtartamát (Martin, 1985). Az idegenarc-hatás vonzatában ez úgy is interpretálható, hogy az ingerkerülőknél kevésbé esik nehezükre fenntartani a figyelmüket a tükörnézéssel feladat alatt, ezáltal kevésbé kerülnek az illúziót kísérő disszociatív állapotba, míg az élménykeresők hajlamosabbak a disszociációra (Ames et al., 2005). Ugyanakkor az is egy lehetséges magyarázat lehet, hogy az élménykeresők jobban szoronganak ismeretlen szituációkban, így a figyelmük saját magukra irányul a külső ingerek helyett (Zuckerman et al., 1988) és kevésbé figyelnek a különböző megjelenő ingerekre.

A kutatás során számos vizsgálati személy számolt be arról, hogy a tükörnézéssel feladat kezdeti szakaszában, hogyha pislogtak, vagy megváltoztatták a fókuszpontot (például egyik szeméből a másikba nézett), eltűntek a torzulások, idegen arcok. Ez egybevág az előző kutatások eredményeivel, miszerint a pislogás felfrissíti a figyelmi fókuszot, illetve a vizuális észlelési teljesítményt is növelheti (Ang & Maus, 2020), így segít a disszociatív állapot megszüntetésében és a valóság észlelésében.

Kutatásunk eredményeképpen felmerült a jelenség egy újabb kategóriája, melyhez hasonlót Caputo eddigi kutatásai (2010–2022) nem említene: számos résztvevőnk számolt be arról, hogy a tükörképét mozogni látta, azonban nem a vonások eldeformálódását kísérő mozgások leírását adták meg, hanem arról meséltek, hogy a tükörképük a mindennapokban látható mozgásformát (például pislogás, mosolygás, rágás) végzett, miközben a „tükörkép gazdája” nem. Az ezekhez hasonló illuzórikus mozgásos tapasztalatokra nem nyújt a szakirodalom kielégítő magyarázatot.

Az előző kutatások arra a következtetésre jutottak, hogy a proto- és archetipikus arcok megjelenését nem tudjuk ma ismert arcfeldolgozó vagy egyéb kognitív folyamatokkal magyarázni (Caputo, 2014), de megkísérلünk egyéb magyarázatokat adni pszichoanalitikus elméleteken keresztül.

Az idegrendszerünknek szüksége van környezeti ingerekre a másodlagos folyamatok (az élmények logikus, racionális, rendszerező és kategorizáló feldolgozásának) megfelelő működéséhez. Ezeknek az inputoknak a hiánya egy regresszív állapotot hoz létre, amelyben az egyén visszasüllyed a pszichoszexuális fejlődésének egy olyan szakaszába, melyben a szükségletei nem voltak megfelelő mértékben kielégítve, ezzel frusztrációt teremtve az egyénben (Gaines & Vetter, 1968). E regresszív állapotban az elsődleges folyamatok kerülnek túlsúlyba (Davis et al., 1960), ezáltal tudattalan tartal-

mak törhetnek fel a tudatba, amit az ego projekcióval igyekszik elhárítani. A tükörnézéses kísérleti helyzetben a tükör, illetve az egyén tükörképe megfelelő külső tárgyat jelenthet a tudattalan tartalmak externalizálására.

A tudattalan tartalmak saját tükörképbe való projektálása számos formát ölthet, ahogyan arra Caputo (2016) is utal a korábbi kutatásokban. Jelen vizsgálat során hárman is asszociáltak valamely rokonukra, jellemzően az édesanyjukra. Ezt a Melanie Klein által leírt projektív és introjektív folyamatokkal lehetne kapcsolatba hozni, mely során a regresszív állapotba került egyén a tudattalan tartalmai ki- és bevetítésével próbál megküzdeni a helyzettel. A disszociáció miatt az egyén saját tükörképe megfelelő külső tárggyá válik a belső tárgyak kivetítéséhez („*mintha anyukám nézne vissza rám*”), majd azonosuláson keresztül újra belsővé képes tenni a látottakat („*Úgy néztem ki, mint anyukám*”).

A szörny, boszorkány, halál archetípusának megjelenését („*sokszor láttam így a halál arcát*”; „*a Hóféhérből az öreg banyát*”, „*ilyen szörnyeteg kb. mozgott*”) szintén kleini fogalmak mentén lehet teoretikusan értelmezni. Már Freudnál is felmerül, a halálöszön fogalmával azonban Klein kezdett aktívan foglalkozni. Az emberben rejlő destruktív, mély agresszió szimbolizáció formájában képes tudatossá válni, szintén a tükörképbe való kivetítés segítségével. Másik lehetőség, hogy egy hasított belső tárgy „rossz” reprezentációja kerül kivetítésre. A szent személyek, aura és glória észlelését hasonló mechanizmusok mentén lehetne interpretálni, a „rossz” belső tárgy helyett viszont ezekben az esetekben idealizált belső tárgy kivetítéséről beszélhetünk (Segal, 1997).

Összefoglalva, összefüggést találtunk a szenzoros élménykeresés mértéke és az idegenarc-hatás észlelésének változatossága között. Az eredményeink alapján közvetetten következtetni lehet az effektus mögött meghúzódó idegrendszeri mechanizmusokra. Ezen kívül a kutatás gyakorlati tapasztalatai teret adnak további értelmezési lehetőségeknek, ennek megfelelően a jövőben érdemes a neuropszichológiai szempont mellett pszichodinamikus perspektívából vizsgálni az illúziót.

5. Limitációk

A kutatás korlátjai közé tartozik a minta viszonylagos homogenitása; sem a nem, sem az életkor tekintetében nem tekinthető reprezentatívnak. Ebből fakadóan eredményeink főként a huszas éveiben járó egyetemista vagy egyetemet végzett populáció körében értelmezhetőek.

Ezen kívül az illúzióélmény hosszának mérésére szolgáló programmal, illetve az instrukció pontosságával kapcsolatban is kételyek merültek fel: habár a kutatásunk során a Caputo (2010b) által leírt instrukciókat használtuk, a tapasztalatok rámutattak, hogy érdemes lehet konkretizálni a feladatot, ugyanis ebben a formában lehetőség nyílt bizonyos mértékű szubjektív értelmezésre. A jövőben érdemesebb kitérni arra is, hogy ha az illúzió jellege változik (például sötét alakból az arc eldeformálódottá válik) akkor

érdeemes felengedni a gombot, majd rögtön újra lenyomni, mert ha azt a vizsgálati személy folyamatosan nyomva tartja, akkor az adatokban az élmény egy hosszú illúzióként jelenik meg, nem pedig két különállóként.

6. Kitekintés

A jelen kutatásban használt programot érdemes lenne továbbfejleszteni, hogy ne csak az illúzió számát és idejét tudja regisztrálni, hanem hogy a 10 perces vizsgálat alatt pontosan mikor jelenik meg, amiből lehetne arra következtetni, van-e különbség habituáció tekintetében az élménykeresők és élménykerülők között. Ezen kívül érdemes lenne optikai szemmozgáskövető eszközzel és egyéb, az arousal szinttel összefüggésbe hozható fiziológiai változásokat (például elektrodermális aktivitás, szívritmus) mérő eszközökkel kiegészítve vizsgálni az idegenarc-hatást befolyásoló éberségi és figyelmi folyamatokat.

További kutatási irányt jelenthet a jelenség analitikus értelmezése; ehhez a jövőben az SFQ-teszt felvételét TAT (Tematikus Appercepciók Teszt), illetve DMI (Defense Mechanism Inventory) teszt felvételével egészíthetjük ki, amivel betekintést nyerhetünk, hogy a vizsgálat során átélt regresszív állapotban hogyan lépnek működésbe a különböző egofunkciók, elhárító mechanizmusok. Ezáltal a tükrözéses módszer segítségével nemcsak az emberi észlelésről tudhatunk meg többet, de klinikai populáción végzett kutatások fényében lehetőség nyílik a módszer pszichodiagnosztikus felhasználására is. Ezen kívül a pszichoanalitikus terápiában a módszert önismereti célból is lehetne használni normál és klinikai populáción egyaránt.

Irodalomjegyzék

- Ames, S. L., et al. (2005). Implicit Cognition and Dissociative Experiences as Predictors of Adolescent Substance Use. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 31(1), 129–162. <https://doi.org/10.1081/ADA-47908>
- Ang, J. W. A., & Maus, G. W. (2020). Boosted Visual Performance After Eye Blinks. *Journal of Vision*, 20(10), 2–2. <https://doi.org/10.1167/jov.20.10.2>
- APA. (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4. kiadás). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890420614.dsm-iv>
- APA. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5. kiadás). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Caputo, G. B. (2010a). Apparitional Experiences of New Faces and Dissociation of Self-Identity During Mirror Gazing. *Perceptual and Motor Skills*, 110(3), 1125–1138. <https://doi.org/10.2466/pms.110.C.1125-1138>
- Caputo, G. B. (2010b). Strange-Face-in-the-Mirror Illusion. *Perception*, 39(7), 1007–1008. <https://doi.org/10.1068/p6466>

- Caputo, G. B. (2014) Archetypal-Imaging and Mirror-Gazing. *Behavioral Sciences*, 4, 1–13. <https://doi.org/10.3390/bs4010001>
- Caputo, G. B. (2015) Dissociation and Hallucinations in Dyads Engaged Through Interpersonal Gazing. *Psychiatry Research* 228(3), 659–663. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2015.04.050>
- Caputo, G. B. (2016). Empathy and Mirror-gazing. *Neuropsychologia*, 1, 59–73.
- Caputo, G. B. (2019). Strange-Face Illusions During Eye-to-Eye Gazing in Dyads: Specific Effects on Derealization, Depersonalization and Dissociative Identity. *Journal of Trauma & Dissociation*, 20(4), 420–444. <https://doi.org/10.1080/15299732.2019.1597807>
- Davis, J. M., McCourt, W. F., & Solomon, P. (1960). The Effect of Visual Stimulation on Hallucinations and Other Mental Experiences During Sensory Deprivation. *American Journal of Psychiatry*, 116(10), 889–892. <https://doi.org/10.1176/ajp.116.10.889>
- Gaines, L. S., & Vetter, H. J. (1968). Sensory Deprivation and Psychotherapy. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 5(1), 7. <https://doi.org/10.1037/h0088657>
- Hocking, J., & Robertson, M. (1969). Sensation Seeking Scale as a Predictor of Need for Stimulation During Sensory Restriction. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 33(3), 367–369. <https://doi.org/10.1037/h0027585>
- Holmes, E. A., et al. (2005). Are There Two Qualitatively Distinct Forms of Dissociation? A Review and Some Clinical Implications. *Clinical Psychology Review*, 25, 1–23. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2004.08.006>
- Jiang, Y., et al. (2009). Brain Responses to Repeated Visual Experience Among Low and High Sensation Seekers: Role of Boredom Susceptibility. *Psychiatry Research: Neuroimaging*, 173(2), 100–106.
- Joseph, J. E., et al. (2009). Neural Correlates of Emotional Reactivity in Sensation Seeking. *Psychological Science*, 20(2), 215–223. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02283.x>
- Kulcsár Zs. (1983). Szenzoros élménykeresés. *Biológiai korrelátumok és implikációk a pszichiátriai sérülékenységről. Pszichológia*. 3(1), 69–85.
- Lambert, W., & Levy, L. H. (1972). Sensation Seeking and Short-Term Sensory Isolation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 24(1), 46–52. <https://doi.org/10.1037/h0033392>
- Martin, M. (1985). Individual Differences in Sensation Seeking and Attentional Ability. *Personality and Individual Differences*, 6(5), 637–639. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2011.04.040>
- Mash, J., et al. (2021). Strange Face Illusions: A Systematic Review and Quality Analysis. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2023.103480>

- Northoff, G. et al. (2006). Self-Referential Processing in Our Brain: A Meta-Analysis of Imaging Studies on the Self. *NeuroImage*, 31(1), 440–457. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2005.12.002>
- Rawlings, D. (2003). Personality Correlates of Liking for ‘Unpleasant’ Paintings and Photographs. *Personality and Individual Differences*, 34(3), 395–410. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00062-4](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00062-4)
- Segal, H. (1997) Bevezetés Melanie Klein munkásságába. Animula Kiadó.
- Solomon, P., et al. (1957). Sensory Deprivation. A Review. *The American Journal of Psychiatry*, 114(4), 357–363. <https://doi.org/10.1176/ajp.114.4.357>
- Zaleski, Z. (1984). Sensation-Seeking and Preference for Emotional Visual Stimuli. *Personality and Individual Differences*, 5(5), 609–611. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(84\)90040-0](https://doi.org/10.1016/0191-8869(84)90040-0)
- Zuckerman, M. (1994). *Behavioral Expressions and Biosocial Bases of Sensation Seeking*. Cambridge University Press.
- Zuckerman, M. et al. (1964). Development of a Sensation-Seeking Scale. *Journal of Consulting Psychology*, 28(6), 477–482. <https://doi.org/10.1037/h0040995>
- Zuckerman, M., Eysenck, S., & Eysenck, H. J. (1978). Sensation Seeking in England and America: Cross-Cultural, Age and Sex Comparisons. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 46(1), 139–149. [https://doi.org/10.1016/0165-1781\(79\)90007-6](https://doi.org/10.1016/0165-1781(79)90007-6)
- Zuckerman, M., Schultz, D. P., & Hopkins, T. R. (1967). Sensation Seeking and Volunteering for Sensory Deprivation and Hypnosis Experiments. *Journal of Consulting Psychology*, 31(4), 358–363. <https://doi.org/10.1037/h0024763>
- Zuckerman, M., Simons, R. F., & Como, P. G. (1988). Sensation Seeking and Stimulus Intensity as Modulators of Cortical, Cardiovascular, and Electrodermal Response: A Cross-Modality Study. *Personality and Individual Differences*, 9(2), 361–372. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(88\)90099-2](https://doi.org/10.1016/0191-8869(88)90099-2)

Mellékletek

I. melléklet: Beleegyező nyilatkozat

Kedves Kitöltő!

Székely Kata vagyok, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem pszichológia alapszakos hallgatója.

Általános pszichológiai szakdolgozati műhelymunkámban egy észlelési jelenséget vizsgálok annak tükrében, hogy az emberek mennyire nyitottak különböző élmények felé.

Olyan 18 év feletti, női és férfi kitöltőket keresek, akik nem rendelkeznek diagnosztizált pszichológiai vagy pszichiátriai zavarral. Kutatásomban azt vizsgálom, hogy milyen tapasztalatai vannak az embereknek, hogyha hosszabb időn keresztül, rossz fényviszonyok között nézik önmagukat egy tükörben.

A vizsgálat során feltett kérdésekre és a kitöltendő kérdőív kérdéseire nincs jó vagy rossz válasz, kérem, a lehető legőszintebben válaszoljon! Ha mégis kellemetlennek érzi a kitöltést, bármikor, következmények nélkül megszakíthatja.

A vizsgálat adatainak felvétele a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Mikszáth Kálmán téri épületében zajlik, és körül-belül 30-40 percet vesz igénybe.

A kutatásban való részvétel önkéntes és a kutatásban nem jelenik meg semmilyen adat, ami alapján ön beazonosítható lehet. Az adatok felvétele után nem áll módomban személyes visszajelzést adni a vizsgálat eredményeiről. Minden választ bizalmasan kezelek, az adatokba csak a témavezetőm és én nyerek betekintést. A nyers adatokat 2023 nyaráig őrzöm meg jelszóval védett számítógépen, majd anonimizálva archiválom őket későbbi felhasználás esetére. Az adatokat a pszichológia BA szakdolgozatomhoz fogom felhasználni, tehát a kitöltéssel Ön elsősorban a diplomámhoz fog segítséget nyújtani, de lehetséges, hogy kutatásom később publikálásra is kerül.

Ha bármilyen kérdése, észrevétele van a kutatással kapcsolatban, forduljon hozzám, vagy témavezetőmhöz a megadott elérhetőségeken keresztül:

Hallgató:

email:

Témavezető:

Köszönöm, hogy elolvasta a feltételeket, ha elfogadja őket, elkezdhetjük az adatfelvételt.

- ☐ Kijelentem, hogy elmúltam 18 éves.
- ☐ Kijelentem, hogy a jelen vizsgálatban önkéntesen veszek részt, és hozzájárulok az általam szolgáltatott adatok fentiek szerint történő felhasználásához.
- ☐ Kijelentem, hogy a vizsgálat céljáról és a részvételi feltételekről tájékoztatást kaptam.

2. melléklet: Tükörnézéses feladat – tapasztalatok

Résztvevő, nem	Arc és arcvonások eltorzulása	Önazonosságtól való disszociáció	Fényesség változása
01N	A szemeim azok folyamatosan változtak, mintha folyva valami rajta, ragasztó vagy valami undorító ragacsos anyag. Arcomnak a formája is folyamatosan megváltozott, meg a mérete is.	Mintha nem is a saját arcomat nézném, [...] meg a Szörny Rt.-ből a békánőt.	
02N			Elsötétült a szemem, és az arcom is teljesen elmosódott.
03N	Kerekobbnek láttam a fejem. Egy kicsit torzult az arcom; a vége fele meg már el is tűnt teljesen.	Az anyukámat; a nagymamámat is.	
04N	Kinagyítódott a szemem, az orrom, nem annyira nagyon, de így összefolyt körülbelül az arcomnak a szerkezete.	Hipnotizálva éreztem magam.	
05N	A szemem meg a szemöldököm és a szám így elkezdett el-mászni az arcomon. Bizonyos részei az arcomnak elhomályosodtak.		Mintha az egész alakom negatívba ment volna át.
06F			Teljesen elsötétült az arcom. Az egyik oldalon a körvonalam, az megvas-tagodott.
07N	A fülem így időnként lejjebb ment. Nem, nem ilyen a szemöldököm.		Nagyon sok ilyen elsötétedést [...]
08F	Így nagyon el tudott torzulni az arcom. A szemben, arcban vagy a szemben kicsit széthúzó, hogy kicsit mozog az egész. Mintha szétfolyt volna.		
09N	Elkezdett szétfolyni a fejem. Megnyúlt a fejem.	Ezek a vonások vajon az enyé- mek, vagy nem? Ilyen ször- nyeteg kb.; mozgott. Úgy néz- tem ki, mint anyukám.	Megfordulnak így a szí- nek, mintha a kontraszt átment volna.
10N	Mintha magától mozogna a tü- körképem; mozgatta a fejét.	[...] így a halál arcát, azt a tipi- kus halálfejet. Teljesen más- nak láttam magam.	

11N	Láttam az alakom, és elkezdett így dőlni; ilyen többször is volt: elfolyni az arcom, vagy eldefor-málódni.	Nem láttam az arcom; teljesen elsötétedett	
12N	Gyakran eltűnt így a szám, vagy esetleg az orrom is. Eltor-zul az egész arcuk, így az egyik arcrészük nagyobb lesz, a má-sik kisebb.	Elkezdett sötétedni; ak-kor tűnt el leginkább a szám. Fantasztikus gló-ria módon, az átjött az arcom körülvételére.	
13F	En pislogtam magammal szemben. Más arcot vágtam volna, mint amiről tudtam, hogy vágok.	Egyszerűen eltűntem, hogy nagyon erősen lát-tam a sziluettemet.	
14N	Eltorzult az egész arcom. Kicsit így lefolyt.	„Ez most tényleg én vagyok?” Nagyon elidegenedett volt magamtól.	
15N	Arcom elkezdett lefele mászni a fejemről.	Az egyik arcfelem elkezdett öregedni. Meg fekete lett a bőröm, mint egy törzsi raj-zon.	Teljesen elsötétült, vagy lassan elsötétült.
16N	Mintha így mosolyognék. El-mosolyodott többször. Ez orr-nyergem széthúzódott és itt megvastagodott, és a szemem szétfolyt tőle egy kicsit. Mint-hogyha rágnék valamit, ilyen nagyon lassan.		
17F	Az orrom hol hosszabb lett, hol rövidebb. A két szemem elke-zdett így széltében távolodni.		Elsötétedtem.
18N	Minthogyha nem lett volna meg a jobb szemem.	Mintha álmodnék.	A teljes arcom elsötétült.
19N	Szétcsúszik a kép.	Mintha anyukám nézne visz-sza rám, vagy a testvérem.	Elmosódik, összemosó-dik.
20F	Azt hittem, hogy beszélek, hogy mozog a szám. Elnéztem oldalra. Kanyarodik be így a szám		Elsötétedett az egész testem.
21N	Mintha széthúzódna az arcom: összenyomódik; összemegy. Nagyobb lesz a homlokom.	Egy idő után nem tudtam, hogy igazából, valójában hogy nézek ki.	
22F	Mintha pislogott volna.		A bal arcom elsötétült.
23F			Tűnik el a fejem.
24N	Az orrom megpuffadt. Animá-ciósfilm-szerű volt a szemem.	Más voltam, mint ahogy alap-vetően kinézek,	Elsötétedik az arcom.
25N		Mintha nem a saját arcomat látnám.	A saját alakom sokkal sötétebb lett.
26N	Elkezdett mozogni.		

27N	Elfordult, meg el is torzult.	rajzfilmfigura-szerű	Teljesen fekete lett.
28N	Mintha így eltűnt volna az orrom. Úgy láttam a tükörben, mintha csukva lenne [a szemem].	Más szemén keresztül nézném magamat.	
29N			Minden sötétült el.
30F	Elkezdett elcsúszni ilyen elég absztrakt mód. Mozogtak az arcvonások.		Eltűnt az arcom.

3. melléklet: Szenzoros Élménykeresés Kérdőív (SSS-V)

Sorszám (40 tétel)	
1.	(A) Szeretem a vad házibulikat, ahol semmi sem tilos. (B) Jobban kedvelem a csendes összejöveteleket, ahol jól lehet beszélgetni.
2.	(A) Vannak olyan filmek, amiket szívesen megnézek másodszor, sőt akár harmadszor is. (B) A világért sem néznék meg olyan filmet, amit már egyszer láttam.
3.	(A) Szívesen lennék hegymászó. (B) Nem tudom megérteni, hogy egyesek miért kockáztatják a nyakukat hegymászással.
4.	(A) Nem szeretem a testszagot. (B) Szeretem az emberi test természetes illatát.
5.	(A) Untat, ha ugyanazokat a régi arcokat kell látnom. (B) Szeretem a régi barátok kényelmes ismerősségét.
6.	(A) Idegen városban vagy városrészben szívesen indulok egyedül felfedező útra, akkor is, ha eltévedek. (B) Ha olyan helyen vagyok, amit nem ismerek jól, szívesebben sétálok vezetővel.
7.	(A) Nem szeretem az olyan embereket, akik csak azért mondanak, vagy tesznek valamit, hogy másokat ijesztgessenek, vagy felizgassanak. (B) Ha előre meg tudod mondani, hogy egy ember mit fog mondani, vagy mit fog tenni, akkor az illető unalmas fickó lehet.
8.	(A) Általában nemigen élvezek olyan filmet, vagy színdarabot, amelyikben előre tudom, hogy mi fog történni. (B) Nem bánom, ha egy filmben, vagy színdarabban előre tudom, hogy mi fog történni.
9.	(A) Már kipróbáltam a marihuánás cigarettát, vagy szívesen kipróbálnám. (B) Sohasem szívnék marihuánát
10.	(A) Nem szívesen próbálnék ki olyan szert, aminek különös, vagy veszélyes hatása lehet. (B) Szívesen kipróbálnék egyet azok közül a szerek közül, melyek hallucinációkat okoznak.
11.	(A) Értelmes ember elkerüli a veszélyes tevékenységet. (B) Néha szeretek olyan dolgokat csinálni, amik egy kicsit félelmetesek.
12.	(A) Ki nem állhatom a csöveseket. (B) Tudnám élvezni egy csöves társaságát.
13.	(A) Az a tapasztalatom, hogy az élnkítő szerek nem jól hatnak rám. (B) Szeretek feldobott állapotban lenni.
14.	(A) Szívesen próbálom ki olyan új ételeket, amiket még sohasem kóstoltam. (B) Általában ismerős ételleket szoktam rendelni, mert el akarom kerülni a csalódást és a kellemetlenséget.

15.	(A) Szívesen nézegetek otthon utazásról készült diaképeket, vagy filmeket. (B) Borzalmasan untat, ha vendégségben a háziak útiképeket, vagy filmeket vetítenek.
16.	(A) Szívesen megtanulnék vízisízni. (B) Nem szívesen kezdenék vízisízni.
17.	(A) Szívesen kipróbálnám a windsurföt (széllovaglás). (B) Nem volna kedvem kipróbálni a windsurföt.
18.	(A) Szívesen utaznék el anélkül, hogy előre megtervezném az útirányt, vagy a menetrendet tanulmányoznám. (B) Mielőtt elutazom, szeretem előre gondosan megtervezni az útirányt és áttanulmányozni a menetrendet.
19.	(A) Az olyan barátokat szeretem, akik a földön járnak. (B) Szívesen barátkozom nem egészen hétköznapi emberekkel.
20.	(A) Nem vágyom arra, hogy megtanuljak repülőgépet vezetni. (B) Szeretnék megtanulni repülőgépet vezetni.
21.	(A) Szívesebben vagyok a víz felszínén, mint a víz alatt. (B) Szívesen lennék könnyűbúvár.
22.	(A) Kíváncsi lennék rá, hogy milyen lehet egy homoszexuális. (B) Távol tartom magam azoktól, akikről azt gyanítom, hogy homoszexuális.
23.	(A) Szívesen kipróbálnám az ejtőernyős ugrást. (B) Nem szívesen ugranék ki egy repülőgépből.
24.	(A) Kedvelem az olyan barátokat, akik izgalmasan kiszámíthatatlanok, (B) Azokat a barátokat szeretem, akik megbízhatóak, kiszámíthatóak.
25.	(A) Nem érdekelnék az új élmények önmagukért. (B) Szeretem, ha új, izgalmas élményekben van részem, akkor is, ha ezek az új élmények kissé félelmetesek, szokatlanok vagy illegálisak.
26.	(A) A jó művészet lényege a formák szimmetriája, a tisztaság és a színek harmóniája. (B) Gyakran látom szépnek a modern festészetben az egymást ütő színeket és a szabálytalan formákat.
27.	(A) Szívesen töltöm az időmet otthon, ismerős környezetben. (B) Nyugtalan leszek, ha hosszabb ideig otthon kell ülnöm.
28.	(A) Szívesen kipróbálnám a toronyugrást. (B) Ki nem állhatom azt az érzést, amit az ember az ugrótoronyban él át, lehetőleg meg sem közelítem a tornyot.
29.	(A) Szívesen találkozom az ellenkező nem olyan képviselőivel, akik küllemüknél fogva izgatóan hatnak rám. (B) Szívesen találkozom az ellenkező nem olyan képviselőivel, akik hozzám hasonlóan gondolkoznak.
30.	(A) A nagy ivászat általában elrontja a házibulikat, mivel egyesek túl hangossá és erőszakossá válnak. (B) A jó házibulik nyitja, hogy mindig tele legyen a pohár.

31.	(A) A társas érintkezésben a legfőbb bűn a durvaság. (B) A társas érintkezésben a legfőbb bűn az, ha valaki unalmas.
32.	(A) Az lenne a célszerű, ha a házasságkötés előtt mindenkinek meglenne a megfelelő mennyiségű szexuális tapasztalata. (B) Jobb, ha a házasok a szexuális életüket egymással kezdik el.
33.	(A) Ha meglenne a pénzem hozzá, akkor sem csatlakoznék az 'édes élet' könnyelmű híveihez. (B) El tudom képzelni magamat, amint sok pénzzel a zsebemben utazgatok a világ körül.
34.	(A) Szeretem az éles nyelvű, szellemes embereket, akkor is, ha a modoruk olykor bántó. (B) Nem szeretem az olyan embereket, akik abban lelik örömüket, hogy másokat érzéseikben megsértenek.
35.	(A) Az a véleményem, hogy túl sok a szex a filmekben. (B) Szívesen nézem a filmekben a szexis jeleneteket.
36.	(A) Akkor érzem magam a legjobban, ha már ittam egy keveset. (B) Valami nem stimmel azokkal az emberekkel, akiknek italtra van szükségük ahhoz, hogy jól érezzék magukat.
37.	(A) Az öltözködésben mindenkinek be kell tartania a jóízlés, a tisztaság és a stílus bizonyos normáit. (B) Mindenkinek a maga módján kell öltözködnie, még akkor is, ha ezzel olykor különös hatást keltenek.
38.	(A) Egy könnyű kis vitorlással messzire behajózni meggondolatlanság. (B) Szeretnék messzire behajózni a tengeren egy könnyű, de jól megépített vitorlással.
39.	(A) Nincs türelmem a tompaagyú, vagy unalmas emberekhez. (B) Szinte mindenkiben tudok valami érdekeset felfedezni, akivel csak beszélek.
40.	(A) Mередek hegyi lejtőn sível lesiklani kiváló módszer arra, hogy gipszben találjuk magunkat. (B) Azt hiszem, nagyon tudnám élvezni a gyors lesiklást egy mersedek hegyi lejtőn.

4. melléklet: Idegenarc-kérdőív (SFQ)

Sorszám (14tétel)	Kérdések	0	1	2	3	4
1.	Azt látta, hogy néhány arcvonása eldeformálódik?					
2.	Egy világító arcot látott?					
3.	Egy sötét arcot látott?					
4.	Egy szörny arcát látta?					
5.	Látott egy idegen vagy ismeretlen arcot?					
6.	Egy hős vagy hősnő arcát látta?					
7.	Egy gyermek arcát látta?					
8.	Egy öreg ember arcát látta?					
9.	Egy serdülő arcát látta?					
10.	Látott egy nemileg nem meghatározott személy vagy egy androgün arcot?					
11.	Látott egy házi vagy vadállatra hasonlító arcot?					
12.	Egy rokonod arcát látta?					
13.	Egy tőled eltérő rasszú ember arcát látta?					
14.	Egy spirituális ember arcát látta?					

Tőzsér János metafilozófiájának fejlődése

Zajác Bence

PPKE BTK Filozófiai és Művészettudományi Intézet, BA-hallgató

The Development of János Tőzsér's Metaphilosophy.

Abstract: This paper examines the metaphilosophical work of János Tőzsér, who in recent years has confronted philosophers in Hungary and internationally with the persistent disagreement between philosophers and the skeptical challenges arising from it. Drawing on studies and books on a concept that has been developing for ten years, this article highlights the turning points that have proven to be the most significant for both Tőzsér and his readers.

Absztrakt

E tanulmány Tőzsér János metafilozófiai munkásságával foglalkozik, aki az utóbbi években a filozófusok közötti permanens nézetkülönbséggel és az ebből fakadó szkeptikus kihívásokkal szembesítette a filozófusokat Magyarországon és nemzetközi szinten egyaránt. Jelen írás egy tíz éve alakuló koncepció tanulmányaiból és könyveiből emeli ki azokat a fordulópontokat, amelyek a legmeghatározóbbnak bizonyultak mind Tőzsér, mind az olvasói számára.

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban Tőzsér János metafilozófiai szkepszisét és annak változásait követem nyomon, egészen addig a pontig, ahol Tőzsér szerint körbeér a gondolatmenet, és aporiába jutunk a 2023-as könyvének végén. 2013-ban kezdem a vizsgálódást, ahol egy tanulmányában a filozófiai disszenzusról, az abból kiinduló szkeptikus érvelésről először fejtette ki véleményét (2. fejezet). Ezt követően térek rá Tőzsér egy másik, az intuícióink együttes inkonzisztenciájáról szóló érvelésére, mely a későbbi munkáiban körvonalazódott (3. fejezet), majd pedig szemügyre veszem Tőzsér leghosszabb könyvét a témában, melyben – az értelmezésem szerint – megpróbálja rendszerezni és koherensé tenni az eddigi tanulmányok tartalmát (4. fejezet). Bemutatom továbbá a könyvet ért kritikák egy részét, amelyek a metaszkeptikus felfogás fundamentális problémáira mutatnak rá (5. fejezet), majd a legújabb, angol nyelvű könyvére fókuszálok, a nagyobb változtatásokra felhívva a figyelmet – például arra, hogy a kritikák hatására Tőzsér maga is lemondott a metaszkeptikus álláspontjáról (6. fejezet). Végül röviden reflektálok arra problémára, hogy az új könyv konklúziója ugyan elfogadhatóbbnak tűnik, de nem sokkal szívderítőbb a filozófiára nézve.

2. A disszenzusból vett érv

Tőzsér álláspontja kezdetben egyértelműen az, hogy nem hihetünk filozófiai elméletekben, de még partikuláris ítéletekben sem. 2013-ban egy empirikus megállapításból indul ki vitaindító tanulmánya, mely a „Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben?” címet viseli. A szerző szerint az egyik legelemibb filozófiai tapasztalatunk,

hogy a filozófiában mindenre kiterjedő vita zajlik különböző filozófusok között, és a filozófusok láthatóan nem képesek meggyőzni egymást az igazukról (Tózsér, 2013a, 162). Szüntelenül disszenzus van a legkülönbözőbb területeken: a metafizikában, episztemológiában, nyelvfilozófiában, elmefilozófiában, morálfilozófiában, művészetfilozófiában, de még a filozófiatörténetben is (arról például, hogy a korábbi nagy filozófusok egészen pontosan milyen álláspontot képviseltek).

A disszenzus kikezdhettelen tényéből Tózsér arra következtet, reménytelen dologra vállalkoztunk. Őszinteségünkre apellál, és azt állítja, senki sem hiheti komolyan, hogy bármelyik filozófiai probléma megoldása csak idő kérdése volna; szerinte el sem tudunk képzelni olyan helyzetet, hogy egy filozófus bármelyik filozófiai kérdésben kényszerítő erejű bizonyítással állna elő, melyet minden filozófustársa elfogadna. Más, sikeres tudományokhoz képest a filozófiában nincsenek ilyen konszenzusos bizonyítások. Tisztában van vele, hogy ez pusztán indukció és a filozófia az eddigi sikertelenséget vetíti ki a jövőre, de szerinte nem lehetünk optimisták a kérdésben: ami 2500 évig a rengeteg próbálkozás ellenére nem sikerült, az ezután sem fog.

Tózsér (2013a, 164) azt állítja, az érv nem különbözik Sextus Empiricus kétezeréves érvétől, melyet ő a következőképpen formált meg:

- „(a) A filozófia minden területén disszenzus van a különböző filozófusok között.
- (b) A filozófusok közti disszenzus episztemikusan egyenrangú és maximális kompetenciájú felek között áll fenn.
- (c) Ha a filozófusok közti disszenzus episztemikusan egyenrangú és maximális kompetenciájú felek között áll fenn, akkor a filozófia nem alkalmas (nem megbízható) módja a megismerésnek.
- (K) A filozófia nem alkalmas (nem megbízható) módja a megismerésnek.” (Tózsér, 2013a, 169)

Az természetesen nincs kizárva, hogy valaki a helyes álláspontot képviselje. A probléma az, hogy a filozófusok episztemikusan nem tudnak felülkerekedni az ellenfeleiken; nincsen több okuk azt gondolni, amit gondolnak, mint az ellenfeleiknek. A módszer, amellyel egy igaz álláspontot képviselő filozófus a tudást megszerzi, nem megbízhatóbb, mint az, amellyel valaki más hamis proposíciókra tesz szert. Az igaz oldalt képviselő fél sem képes ugyanis az álláspontját megbízhatóbban alátámasztani, mint a hamis oldalt képviselők. Ha erre képesek lennének, akkor nem lenne ennyire kiterjedt disszenzus. A megfelelő igazoltság hiányát a társak egyet nem értése jelzi.

Miután beláttuk az episztemikus sikertelenséget és a filozófiai módszer alkalmatlanságát a megismerésre, kénytelenek vagyunk megválni hiteinktől (Tózsér, 2013a, 170). A disszenzusból vett érv következtében fel kell függesztenünk normatív értelemben a filozófiai hiteinket, mivel azok nem igazolhatók, illetve mert nem hihetünk bennük racionálisan.

3. Egymásnak ellentmondó intuíciók – a második érv

Tózsér e vitaindítójára érkezett egyik hozzászólás, amelynek nagy jelentőséget tulajdonítok, Demeter Tamás (2014) írása. Azért gondolom fontosnak, mert ennek a cikknek a hatására lesz látható egy nagyon fontos koncepció, mely Tózsér szkepszise mögött meghúzódik: az egymással inkonzisztens intuitív belátások. Demeter azzal magyarázza a filozófiában fennálló disszenzust, hogy ezen a területen olyan kérdéseket tárgyalnak, melyekhez kapcsolódóan széttartó intuícióink vannak. Tózsér ezzel a nézettel egyetért, és meg is mutatja, ezt hogyan kell elképzelni:

„Íme, e széttartó intuícióink: (1) a fizikai tárgyak időbeli létezésük során azonosak maradnak (o fizikai tárgy azonos lehet t_1 -ben és t_2 -ben), (2) a fizikai tárgyak időbeli létezésük során képesek megváltozni (o fizikai tárgy rendelkezhet t_1 -ben F intrinzikus tulajdonsággal és t_2 -ben nem- F -fel), és (3) a fizikai tárgy azonos b -vel, akkor a -nak és b -nek minden tulajdonsága azonos. A három kijelentés együttesen inkonzisztens, azaz közülük legalább az egyik hamis.” (Tózsér, 2013b, 149)

Tózsér (2014) később már részletesen tárgyalja az intuíciókról szóló megfontolást. Eme elképzelés szerint a filozófia helyes művelése során az intuícióink, alapvető meggyőződéseink egymással szükségképpen összeegyeztethetetlenek, amiből arra következtethetünk, a filozófiai problémák eleve megoldhatatlanok, mivel az intuícióink közül nem tudjuk megtalálni azokat, amelyek félrevezetnek minket. Tózsér szerint ez a hipotézis – miszerint az intuícióink a filozófiával találkozva elkerülhetetlenül ellentmondásosak – azért plauzibilis, mert jó magyarázat arra, hogy a filozófiában miért uralkodik disszenzus.

4. Az igazság pillanatai

Tózsér két, szkeptikus konklúzió melletti érve (a filozófiai disszenzus tényéből kiinduló, illetve az intuícióinkkal kapcsolatos) egymástól független, még *Az igazság pillanatai* alapján is. Mindkettő változásokon ment keresztül az évek során: a második érv bemutatása során például Tózsér (2018) a filozófiai problémákat alkotó intuíciókat, illetve alapvető meggyőződéseket már episztemikusan vonzó propozíciókként ismerteti, s a filozófiai problémákat azért tartja megoldhatatlannak az újabb megfogalmazás szerint, mert amikor azokat megpróbáljuk megoldani, akkor szükségképpen egymással összeegyeztethetetlen propozíciók iránt támadnak bennünk episztemikus vonzalmak, melyeket nem tudunk teljes mértékben leküzdeni.

Az igazság pillanatainak egyik felében a disszenzusból vett érvet láthatjuk, a másikban pedig az episztemikus vonzalmainkról (intuícióinkról) szólót. Amikor Tózsér premisszákra lebontva ismerteti a disszenzusból vett érvet, nem esik szó episztemikus vonzalmakról, csak empirikus tényekről és kondicionálisokról (Tózsér, 2018, 166–167), melyeket triviálisnak tart. Az első érv premisszáinak ismertetése során a szerző előre utal a negyedik fejezetre, melyben állítása szerint kísérletet tesz arra, hogy végérvényesen bizonyítsa, a filozófia sikeressége soha nem következhet be (Tózsér, 2018, 175). Az érvelés tehát nem valószínűségi vagy induktív jellegű. Az általa felhozott megfontolások

ugyanis – amennyiben helytállóak – a véleménykülönbség tényétől függetlenül is alátámasztják a szkeptikus álláspont igazságát (Tőzsér, 2018, 322–323).

A második érv tulajdonképpen egy dedukció, mely a filozófiai problémák fogalmából – vagyis abból, hogy azok episztemikusan vonzó, de inkonzisztens proposíciók halmazai – vezeti le a problémák megoldhatatlanságát. Ennél az érvelésnél tehát Tőzsér teoretikus értelemben nem támaszkodik a disszenzus tényére.

Habár a két érv egymástól független, Tőzsér (2018, 164–166, 244–245) mindkettőt egy elfogulatlan külső szemlélő perspektívájából adja elő. Erre a perspektívaváltásra azért van szükség, mert belátása szerint a szkeptikus álláspont melletti érvelés öncáfolóvá válna, ha filozófiai premisszára támaszkodna. Ebben az esetben – a következetesség jegyében – saját premisszáival kapcsolatban is szkeptikusnak kellene lennie, feltéve, hogy azok is filozófiai természetűek.

Tőzsér (2018) úgy kívánta elkerülni az önellentmondás vádját, hogy érveit egy elfogulatlan, filozófiai premisszákat nélkülöző ember szemszögéből adta elő. Az érvelés célja az volt, hogy a szkeptikus konklúzió ne specifikusan filozófiai előfeltevésekre, hanem pusztán empirikus tényekre és truizmusokra, trivialitásokra épüljön. Utóbbi sajátossága, hogy filozófiai megfontolások nélkül is igaznak fogadjuk el őket. Tőzsér szerint ez a pozícióváltás sikeres, és egyúttal bizonyítja az általa „telivér szkepticizmus”-nak nevezett álláspont igazságát is. Azért ez a helyes álláspont, mert egyedül a szkeptikus képes arra az önreflexióra, melynek révén a számára első látásra igaznak tűnő szubsztantív filozófiai elméleteket csak egynek lássa a sok közül. A szkepszist tehát azok a filozófusok képviselik, akik képesek internalizálni az elfogulatlan külső perspektívát és lemondani saját filozófiai vélekedéseikről. Tőzsér azt is megjegyzi, a filozófus „csak ekkor láthatja olyannak a filozófiai tevékenységét, mint amilyennek azok látják, akik helyesen látják” (Tőzsér, 2018, 220).

5. Fundamentális problémák

Az igazság pillanatai című könyvre számos kritikus válasz érkezett, melyek nagy része a Bernáth László és Kocsis László (2021) szerkesztette kötetben olvasható. Ezek közül csak a legalapvetőbb problémákra térek ki.

Amellett érveltem, hogy Tőzsér két különböző érvet fogalmaz meg a szkeptikus konklúzió mellett, ezért amennyiben el kívánjuk utasítani ezt az álláspontot, mindkét érvet külön-külön kell cáfolnunk. A két érvelés ugyanakkor egy közös előfeltevésre épül: Tőzsér úgy gondolja, lehetséges azokat egy külső, filozófiai koncepcióktól mentes perspektívából megfogalmazni. Ehhez valóban kizárólag truizmusokra és empirikus tényekre kellett volna támaszkodnia. Kritikusai szerint azonban az általa truizmusként bemutatott premisszáik valójában nem tekinthetők trivialitásoknak, mivel „lényegében minden premisszája filozófiai állítás vagy filozófiai állításon alapszik” (Szabó, 2021, 168). Ennek következtében nem sikerül elkerülnie az öncáfolást, hiszen maga is filozófiai érvelést alkalmaz.

Bernáth László (2021, 296–297) emellett amellett is érvel, hogy az öncáfolás problémája akkor sem lenne kiküszöbölhető, ha a perspektíva-váltás sikeres volna. Ebben az esetben ugyanis azt kellene bizonyítani, hogy a laikus perspektívája jobb, megbízhatóbb, mint az antiszkeptikus filozófusoké. Ehhez pedig nyilván filozófiai érvekre is szükség van, így az ellentmondás elkerülhetetlen: nem lehet filozófia nélkül filozófiai szkepszist képviselni, még akkor sem, ha az érvelés kizárólag truizmusokra és empirikus tényekre épülne.

A legtöbb kritika a szkepszis öncáfoló természetére hívja fel a figyelmet, de érdemes röviden kitérni két olyan ellenvetésre is, melyek nem erre helyezik a hangsúlyt. Az első a disszenzusból vett érveléssel szemben fogalmazható meg. Demeter Tamás (2021) és Pete Krisztián (2021) amellett érvelnek, hogy a filozófia nem episztemikus vállalkozás abban az értelemben, ahogyan azt Tőzsér feltételezi. Ez azért fontos, mert ha a filozófiának van más célja is, mint az igazságkeresés, és ez a cél lehetővé teszi vagy igazolja a filozófiai meggyőződéseink fenntartását, akkor Tőzsér szkeptikus aggályai kevésbé tűnnek nyomasztónak.

A második ellenvetés Tőzsér deduktív érvét érinti. Gyenis Balázs (2024) rámutat, hogy Tőzsérnek nem sikerül világosan elkülönítenie a filozófiai problémákat a természettudományosaktól, mivel az utóbbiak formailag teljes mértékben megfelelnek annak a meghatározásnak, amelyet a filozófiai problémák jellemzésére használ. A természettudományos problémák ugyanis ugyanúgy leírhatók egymással összeférhetetlen, mégis episztemikusan vonzó proposíciók halmazaként. Tőzsér (2018, 14–16) ugyanakkor kizárólag a filozófiai szkepszis mellett érvel, és éppen a természettudományokkal való összehasonlítás révén próbálja megmutatni a filozófia sikertelenségét. Ehhez azonban világosabban kellett volna megindokolnia, hogy a filozófia miért van különleges helyzetben.

6. *The Failure of Philosophical Knowledge*

Tőzsér érvei a szkeptikus álláspont mellett tehát külön-külön és együtt is problémásnak bizonyulnak, s a kudarcot Tőzsér (2021, 430) el is ismeri és bejelenti, már ő maga sem képes a metaszkeptikus állásponttal azonosulni. A metafilozófiával azonban nem hagy fel; két évvel később jelenik meg angol nyelvű könyve, a *The Failure of Philosophical Knowledge*, melyben ismételten nekifut a disszenzus problémájának. Ez alkalommal viszont óvatosabban fogalmaz. Ebben a szakaszban azokat a szempontokat kívánom bemutatni, melyek alapján Tőzsér e szövege filozófiai értelemben erősebbnek tekinthető a korábbiaknál.

(a) Fontos változtatás, hogy itt már csupán egy objektív tudást kereső hagyomány sikertelenségéről beszél, nem pedig a filozófia egészének kudarcáról. Elismeri ugyanis, hogy a filozófiatörténetben számos olyan szerző található – például Jacques Derrida vagy Pierre Hadot –, akik számára nem a biztos tudás megszerzése volt az elsődleges cél (Tőzsér, 2023, 12). Ugyanakkor továbbra is amellett érvel, hogy a meghatározó filozófiai

hagyomány döntő része episztemikus vállalkozásként tekintett önmagára, amelynek célja szubsztantív igazságok megfogalmazása volt az objektív valóságról. Mondanivalója ezért akkor sem tekinthető jelentéktelennek, ha elismeri, hogy álláspontja nem vonatkozik mindenre, hiszen nehezen tagadható egy olyan meghatározó episztemikus tradíció létezése, melynek fő célja továbbra is az igazságkeresés.

(b) Tőzsér lemond arról, hogy végérvényesen magyarázatot adjon a disszenzusra. Azt állítja, a metaszeptikus álláspont fő érve szempontjából (ami itt is az ismert disszenzusból vett érv egy átfogalmazott változata) teljesen mindegy, milyen magyarázatot adunk a sikertelenségre (Tőzsér, 2023, 171). Nem számít, mi okozza a disszenzust, ha egyszer az egy tény, és mi emiatt fogadjuk el azt a plauzibilis magyarázatot, hogy rosszak a módszereink. Hogy miért rosszak, azt nem feltétlen kell tudnunk. Tőzsér tehát lemond arról is, hogy egy újabb érveléssel, kényszerítő erővel bizonyítsa a szkeptikus álláspont igazságát. Ezzel pedig visszatér a korábbi álláspontjához, miszerint „igen különös volna, ha éppen a filozófiai problémák és elméletek természetét illetően lehetne konzenzuszot teremteni a filozófusok között” (Tőzsér, 2013a, 162).¹

(c) Tőzsér (2023, 4) már nem azonosul a szkeptikus pozícióval, mivel elismeri annak öncáfoló jellegét. Az a feltételezés, hogy a szkeptikus kitüntetett episztemikus helyzetben van – amit Tőzsér korábban maga is elfogadott a metafilozófiai kérdésekkel kapcsolatban –, analóg azzal az esettel, amikor bármely más filozófus tulajdonít magának kitüntetett helyzetet. Következésképpen a szkeptikus sem tekintheti magát privilegizált episztemikus pozícióban lévőnek. Emellett a szkeptikus attitűd szükségszerűen intellektuális apátiához vezet, hiszen ebből a perspektívából a filozófiai kérdésekkel való foglalkozás elveszíti tétjét és jelentőségét. Továbbá morális jellegű filozófiai meggyőződéseink miatt sem tartható fenn következetesen a szkepszis: nem érezzük helyesnek azoknak a hiteinknek a felfüggesztését, melyek cselekvéseink erkölcsi irányításában alapvető szerepet játszanak. Tőzsér e megfontolások alapján jut arra a belátásra, a metaszekepszis sem egzisztenciális, sem filozófiaelméleti szempontból nem tekinthető kielégítő megoldásnak. Egyrészt nem garantálja az áhított kognitív békét, másrészt önelentmondásba torkollik.

(d) Részletesen kidolgozta, milyen lehetőségeink vannak a disszenzussal szemben. A könyv legnagyobb része a metafilozófiában felvehető attitűdök világos bemutatására irányul. Ez a filozófiai érvelést tekintve előrelépésnek tekinthető, mivel azt a benyomást kelti, hogy Tőzsér valamennyi releváns opciót, azaz a disszenzusra adható lehetséges antiszeptikus válaszokat is mérlegelte.

Az új könyvben négy lehetséges metafilozófiai attitűdöt azonosít, melyek eltérő módon viszonyulnak a disszenzusból fakadó aggályokhoz. Az elsőt Ludwig Wittgenste-

¹ Ugyanakkor meg kell jegyezni, egy későbbi szövegében Tőzsér (2024) ismét használja az episztemikus vonzalmainkról szóló megfontolást, és ismét úgy tűnik, e megfontolás a szkeptikus álláspontnak kedvez. Nyilvánvaló azonban, hogy az érvet már nem gondolja kényszerítő erejűnek.

inhez kapcsolja, aki szerint a filozófiai problémák eleve értelmetlenek. A második lehetséges metafilozófiai attitűd beszédes nevett kapott: „én vagyok az egyetlen”. Ezt azok a filozófusok képviselik, akik szerint az eltérő álláspontot képviselő társaik szükségképpen hibát követnek el. Harmadik lehetőség az ekvilibrizmus, amely szerint a disszenzus ellenére is racionálisan fenntarthatók a filozófiai meggyőződéseink, még akkor is, ha saját elméletünket nem tartjuk megalapozottabbnak másokénál. Negyedik opcióként a metaszkepszis jelenik meg, melyet Tőzsér korábban maga is képviselt, elsősorban a disszenzusból vett érv alapján.

A *The Failure of Philosophical Knowledge* nemcsak felvázolja a lehetőségeinket, hanem azt is megmutatja, miért nem elfogadható egyik sem. A Wittgenstein-féle megoldást azért zárja ki, mert nem tartja plauzibilisnek, továbbá az öncáfolás vádjával is illeti, hiszen filozófiai elméletként önmaga szerint is értelmetlennek kellene minősülnie. Az „én vagyok az egyetlen” attitűd túlzott magabiztosságra vall; aligha vállalnánk például egy szakszerű filozófiai diskurzus során, hogy kitüntetett helyzetben vagyunk. Tőzsér (2023, 114) ezt a pozíciót az „episztemikus vakság” fogalmával jellemzi.

Az utolsó két lehetőség – az ekvilibrizmus és a metaszkepszis – szintén problematikusnak bizonyul. Tőzsér (2023, 139) szerint előbbi őszintétlen, ugyanis úgy fogadunk el hiteket, hogy közben tudjuk, azokért a legkevésbé sem tudunk felelősséget vállalni. Ennek oka, hogy azok az előzetes filozófiai meggyőzések, amelyek alapján filozófiai világképet alkotunk, tulajdonképpen a véletlenül múlnak. Így jutunk abba a helyzetbe, melyet Tőzsér *Az igazság pillanataiban* megfogalmazott diagnózisa alapján episztemikus skizofréniaként határoz meg. Pszichológiai problémaként jelentkezik ugyanis, hogy a hitünket egyrészt jogosnak véljük, másrészt elégtelennek tartjuk az azt alátámasztó bizonyítékokat. A metaszkeptikus attitűd problémáira pedig már a (c) pontban kitértem.

Miután Tőzsér sorra vesz és elutasít minden lehetőséget, azt a konklúziót vonja le, hogy aporiába jutottunk. Nincsen adekvát, minden szempontból tisztességes filozófiai attitűd, amit aggályok nélkül felvehetnénk. A korai Platón-dialógusok befejezéseit idézi a helyzetünk, melyekben szintén úgy tűnik, hogy végignéztük az összes opciónkat, mégsem találtunk elfogadhatót (Tőzsér, 2023, 209–211). Ez is még inkább azt az érzést erősíti meg bennünk, hogy a filozófia kezdete óta nem sikerült előrelépünk. Szókratész a tudatlanságunkra ébresztett rá minket, amelyből láthatóan még most sem tudtunk kigyógyulni.

7. Összegzés

Nehéz konklúziót írni, ugyanis egy olyan projekt fejlődését követtük nyomon, amelynek végén elsősorban bizonytalansággal szembesülünk, és amelynek eredménye éppen annak belátása, hogy nem rendelkezünk filozófiai szempontból kielégítő konklúzióval. A *The Failure of Philosophical Knowledge*-ban új szempontok beemelésével – vagy inkább a ko-

rábbiak komolyabban vételével – egy sokkal tisztább képet kapunk, ami ugyan a korábbiaknál szerényebb tézissel szolgál, de plauzibilisnek mutatkozik. A végkifejlett, az aporia – úgy gondolom – valóságos és közel sem megnyugtató.

Úgy vélem, Tőzsér munkáinak olvasása során be kell látnunk, akármilyen világképet dolgozzunk is ki magunknak, az filozófiai szempontból kifogásolható lesz. Ráadásul nem pusztán azért, mert a filozófusok nagy gyakorlatot szereztek minden álláspont kritikájában, hanem azért, mert valóban olyan kérdésekről gondolkozunk, melyek megválaszolásához nincs biztos, objektíven megalapozott út. Mi magunk is képesek vagyunk ugyanis – Tőzsér hatására vagy tőle függetlenül – a saját perspektívánkon felülemelkedni és belátni, hogy álláspontunk más nézőpontokból hiányosnak vagy akár elfogadhatatlannak tűnhet. Ez kétségtelenül aggasztó felismerés, és egyértelmű filozófiai megoldás hiányában ránk hárul annak eldöntése, hogy mindezek ellenére fenntarthatónak tartjuk-e a meggyőződéseinket.

Irodalomjegyzék

- Bernáth L. & Kocsis L. (szerk.). (2021). *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*. Kalligram.
- Bernáth L. (2021). A döntés pillanatai. In Bernáth L. & Kocsis L. (szerk.), *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra* (pp. 289–308). Kalligram.
- Demeter T. (2014). A filozófiai tudás természetéről. *Magyar Filozófiai Szemle*, 58(2), 125–129.
- Demeter T. (2021). A filozófia nem episztemikus vállalkozás. In Bernáth L. & Kocsis L. (szerk.), *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra* (pp. 23–37). Kalligram.
- Forrai G. (2013). Nem, Platón, te nem vagy irracionális. *Magyar Filozófiai Szemle*, 57(2), 101–113.
- Gyenis B. (2024). Az igazság harmadik pillanata. *Különbség (Difference)*, 23(1), 165–183. <https://doi.org/10.14232/kulonbseg.2023.23.1.313>
- Márton M. (2021). Miért lehetünk meta-metaszkeptikusok?. In Bernáth L. & Kocsis L. (szerk.), *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra* (pp. 151–166). Kalligram.
- Pete K. (2021). Józan ész és a filozófia szerepe. In Bernáth L. & Kocsis L. (szerk.), *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra* (pp. 38–54). Kalligram.
- Szabó L. I. (2021). Egy szkeptikus paradoxonjai. In Bernáth L. & Kocsis L. (szerk.), *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra* (pp. 167–185). Kalligram.
- Tőzsér J. (2013a). Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben? *Magyar Filozófiai Szemle*, 57(1), 159–172.
- Tőzsér J. (2013b). Maradok szkeptikus, tisztelettel. *Magyar Filozófiai Szemle*, 57(2), 135–146.

- Tózsér J. (2014). Filozófiai nézetkülönbség és a filozófiai problémák természete. Magyar Filozófiai Szemle, 58(4), 60–76.
- Tózsér J. (2018). Az igazság pillanatai: Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről. Kalligram.
- Tózsér J. (2021). Két év „távlatából” In Bernáth L. & Kocsis L. (szerk.), Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra (pp. 421–461). Kalligram.
- Tózsér J. (2023). The Failure of Philosophical Knowledge. Bloomsbury Academic.
<https://doi.org/10.5040/9781350340077>
- Tózsér J. (2024). Pessimism and Hinge Beliefs. In S. Forrest Aikin (elnök), The Failure of Philosophical Knowledge by János Tózsér. [Symposium]. Syndicate.
<https://syndicate.network/symposia/philosophy/the-failure-of-philosophical-knowledge/>